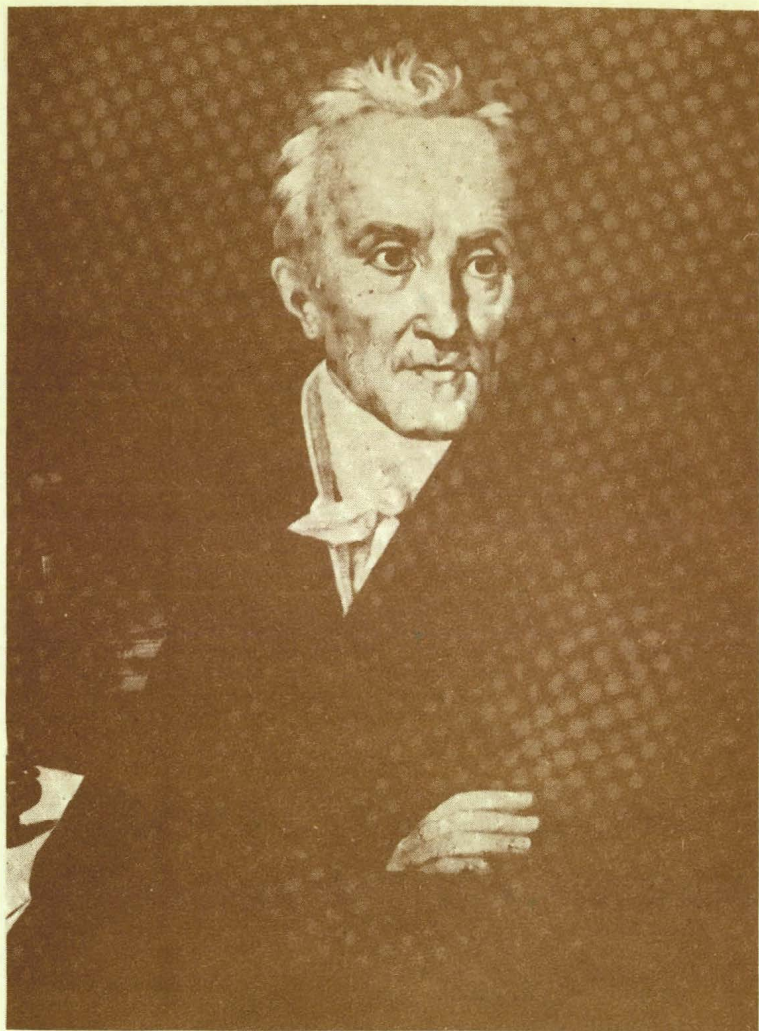

SZÉPHALOM

4

A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve

KAZINCZY FERENC
ROMBAUER JÁNOS (1782 – 1849) olajfestménye (1825)
A háborúban elpusztult

SZÉPHALOM

4

**A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve**

Szerkesztő:
KOVÁTS DÁNIEL

HU ISSN 0237-6237

Bevezető

A Kazinczy Ferenc Társaság negyedik évkönyvét tartja kezében, Kedves Olvasó. Jó lenne, ha éppoly örömmel fogadná, mint amilyennel mi útjára bocsátjuk. Egy tagjai áldozatkészségére építő egyesület életében jóleső érzéssel üdvözlendő tett: kétévenként évkönyvvel előállni. S nemcsak a szellemi teljesítmény miatt, hanem az anyagi feltételek előteremtése szempontjából is. Igazolhatjuk ismételten talán, hogy helyes és megfontolt volt a szándék, amely a társaságot hét évvel ezelőtt létrehozta. A negyedik évkönyv nem születhetett volna meg tartalmas szellemi munkálkodás s takarékos gazdálkodás nélkül.

A Széphalom 1992. évi, negyedik kötete elődei nyomdokain érkezik, mind az előző évkönyvek bevezetésében megjelölt szándékok szolgálatát tekintve, mind tartalmát, szerkezetét nézve. Lapjain elsősorban a zempléni és az abaúji régió örökségével, ide kötődő szerzők munkáival találkozhat. Közleményeit, harminchat munkatársunk frásait most is tematikus rendbe szerveztük.

Az első egységben A MAGYAR BIBLIA címmel az Abaúji Szabadegyetem 1990 tavaszán tartott s rendelkezésünkre bocsátott előadásai szövegét tesszük közzé. Valamennyinek a Károlyi-biblia négyszázadik születésnapja az ihletője. (Megjegyezzük, hogy BENDA Kálmán, valamint FEHÉR József előadását a Miskolcon megjelenő „Új Kilátó” című lap még 1990-ben közölte.) A második témakör AZ ÉLŐ KAZINCZY címmel névadónkat idézi meg, s benne eddig ismeretlen dokumentumokat is közreadunk (Kazinczy-levelek, Váczy János monográfiájának részlete). A szakmai köztudat immár a Kazinczy-kutatás fórumaként tartja számon évkönyvünket.

A helytörténeti és néprajzi témákkal foglalkozó közlemények A TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY című egységbe kerültek. Több évforduló is időszzerűséget ad néhány kötetünkben tárgyalt témának. 225 éve született Kassai József, 200 éve Ferenczy István, 190 éve Kossuth Lajos. 1991-ben pedig Széchenyre emlékeztünk bicentenáriumnál, s 160. évfordulója volt Kazinczy halálának, valamint az őt is elragadó kolerajárványnak. Önálló témakört nyitottunk a zenetörténeti és irodalomtörténeti írásoknak A TESTVÉRI MŰZSA címmel. Ebben jelentetjük meg a Sátoraljaújhelyen tartott Lavotta-emlékülés előadásait. Cs. Szabó László Sárospatakra került hagyatéka természetes területe az irodalomtörténeti kutatásnak, s a világirodalom alapművei kapcsán s lehet mondanivalónk, ezért adunk teret nem szorosan vett helyi témákkal foglalkozó helyi szerzőknek.

A zárófejezetben A TÁRSASÁGI ÉLET címmel adjuk az elődnek tekintett Zemplén vármegyei Kazinczy Kör történetének befejező részét, kitüntetettjeink rövid bemutatását, valamint kiadványaink jegyzékét. Ez utóbbiakat itt is olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Örvendetes, hogy évkönyvünk szerzői törzsgárdája most is kiegészül új munkatársakkal, akik előtt szívesen nyitjuk meg e kötetünket is. Őket is, a régieket is, évkönyvünk kiadásának minden támogatóját, de elsősorban a kedves és hűséges Olvasót tisztelettel köszönti

a Szerkesztő.

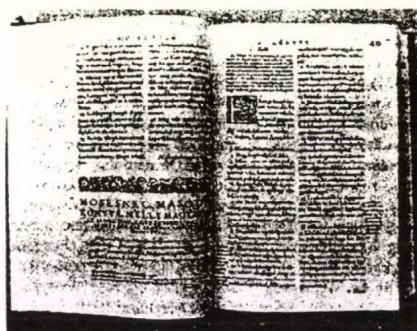
ÉVKÖNYVÜNK KIADÁSÁT A BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI KÖZ-
GYŰLÉS A MECÉNÁS ALAPBÓL 80 EZER FORINTTAL TÁMOGATTA.

A MAGYAR BIBLIA

„Én protestáns vagyok, s azt mondom, hogy
bennem lakik a kis bíró s az Igazságot
szabad mind a história, mind a filozófia
útján nyomoznom.”

(Kazinczy Ferenc)

Az első Abaúji Szabadegyetem

Visszhangra talált a Kazinczy Ferenc Társaság kezdeményezése, s 1990. május 18-19-20-án Göncön megvalósult az *Abaúji Szabadegyetem*. Célja az, hogy a Hegyköz, a Hernád-völgy, a Cserehát tájain a művelődés új formáját honosítsa meg. A központi témát az első alkalommal a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójához igazodva így fogalmazták meg: *A reformáció szerepe a magyar művelődés történetében*, s ehhez kapcsolódtak a református templomban, a bibliafordító százéves szobra mellett sorra következő programok.

18-án, pénteken Szalay Lajos grafikusművész — részben bibliai tárgyú — kiállítását Végvári Lajos nyitotta meg, majd Kovács Dániel szolt a szabadegyetem törekvéseiről. Kifejezte meggyőződését, hogy e nevezetes jubileum Abaúj felé fordítja az országos közfigyelmet, s egyben erősíti az itt élők öntudatát. Az egyik fő referátumot Péter Katalin tartotta „Európaiság, magyarság, regionalitás” címmel, a másikat pedig Gadál Botond a reformáció magyarországi hatásairól.

Szombaton reggel Madarassy Kálmán szószéki szolgálata után Porkoláb Albert elnökletével folytatódott a program. Benda Kálmán méltatta Károlyi Gáspár jelentőségét, Csorba Csaba a XVI. századi Abaúj képét idézte fel, Agoston István a bibliafordítások történetéből emelt ki fontos tényeket. János István Ecsedi Báthory István biblikus műveltségét jellemezte, Gyulai Éva Miskolci Csulyak István pályáját vázolta, Demjén István pedig azt a szerepet vizsgálta, amelyet a Biblia az egykori abaúji népiskolák életében betöltött.

Délután Gyöngyösi Gábor vezette az ülést, amikor az előadások — más-más megközelítésben — arról szóltak, miképp jelenik meg a Biblia hatása az irodalomban.

Bánszki István jellemző példákkal Bessenyei György műveiből mutatta ki a biblikus inspirációkat, Busa Margit Kazinczy bibliját ismertette. A 200 éve született Kölcsey Ferenc vallásméleti nézeteit és bibliai műveltségét Csorba Sándor és Takács Péter elemezte. Zimányi László Arany János, Fehér József pedig Ady Endre költészetének bibliai vonatkozásaival foglalkozott. Kovács Dániel Móríz Zsigmond egyik regényében követte nyomon a bibliai motívumok kompozíciós szerepét, Zimonyi Zoltán pedig a népirok és a reformáció viszonyát vizsgálta. Este Barsi Ernő és Barsi Ernőné előadással és hangversennyel idézte föl a reformáció zenei világát.

Vasárnap Zsujtára, Abaújtárra, Göncruszkára és Vizsolyba, a reformáció néhány kiemelkedő abaúji emlékhelyére látogattak el a résztvevők.

Gaál Botond:

A REFORMÁCIÓ HATÁSAI MAGYARORSZÁGON

A főcímben és alcímben jelölt témáról történelmünk során megannyian értekeztek, s eme értékelések számos okos szempontot kínálnak, főként a dolog tartalmi megközelítése szempontjából. Ezért elemi kötelességemnek tartom előre megmondani, milyen nézőpontból vizsgálom a kitűzött témát.

Először is református teológus vagyok, aki korábban jártasságot szereztem a matematikában és fizikában is. Aztán számomra is meghatározó, hogy iskoláztatásom és életem Debrecenhez kötődött immár 30 esztendőn át. Lényegében ezek azok a tények, amelyek domináns szerepet játszanak mondandóm megfogalmazásában. Ha most ezt konkrétan akarom kifejezni és alkalmazni, s a reformáció szerepéről szólni a magyar művelődés történetében, akkor számomra feltétlenül a méliuszi hármasság az eligazító, mégpedig 1) a tudományos nyitottság, 2) a magas szintű erkölcsi követelmény és 3) a nagy egészért, benne a gyülekezetért végzett felelős szolgálat. Alig van a hazai művelődés történetének olyan területe, amelyet ez a hármasság ne fogna át, vagy ne érintene.

Itt most nekünk az a feladatunk, hogy kimondottan a reformáció szerepére utaljunk, s rámutassunk azokra a lelkiiséget és szellemiséget életetően átforgató tényekre, amelyeknek gyökerei mélyen a reformációból táplálkoznak. A dolgot az nehezíti és bonyolítja, hogy kézzel fogható módon előttünk vannak jelenségek és eredmények, s ezeknek az indítóokát igen sokan a reformációban mint valami eszmetörténeti vagy szellemtörténeti jelenségben kívánják megalapozottnak látni, ugyanakkor pedig ha felütjük a sokféle filozófiatörténetnek a 16. századra vonatkozó részeit, a reformáció lényegéről legtöbb esetben csak igen szűkszavú tájékoztatást találunk. Ezen nem szabad fölöttébb osodálkoznunk, mert ha tudományos becsületességgel akarja valaki megírni a filozófia történe-

tét, akkor nyomban észre kell vennie, hogy a reformátorok nem filozófiát, hanem teológiát műveltek. Ez aztán a tények megértésének vagy megmagyarázásának mélységi fokát is befolyásolhatja.

A reformációt történelmi távlatokból nézve igen sokféleképpen szokták értékelni, s mindezek a tanulság szempontjából értékesek lehetnek számunkra ma is.

Sokan azt hangoztatják – még egyházi részről is –, hogy a reformáció célja és lényege az egyház ősi, tiszta eredeti alakjába történő visszaállítása volt. Ismét mások arra teszik a hangsúlyt, hogy a reformáció nem egyéb, mint egyik mozzanata annak az óriási szellemi mozgalomnak, amely az emberi észnek középkori tekintélyi kötöttségéből való felszabadítására irányult. Ez a mozgalom a reneszánszsal és a humanizmussal kezdődött, s viszonylagos nyugvópontra a felvilágosodásban és méginkább a modern természettudományos gondolkodásban jutott. Ennek a folyamatnak egyik fontos láncszeme a reformáció, amely az ész felszabadítását való-lási és egyházi téren vitte végbe, azáltal, hogy proklamálta a lelkiismeret szabadságát, s a hit dolgaiban is követelte a szabad vizsgálódást. E felfogás egyik módosulásaként tekinthető az, amelyik a reformációban a modern egyéniségtisztelet megszületését látja. És hasonlóképpen ez a felfogás sugárzik át a politikai történetaszemlélet terére akkor, amikor némelyek a reformációt úgy értékelik, mint a nemzeti eszme áttörésének egyik legfőbb tényezőjét a középkor egyházi-politikai egyetemességével szemben, vagy mint a demokrácia első nagy diadalát a keresztény emberiség történetében. Mindezek mellett van olyan fölfogás is, amely a reformáció egész eszmevilágát pusztán ideologikus felépítménynek tekinti, s valódi mozgatóerejét éppen nem szellemi és erkölcsi, hanem gazdasági rugókban látja, nevezetesen a korai kapitalizmus kialakulásában.

Mindezekben nagyon sok igazság van, mégis azt kell mondanunk, hogy ezek a fölfogások, értelmezések nem a dolog forrásánál kutatnak, hanem a már adottságként kezünkben lévő eredményt mutatják fel. Ugyanis a reformáció döntő tette, amely az áttörést jelentette a középkori gondolkodáson, az Isten és az ember közötti új, személyes kapcsolat létrejötte volt. A hívő emberi lélek szembekerült élő, mindenható, kegyelmes Istenével, akit a vallás és a vallásos intézmény eltakart előle és elválasztott tőle. Az a reformátorok által komolyan hangsúlyozott tétel,

hogy a bibliai tanítás szerint az ember üdvössége "kegyelemből – hit által" történik, nem volt más, mint annak elfogadása, hogy Krisztuson kívül nincs szükség közbenjáróra, azaz: az ember élete egy szabadon engedelmes, boldogan hitvalló, győzelmesen cselekvő és szenvedő szeretetélet, a hit élete. A reformáció tehát a kegyelmes Istenhez való eme személyes viszony felfedezésével az európai embernek "az élethez való bátorságot" adta vissza, s ezzel új reménységet a jövőhöz.

Ezek bennünket közelebből is érintenek, s úgy merül fel a kérdés, hogy mi történt ennek kapcsán hazánkban, hogyan csapódtak le ezek a gondolatok, felismerések Magyarországon, amelynek lakossága a 16. század második felére 95 %-ban protestáns lett. Nem közömbös ez mai létünk értelmezése tekintetében sem, mert a reformáció olyan vonásokat rajzolt a magyarság arcára, és olyan elemeket vitt bele a magyar élet vérkeringésébe, amelyek identitástudatunkban kitörölhetetlenek és meghatározók.

E l ő s z ö r is érvényesítették az evangéliumi keresztyénség gondolatvilágát mind a társadalmi és egyéni életben, mind a tudományban, mind pedig a nevelőmunkában. Nemzedékeket tanítottak meg ennek az elfogadására, és arra, hogy eszerint éljenek. Ez a reformátori gondolat Isten dicsőségét vallotta a legfőbb jónak, és életcélul tűzte ki mindenki számára, hogy ezt szolgálja. Tették ezt úgy, hogy a Bibliából megismerték Isten kijelentését, s ezáltal ébredtek tudatára annak, hogy Őket Isten kiválasztotta és elhívta. Ebből az alapmeggyőződésből következően külső és belső világukat, egész életüket a hit fegyelme alá helyezték, s ezáltal függetlenné váltak minden emberi hatalomtól. Ez egyrészt a politikai élet területén gyümölcsözött, hiszen így kristályosodott ki az a szilárd küldetéstudat és mindenre elszánt bátor magatartás, amellyel népünk függetlenségéért és jobblétéért küzdöttek őszinte szókimondással és erkölcsi akarattal. Másrészt a függetlenné válás egyszersmind jelentette a szellem autonómiáját is, de nem korlátlan mértékben. Tehát nem arról van szó, hogy az ember kizárólagos benső öntörvényadását hirdették volna meg, sőt még azt sem, hogy az ember lenne az embernek a törvényhozója a maga végtelen szabadságában, mert ez szöges ellentétben áll a Biblia tanításával. Itt az emberi szellemnek elsősorban a vallási tekintélyektől való felszabadítását, ugyanakkor egy minden értelmet felülhaladó tekintélyhez, az élő Isten ígéjéhez való ragaszkodást és biztos hozzátartozást jelentett. Igaza van Révész Imrének, amikor megállapítja, hogy

a reformáció "autonomiát csak annyiban hozott, amennyiben a heteronomiát emelte minden emberi tényezőtől megközelíthetetlen, transzcendens magasságba. Ennek a heteronomiának a modern világnézeti fejlődés által való elvetése már nem a reformáció következményeként, hanem nagyon is a reformáció ellenére következett be, a humanizmusban felujhódó, s később a felvilágosodás nagy áramlatává táguló antik filozófiai hatások alatt, meg az új természettudományból nyert indításokra, amelyek ugyancsak a felvilágosodás bő medrébe szakadtak bele."

M á s o d s z o r : azt a reformátori gondolatot képviselték, hogy a hit tudás és ismeret nélkül nem teljesezhetik ki az emberért végzett széleskörű szolgálatban. Jól tudjuk, ez úgyszintén bibliai tanítás. Ezek az ősök vallották, hogy a keresztyén embernek kötelessége valamennyi lehetőségét megragadni, hogy minden tőle telhető módon hasznára váljék embertársainak. Ennek a szemléletnek lett a következménye, hogy a reneszánszsal kibontakozó, világ felé forduló értelem számára egyenes út nyílt a természettudományok befogadására és felkarolására, amiből pedig az következett, hogy hazánk első természettudósai mind református papok voltak. De a későbbi természettudós nemzedékek jó része is a nagy református kollégiumokban nevelkedett teológus tudósok közül került ki, mint például a debreceni Hatvani István, aki először tanított hazánkban kísérletes elektromosságtant és ismerte a differenciál- és integrálszámítást. De az egészen korai jelek, nevezetesen az első magyar nyelvű aritmetika (1577) és fűvéskönyv (1578) megjelenése is mutatják az úttörő szerepet. A természettudományok oktatásában minőségi ugrást jelentő kísérletezés terén pedig éppen a pataki Simándi professzor munkássága jelenti az európai élvonalba való tartozást.

A példák további előszámlálása helyett inkább arra próbáljunk feleletet keresni, hogyan forrásozik ez a jelenség a reformáció teológiájában. Az ezzel kapcsolatos modern kutatások eredményei hazánkban még alig láttak napvilágot, jobbára eddig a tények történeti feltárására esett nagyobb hangsúly. Ezért helyénvaló, ha most az elvi-teológiai háttér vázlatos bemutatásának is szentelünk egy-két percet.

A semmiből való teremtes doktrínája, amely nagyon korán a keresztyén gondolkodás előterébe került, Istennek minden idő és tér fölötti abszolút prioritását követelte, mert a tér és az idő csak a teremtettestekben és létezőkkel együtt merül fel, és olymódon kell azokat fel-

fogni, mint amelyek a teremtési renden belül viszonylagosak. Az idő a teremtésben van, a teremtés nincs az időben. Mivel Isten önmagán kívül minden létezőnek a transzcendens forrása, csak azt szabad róla mondani, hogy Ő nem vesz részt a létben, mert minden más részt vesz Őbenne létezése miatt. Magát Istent ezért nem foghatjuk fel úgy, mint olyan létezőt, aki idői és téri viszonyban áll az univerzummal. Hagyományos görög fogalmakat használva azt kell mondanunk, hogy Istent semmi sem tartalmazza, hanem inkább Ő tartalmazza az egész univerzumot, nem testi értelemben való tartalmazás szerint, hanem az Ő ereje, hatalma által. Az egyházatyák erre figyeltek, a reformátorok pedig ezt a patrisztikus látmódot fedezték fel újra. Abból indultak ki, hogy Isten a világot a semmiből teremtette az Ő transzcendens szabadságában, és fenntartja azt azáltal, hogy jelen van benne az Ő hatalmával. Ez egyrészt azt jelenti, hogy Isten a világot felruházta egy immanens racionalitással, és ezáltal determinálttá, megismerhetővé tette olyan mértékben, amennyire be tudunk hatolni annak önmagában rejlő érthetőségébe. Ilymódon a természet felszabadult az empirikus kutatás számára, s éppen ez volt a reformáció legnagyobb hozzájárulása az újkori természettudományok fejlődéséhez. Másrészt viszont azt jelenti, hogy Isten megvalósítja és állandóan fenntartja a teremtett valóságnak és Önmagának mint teremtetnek a kapcsolatát, noha Ő megmarad teljesen szabadnak az Ő örök Önmaga-létezésében, és nem lehet olyan determinált módon megismerni, mint ahogyan megismerhetők a teremtett dolgok. Ebből viszont az is következik, hogy a teremtés racionalitása magában foglalja az önmagáról való felfogás értelmi képességét, mint amit szintén Isten teremtett. Így az univerzum immanens racionalitása abban van, hogy az úgy van megalkotva és azzal a lehetőséggel van felruházva, hogy arcionális közeg legyen, amelyen keresztül Isten beszél hozzánk, kijelenti és ismertté teszi magát, és amelyben az Ő örök Igéje emberré lett. Tehát a teremtés és Isten közötti racionális kapcsolatot Isten hozza létre, s ennek a teremtmény-Teremtő viszonynak a valósága abban a szeretetben van, amely isten Őmaga. Az univerzum immanens racionalitásából nem vonhatunk le szükségszerű következtetést Istenre nézve.

Így a teológia megmaradt teológiának, s az ember pedig fölszabadította saját magát és az őt körülvevő természetet mint az immanens racionalitás számára hozzáférhető teremtett világot a mindenkor Isten discóségét szolgáló megismerés számára.

- H a r m a d s z o r : a reformáció szabadította fel az egyházat az alól az egyoldalú szemlélet alól, hogy az egyház tanítói tevékenysége kizárólag a hitéletet, az üdvösséget szolgálja. Az elhívás bibliai gondolatának megértése folytán az emberi élet és tevékenység egészét átfogó megbízatás lett. Így nem volt többé akadálya annak, hogy hozzányúljanak szociáletikai problémákhoz is. Mind a társadalmi igazságosság, mind az egyéni szabadság és boldogulás kérdésében, mind pedig a zsinat-presbiteri elvre épülő demokrácia gyakorlatában olyan elveket vallottak, tanítottak és hirdettek, amelyeket csak a reformkor fogalmazhatott meg később. Például a református egyház történetére, szellemiségére oly jellemző hazaszeretet éppen akkor forrott ki, amikor prédikátorai és tanárai társadalmi kérdésekhez nyúltak. Ez rendkívül merész vállalkozás volt akkor, amikor Nyugat-Európában a polgári demokratikus fejlődés vette kezdetét, nálunk pedig a feudalizmus kerékkötő megmerevedése következett be. Ebben a történelmi-társadalmi szituációban valóságos gyűjtőbombaként hatott Mártonfalvi Tóth Györgynek, a Debreceni Kollégium professzorának a tanítása, aki 1670-ben bibliai alapon először vonta le a radikális következtetést a jobbágyrendszernek mint igazságtalan társadalmi rendszernek az elítélésével.

A n e g y e d i k tanulságot így fogalmazhatjuk meg: az istentisztelettel egyenértékű szolgálat a munka, az egyik a másikat kiegészíti, s akármelyiknek a hiánya megrontja a másikat is. A keresztyén ember számára az istentiszteletnek rendkívüli jelentősége van. De hiábavalóvá válik minden ünnepi istentisztelet, ha nincs összhangban az "élet istentiszteletével", a munkával. Ezért vették bele örök mementóul, mintegy sűrített gondolatként a Debreceni Kollégium tünpanonjába: ORANDO ET LABORANDO! Imádkozzál és dolgozzál! E jelmondat felhívását valósággal szó szerint értették, megélték diákok és tanárok egyaránt.

Ö t ö d i k szembetűnő tényező volt, hogy a reformáció a maga új teológiai felismeréseit és tudományosan átgondolt rendszerét nem akadémikus elefántcsont toronyban kívánta művelni, hanem egyenesen a nép felé fordult. Amikor senki nem vállalta – mert nem is volt érdeke – a magyar nép művelését, akkor hozta létre hatalmas kiterjedésű iskolahálózatát. Ezzel kinyitotta a kapukat az egész nép számára Európa felé. Nagyon sok diák tanult külföldön, és általuk mindig a legfrissebb szellemi áramlatok, korabeli aktuális társadalmi eszmék, a tudomány legújabb eredményei jutottak be a nagy kollégiumok falai közé, ahonnan az-

tán szétvitték ezeket a partikulákba. A debreceni anyaiskolának több mint 500 ilyen iskolája volt az ország egész területén. Valójában idehozták Európát, mert itt volt közöttük minden lényeges akkori "szellemi matéria", és ez kitágította világukat, majd pedig befogadóképessé tette őket. Talán éppen ezen a ponton lehetünk igazán megértéssel a szavait gyakran meg nem válogató, de szenvedélyes lelkületű és a reformáció ügyéért mindig lobogó fiatal Méliusz iránt, aki programos határozottsággal mondta ki: "Csináljatok iskolákat a templomokból!"

Amikor a nép felé fordulást emlegetjük, és ugyanakkor a Vizsolyi Bibliára gondolunk, akkor érdemes megállni egy rövid gondolat erejéig. Kétségtelenül az európai népek nemzeti nyelvű bibliafordításai új színekkel gazdagították a gondolat-, kép- és formakincs kifejező erejét a művészetek szinte valamennyi területén. Nálunk viszont hiába keressük, nem fogjuk megtalálni a Bach János Sebestyéneket és a Rembrandtokat. Ezen tűnődve és a debreceni emlékeket figyelve, Fazekas, Csokonai, Kölcsey, Kazinczy, Arany, Ady, Móricz, Szabó Lőrinc és mások domborművei, nemkülönben a diákok legátus-prédikációi és a debreceni énekeskönyveink mintha valamit megmagyaráztak volna abból, miért nem szabad keresni azt, ami nincs, s helyette miért kell megtalálnunk azt, ami volt és van.

A debreceni respublicaban – és gondolom, ez másutt is sokfelé érvényes volt – a művészeteknek az ún. szellemi művészeti ága dominált, mert ezeknek a helyeknek az iskoláiban Károlyi és Szenci Molnár nyelvezete volt a teremtmény magyar gondolatok forrása. Puritán őseink elsősorban a szó művészetében, a prózában és költészetben, az ékesszólásban és a gyülekezeti zenében kívánták a maguk legjavát nyújtani, mégpedig azzal a tisztességgel, ahogyan Mózes mondja a népnek: "Amiben pedig fogatkozás van, abból semmit se áldozzatok!" Azért volt ez így, mert tökéletesen szellemi mivoltánál fogva és közösségi hitvallás-jellegéből következően bárki részt vehetett benne. Nem a világhírű lángelmék műveinek a csodálásán volt itt a hangsúly, hanem azon, hogy a nép, a gyülekezet meghallja és értse küldetését szép magyar nyelven, s a "szentek közösségének" egyenrangú tagjaként mondja hitvallását a gyülekezeti énekekben. Így a képzőművészetnek csak szolgáló szerepe lehetett a szellemi művészet mellett.

Van ennek az egész problémakörnek egy sokkal mélyebbre nyúló gyökere. Ugyanis ha a forrást is fel akarjuk tárni, csakis a Szentírás értel-

mezésében találjuk meg a végső okokat vagy indítékokat. Arra a reformáció tanította meg őseinket és minket is, hogy a Biblia nem csupán egy szent könyv, hanem Istennek a megszólító Igéje. Még közelebről, a Szentlélek belső bizonyágtétele alapján az élő Istennek az élő szavát halljuk az Írásból felénk csendülni a hitben. A hit hallása nélkül az Írás csupán a szemlélet tárgya. A hit hallásában azonban már nem pusztán alany vagyok, hanem egyszersmind a megszólítás tárgya is. Viszont az Írás sem puszta tárgy, hanem mint élő Ige a megszólítás alanya is. Én hallom az Igét és az Ige megszólít engem. A Szentírásban tehát az írott Ige és az élő Ige paradox egységével találkozunk, amelynek létrehozója a Szentháromság egy örök Isten. És ez az, amit a mi reformátor atyáink halálosan komoyan vettek. Tudták ugyanis, hogy a szó, a beszéd a kijelentés eszköze, s Istennek az élő szavát kell minden lehetséges módon és minél hűbben tolmácsolni a Szentlélek segítségül hívásával. Ezért van a szóbeliségnek oly nagy jelentősége a reformáció törekvéseiben, mert így biblikus! Tehát nem kiábrázolni kell, hanem művelni a szót, a beszédet, s ebből pedig irodalom lesz. A fehér puritán fal is azért van, hogy a kiábrázolás ne legyen elsődleges. Ahol pedig a fehér fallal egybeolvadó színben megjelenik a korintoszi oszlopfő, vagy néhány barokk elem, az azt jelzi, hogy az embernek tényleg vannak csodálatos képességei az alkotásra, de mégis az igehirdetésben ennek a csodálatos dolognak a többszöröse megy végbe, mert "a hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által!"

Ami pedig az irodalmat mint nyelvet illeti, az mindig egy nemzethez kötött, s ez különösen is áll a mi esetünkben. Ezért mint sajátos nyelvű, kis nép kultúráját Európa igazából nem ismerhette meg. Más lett volna a helyzet a hangszeres zenében vagy a képzőművészetben. Egy protestáns Ady éppen a nyelve miatt nem tudott igazán európai értékévé válni, holott igenis európai szintű és különösen biblikus. Ezért nehezen észrevehető a mi reformációnk az európai művelődés számára. A természettudományok tekintetében nem volt ilyen gát, mert ugyanúgy, mint a képzőművészet, átemelhető volt egyik nemzet kultúrájából a másikéba. Tulajdonképpen a latin nyelvű korszak így vált a magyar nép történetében felbecsülhetetlen értékű, kultúrateremtő korszakká.

Végül is azt állapíthatjuk meg, hogy a mi reformációnk a képzőművészeteknek másféle jelentőséget tulajdonított, illetve másképpen értékel-

te. Mint a reformáció legkeletibb védőbástyája, magárahagyatottan és szinte ösztönös tisztaságú és józan bibliikussággal védelmezte a protestáns örökséget. Ez pedig számára abban nyilvánult meg, hogy a magyar nyelviség egyben nemzeti ügyet szolgált, nemzeti sajátos értékek felmutatását jelentette, másrésről a latin nyelv használata pedig az Európához való tartozást, s ezzel a nemzeti és egyetemes kultúra összekapcsolását eredményezte.

*

Ha jól megfigyeltük, a felsorolt öt pontban arról volt szó, hogy a magyar reformáció hívei hitbeli meggyőződésükkel 1) a lelkiismereti szabadságra, 2) a tudományok tiszteletére és megbecsülésére, 3) a társadalmi igazságosság követelményére, 4) a magas szintű munkaerkölcs megélésére és 5) az egész világ iránti nyitottságra nevelte népünket.

Látszólag ezek nem új tanítások, mégis azt javaslom, ne hamarkodjunk el véleményalkotásunkat, mert ha ezeket lefordítjuk és alkalmazzuk a mai helyzetünkre, igenis életes tanulságok származhatnak belőle.

1. A lelkiismereti szabadság egyszersmind kifejezi azt az általános igényt, hogy semmilyen filozófiából ideológiát, tehát tekintélyelveket csinálni nem szabad, mert az korlátozza az ember alkotó szabadságát. Bármilyen filozófiai irányzat legfeljebb csak a mozgalom névre tarthat számot, de az igazság kizárólagos birtokosának nem vallhatja magát. Ugyanis amikor az ember a saját igazságát érvényesíti másokkal szemben, az megkeményedést, szembenállást vagy ellenségeskedést szülhet. Márpedig az ember szabadságra rendeltetett. A keresztyén tanítás szerint aki a szabadságot embertársától megvonja, éppen az kerül saját lelkiismereti béklyójának rabságába. Csak paradoxszerűen lehet ezt kifejezni. Mert igaz ugyan, hogy csak "szabad nép tesz csuda dolgokat", de az is igaz – a dolog legmélyebb személyes értelmét keresve –, hogy az a legszabadabb ember, aki az ő embertársának legkészségesebb szolgája. Ezt éppen Luther Márton fogalmazta meg ilyen világosan. Tehát azért hangsúlyozzuk mi keresztyének a szeretet szabadságára épülő emberi kapcsolatokat, mert a szeretet parancsa megelőzi az igazság jogszerű érvényesítését. Ezért mondja Pál apostol is, hogy "legnagyobb a szeretet!" (I.Kor.13.)

2. A tudomány tisztelete és megbecsülése azért fontos, mert csak így tudunk a szellemi értékeinkkel okosan gazdálkodni és sáfárkodni. Történeti példák mutatják, hogy azok a népek emelkedtek a civilizáció legmagasabb fokára, amelyek ezt tették. És ezen a ponton megint van mondani valójuk a reformátor ősöknek, különösen azoknak a tudós és tiszteletes atyáknak, akik történelmünk során számtalan esetben európai színvonalra hozták fel hazánk tudományos életét. Nem tudom, mennyire közismert az a tény, hogy az utóbbi évtizedekben Európában mi a legutolsók között voltunk abban, hogy az országban folyó tudományos kutatásokból mennyit finanszíroz a költségvetés. Máspedig az is közismert és bizonyított tény, hogy nem a természeti kincsek határozzák meg egy ország gazdasági potenciálját, általános prosperitását, hanem az "emberi tőke", közelebbről a "szellemi tőke", amely a műveltség, a szakértelem színvonalát jelenti.

3. A társadalmi igazságosság garantálja egy népnek a belső békéjét, azaz a kibontakozás és fejlődés lehetőségét, mert ez a fokmérője annak, hogy egy adott társadalmi berendezkedés biztosítja-e az állampolgárok számára az emberi méltóságot. Ahol ugyanis az emberi méltóságot korlátozzák vagy semmibe veszik, az a társadalmi rendszer összeomlik. Az emberi méltóság korlátozása egyszersmind az illető társadalmi berendezkedés alacsony szintű kulturáltságát jelzi. De hogyan jön ez ide? - kérdezhetné bárki. Egyszerűen úgy, hogy az emberi méltóságnak mint fogalomnak a tartalmi meghatározása bibliai eredetű. Az embernek azokat a teremtetési rendben belüli racionális, morális és spirituális kvalitásait jelenti, melyeknek révén felelősséget köteles hordozni az egész teremtetett világért, benne az ember sorsáért is.

4. A munkaerőkölcsből a munkavégzés színvonalára és kulturáltságára lehet következtetni. A munkaerőkölcs szintén a műveltség fokmérője. A műveltség azonban nemcsak tudás, hanem magatartás, sőt magatartáskultúra is. Azért van ez így, mert ha a munkában nem adjuk a tehetségünk legjavát, azzal megkárosítjuk és megcsaljuk a másik embert, az egész társadalmat, ugyanakkor mi magunk pedig az értékrend igen alacsony fokára süllyedünk le. Meggyőződésem, hogy az emberi magatartásra vonatkozó műveltségben van pillanatnyilag a legnagyobb elmaradásunk, s bizonyára ezen a ponton érezhetjük és érthetjük meg, miért nevezték a reformáció egyházai a munkát az "élet istentiszteletének".

5. A más népek iránti nyitottság egyrészt a tőlünk való tanulás lehetőségét nyitja meg, másrészt az irántuk való tisztelet és békés szándék kifejezésévé válik. Ezt aligha szükséges bizonygatni. Fel kell azonban vetnünk azt a gondolatot, hogy a nyitottság jegyében mi is váljunk olyan európai nemzetté, amely nemcsak elvár és befogad, sőt elfogad, hanem hozzájárul és ad valami értékeset a világ népeinek, mint ahogyan ősünk is tették.

*

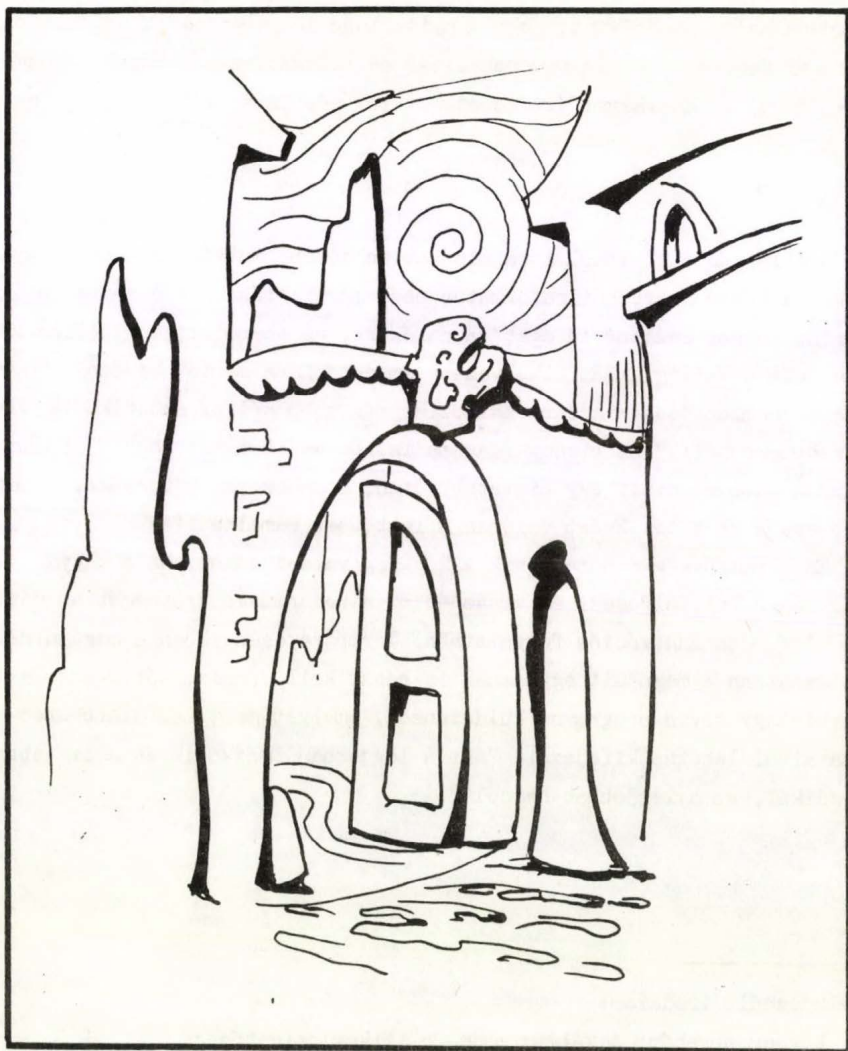
A reformáció történelmi tanulságai és jövőbe mutató feladatai kapcsán nekem a bátor debreceni református ősök magatartása jut eszembe, amikor Ferenc József császár látogatása emlékére, az abszolutizmus kellős közepén, ott a kollégiumban elhelyezett emléktáblára merték bevésni, hogy a magyar nemzet "sok mindenre áhitozik, még több nélkül szűkölködik, de a legtöbbet reméli." Ez bizony igaz ma is. De az is igaz, hogy a mi magyar népünk most elindult egy biztatóbb úton, s ehhez van bátorsága, tehetsége, ereje és hite. Ezért valóban a legtöbbet remélheti!

Ez a reménység azonban csak akkor fog valóra válni, ha a magyar társadalom újból fölfedezi és visszaépíti a reformáció örökségét az újtípusú művelődés innovációs folyamatába. Természetesen ebben a megújulási folyamatban a megújult egyháznak is részt kell vennie, sőt részt kell kérnie egy olyan programos küldetéssel, amelyet most leginkább Cromwell szavaival lehetne kifejezni: "Aki a legjobban imádkozik és a legjobban prédikál, az a legjobban harcol!"

Felhasznált irodalom:

1. Kuyper Ábrahám: A kálvinizmus politikai jelentősége. Bp. 1923.
2. Révész Imre: A reformáció. Teológiai jegyzet 1932-ből. Bp. 1980.
3. Ifj. Czeglédý Sándor: Hit és történet. Bp. 1936.
4. Gaál Botond: Nemes hagyomány jegyében. = A Debreceni Református Gimnázium Évkönyve, I. kötet. Debrecen, 1984.
5. Gaál Botond: A természettudományok oktatása és művelése a Debreceni Kollégiumban. Debrecen, 1988.
6. Gaál Botond: Creatio ex nihilo. = A választott nép szolgálatában. Debrecen, 1989.

Csorba Csaba:

A REFORMÁCIÓ KORA

ABAÚJBAN, BORSODBAN ÉS ZEMPLÉNBEN

A VIZSOLYI BIBLIA megjelenésének 400. évfordulóján aligha kerülhető meg az a kérdés, hogy milyen volt annak a régiónak a képe, ahol e korszakos jelentőségű kiadvány megjelent. Nyilvánvaló, hogy egy előadás, illetve annak kisebb bővítésével, papírra vetésével készült jelen írás feladata nem lehet az, hogy a címben jelzett terület egészének 16. századi sorsa minden rezdüléséről összefoglalást nyújtson. Csupán a legfontosabb folyamatok jelzésére szorítkozhatok, feltételezve, hogy az olvasó ismeri a meghatározó történeti eseményeket. Magától értetődik, hogy a feldolgozás kiemelt szempontja: miként befolyásolta a táj embere sorsának alakulását a reformáció.

Mielőtt azonban a lényegre térnék, még egy – esetlegesen felvetődő – kérdésre kell válaszolnom: a címben megjelölt megyék csokorba kötése nem a mai állapot anakronisztikus visszavetítése-e? Válaszom határozott nem. Ebben az időszakban, azaz a 16–17. század folyamán Abaúj, Borsod és Zemplén sorsa erősen egymáshoz kapcsolódott (ami sem a korábbi, sem a későbbi századokra nem jellemző.) Együtt tárgyalásuk tehát nem anakronizmus.

Elöljáróban nem szükségtelen megemlítenem az adott téma időhatárait sem. A kezdet: az 1520-as évek, zárásnak az 1590-es évek elejét, a tizenöt éves háború megindulása (1593) előtti éveket tekintem. Az ezt követő esztendőik történései már átvezetnek a 17. századba; annak históriája viszont már nem képezi e tanulmány témáját.

A három vármegyét szemügyre véve egyetlen szabad királyi várost találunk, Kassát, mintegy félszáz mezővárost és kereken ezer falut. A várak, várkastélyok száma együttesen félszázra tehető. Ezekon kívül még legalább ugyanannyi erődtített fallal (palánkkal, sánccal, árokkal) körülvett jeleltősebb, szilárdabb építésű kúria lehetett. Kassán kívül igazi várost

nem találunk, amely építészeti képében is megfelelt volna a korabeli európai város ismérveinek. Elegendő, ha Comenius Orbis pictusának városleírására hivatkozom. Tegyek azonban hozzá az előzőekhez azt, hogy ilyen volt a magyar átlag, s ezt az átlagot a hegyalja városképződés tekintetében jócskán meg is haladta. Az már más kérdés, hogy a bortermelésre alapozott városok településképe nem vált olyan városiassá, mint például a hasonló Duna-menti osztrák helységek.

A terület fő kereskedelmi útjai észak-déli irányúak, a folyók völgyében vezettek: a Sajó-Bódva völgyében, a Hernád völgyében, a Bodrog mentén. A kézműipari áruk kereskedelme mellett a század folyamán egyre nagyobb jelentőségre tett szert a borkereskedelem, elsősorban a tokaj-hegyaljai borokkal folytatott kereskedelem – Lengyelország irányában. A céhes ipar terén Kassa játszott meghatározó szerepet, a kassai céhszabadalmakat vette át a régióban alakuló szinte minden cég.

Az árucserre fő központjai a vásárok, ahol a hegyvidék és az alföld termelvényei találkoztak. A falvak sűrűn települtek a régióban, és lakosságukat felduzzasztotta a délvidékről a török elől menekülők el nem apadó áradata a 16.század folyamán. Míg az ország más tájait elsősorban a törökök fenyegették, azok dúlták, ebben a régióban a békét inkább a Habsburg királyok és ellenfeleik háborúi borították föl. A nagyobb török támadási hullámok közül az első az 1540-es években érte el Borsodot, majd 1552-ben ismét e táj pusztult, s az 1590-es években is. Abaújt és Zemplént kisebb-nagyobb portyák nyugtalanították, hódoltatásra is sor került, de ez döntően nem befolyásolta a települések életét.

Az ország fölötti uralomért folytatott harcban ez a terület sokkal nagyobb szerepet játszott, mint a török elleni küzdelemben. A Habsburg uralkodók a Bécshez közel eső országrészekben tudták hatalmukat leginkább állandósítani, s Bécs felé törekedett elsősorban a török is, az volt a fő támadási irány: a Dunántúl és a Nyugat-Felvidék. A bányavárosoknál próbálták meg – sikertelenül – az oszmánok az ország kettészakítását is. Szapolyai János és utódai, akiknek ereje nem mérkőzhetett sem a Habsburgokéval, sem a törökökével, érthetően mindkét nagyhatalom fő érdekköréből kieső keleti, északkeleti területeken próbálták megvetni a lábukat. Borsod, Gömör, Abaúj, Torna és Zemplén az ütköző zónában feküdt. Itt zajlottak le 1527-től kezdve a legjelentősebb összecsapások több mint másfél századon keresztül, s a terület meglehetősen sűrűn cserélt gazdát. Mindemelllett a 16.században a régió lakossága és gazdasága – a harcok el-

lenére — egyértelműen gyarapodott. A fokozódó terhek és a háborús pusztítás csak a 17. század utolsó harmadában tudta gazdaságilag térdre kényszeríteni a lakosságot.

A reformáció az 1520-as években vert gyökeret a tájon. Pálóczy Antal földesurasága alatt 1522-ben Siklósi Mihály sátoraljaújhelyi prédikátor már hirdette a katolikusok szemében eretneknek számító tanokat, tevékenységét Szilvásy Mihály és mások folytatták. Az 1530-as években a legjelentősebb város, Kassa lett a központ. Dévai Bíró Mátyás személye körül forrósodtak föl az indulatok (1.melléklet). Az 1530/40-es években omlott össze a régióban a katolikus egyház hatalma. A püspöki székhely (Eger) katonai szerepet kapott, a püspökök a távolból ténylegesen nem voltak befolyással az egyházmegye hitéletére (személyük egyébként is gyakran változott, székvárosukba az 1530-as évektől kezdve be sem jutottak).

A régió leghatalmasabb főurai a 16. század közepére szinte kivétel nélkül protestánsokká váltak, s akár a Habsburgok mellett, akár ellenükben hadakoztak, a katolikus egyházat nemigen támogatták, kolostorait pusztították, maguknak lefoglalták, birtokaikat kisajátították. Így tettek a Perényiek, Bebekék, Serédyek, Rákócziak, Lorántffyak, Mágócsyak, Balassák. A püspöki székhely, Eger főkapitányai protestánsok (Varkocs Tamás, Mágócsy Gáspár, Forgách Simon, Rákóczi Zsigmond). A felső-magyarországi főkapitányok Kassán szintén többnyire protestánsok, csakúgy, mint a várkapitányok többsége.

A Habsburgok nem tudtak egyszerre harcolni az ország feletti uralomért és a katolicizmusért. Ha egy-egy protestáns főurat ígéretekkkel, birtokadományokkal, tisztségek adományozásával időlegesen magukhoz tudtak láncolni, hűségükre tudtak édesgetni, be kellett érniük ennyivel. Valási pálfordulásra nem kényszeríthették az ingatag hűségű urakat.

Jellemző, hogy Serédy Gáspár, Ferdinánd király hűséges és sikeres hadvezére, akit az uralkodó elhalmozott elismerésekkel, birtokadományokkal, 1542-ben neki adományozta az erdélyi püspökséget is, a kolostorok egyik legnagyobb pusztítójának, fosztogatójának számított (2.melléklet).

A 16. század második felében Eger, a püspöki székhely a katonák, protestáns főkapitányok kezén volt, a városokban az egykori katolikus templomok a lakosság áttéréseivel kivétel nélkül protestáns kézre kerültek a század közepére. A kolostorok száma meghaladta ugyan a két tucatot, azon-

ban ezek is sorra megszűntek (lerombolták, elnéptelenedtek, áttelepültek), megszűntek a hitélet tényezőinek lenni (3.melléklet). Erődítménnyé alakították Szerencset, Leleszt (utóbbi Serédy Gáspár hiába akarta megakadályozni; lásd 4.melléklet), Sajóladót.

A katolikus főpapok hiába próbálták a protestantizmus áradásszerű terjedését meggátolni, királyi segítséget kérve (v.ö. 5.melléklet), a hatalom ekkoriban még tehetetlennek bizonyult.

A főurak, a városlakók és a jobbágyság is áttért az új hitre; először Luther, majd Zwingli és Kálvin tanításait fogadták el, s külföldön iskolázot, művelt papok vették át a vallási közösségek irányítását. A vallás terjesztésében nagy szerepet játszott a nyomtatás. A szikszói, liskai majd gönci prédikátor, Bencédi Székely István még Krakkóban nyomtatja könyveit 1538-1559 között; az 1561-ben meginduló debreceni nyomdában készült viszont Károlyi Gáspár keresztyén történetbölcseleti munkája 1563-ban. Itt jelent meg Németi Ferenc tokaji kapitány támogatásával az első magyar nyelvű jogi kézikönyv, a Magyar decretum is 1565-ben. Debrecen mellett 1577-től a bártfai nyomda is kezdett szerepet játszani.

Egészében a korszakra az jellemző, hogy mind a reformációban, mind a művelődést (iskolázás, nyomda) tekintve meghatározó volt a főúri mecénatúra. Ez a személyekhez kötődő gyámkodás nem feltétlenül előnyös. Egyrészt kiszámíthatatlan, másrészt hosszabb távon nem biztosított. A korszak zavaros politikai viszonyai közepette nem egyszer előfordult, hogy gazdag főúri családok politikai döntésük következtében kegyvesztetteké váltak, birtokaikat elkobozták, menekülni kényszerültek, s ezzel megszűnt a biztosnak hitt pártfogás. A reformáció szempontjából az sem közbös, hogy vallásváltásra is sor került (rekatolizálás).

A közösségek (városok és falvak) arra képesek voltak, hogy eltartsák papjukat, iskolájukat, fenntartsák templomukat, arra azonban önerejükből nem futotta, hogy nagyobb vállalkozásokhoz társadalmi és gazdasági háttérrel nyújtsanak. Egyedül a gazdag kereskedőváros, Debrecen tudott a város saját jövedelmeiből főiskolát és nyomdát fenntartani. Sárospatakon az iskola léte a földesuraktól függött, a 17.században a Rákócziak létesítették és tartották fenn a nyomdát is. Más városok a régióban erre nem voltak képesek, illetve nem volt olyan feszítő igény, ami kikövetelte volna. Hiába volt a Hegyalján a városok viszonylag sűrű láncolata, a hegyaljai parasztpolgár kulturális igényszint vonatkozásában nem volt mér-

hető a nagyobb városok polgárságához.

Maradtak sok esetben az egyéni vállalkozások, könyvek vonatkozásában egy-egy munka kinyomására szerveződő nyomdák, mint a vizsolyi is volt. Ezek hosszasabb fennállása adott helyen semmilyen vonatkozásban nem volt biztosított.

A régió protestánsai a 16. században elsősorban saját magukra voltak utalva, a Habsburg államtól támogatott katolicizmussal szemben csak a terület főurai adhattak ellensúlyt. Ekkor még Erdélyt nem érezhették úgy maguk mögött, mint a 17. században. A század közepéig a katolicizmus mellett magukat elkötelező Habsburg hatalommal szembenálló erők vezetői maguk is katolikusok voltak: János király, Fráter György. János Zsigmond ugyan protestánsná lett, azonban utódai, a Báthoriak a század utolsó harmadában katolikusok. Erdélyben, ahol kimondották a vallásszabadságot, ez a protestánsok mozgásterét nem érintette, viszont az Erdéllyel szomszédos területek, illetve általában a királyi Magyarország protestánsait a fejedelmek nem támogatták úgy, mint a 17. században Bocskai, Bethlen, a Rákócziak, Apafi Mihály. Mivel a Habsburgok katolikusok voltak, a reformáció szükségszerűen vált Habsburg-ellenessé. S mint a Habsburg hatalommal szemben álló vallási irányzat, támogatásra talált némiképp a törököknél (a katolicizmus ellenében), ami elsősorban a hódoltságban érezte hatását.

1526–1600 között Felső-Magyarország háborúktól dúlt területnek, hadszíntérnek számított. A 75 évből fél évszázad háborús időszak. De még a béke sem volt igazi béke, hiszen például az 1570/80-as években nem egyszer véres küzdelmet kellett vívni az erőszakosan hódoltató törökökkel (Szikszó stb). Éppen ezért különösen figyelemre méltó, hogy fegyvercsörgés közepette sem hallgattak a műzsák. Nemcsak Sárospatakon fejlődött ki magas szintű iskola, hanem például Miskolcon és Szikszón is. A már említett Bencédi Székely István mellett Ilosvai Selymes Péter (Abaújszántó), Szenczi Molnár Albert, Szikszai Fabriczius Balázs (szótáríró; Sajószentpéter, Sárospatak), Sztárai Mihály és Tardi György (históriás ének) nevét emelhetjük ki. Ebbe a sorba illeszkedik bele Károlyi Gáspár. Talán aligha véletlen az, hogy a 16. században éppen a királyi Magyarország, Erdély és a török hódoltság találkozásánál, e peremvidéken olyan jelentős művelődési teljesítmények születtek. A minden oldalról szorongatott magyarság számára létkérdéssé vált, hogy nyelvébe, kultúrájába kapaszkod-

jon. Hitvallások, énekeskönyvek, krónikák, jogi kézikönyv, biblia, kalendárium mind-mind ennek is köszönhető. A körülményekhez, a lehetőségekhez képest bámulatra méltó, elképesztő teljesítmény valamennyi. Egyéni vállalkozások ezek a szellemi oldalt tekintve. A jól képzett protestáns értelmiség (papság) heroikus küzdelembe kezdett, hogy a külföldi iskolákban megismert nyugati kulturális eszményt itthon is megvalósítsa, illetve legalább megközelítse. A vállalkozásokhoz az esetek jelentős részében sikerült támogatókat találni. Nem lehet azonban elégszer hangsúlyozni, hogy ezek egyéni vállalkozások voltak. A politikai körülmények, a társadalmi közeg, a gazdaság teljesítő, illetve teherbíró képessége nem volt olyan, sem ebben a régióban, sem az ország egészében, hogy a kulturális szint állandó emelkedését biztosítani tudja, garantálhassa az intézmények állandóságát, hogy az iskolákból igazi egyetem fejlődhesen stb.

A sanyarú körülmények között, állandó üldöztetésnek kitett falusi, kisvárosi prédikátorok heroizmusa előtt méltán hajthat fejet a késő utókor. A reménytelennek látszó helyzetben is munkálkodtak, értékes kincsekkel gyarapítva a magyar kultúrát. Nekik köszönhető, hogy ez a régió – voltaképpen igazi középkori előzmények nélkül – a magyar kultúra egyik meghatározó területévé válhatott.

*

M e l l é k l e t e k

1. DEVAI BÍRÓ MÁTYÁS PRÉDIKÁTOR ÜGYE

Bécs, 1533. július 15. A Dévai Mátyás ellen intézett vizsgálat alkalmával a bécsi püspök által formulázott kérdőpontok:

Vizsgálati cikkelyek bizonyos Mátyás, egykor kassai hitszónok, most hitehagyott pap ellen, melyre köteles egyszerűen, köntörfalazás nélkül eskü alatt válaszolni a hiszem vagy nem hiszem szavakkal.

1. Először: habár Luthert mint mindenki által kerülendő eretneket és téves tanítását boldog emlékezetű X. Leó pápa már régebben elítélte könyveivel, vitairataival és tételeivel egyetemben, mégis magával hozta ezeket Mátyás Wittembergből, és itt Luthernak és a lutheránusoknak prédikációját és olvasmányait ezzel segítette, és ezen eretnekekkel a szókást és a kapcsolatot megtartotta.

2. Továbbá azok prédikációiból és olvasmányaiból az elítélt eretnekséget és a tanítást bevette és tanulta.

3. Továbbá azon tanítók gyakorlatát és tévutát a különféle és eltérő eretnekségekben, melyeket nem csak a legfőbb főpap és a szent zsinatok

ítéltek el, hanem a katolikus egyház sem fogadott el sohasem, szándékosan elfogadta és azokat tanította.

4. Továbbá tagadta és tagadja a hét szentséget.

5. Továbbá tagadja a szentek és szűz Mária segítségül hívását és közbenjárását.

6. Továbbá azt tanította, hogy az üdvösséghez szükséges a két szín alatti áldozás.

7. Továbbá tartotta és tartja, hogy az átváltoztatás szavai után is megmarad a kenyér és a bor lényege az oltáriszentségben.

8. Továbbá tartotta és tartja, hogy szűz Mária semmivel sem kedvesebb Isten előtt, mint bárki más bárki más előtt, s olyan közönséges asszony, mint a többi.

9. Továbbá tartotta és tartja, hogy az oltáriszentség a szentmisében nem áldozat.

10. Továbbá azt tanította, hogy bármekkora lenne is az egyház, nem kell szentmisét celebrálni benne, hanem csak nagyhéten.

11. Továbbá szentmisét, noha pap, a római egyház szokása és ritusa szerint Wittembergből való visszatérte óta nem celebrált, sőt megvetéssel illeti azt.

12. Továbbá tanította, hogy az ereklyék tisztelete, a körmenetek, a keresztút és a zarándoklatok csak pusztá babonák, semmit sem használnak az üdvösségre.

13. Továbbá az egyház által alapított böjtöket és a hústól való megtartoztatást, a negyvennapos böjtöt és az egyéb, időhöz kötött böjtöket megveti és kevésre becsüli.

14. Továbbá a szentek ünnepei szükségtelenek, azok megülését nem tartja.

15. Továbbá azt mondja, hogy nincs purgatórium.

16. Továbbá állítja, hogy a papnál végzett szentgyónás szükségtelen és felesleges.

17. Továbbá tartotta és tartja, hogy semmiféle cselekedet sem segít az üdvösségre, hanem egyedül csak a hit teszi igazzá az embert.

18. Továbbá Jeromost és az egyház többi jeles tanítóját megvető szókkal illette.

19. Továbbá tagadta Isten egyházában az új törvény alapján álló papságot, így tagadta a papi rendet is (melyet már püspöki felszentelésben elnyert), s azt tartja, hogy a laikusok egyúttal papok is, miként ő.

20. Továbbá, hogy a papok nem kötelesek a kánoni órákat (breviárium) megtartani, miként ő már évek óta sohasem mondja.

21. Továbbá, hogy sem a szerzetesek, sem a papok, sem a prédikátorok nem fogadhatnak el sem tizedet, sem alamizsnát.

22. Továbbá azt tanította, hogy a betegek kenete semmit sem ér.

23. Továbbá tartotta és tartja, hogy azt lehet felszentelni, akit a keresztények gyűlkezete kiválaszt.

24. Továbbá, hogy a diakonusok is eszközölhetnek és konszekrálhatnak oltári szentséget.

25. Továbbá tartja, hogy az asszonyok is prédikálhatnak és szolgálhatnak az oltári szentség körül.

26. Továbbá tagadja, hogy az embernek szabad akarata lenne.

Dévai válasza. Bécs, 1533. július 15.

1533. július 15-e, szerda: a főtisztelendő bécsi úr az ágostonosok monostorában megjelent Mátyás kassai prédikátorral együtt, hogy válaszolhasson a neki feltett cikkelyekre hiszem vagy nem hiszem szavakkal Wur-

gell doktor, János úr, Mayr Konrád úr és Wagner András attekrimi plébános úr jelenlétében.

Mátyás válasza az offensege parancsából neki feltett cikkelyekre.

1. Az első, az "Először: noha Luthert" szavakkal kezdődő cikkelyre: elismerem a cikkelyt.

2. A másodikra válaszolja: a leckéket és a prédikációkat hallgatta.

3. A harmadik cikkelyre a kérdezett válasza: nem a tanításukat, hanem a Szentírást tanította.

4. A negyedik cikkelyre a kérdezett: nem hiszek a hét szentségben.

5. Az ötödikre a kérdezett: nem ő tagadja, hanem a Szentírás tagadja.

6. A hatodik cikkelyre azt válaszolta, hogy a hit megerősítésére és vigasztalásunkra szükséges a két szín alatti áldozás.

7. A hetedik cikkelyre a kérdezett: hiszem ezt az igaz cikkelyt.

8. A nyolcadik cikkelyre a kérdezett: tagadja a boldogságus szűz közbenjárását, de tagadja, hogy azt hirdette volna róla, hogy elkövetett bűne lenne, vagy más asszonyokhoz volna hasonlatos, azt viszont tartja, hogy áteredő bűnben fogant, miként a többi szent is.

9. A kilencedik cikkelyről a kérdezett: hiszi, hogy az oltáriszentség oltáriszentségbéli áldozat, de nem elégtételt szerző és nem engesztelő.

10. A tizedik cikkelyről vallja, hogy beszélt a szentmisék gyakori bemutatása ellen.

11. A tizenegyedik cikkelyről a kérdezett azt mondja, hogy valamikor celebrált misét, de Württembergből való visszajövele után már nem, mivel nem volt hivatása a szent cselekmény szolgálatára; ezért nem akart misét bemutatni.

12. A tizenkettedik cikkelyről a kérdezett azt vallja, hogy azokról azt prédikálta, hogy nem használnak.

13. A tizenharmadik cikkelyről a kérdezett azt vallotta, hogy erről azt prédikálta, szabadon végezhetnek, csak a betegek kerüljék a túlzásokat.

14. A tizennegyedik cikkelyről azt vallotta, hogy prédikált az ünnepek sokasága ellen, mégpedig azért, mert nagy veszélyeket rejt magában.

15. A tizenötödik cikkelyről: nem hiszi a purgatóriumot ebben az életben.

16. A tizenhatodik cikkelyről azt mondja, hogy bármely keresztény, akár nő is, fogadhatja a gyónást, s az egyházban kell ezután kiválasztani azt az alkalmas embert, akinél gyónhatunk a vigasztalás elnyerése végett, s ez szükséges az üdvösségre. A papok fogyása miatt idővel szükségserű lesz, hogy bármely kereszténynél, még nőnél is gyónhassunk.

17. A tizenhetedik cikkelyről azt mondja, Isten előtt csak a hit által igazulunk meg, s a hit cselekedeteit kizárja a megigazulás okai közül, de nem a végrehajtásból.

18. A tizennyolcadik cikkelyről: nem hiszi.

19. A tizenkilencedik cikkelyről azt mondja, hogy az ima, a prédikálás és az áldozat szolgálatában minden keresztény pap, de az egyházban csak a meghívottak élvezhetik ezt a tisztséget.

20. A huszadik cikkelyről: tagadja, hogy tenné, de azt prédikálja, hogy a szentírást kell olvasni, és nem szabad az időt hasztalanul elherdálni a breviárium recitálására, ami sem az azt végzőnek, sem másnak nem használ; vallja, hogy nem imádkozza a breviáriumot és a szentek olvasmányait szeme romlása miatt.

21. A huszonegyedik cikkelyről: tagadja.

22. A huszonkettedik cikkelyről: hiszi az igaz cikkelyt.

23. Vallja a huszonharmadik cikkelyt.

24. A huszonnegyedik cikkelyről: nem tesz különbséget a diakonus és a pap között.

25. A huszonötödik cikkelyről: most sem gondolja másként.

26. A huszonhatodik cikkelyről: úgy tagadja a szabad akaratot, mint Ágoston a gnosztikusokról írt 3. könyvében: vallja ugyanis a szabad akaratot azon parancsolatokban, melyek Mózes második tábláján vannak, de tagadja a szabad akaratot az első tábla parancsolataiban.

Latinból fordította: BARSÍ JÁNOS.

Kiadás: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.
II.köt. Bp. 1904. 264–267.

2. SERÉDY GÁSPÁR PUSZTÍTÁSAI

Pozsony, 1547.október 29. A pozsonyi káptalan jelenti Réway Ferenc nádori helytartónak, hogy parancsára Serédy Gáspárt a ládi páloskolostor megrablásáért, a tokaji kolostor lerombolásáért, a regéci kolostor felégetéséért és birtokai elfoglalásáért megidézte:

Nagyságos Réway Ferenc úrnak, Túróc vármegye ispánjának, a magyar királyság üresedésben lévő nádori hivatala helytartójának stb., ezen pozsonyi káptalan tisztelendő urának és barátjának a barátság és a tisztelet folytonos növelésre. Nagyságtok tudja, hogy mi nagyságtok nekünk barátságosan címzett és küldött tiltó, intő és idéző levelét, tisztelettel miként illik, vettük a következő szavakkal: Réway Ferenc Túróc vármegye ispánja, a magyar királyság üresedésben lévő nádori hivatala helytartója stb., a pozsonyi egyház káptalanjának és tiszteletre méltó barátainak üdvöt és kész barátságot tisztelettel. Előterjesztették nekünk a tisztelendő atya, Ferenc testvér, a remete testvérek általános perjelje személyében, hogy az Úr elmúlt 1546. esztendejének húsvétja táján nemzeti Csomafy János nagyságos Serédy Gáspár úr, a mondott magyar királyság felsőmagyarországi része főkapitányának azidőbeni kapitánya a mondott Serédy Gáspár úr különös utasításából és parancsából nemes Szemere Albert nevezetű úrral és az előbb mondott Serédy Gáspár úr egyéb számos fegyveres emberével és szolgálival hatalmasul az előbb mondott panaszos testvérek, a Borsod vármegyebéli Ládon lévő boldogságos szűz Mária látogatására szentelt remete testvérek rendjének lakott monostorát megszállták, és ezen ládi monostor vikáriusával, Márton testvérrel és több, a kuztódia keretében lévő remete testvérekkel ezen mondott ládi monostor minden titkos helyét felhányva átkutatták, s minden élelmet, mind az éléstárban, mind ezen ládi monostor pincéjében, vagyis bort, gabonát, szalonnát és más éléshez szükségeset megtaláltak, ezenfelül negyven jól megrakott szekeret elhajtottak, és, miként azok akaratának tetszett, erőszakkal elhurcolták azokat. Továbbá ugyanazon Serédy Gáspár az előbb mondott év mondott húsvétja táján ezzel nem összefüggésben, nem tudni milyen indíttatásra, elküldte és kirendelte több fegyveres emberét és szolgálait a Zemplén vármegyében a Bodrog folyó partján lévő, szent Anna nevére szentelt tokaji monostorba, és innen ezen tokaji monostor remete testvéreivel, vagyis Lőrinc vikárius testvérrel és több, a kuztódia keretében lévő testvérekkel minden, az élésre és használásra szükséges mozgó javakat megtalálva erőszakkal elvittek és elszállítottak. Továbbá ugyanezen Serédy Gáspár úr ezen utasítással az előbb mondott év pünkösde táján ismét elküldte és kirendelte fegyveres embereit, szolgálait és jobbágyait hatalmasul a mondott Zemplén vármegyében lévő mondott tokaji monostorra, ahogy az előzményben áll, és ezen több remete testvérek ál-

tal alapított tokaji lakott monostort alapjaiban felforgatta, lerontotta és elpusztította és ezen tokaji monostor előbb mondott Zemplén vármegyében lévő Ond nevezetű faluját ezen Ond faluhoz jog és régi szokás szerint tartozó összes haszonvételével és tartozékaival egyetemben, azaz művelt és műveletlen szántóföldjeit, szőlőit és a már mondott Ond faluban lakozó jobbágyok tizedét, nem kevésbé a többi panaszos remete testvér Aranyos, Nyilas, Pincefő, Kucarceleje, Tanya, Jakabandrás és Mézesmál nevezetű szőlőit, melyek mindegyike a már mondott Zemplén vármegyében lévő tokaji szőlőhegyen található, az előbb említett Zemplén vármegyében lévő Tardos nevezetű lakott allódiummal egyetemben és három lakott kerekas malmot, melyek a Hernád folyón vannak az Abaúj vármegyében lévő Vilmány falu mellett, az előbb írt időben a tokaji monostortól igaztalanul, szükségtelenül és a jog minden útja nélkül elvette, magának lefoglalta és a lefoglaltakat és elvetteket jelenleg is tartja és őrizi, s ezen remete testvérek Ond faluja, szőlőhegyei és Tardos allodiума gyümölcsseit és haszonvételeit, nem kevésbé a malomékeit, miként tárgyaltuk, erőszakkal magának elvette és elvetette. Utoljára ezen Serédy Gáspár úr ezek tartalmában az Úr 1537. évének Úrnapja körül kiküldve és rendelve nemzetes Fülöpösi Albertot, az akkori regéci prefektust és számos fegyveres emberét és szolgálit hatalmasul a már mondott Abaúj vármegyében lévő és a már mondott regéci várhoz közel lévő szent Jakab apostolnak szentelt remete testvérek rendjén lévő említett testvérek monostorához, és ezen mondott és említett remete testvérek rendjén lévő monostort felégette és alaposan felforgatta és a már gyakran mondott Zemplén vármegyében lévő, ezen szent Jakab apostol monostorához tartozó Golop nevezetű falut és az ugyancsak Zemplén vármegyében lévő ezen remete testvérek összességéhez tartozó Horváti allódiumot, a gyakran mondott Zemplén vármegyében található Therma nevezetű folyón található malmot a Golop falu, a Horváti allódium és a malom hasznával és előnyével a mondott időben magának elfoglalta az elfoglaltakat megtartotta és megőrizte és ezen Golop falu, Horváti allódium és a Therma folyón lévő malom gyümölcsét és hasznát magának erőszakkal megszerezte és megszerezte. Mindezekkel a mondott Serédy Gáspár úr a mondott hatalmaskodási tettek kivételével a mondott többi remete testvéreknek huszonötmillió arany forint kárt okozott, szerzett és csinált a mondott többi panaszos remete testvérek nagy kárára és sérelmére. Mivel pedig ezen hatalmaskodási ügyekben és más ügyekben is a nyilvános törvények szerint ítéletet kell hozni a királyi kúriában, így nekünk az ország többi rendes bíróival az ilyeneket tizenötöd napra tárgyalni és abban ítéletet hozni kell, ezért barátságtokat ezen sorok rendjében biztatjuk és megkeressük, hogy jelen levelünket az említett Serédy Gáspár úrnak hiteles tanúságtételek által bemutatni és átadni tegyék, akit ha személyesen megtalálni tudtok, jó, egyébként saját lakott házaiban vagy szokott szállásán intsétek őt és mondjátok és közöljétek vele ezen szavakkal, hogy ő ezen intélevél bemutatásának napjára való tizenötöd napra ezen leendő számadásból a királyi kúriába előttünk személyesen vagy törvényes prokurátora által minden módon megjelenni köteles és tartozik, hogy az előrebocsátottakról számot adjon, biztosítva őt arról, hogy vagy a mondott időben előttünk megjelenik, vagy nem, mi a panaszos fél kérésére az előzőekben azt tesszük, ahogy azt a jog diktálja. És ezután ezen bemutató, intéző és idéző levél sorát, ahogy ki lett küldve, az előírt határrapra nekünk barátságosan írjátok vissza. Kelt Pozsonyban, az Úr 1547. évében, szent Lukács evangelista ünnepe utáni legközelebbi vasárnapon (október 29.). Ezért mi nagyságtok barátságos kérésének mindenben eleget tenni akarván, ahogy tartjuk, bizalmas Pál urat, zepetneki papot, ezen említett pozsonyi egyházunkban alapított Krisztus legszentebb testének szentelt oltár igazgatóját hite-

les tanúságunkként az előrebocsátottak hűségés kivizsgálására kirendeltük. Aki pedig innen hozzánk visszatérve nekünk eskü alatt a rendelkezés tartalmában a következőképpen számolt be. Miként ő most múlt szent Demeter mártír ünnepe előtti második napon (október 24.) az említett nagyságos Serédy Gáspár úrhoz ezen pozsonyi rendelkezést eljuttatta, és nagyságtok itt beszűrt levelét ezen Perényi Gáspár úrnak itt Pozsonyban személyesen benyújtva átadta és átnyújtotta és intette őt és mondta és átadta neki nagyságtok szavával, hogy ő ezen intő levél kézhezvételének napjához tizenötöd napra a tény végett személyesen vagy törvényes prokurátora által minden módon megjelenni köteles és tartozik, az előrebocsátottakkal való számadás végett, biztosítva őt ott arról, hogy vagy a mondott határnapon nagyságtok előtt megjelenik, vagy nem, a panaszlók részéről beadott kérvényre azt teszik az előzményekben, amit a jog rendje diktál. Kelt az Úr fent mondott évében, a mondott végrehajtás napjához a hatodik napon.

Latinból fordította: BARSÍ JÁNOS:

Kiadás: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.
IV.köt. Bp. 1909. 555-558.

3. KOLOSTOROK PUSZTULÁSA:

Bencések:

Tapolcai apátság: Bebek Imre és Ferenc elűzte a szerzeteseket 1532-ben.
Kácsi apátság: elpusztult.

Szerencsi apátság: Némethi Ferenc erődítménnyé alakította az 1550-es években.

Premontreiek:

Jászdóli prépostság: hiteles hely, 1550-ben már csak két taggal.

Leleszi prépostság: 1527-ben kifosztották; 1533/43: várrá alakítási kísérletek; 1557-ben Perényi elfoglalta; 1567-től világi papok látták el a hiteleshelyi feladatokat.

Ferencesek:

Abaujszántó: 1542-ben a protestánsok elűzték a szerzeteseket.

Céke: 1548-ban Perényi Gábor elűzte a szerzeteseket.

Homonna: 1531-ben Katzianer feldúlta.

Kassa: 1531-ben elűzték a szerzeteseket, az 1550-es években részben visszatelepültek.

Sajóvamos: 1556-ban Bebek György elűzte a szerzeteseket.

Sárospatak: 1546-ban a Perényiek elűzték a szerzeteseket.

Varannó: 1550 körül került a protestánsok kezére.

Klarisza apácák:

Sárospatak: 1556-ban Nagyszombatba települtek.

Domonkosok:

Kassa: 1556-ban tűzvész pusztította el a kolostort.

Sárospatak: 1540-ben elnéptelenedett.

Ágonstorendiek:

Sajókaza: a 16. század közepére elnéptelenedett.

Sátoraljaújhely: 1546-ban Perényi Péter elfoglalta.

Pálosok:

Dédes: A 16. század közepén elnéptelenedett.

Diósgyőr: Az 1540-es évek elején Balassa Zsigmond elfoglalta, lerombolta.

Gönc: Serédy Gáspár feldúlta 1540 után.

Göncruszka: Serédy Gáspár feldúlta 1540 után.

Kurittyán: A 16.század közepén elpusztult.

Regéc: 1547-ben Serédy Gáspár felégette.

Sajólad: 1536-ban Serédy Gáspár kirabolta.

Sátoraljaújhely: 1530-ban Perényi Péter elűzte a szerzeteseket.

Tokaj: 1536-ban Serédy Gáspár kifosztotta.

Töketerebes: 1530-ban Perényi Péter elűzte a szerzeteseket, a kolostor köveiből várat építtetett.

4. A LELESZI KOLOSTOR ERŐDÍTÉSÉNEK ÜGYE

Regéc, 1543.április 5. Serédy Gáspár kéri Ferdinánd királyt, hogy a leleszi prépostot a leleszi egyház és monostor célba vett erősítésétől tiltsa el.

"... Végül azt jelenthetem őfenségének, hogy a leleszi egyház tisztelendő prépost ura ugyanazon Leleszen lévő egyházát és monostorát, mely nincs nagy távolságra kevesdi házamtól és váramtól, a tanácsos urak engedelmeiből, amint azt mondják, megerősíteni és abból várkastélyt építeni szándékozik. Pedig ez a kolostor sem a pusztítást megelőző időkből, sem azután nem volt megerősített hely, mely erősség őfensége ellenségei kezén nem kis veszedelmet jelentene: s most is ezen prépost úr Perényi Péter úr pártján áll. Méltóztasson tehát őfensége azt parancsolni, hogy a monostor megerősítésétől álljanak el, és, miként elődeik is, csak szállásként tartsák. Aki pedig ezt nem akarná végrehajtani, adasson át nekem őfenségétől megfelelő utasítással, s én gondoskodom arról, hogy Istennek tetsző bánásmóddal a mondott az üdvös állapotba jusson, s a mondott prépost urat az erődítéstől eltiltsa..."

Regéc várából április 5-én az Úr 1543.esztendejében.

A szolgák legkisebbike

Serédi Gáspár

Latinból fordította: BARSÍ JÁNOS.

Kiadás: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. IV.köt. Bp. 1909. 244-245.

5. A KOMJÁTI KATOLIKUS PAPOK ELŰZÉSE

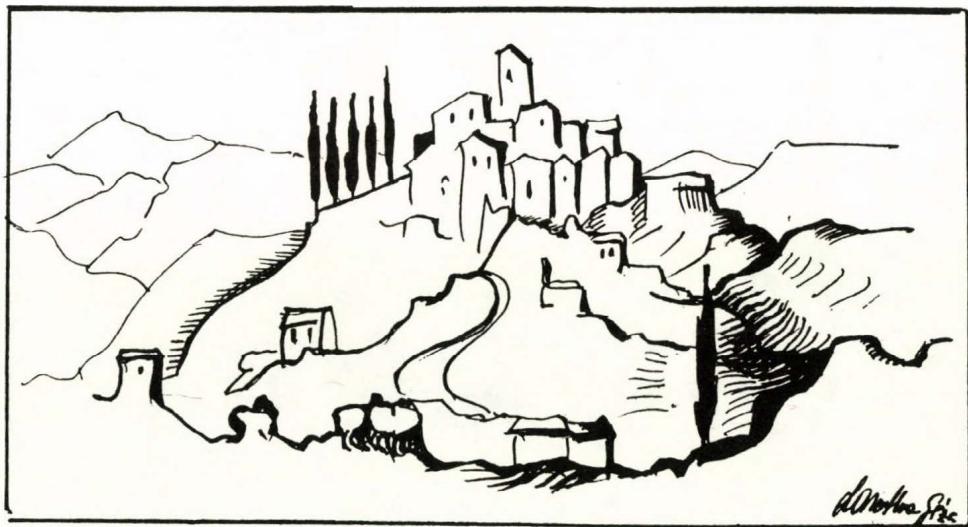
Pozsony, 1549.június 16. Várday Pál esztergomi érsek, helytartó értesíti a királyt, hogy a Forgách-testvérek a király engedélye folytán vizsatérven, Komját nevű városukból a papokat kiűzték és a Luther- és Zwingli-féle tévelygésnek adták magukat, s alattvalóikat azok elfogadásására kényszerítették.

Legszentebb király stb. Biztos jelentésből tudomásomra jutott, hogy a nemes Forgáchok őfensége engedélye folytán otthonukba tértek és mezővárosukból, Komjátból minden egyházi férfiút kiűzték és a régi egyház összes isteni kultuszát Luther és Zwingli új tévedéseivel váltották fel: s ami a vallást illeti, alattvalóikat és jobbágyaikat is ezen rítus elfogadására kényszerítették. Mivel az a dolog rám tartozik, s nekem egyáltalán nem tetszik, akarnám megírni őfenségének ezen dolog állását, hogy amennyiben, amint azt gondolom, ezen Forgáchok dolgában határozat még nem született, eme rám tartozó dologban éretten gondoljunk előre, s az eretnekek tévedését megszüntetve a régi és igaz vallást és

Isten igaz kultuszát ezen részeken is állítsuk helyre, különösen pedig a mondott nemesek esetében, amit egyébként inkább félni kell, nehogy a büntetlenség és engedékenység miatt ez a pestis még jobban terjedjen és másokat is megfertőzzön, hiszen ez esetben még oktalán állatokat is imádni fognak ebben az országban: hogy ez nehogy megtörténjék, őfenségének kell erről gondoskodni. Maradok stb. Pozsony, 1549. június 16.

Latinból fordította: BARSÍ JÁNOS.

Kiadás: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából.
V.köt. Bp. 1912. 178.

Gyulai Éva:

MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN

(Homo privatus, politicus-ecclesiasticus, literatus)

Miskolczi Csulyak Istvánnál kevés kortársának életét, működését ismerjük jobban, köszönhetően sok száz oldalra rúgó kézíratainak és a sorsa ama különös kegyének, gondoskodásának, amely ezeket a becses XVII.századi kútfőket megőrizte számunkra. Mind naplói, mind versei, levelei, beszédei, egyházlátogatási jegyzőkönyvei a mai napig olvashatók a Széchenyi Könyvtárban és a Sárospataki Református Egyházkerületi Gyűjteményekben.

Az ortográf forrásokon keresztül egy igen jellegzetes, még egyéni momentumaiban is az egyszerűsége túlmutató, az általános felé haladó pályakép üzenete lüktet. Élete egyetlen oszthatatlan egész, írásai alapján mégis meglehetősen markánsan rajzolódik ki annak három lényeges, egymást feltételező de egymásba át is menő szférája: a homo privatusé (a magánemberé), a homo politicus-ecclesiasticusé (a közéleti-egyházi férfiúé) és a homo literatusé (az irodalmaré).

Megütözést kelthet, hogy egy református lelkész, közéleti ember, egyházi méltóság, költő tevékenységéből a magánéleti szférát kerítettük az első helyre. Nos, a kútfők – Miskolczi Csulyak eredeti írásai – olyan sok helyen és hangsúlyozva említik a személyes élet történéseit, hogy személyiségének döntő vonásaként ismerhetjük fel az egyéni-családi lét, körülmények meghatározó szerepét. Privát élete azonban elválaszthatatlan közéleti szereplésétől, főként lelkipásztori tevékenységétől, mint azt más prédikátor-kortársainál is látjuk. A család nemcsak a magán-, hanem a közélet színtere is a lelkésznél.

Miskolczi Csulyak – mint családneve is mutatja – miskolci, korán protestánsná lett nemesi eredetű család sarja. Már nagyapja is egyházi, apja Wittenbergát járt lelkészként Tolcsván prédikátor, aki protes-

táns iskolamester lányát veszi el. Miskolczi Csulyak István egyetlen felnőttkort megért gyermeke, Gáspár, nemcsak külföldi tanulmányaiban, lelkészségében követte apját és nagyapját, hanem írói működésben is. Ezek alapján állíthatjuk, hogy a családi háttér legjellegzetesebb vonása a protestáns lelkészi dinasztikiakra jellemző apáról fiúra szálló foglalkozás és műveltség, valamint házasodási hagyományok. Első felesége paplány, nővérei iskolamesterekhez mennek nőül, második felesége Szepsi Laczkó Máté erdőbényei krónikaíró és lelkész lánya, ötödik felesége Prágai András szerencsi prédikátor és író rokona, hatodik felesége lelkész özvegye.

Naplójában kendőzetlenül tárja fel házastársaihoz való viszonyát a magánéletét krónikás hűséggel feljegyző író. Második feleségéről így emlékezik meg: "*Haec conjunx re vera Xanthippe fuit mihi*" (Ez a feleségem valóságos Xanthippé volt irányomban), de "Isten jósága e szerencsétlen házasság kötelékeit felbontotta." Ez az őszinte hang nemcsak keserűségében sajátja, hanem örömeiben is. Harmadik, ifjú feleségével eltöltött éveiről ezeket mondja: "a házaselet kezdete felette édes volt (*fuit dulcissimum*), hiszen 28 éves volt, s édességét megelőzően még alig kóstolgatta ajak (*dulcedo vix prioribus degustata labris*)". Magánélete súlyos tragédiája, feleségeinek korai halála közepette is feltűnő szinte nyers őszintesége, amikor így készül újabb házasságára: "Elunván a három hónapi és egy heti özvegyiséget... arról kezdtem gondolkodni, hogy új asszonyt viszek házamba." (Ritók Zsigmondné fordítása.) Ez a sietőség azonban érthető lesz a napló egy másik helye révén, ahol egy gondos feleség segítségével (*adjutorio matrimoniali sollicito*) alkalmasabbnak tartja magát mind a köz- mind a magánügyek vezetésére (*rerum publicarum privatarumque gubernationi*). Kitűnik, hogy hat házassága nemcsak magánélete kiteljesedését szorgálta.

A homo privatus és a közéleti ember számára a feleség mellett a gyermekek léte is meghatározó. Miskolczi Csulyakot a magánélet gyermekei korai halálában is tragikus sorsúvá tette. Pedig szándéka, hogy ne csak testben, de műveltségben is apjuk gyermekei legyenek, fia pályáján kívül kiviláglik naplója egyik meghatározó részletéből, ahol két pestisben elhunyt lánykáját siratja, akik az olvasásban igen jártasak voltak. A tudós prédikátor lányait is oktatta, amikor ez még egyáltalán nem volt általános; sőt, egyik feleségét is megtanította egy év alatt olvasni és magyarul írni. A magánélet így lett színtere a literatus műveltség továbbadásának.

A privát szféra naplóján kívül főként verseiben jelenik meg. Mind latin, mind magyar nyelvű költészetének számos darabja idézi a család tagjait; nemegyszer apósait is, mint például a zombori lelkészt, akinek latin vers kíséretében küldi miskolci prédikátor korában a szirmai rákokat ajándékba. Szól a család jeles eseményeiről is. Így verset ír harmadik lánya keresztelőjére s lánykéréseihez is. Előfordul, hogy a gyakori lánykérések miatt a név cseréjével ugyanazon költeménnyel áll az új ara elé.

Családja, privát élete a literátus ember, a művelt irodalmár tevékenységének is színtere. A korabeli iskolázásnak és prédikatori működésnek megfelelően az írói tevékenység túlmegegy a mai értelemben vett irodalmi határokon. A korabeli iskolák már elemi szinten és később is megkövetelték a latin és magyar verselést, amiben Miskolczi Csulyaknak híres református iskolái voltak a mesterei: a lizskai, újhelyi, bodrogkeresztúri, debreceni, pataki iskolák-kollégiumok.

Ezekből az iskolákból szinte egyenesen vezetett az út Thököly Miklós kísérője- és tanítójaként Nyugat-Európába, magasabb iskolákba. Amint magánélete, iskoláztatása is tipikusnak mondható a korban, egyéni ízt viszont a latin és görög nyelvben való kiváló jártassága, tehetsége és szorgalma adott a görllitzi és heidelbergi diák iskolajárásának. Itt az ókori auktorok és bibliatudományok mellett az újabb kor irodalma is megtalálja szívéhez az utat, hiszen később kedves felesége elvesztésén érzett fájdalmát Seneca, Plutarchos olvasása, Dávid király zsoltárai mellett Petrarca költészete is enyhítete, amint ez naplójából kiderül. Műveltségét a heidelbergi évek koronázták meg, miután az északkelet-magyarországi protestáns iskoláktól remek fundamentumot szerzett.

Debreceni latin zsengei után írói működése a német egyetemi disputációkban bontakozik ki, ezek nyomtatásban is megjelentek. Irodalmi műveltségének bizonyítéka rendkívül jelentős 400 kötetes könyvtára is, amely vidékünk XVII. századi műveltségi viszonyaira vet fényt. A könyvtárjegyzékben a legjobb latin-görög szerzőkön, teológiai munkákon kívül Machiavelli, Erasmus, Ficino, Lipsius, Grotius művei is szerepelnek. Ismét csak tipikusnak ítélni lehetjük – még ha Csulyak könyvtára magánbibliothékának szokatlanul gazdag is – hogy néhány száz, egy-két ezer lelkes falvakban, mezővárosokban, ahol az írás-olvasás ritka dolog volt, ilyen értékes, modern könyvtárak szolgálták a prédikátorokat.

Miskolczi Csulyak mint író a zsengék és disputációk után az irodalmi műfajok közül a latin és magyar énekköltészet, emlékirás és beszédek terén gazdagította kora műveltségét. 42 magyar versének legtöbbje a már említett alkalmi költemények közé tartozik, megénekelve családját, barátait, tudós kollégáit és azok szeretteit, valamint városa társadalmi eseményeit is. Az igen változatos rímképletű versek fele tanult versformákat hordoz (pl. 8 szótagos, páros rímű sorok, vagy felező 12-es négyes rímekkel), a többi viszont saját leleményű versformákban íródott (v.ö. Ötvös Péter tanulmánya). Bár versei megfelelő költői véna híján és a költemények alkalmosságuk miatt nem tartoznak magyar nyelvű költészetünk legrangosabb darabjai közé, behatóbb irodalomelméleti, verstani vizsgálódást mindenképpen megérdemelnének. Nyelvezetük – sokszor éppen az ad hoc jelleg miatt – élénk, friss. Irodalomtörténeti jelentőségükön túl a kor fontos művelődéstörténeti dokumentumai is, mint a műveltség, magánélet, beszélt nyelv, társas érintkezés tükröi.

Példaként álljanak itt az első felesége halála körülményeiről szóló szinte naturalista sorok, amelyek második feleségével való nászára íródott alkalmi költeményéből valók:

IN SECUNDAS NUPTIAS CHULIAKIANAS CUM ANNA JUHOS

Anno 1616. 2 Augusti. ♂ Liscae.

Dialogus Servi et Dei.

⋮

3. Chak kichint élt vala, még viragzik vala
mint szép rosa az kertben,
szemérmesteséggel, mértékleteséggel
pelda vala rendiben,
szelid, Isten féle, ember meg böchüllő
vala teljes élteben.
4. Rebeccat követte dolgát úgy rendelte
mint az Isten könyveben.
olvasta az irast, tudta az fogadast
meli löt keresztsegeben;
akkoris te neked szolgalt, hogi izented
készüljön az egekben.
5. Könivét chak el veté niakát le chüggezté
az halál hogi találá,
szemeit bé daga szivét meg szorítá
leg ottan el ajula:
monda édes Uram, hozd el az en oram,
végső szava ez vala...

10. Eleget sirtal már, maid el mulik az niár
 siralmodis muljon el,
 azt akarom, banat meli halaltol tamat
 töled mingiárt fusson el,
 Judit helűt Annat, kivanatos Mannat
 adok bizonnial hid el.

Latin nyelvű verseinek nagy része szintén alkalmi költemény, de az alkalmak túlnőnek a családi körön, éppen mert a latin ismeretét feltételezik. Ezek a diákélet – főleg a pataki tanulmányok – alkalmaira, fizetett szerzőként esküvőkre, lelkész testvérei családi eseményeire, templomi alkalmakra készültek. Literatus emberként még dolgozószobáját is maga írta költői felirattal ékesítette:

33. *In fronte Musei Miskolciani 1612.*

Hinc domus antique divinis structa Paroeci.
 Est Musis, procul hinc strepitus livorque facesse,
 Hospitium pietas habet hic candorque fidesque.
 Hos tibi, qui Parocho charus, cupis esso, sodales
 Jungito, Musei vocetque putero videbis.

Irodalmi működésének talán legbecsesebb elemei az oratiói, beszédei. Ezek műfajukat tekintve is alkalmakhoz kötődnek. 52 oratiója egyedülálló irodalom- és művelődéstörténeti kincs, hiszen ellentétben a korból ismert legtöbb beszéddel, ezek nem templomi prédikációk, (azok valószínűleg külön jegyeztetvén fel eltűntek az idők folyamán), hanem különböző eseményekre készült ünnepi oratiók. A vegyesen latin és magyar nyelven írt és mondott beszédek között vannak iskolai szónoki gyakorlatok, esperesi megnyitó beszédek, iskolai székfoglalók, főúri temetésen elmondott gyászbeszéd, üdvözlő beszéd, papok beiktatása. Ez az irodalmi műfaj átvezet Miskolczi Csulyak működésének és személyiségének másik szférájába: az egyházi és közéleti ember tevékenységéhez. Ezek az oratiók beszédes (!) bizonyítékai a XVII. századi prédikátor közéleti szerepének, az egyházi és világi szféra összefonódásának. Irodalmi igénnyel írott beszédei közül méltán híres a Rákóczi Zsigmond 1609-beli temetésén elmondott magyar nyelvű homília. A fejedelem búcsúztatása jó alkalom az elhivatott prédikátor számára a magyar nyelvű biblia megjelentetésének felemlítésére:

"Istenhez való kegyességének és emberekhez való szeretetének nyilvánvaló tanúbizonyságai vadnak minálunk. Mert ha József pátriarkának az ő atyja házához való kegyessége, hogy elegendő gabonával táplálta, méltán dicsértetik az szentírásban, mi is méltán fogadjuk becsületes emlékezettel és hálaadó szívvel ő Nagyságának imez kegyességét. Mert midőn látta volna egész országunkban való híveknek lelki éhségeket, az első Istennek ő és Új Testamentumát, kit mi Szent Bibliának hívunk, mely még magyar nyelven egészen nálunk nem vala, nagy szorgalmatossággal, sok költségével, szép világos öreg betűkkel 1590. esztendőben Visolyban kinyomtattatta."

Miskolczi Csulyak családi, irodalmi és lelkeszi működésének összefonódása tipikus a korban, ugyanígy tipikusak egyházi működésének állomásai is. Egyedi azonban a pályáján, hogy humanista műveltsége, literátus tehetsége és egyházi elhivatottsága az akkori idők legmagasabb egyházi méltóságába – püspök nem lévén – az esperességbe emelték. A református skólák és a görlitzi, heidelbergi magasabb tanulmányok után Tarcalon és Miskolcon lelkész, majd Liszkán telepedik meg végképp, itt is mint prédikátor működik haláláig.

Egyházi működésének – amelyet a diák korától ismert Szenci Molnár Albert barátsága is fémjelez – bőven ömlő forrása a Sárospatakon őrzött esperesi naplója, valamint egyházlátogatási jegyzőkönyvei. A szigorú, minden iránt élénken érdeklődő, sok mindent feljegyző méltóság írásai a kor egyház- és társadalom történetének mellőzhetetlen kútforrása. Magyar nyelvezete – a műfajnak megfelelően – a kor beszélt nyelvét, írójuk hétköznapi stílusát közvetíti leginkább.

Csulyak prédikátorként, esperesként a korabeli közélet fontos személyisége, aki működése során literátus tehetségével nem egyszer irodalmi színvonalra emeli alkalmi beszédeit, verseit, jegyzőkönyveit. Költői lényét és prédikatori tevékenységét úgy is összekapcsolja, hogy híveivel saját zsoltárfordításait énekelteti a templomban. Legsikerültebb, németből való énekfordítását a mai napig éneklik a reformátusok, az új kiadású énekeskönyv 487. dicséretéeként. Az ének hetedik szakaszában Miskolczi Csulyak István személyiségének és praxisának itt vázolt hármassága: egyházi-közéleti tiszte, személyes és családi élete, valamint írói munkássága költői nyelven fogalmazódik meg:

**7. E napot is engedd meg, Uram, békével
megfutnom, :/: Hivatalom hasznával Magam
s cselédim táplálnom, Hogy szent nevedet
dicsérjem, Oltalmadat nyerjem: Testemnek
megmaradást, Lelkemnek adj boldog szállást.**

487.

Német dallam után. Kolozsvár, 1751.

1. Ma- gasz- tal- lak én té- ged,
Hogy tö- lem mesz- sze űz- ted

Is- ten, e- gek- nek ki- rá- lyát,
A sü- tét éj- nek ho- má- lyát

Nem kül- dél rám be- teg- ső- get,
Sem e- gyéb in- sé- get, fű- p- ség- ben meg- tar-

tot- tál, E nap- ra en- gem jut- tat- tál

2. Szívbeli könyörgők néked, Kegyes te-
remtő Istenem: ;/ E napot is engedd meg
Békességgel véghez vinnem, Akaratodat ta-
nulnom, Utaldban járnom; Oltalmad béfe-
dezzem, Kedvem kedved szerint légyem.

Kohlrose János († 1558) után németből
fordította Miskolczi Csulyak István
1610-ben.

Források, feldolgozások:

Kéziratai

Diarium Apodemicum (OSZK Oct.Lat. 656)

Liber Reditum (Sárospataki Ref. Nagykönyvtár, Kt. 15.)

Diarium Senioratus mei (Sárospataki Ref. Nagykönyvtár, Kt. 16.)

Zoványi Jenő: Miskolczi Csulyak István zempléni ref.esperes (1629-1645)
egyházlátogatási jegyzőkönyvei. = Történelmi Tár, 1906.

Zoványi Jenő: A zempléni diocesis iratai 1629-45. = Történelmi Tár,
1909.

Harsányi István: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. = Theoló-
giai Szemle, 1926.

Zoványi Jenő: M.Cs.I. esperesi naplója és leveleskönyve. = M. Prot.
Egyháztörténeti Adattár, X. 1911.

Zsinka Ferenc: M.Cs.I. diáriumából. = M. Prot. Egyháztörténeti Adat-
tár, XI. 1927.

Zsinka Ferenc: M.Cs.I. beszédei. = M. Prot. Egyháztörténeti Adattár,
XII.

Régi Magyar Költők pára, XVII.század 2. Bp. 1962. - Miskolczi Csulyak
István versei.

Ötvös Péter: M.Cs.I. néhány versének forrás- és stíluskérdéséről.
= ItK, 1970. 4.sz.

Bánszki István:

BIBLIKUS INSPIRÁCIÓK

BESSENYEI ÉLETMŰVÉBEN

Nincs abban semmi meglepő – mert szinte nyilvánvaló, hogy egy 18.században élő református szabolcsi köznemesi család egyik íróvá emelkedett gyermeke, aki ráadásul a sárospataki református kollégiumban nevelkedett legfogékonyabb ifjúkorában, aki otthonról és iskolájából hozta a szülők és nevelők iránti tiszteletet, akiben már ekkor kialakult a puritán erkölcs – egyszerűen, hogy Bessenyei György írásaiban egyértelműen jelen van a Biblia hatása: szemléletében, példáiban és stílusában egyaránt.

Amikor tehát ilyen szempontból – és erre az előadásra készülve – újra átnéztem Bessenyei műveit: előre tudtam, hogy nem érhet negatív meglepetés. A vizsgálódásaim során éppen ellenkező felfedezésre, számomra is meglepetést okozó eredményre jutottam: rendkívül nagy mennyiségű az ún. biblikus inspiráció Bessenyei György műveiben. Így a rendelkezésemre álló helyen a feltárt anyagnak nyilvánvalóan csak egy reprezentatív töredékét tudom előtárni.

Van még egy előrebecsátandó tétel, amit Bessenyei megértése érdekében meg kell tennem. Azt ugyanis világosan kell látni, hogy Bessenyei, a felvilágosodott író, a Voltaire-n nevelkedett bölcsész-költő nem volt, nem lehetett a mai értelemben vett hívő író, de nem is volt – ahogy egy bizonyos politikai periódusban szerették volna elhitetni –, nem volt materialista író sem. Az egyszerűség kedvéért úgy vélem, joggal nevezhetjük őt a korabeli európai felvilágosodott írókkal együtt deistának, akit azonban erőteljesen befolyásolt a spinózista világfelfogás is, s még erőteljesebben az ifjúkorból hozott református vallásos meggyőződés és bibliai ismeretanyag. Nos, ezeken a határokon belül, ezeknek a világnézeti komponenseknek az ismeretében is meglepő, hogy a Biblia világa, szemlélete, példázatai és képei – ismétlem – milyen nagy mértékben kapnak helyet a legkülönbözőbb műfajú műveiben.

Tudjuk, hogy Bessenyei György poligráf író volt: számos európai műfajt plántált át a magyar irodalomba. Ám bármely műfajú alkotását is vizsgáljuk: legyen az az első korszakbeli tragédia vagy eposz, második korszakbeli művelődéstörténeti röpirat vagy esszékötet, vagy bihari re-metekorszakbeli filozófikus és elmélkedő írás: a biblikus inspirációk száma, mennyisége nem csökken, igaz: nem is emelkedik. Hadd kockáztassam meg a hipotézist, (anélkül, hogy egész pontos statisztikai adatokkal alá tudnám támasztani), Bessenyei egész írói tevékenysége során – mindhárom alkotói korszakában – egyforma intenzitással és mértékben használja fel a Károlyi-biblia "anyagát" és szövegét. Amikor egyik művében arról sajnálkozik, hogy a magyar nemesi házaknál legfeljebb a Corpus Juris és a Biblia található meg – mint kútforrás – ezzel azt is jelzi, hogy a tiszaberceli Bessenyei család könyvespolcán is hasonló volt a helyzet.

Nézzünk tehát néhány válogatott példát! Ahogy illik Bessenyei életművének bármilyen szempontú tárgyalásakor, most sem a legelső művével, a Hunyadi Lászlóval, hanem a korszakhatárt jelző 1772-es példaművel: az Ágis tragédiájával kezdem, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a mű történelmi témájú, környezete a görög világ, így a felsőbb hivatkozások minden esetben a görög mitológiai lényekre vonatkozhatnak. Mégis vannak a szövegében olyan fordulatok, egyes kifejezések, amelyekről nem lehet megtagadni a biblikus eredetet. Ilyenek például "a világ kezdetétől fogva", a "törvénytáblák", az "egy istene vagyon népnek és királynak" kifejezések.

Szinte természetes, hogy a keresztyén környezetben játszó Hunyadi László tragédiájában már igen nagy számban olvashatók az ilyen kifejezések, fordulatok: "gondviselés", "örök élet", "isteni kegyelem", "kegyelmes Isten" és így tovább. Ugyanilyen biblikus gazdagságot mutat a Hunyadi (Mátyás) eposz, ahol a "mennyei igazság" segítségét kéri, hogy ne csatlakozzon rajzoló versében. "Mennyei igazság igazgassa pennáját és gondolatai tüzet" – írja művében. Ugyanitt a Biblia és Rousseau együttes hatása érzékelhető: "Féljed Istenedet, bódult emberi nem!" De teljesen nyilvánvaló a János evangéliumára: "Én vagyok az életnek kenyere", és egyben a Krisztusra utaló strófa:

Egy isteni személy kenyérben megjelent
Ki születvén köztünk az Egekbe felment.

S ugyanitt jeleníti meg Bessenyei György a bibliai szivárvány motívumot is, az özönvíz utáni szövetség jelképét, amikor így ír:

A békeességnek mosolygó anyala
 Mennyei tűzével a táborba szálla,
 A világosságon szivárványt húz fénye,
 Éled sugaraival a népek reménye

A német nyelven írt – az ifjú Kazinczy által fordított – Der Amerikaner című filozofikus novellájában is így beszél főhőse: "Mohamed a koporsóban, lelke a Paradicsomban van. ...ha ő meghalván, hozzátok viszsza nem jött: nem volt ő az isten követe." Kommentárta itt sincs szükség.

De ha a lírai műveit vizsgáljuk, akkor is azt látjuk: közvetlen, szinte bensőséges kapcsolat van Bessenyei György és a Biblia világa között. A folyamatos utalásokból csak néhány példa. A Bessenyei György magához című versből: "Csak az Isten maga örökös igazság." Az Estvéli gondolatban Mózes, a Sínai-hegy, a tízparancsolat jelenik meg közvetlenül, minden áttétel nélkül. A második korszakából kiemelném az Anyai oktatás című munkáját. Ebben Bessenyei így ír: "A Religio nem egyedül a szemeknek felfelé való forgásiban és szüntelen való templom-járásban áll, hol ... a világ előtt mint valami nehéz nyavalyában, úgy buzogj és rángatódjál." Máté evangéliumában ez áll: "Ne tégy úgy, mint a kép-mutatók, akik örömet imádkoznak a gyülekezetben, meg az utcák szegletén, hogy az emberek lássák őket..." Így ez a szemelvény jó példája annak, hogy Bessenyei nem csak egyes szavakat, kifejezéseket vesz át a Bibliából, hanem annak szemléletét a saját szavaival jeleníti meg.

A közismert művelődéstörténeti röpiratok – jóllehet a tárgyak egyértelműen az anyanyelv, a kultúra és a tudós társaság – is számtalan példát, hasonlatot kölcsönöznek a Bibliából. A magyar nézőben: "hitték, hogy kezdetben a föld munka nélkül termett, tejjel és mézzel folyt." V.ö.: Mózes II. 13-ban: "Mert megesküdtök Atyáidnak, hogy neked adja a tejjel és mézzel folyó földet." Majd Bessenyei szó szerint idézi a Mózes II. 22-ből, a polgári törvényekről szóló fejezetből, a Bírák könyvéből (III. 3.) a házassággal kapcsolatos bibliai értelmezést. Rengeteg a névhivatkozás: Dávid, Salamon, Jósué, Jerikó, filiszteusok, Rebeca, Izsák stb.

Az 1779-es bécsi Holmiban található biblikus inspirációkról külön tanulmányt lehetne írni. Igaz, ez az enciklopédikus szándékú, összegző mű valóban Bessenyei György legjobb példatára: itt foglalja össze magasabb szinten, esszéformában mindazt, amit eddig műveiben szétszórtan

és rendszertelenül már kifejtett. Itt beszél a "világnak Istenéről, aki örök és változhatatlan igazság, s az emberről, aki csekély és romlandó eszköz". Itt olvasható, hogy "a világnak csodálatos alkotását látván: Istenre kell gondolni, mert kell valami nálunk sokkal felsőbb erőnek, hatalomnak s személynek lenni, ki által mindezek szereztettek." Másutt: "halhatatlan lelkünknek tulajdonítjuk a mély okoskodást", "bízunk inkább az isteni bölcsességre magunkat."

Filozófusai ellenében az ószövetségi személyeket idézi példaképpen: Mózes, Habakukot, Rútót, Hágárt, Esztert. De a nevek és kifejezések mellett ismét csak biblikus értelemben veszi védelmébe a szegényeket, a köznépet. "Isten és természet szerint nem szabad őket utálni, sem megvetni" stb. A köznép – Bessenyei szavaival – ugyancsak "Ádám maradéka". S Isten irgalmához és országához éppenolyan köze van, mint a fejedelmének. (Evangélisták: "övék a mennyek országa.")

Ugyanitt olvasható az egyik legszebb Bessenyei hitvallás: "A világnak atyja minden embert békességre, szeretetre, munkára, egymás terhének békességes tűréssel való elviselésére teremtett, szabad étellel áldván mindeneket." V.ö.: Apostolok cselekedetei (17): "Egymás terhét hordozzátok..."

Bessenyei György utólag is egyetért a Biblia anyanyelvre fordításával, hiszen ezt írja: "Megtanulhatod-e csupán a Corpus Jurisból Szent Pálnak és Péternek tanításait, Mózes viselt dolgait, Krisztus csodatételeit?" (XX.rész) A tízparancsolatról ilyen értelmezést ad: "Ez a hit nekem minden jót parancsol, ellenben minden gonosztságot tilt, mellyel az Isten szentségét és az emberek nyugodalmát sérténém." Az imádság szükségességéről pedig így ír: "Nem elég ... a kegyelmet csak várni, hanem kérni kell azt könyörgések által." (A Bibliában: "Ezért ti így imádkozzatok...") Az isteni irgalomról szintén a Máté evangéliuma 5.részenek megfelelő értelemben ír: "a Jó Atya ... megtartásán és nem elvesztén szokott örülni emberi teremtésének."

A példák garmadát lehetne még idézni, ahogy Bessenyei a teremtésről vagy az édenkertről, a megváltásról vagy Kain és Ábel ügyéről, vagy – s ez sem meglepő – a szerelemről ír csaknem az Énekek éneke hangján. "Miben van nagyobb természet szerint való öröm és gyönyörűség, mint a szerelemben? De mi is szül e földön több kint és veszedelmet nála?"

Természetesen telve van biblikus vonatkozásokkal az 1778-as Tolerancia kötete is. Külön fejezetekben szól a hit mibenvalóságáról, tudja, hogy "csupán csak vallás senkit nem üdvözíthet". És nem maradhat ki a kifejezetten a Bibliára vonatkozó Bessenyei-megállapítás sem:

"Honnan vették a keresztyének a hitüket? A Szentírásból. Ki adta ezt a szent könyvet? Az Isten maga a tanítványai által. Nem kell hát továbbmenni okos embereknek annál, amit az Istentől kiadott könyv mond. Azt mondja: Imádd az istent, szeresd felebarátodat, mert minden mennyei és földi törvény ebből áll."

V.ö.: János 13:34: "Új parancsolatot adok néktek..." Bessenyei tisztázza az Ó- és Újszövetség viszonyát, s racionális filozófusként ezt írja: "Minek bajlódjam én Náhumékkal, Habakukékkal, Zofóniásokkal, minekutána maga a Krisztus eljött, s leíratta, mit cselekedjünk."

Úgy tetszik, Bessenyei Györgyöt a Biblia ismerete, vallásos műveltsége segíti a felvilágosodás gondolatköréből átvett nézeteinek értelmezésében. Számára a bibliai nevek és történetek, a fogalmak és példázatok olyan közösnek vélt ismeretanyagot, hivatkozási alapot jelentenek, amelyek érvelését megvilágítják, példaszerűvé teszik. Nos, néhány példa erejéig nézzük meg, milyen biblikus hatást mutatnak a 16 évi írői hallgatás után alkotott nagy filozófiai művek, élete alkonyának bölcséleti összefoglalásai?

Nem csökken, de nem is növekszik a biblikus inspiráció! Az 1798-as tízezer soros nagy összefoglalás, A természet világa éppúgy erről tanúskodik, mint a Bihari remete, a Teriménés utazása vagy a legutolsó műve, Az értelemnek keresése. Csak néhány példát tudok felvillantani.

A Természet világában: Tétel: az ember fegyvert visel és harcol, öli egymást, pedig – s itt is a Bibliából hozza az ellenérvet – "Ez a világ – úgymond – értünk teremtetett, Képünk az Istennek képéről vétett." Amikor a harcokban elesettekről szól: "Utolsó ítélet omlott életünkre". Az igazságos ítéletnek természetes példája Bessenyeinél Salamon, aki "ítél igazsággal". Ugyanitt: "Mózes törvénye – világ törvénye is". Gyakran említi az író az ember vad természetét, s ennek okát abban látja: "Izsáknak, Jálóbnak istenét nem tudják, / És a bölcsességnek útját nem találják." Igen sok esetben hasonlatként használja Noé, Sámson, Ábrahám, Jákób és mások nevét, történetét.

A Bihari remete is számtalan példával szolgál. A lelkiismeretről szólva: "Csak azoknál maradt meg a lelkiismeret igazsága, kiket az Is-

ten a maga ismeretiben megvilágosított hit által." Természetes, hogy a felebaráti szeretetről szólva is a Bibliából kölcsönöz példákat, hasonlatokat. A hit és a cselekedet összefüggéséről szinte Jakab apostol szavait használja; de a hit szükséges a jócselekedethez, vonja le a következtetést.

Még a nagy világtörténeti áttekintésben, a Rómának viselt dolgaiban is újra és újra felhasználja a Biblia példázatait, tanulságait. Az ilyen nyelvi fordulatok: "istení erő", "mennyei lélek", "istení végzés", "az igaz Isten" stb. igen sokszor előfordulnak a szövegben.

A Tariménés főhőse pedig olyan, aki "embertársait nem ítélte, hogy maga is ítélet alá ne essen." Nyilvánvaló Lukács evangéliumának 6:37 részével való párhuzam: "Ne ítéljete és nem ítéltettek." S amikor ezt írja: "Bennünk lakoznak hát isteneink: nem személyükben, hanem igazságuknak és mindenhatóságuknak kiterjedésében", akkor is a János evangéliuma 4:24 részében foglaltakat értelmezi. Amikor pedig hőse így áradozik: "Nincs a teremtésnek édesebb gyönyörűsége ... és minden más jótéményeket felülmúlóbb ajándéka, mint a szeretet." Bessenyeit nyilván Pálnak korintusbeliekhez írott szeretethimnusa is inspirálta. S midőn arról ír, hogy "Az erőszakot e földön a természet, a józan okosság soha törvénné lenni nem engedte", nyilván ott munkált benne a Máté 26:52-ben megírt jézusi válasz, ti. "kik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniük."

És a legutolsó nagy műve, Az értelem keresése is számos biblikus inspirációról tanúskodik, pl.: Illés szekere, Jákob tusakodása, Izráel istene, a babiloniai fogság, Sámson és Delile, a filiszteus asszony, a sinai hegyi törvénytáblák, Kain és Ábel története, a Szentlélek ereje... és így tovább.

Úgy érzem, nincs szükség külön tanulságok levonására. A Károlyi-biblia hatása saját korától napjainkig, vagyis az elmúlt 400 év során – ahogy a magyar irodalom minden jelentős alkotójára kiterjedt – úgy a magyar felvilágosodás vezéralakja, az európai magyarság első hirdetője, a filozófus-író és a bölcsész-költő Bessenyei György sem lehetett kivétel. Zárótételek tehát – az itt helyénvaló sztereotíp kifejezéssel élve – nem lehet más, mint annak a ténynek a megismétlése: Károlyi Gás-

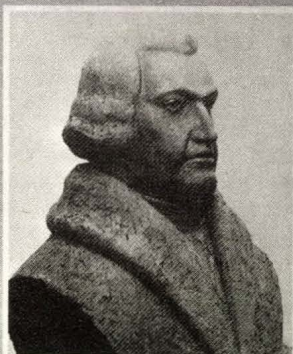
pár magyar Bibliája nemcsak a vallástörténetnek és a protestáns hitéletnek, de a magyar irodalomtörténetnek is szerves része.

Károlyi Gáspár 400 éves művének, amelyben az éppen száz éves erdélyi költő, Reményik Sándor szép soraival "Az örök Isten beszél – magyarul", amely anyanyelven idézi fel "isten szép szavát", a "szálló századok adnak patinát".

Erről kívántam én is – Bessenyei György írói példatára segítségével – tanúságot tenni.

„Senki se lehetett naggya e világon
nagy erkölcsök nélkül. Igaz érdemben
való felemelkedés erkölcsi méltóság
nélkül nem lehet.”

Bessenyei György (1802)

BESSENYEI GYÖRGY BAKONSZEGI SZOBERA

KURUCZ IMRE szobrászművész alkotása

Fölvatták halála 180. évfordulóján 1991.II.24-én

Busa Margit:

BIBLIA –

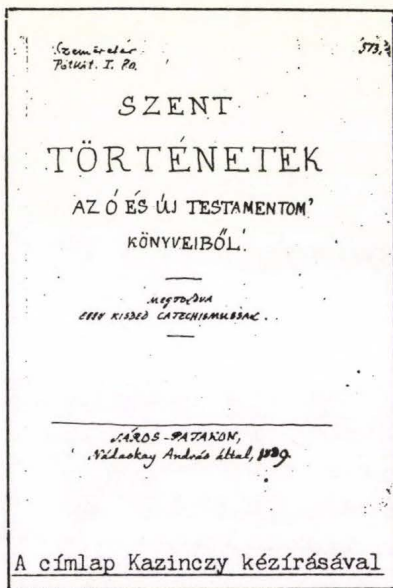
KAZINCZY FERENC SZAVAIVAL

Kazinczy Ferenc, magyar nyelvünk egyik legnagyobb mestere, a Bibliát, a világirodalomnak ezt az örökbecsű remekművét foglalta össze röviden, olvasmányosan, az elbeszélés könnyedségével. Mikor 1826 januárjában a Bibliát fogalmazta, műveinek jelentős része ismert volt: prózai írásai, versei, műfordításai, nyelvújításért küzdő dolgozatai, útleírásai. Széphalmi magányában levelezésével országos irodalmi központot teremtet, kapcsolatban volt hazánk irodalmi, művészeti életének valamennyi kiemelkedő vezetőjével, egyházi és megyei személyiségével.

Irodalomtörténetünkben azonban nem általánosan ismert könyv a bibliai történetek kiadása Kazinczy szavaival, vallása szerint református hittel. Két teljes szövegváltozat maradt ránk és ezeken kívül három fogalmazásban a bevezetés. A szövegek közül az utóbb írt a teljesebb, 1831-ben jelent meg, csak nyomtatásban ismert, ez a kötetünk első része,⁺ második a kéziratban maradt autográf első fogalmazásáról készült facsimile. A stiláris apróságokban különböző két bevezetést Kazinczy "lektorálásra" leveleihez mellékelte 1826 februárjában Guzmics Izidor (1786–1839) pannonhalmi teológiai tanárnak és márciusban Kis János (1770–1846) soproni evangélikus szuperintendensnek. Kéziratát kedvező véleményezésük ellenére nem adta ki, most mi közöljük a Kis Jánosnak küldött mellékletet. A harmadik bevezetés fogalmazása néhány szórendi különbségtől eltekintve azonos a "Szülékhez, nevelőkhöz" című kéziratban maradt bevezetéssel, ezért itt nem kerülhet kiadásra, de nyilván tartjuk, mint eddig ismeretlen Kazinczy-autográfot.

⁺ Busa Margitnak évkönyvünkben itt közölt tanulmánya egyidejűleg megjelent a "Biblia Kazinczy Ferenc szavaival" című kötetben (Cserépfalvi, Bp. 1991. 423–439.o.) utószóként. Szerzőnk szerkesztette, gondozta a kötet szövegét, s írta jegyzeteit is.

Kazinczy életében a bibliájának nincs irodalma, ő maga nem írt róla, életrajzaiban sem említette. Adatainkat kizárólag Kazinczy levelezéséből emeltük ki, raktuk össze, hogy a bibliaírás történetét bemutassuk. Nádaskay András, a biblia nyomdász irattárát nem ismerjük, a nyomdai munkálatok adatai is a levelezésben találhatók.¹⁾ Célunk csak a megírás körülményeinek bemutatása. Fel dolgozásunk gondolatmenete: mi volt a szerző célja e munkájával, mi volt az írás folyamata, mi lett a nyomtatott könyv sorsa. A bibliai szent történeteket nem magyarázzuk.

Minthogy Kazinczy országosan elismert irodalmi tekintély volt, érthető, hogy ifjúkori igaz barátja, Kis János szuperintendens levelében a szokatlan tárgyú munkájára rácsodálkozott: "egészen váratlanul leptél meg azon tudósításoddal, hogy bibliai történeteket készítettél sajtó alá". Kazinczy is mintha elgondolkodott volna önmagán: "mert mint a gyermek, gyermeki lelkem által oly dolgokra hagyom kapadni magamat, melyek nem tartoznak rám". Rátartozott minden írás, ami nem egyházi irodalom. Mégis családja, gyermekei kedvéért nemcsak saját fogalmazásában adta közre a bibliát, hanem néhány szent történetet a saját elmélkedésével és pedagógiai tanításával is kiegészített.

Mintha mentegetőzne Kazinczy, az író Zádor (Stettner) György (1799–1866) előtt 1826 februárjában: "Képzeld – mert úgy hiszem, nem fogod hallani szavamat részvétel és javallás nélkül – a múlt holnapban egy iskolai könyvet dolgozék. Feleségem két legifjabb fiamat, kinek egyike Bálint nyolc, Lajos öt esztendő, Bibliai Históriakkal mulatgatja. Mint-hogy ő azokat franciául tanulta a Klastromban [Bécsben], s most magyarul kell mondania sokszor elakad a beszédben, s magyar könyvet kért rá. Hübnerünk ... ügyetlen beszéde ... elakasztja. Egy hét alatt kész vala nálam Hübner úgy, hogy a gyermek egy kevés gyakorlás után saját szavaival elmondhassa amit olvasott, vagy olvastatni hallott."

Johann Hübner (1668–1731) német pedagógus²⁾ munkáját: "Zweymal 52 auserlesene Biblische Historien" (1714) jól ismerte Kazinczy. Felje-

gyezte négyéves koráról Az én életem című emlékezésében: "Már kezdék írogatni. Elővettem a kedves Hübner, le-másoltam a szép históriákat a könyvből."³⁾

A bibliai szent történetek hatása már gyermekkorában megragadta Kazinczyt: "Nagyanyámról ... egy német nagy Bibliánk marada s a kézsmárki deák tanító ezt adá kezünkbe hogy a német nyelvet és stílust tanuljuk a Mózes után Ésaíást s ezután az Apocalypsist hagyá olvasnunk s ezt neki ha akkor nem köszöntem is, most ugyan szívesen köszönöm. Ésaías nekem kedves emberem lett s mindég az maradt."⁴⁾

Kazinczynek ifjúkorában bibliai tárgyú olvasmánya volt Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724–1803) német író Messias című eposza (Altona, 1780). Már 1781-ben hozzájutott. A mű teljes fordítását csak tervezte, szemelvényeket közölt a kassai Magyar Museum 1788. évében: Példák. A Klopstock Messziásának munkájában lévő fordításából.⁵⁾

Fontos, lelkére ható élmény, hogy a Szent történetek fogalmazásával egy időben, "egyszerre" fordította Pyrker János László (1772–1847) egri érsek Perlen der heilige Vorzeit című, ószövetségi történeteket tartalmazó munkáját.⁶⁾ Hatása Kazinczyra kétségtelen. A következőkben – csak nagyon röviden – szeretnénk bemutatni, hogy a fordítás és a bibliaírás kézírata egymás mellett feküdt Kazinczy íróasztalán.

Most előbb Hübner bibliai históriái átdolgozásának adataival foglalkozunk. Magyar nyelvű kiadás volt Kazinczynál. A munka első fordítója Fodor Pál (?–1790) derecskei prédikátor.⁷⁾ Címe: Száz és négy válogatott bibliai históriák, a melyet az ó és új testamentomi szent írásokból a gyengék kedvéért össze-szedett Hübner János. Mostan pedig a nemzetében lévő apróságok [gyermek] és más rendbéli gyenge keresztyéneknek javokra német nyelvből magyarra fordított -- . Megjelent először Bazelben 1754-ben. – Fordította továbbá Major József (1779–1830) sárospataki ev. ref. teológus, kazinczy barátja: "Hübner bibliai históriái, az ifjúság és nemzeti iskolák számára T.T. Adler Keresztély [német teológus] úrnak negyedik kiadása szerint újra dolgozta és magyar nyelven kiadta -- . Száz és négy válogatott bibliai históriák melyeket a gyengék kedvéért össze-szedett Major József." Megjelent Nádaskay helybeli nyomdász betűivel 1825-ben. Major munkájával sem volt megelégedve Kazinczy, mert a "vén Hübner vén nyelvben" adta ki. Mégis, a fordítások közül talán ez a kiadás lehetett a Kazinczy család könyve, ennek hatására is eldöntötte, "látom, hogy a dolog nem sok munkámba

GYERMEKEKÉKÉ, NEVEJÖKKÉ.

Célunk e munka' dolgozásában az vala, hogy
 lelejtetünk' nevelési katalógát egyjutt a mi-
 re most és később szükségelt lesz; azt, a mi
 igazságot vallásos érzésekre gyúlaszthatja, a
 a mi élet tanításának' és dolgozának' rövid, de
 teljes és hív ismeretere elvezetheti.

Első helyen itt a Bibliai Történetet áll-
 nat, mert gyermekekkel a tanulást ezen kell
 kezdetnünk, a már első tanítójának, az anyjának,
 nat, lelejtetünk, mindön ~~mi~~ még nem ismeret
 betűket. It' lelejt' alsóbb és felsőbb lelejté,
 git egyetemben kell ugyan munkába venni,
 nem különválástva egymástól, de gyenge to-
 rú gyermeknél inkább az érző, lelejtő, emlé-
 lejtő lelejtéget: elgit és érkelmet a már fel-
 verdült ifjúnak. Az anya olvasson meg itt

kerül, s tartozom ezzel gyermekeimnek, s egy újat csináltam" – írta
 Guzmicsnak 1826. február 12-én. Az 1826 januárjában elkészült első fo-
 galmazás után még az év nyarán a biblia teljesebb, az utóbb nyomtatás-
 ban kiadott szövegét írta meg. Bár már az első fogalmazásnál is adott
 utasítást a nyomdai munkálatokhoz.⁸⁾

Bibliánk nyomtatott és kéziratban maradt előszavaiból kitűnik,
 hogy a szent történetek "nemcsak gyermekeké, hanem felserdülteké, fel-
 nőtteké és öregeké is, hogy legyenek alkalmasak a szívet vallásos ér-
 zésekre buzdítani, vallásos érzésekben megerősíteni ... hogy bennünket
 jókká, és az által boldogokká tegyen; hogy örömist megsezentelje,
 szenvedéseink között vigasztaljon; kísértetinkben erősítsen s kikapván
 a mindennapi élet gondjai közül s egyi fentebb lelki világ körébe téven

IV

egy História, mely kedvvel és szeretettel tanulható,
 és is; péld. a másodikon kezdve, le a Mózses
 haláláig; és kezdje azt a gyermeknek, nem a
 könyv, hanem a maga szavaival; és a gyermek,
 áltálképe az által a tényleg hallgatni, az ember,
 és a gyermekkorában, saját világában fogja le,
 és magát, és gyönyörködve ~~figyelmével~~ hallgatni,
 hogy Isten mint erőtlenedék le az emberedhez;
 hogy Isten, hol maga, hol Angyalai által, mi,
 léteztetett; hogy a hozzá hűvetet mint
 szerette, mint otalmazta, mint boldogítottta,
 a gonoszokat mint büntette; és azt a közeletet,
 azt a bűndelmat és hűvetet, mellynek példán
 jít itten bejellegetni hallja, áltálzírja any,
 jától, és egy a religiózus érzést nézi is
 érzésévé válnak, és lépet kap az Istenről, a
 mit a Catechismusi könyv és kideg tanít,
 voltól ^{meg most} nem vehetne. Pégyint ezeket, hogy
 a mi paedagogiai körülményekben igen nem
 kevés, volt a mi igen volt, hogy a gyermek

által nemesítsen." Idézetünk Kazinczy meggyőződése a vallásoktatás és a bibliaolvasás fontosságáról.

A nyomtatott és a kéziratos szöveg összevetésénél látjuk, hogy lényegesen teljesebb, átgondoltabb a második fogalmazás. Kazinczy legelső "lektora" és mindvégig segítsége Somosy János (1783-1855) sárospataki kollégiumi tanár, református teológus volt. Véleménye szerint az ő gyermekei "más könyvből nem fogják tanulni a Bibliai Históriakat... egy más professzorunk jóvondolá, hogy mind a két Magyarországi és mind a három Erdély-Országi protestáns felekezet ezt fogja manuális könyvvé tenni."

Feltűnő, hogy Kazinczy, aki leveleiben olyan közlékenyen beszámolt még az elkezdetlen, csak tervezett írásairól is, a bibliai munkálatait

alig néhány kortársának árulta el, nekik is csak akkor, amikor kéziratával elkészült. Így Somosy János segítségével kívül Kazinczy a kortársai közül – mint említettük – különösen Kis János és Guzmics Izidor bírálót kérte. Kistől: "barátságod és azon hűség szerint, mellyel minden jó igyekezetet segílsz, írd meg nekem, mit ítélsz a munka felől". Erre a válasz: "Az előadásban legkisebbet sem vettem észre, a min fennakadhatnék; sőt világosságát, rövidséggel párosított tellyes voltát, kivált elevenségét és tsinosságát nem győzőm tsudálni. Neológismusnak nálammál még mértékletesebb vagy félékenyebb kedvellőji talán azt az egyet kívánnák, hogy némelly új kifejezéssel, mellyek ... a nehezebben szokó füleket sértik, az illy nagyon populáris tzélú s épen általad írt munkában még most szokottabbakkal volnának feltserélve..." A nyomtatott szöveg kézírata ismeretlen, nem tudjuk, Kazinczy lecserélte-e a nyelvújítás szavait; ennek vizsgálata különben is önálló nyelvtudományi tanulmányt igényel.

Guzmics is a leveléhez mellékelt Praefatioról írta: "Előbeszéded mit mondjak egyebet, minthogy mily gyönyörű, oly igaz is... Bibliai történeteidet várva várom, s csak annak megolvasása fog engem elhatározni. Hogy a te szép stíled, magas érzésed csak szépet, csak jót, csak méltányt fog veled mondatni, felteszem eleve, s meg vagyok győződve, hogy érzésről jónak javallatát meg fogod nyerni." Guzmicsnak egy év múltával kialakult véleményéből kiemelünk néhányat: "A keresztény vallás történetéhez akarék egyet kettőt szólani... hogy protestáns a dolgot más pontból tekinti, mint katolikus. De mindek az oda? Te bibliai históriát írálsz, s nem egyházit; s magad mondád, hogy jó azokat a dolgokat nem tudni. E nélkül bibliai históriád olyan, amilyent minden felekezetbeli épüléssel olvashat." Kazinczy válaszolta: "Édes barátom, mely triumphusom volna énnékem az, ha Te ezt az én munkámat Catolikus Olvasóknak dolgoznád fel, és ha Te munkád és az enyém egyszerre jelenéne meg, s a külön felekezetek tagjai láthatnák, mely sokban egyezünk." Guzmics az átdolgozásra nem vállalkozott. Megjegyezte még: "Jézus halála holnapját, s a holnap napját meghatározni nem lehet, mert nincs bizonyos chronológiánk." Kazinczy magyarázata: "A Chronológusok merő hypothesiseken épült, de elfogadott számolások szerint; – bár az esztendő számát lehetne bizonyosan tudni! – Áprilisnek 3-dikán, Világ teremtetem. 4033-d, az Aera Vulgaris 29-d. és így a Jézus élete 33-d. esztendőjében."⁹⁾ Guzmics bírálata: "Sajnosan tévesztém iratodban Jézus

gyönyörű, a maga nemében egyetlen bucsúbeszédét (Ján. XIII-XVIII.) mely szépen tudnád Te azt feladni röviden! s mint ragadá az ilyen tiszta szíveket szeretetre, bizalomra!" Kazinczy a feladatot elvégezte: "Csö-törtök. – Jézus Jeruzsálembe. – Vég vacsora" címmel valóban szépen "fel-advá" és nem is röviden egyetlen fejezetté foglalta János evangéliumának XIII.részét és Máté evangéliumának XXVI.részét. Guzmics tanácsa ezután: "De Pált sem kell oly röviden végezned: Az apostolok cselekedetei könyve sok szépet nyújthat a Te szép tolladra." Kazinczy teljesítette a kívánságot; legrészletesebben Pál apostol életéről írt az Apostolok cselekedeteinek IX-XXVII.részében, ez a kötet fejezetbeosztásában a LXXXVII-XCV-ig terjedő rész, mely után már az Új Testamentum befejeződik. Kazinczy sokszor több evangélista írását foglalta össze egyetlen fejezetté, pl. "Jézus a keresztfán": Máté XXVIII.rész, Márk XV.rész, Lukács XXIII.rész, János XLX.rész. Az ismert bibliai kiadásokban szokásos arab számok helyett a római számokat használta.

Kis János véleménye: "Óhajtanám, ha erkölcsi tanúságok vagy nagyobb számmal volnának az elbeszélésbe beszöve, mint imitt amott nagyon szépen vagynak, vagy az elbeszélés után különös toldalékokban állanak." Kazinczy az Új Testamentum történeteibe beszótt elmélkedésein kívül az ezekből "imitt amott" hiányzó tanításait, elmélkedéseit külön egységbe foglalta össze a szent történetek után, vagyis "Jézus mennybe mégyen" című fejezet végén és az Apostolok cselekedetei előtt. A fejezet tartalmát a címek tükrözik. LXXIII.rész "Jézus tanításai példaképekben." LXXIV.rész: "Jézus intései a jóra; apró mondásokban". Ebben van a Tízparancsolat. LXXV.rész: "Jézus könyörgésre tanít, s elmondja mi a nagy törvény". Ebben van a Mi Atyánk szövege. A LXXVI.rész már az Apostolok cselekedetei I.része: "Jézusnak tizenkét tanítványai".

Kis János és Guzmics Izidor tanácsain kívül Somosy János iránymutatásait követte Kazinczy. 1831.január 4-én, mikor kéziratát már nyomták, írta: "Bizony örülök én, hogy ezt a könyvet csinálom és nem győzőm köszöni az úrnak, professzor úrnak, hogy neki tüzele a kiadásra. De ha belé vitt csak segítsen tovább is, hogy legyen jó amit adok."

Somosy már a legelső bibliafogalmazásnál segítette Kazinczyt. 1826.januárjában tanácsolta őt teológiai és egyháztörténeti tudós, illetve a Szentfölddel foglalkozó geológus munkáját, melyek 1605 és 1823 között Nürnbergben, Lipcsében, Svájcban és Párizsban jelentek meg.¹⁰⁾ Voltak-e Kazinczy kezében ezek a könyvek, ha igen, milyen mértékben használta

fel, ennek vizsgálatára itt nem vállalkozhatunk. Bibliája szövegében Kazinczy hivatkozott forrásmunkákra, ezeket is jegyzeteinkben soroltuk fel. További kérdés Somosytól: "méltóztassék egy jó Kis-Kátéval is megismerkedtetni... Ezt követné a ... Confirmatio Actusa, s itt vége volna az első kötetnek." A Confirmatio megírásához Cleymann Károly (1772-1833) ev. ref. lelkész munkáját használta, amelyet a szerző József nádor (1776-1847) második feleségének Hermine hercegasszonynak (1797-1817) ajánlott. Azt nem tudjuk, hogy melyik Kis Káté lehetett a forrása.

"A másik [rész] adná az Úr Prof. Úr Theológiája Extractusát, a História Ecclesiastikát, a Kánonokat". Szemere Pálnak (1785-1861) 1831. augusztus 6-án írt levelében olvassuk: "Somosy Dogmatikáját extrahálom", vagyis ezt az ő munkáját kivonatolta: "A dogmatika Theológiának első vonásai. Kezdő tanítványainak számára." (Sárospatak, 1827.) Melyik részben használta fel, nem vizsgáltuk.

Somosy véleményét kérte Kazinczy 1830. szeptember 30-án a második fogalmazásra: "Ha az előbbi dolgozásom szerencsés vala megnyerni javalását, remélem ez is fogja, s ez fogja igazán." Ebben a levélben közölt tartalmi elrendezés nem azonos a nyomtatott kötet tartalomjegyzékével. Itt keveredik az akkor még mind a két kézirat szöveg fejezeteinek összeállítása. "A könyv titulusa ez: Protestáns Olvasó Könyv. – Ifjaknak és öregeknek; s mottó a görög textus a Bibliából, mellyet méltóztassék nekem kiírni megnevezvén kinél, melly részben és hányadik versben áll. Deákul az értelme ez: litera occidit: spiritus vivificat. S ezen görög textus alatt ez a magyar jambus: Halált hoz a betű: a lélek éleszt." Idézet csak a kézirat rész címlapján van: "I. Korinth. III. 6." Majd így folytatja az író: "Ezt követi a paedagógiai tanácsokból szőtt Előbeszéd. Azt a Bevezetés (A Bibl. könyvei felől, s a Szent föld Geographiája) követi, s úgy a Bibliai Históriaik. S ez lesz az első kötet [rész]. A másodikban lesz 1. a Reform. Ecclesia tanításai (Dogmák). 2. a Hermine Confirmátziójának kérdései s feleletei. 3. a Protestantizmus története. 4. Könyörgések. És így az én könyvem a Protestantizmus Encyclopaediája lesz... Herminét nem a névért vettem fel, hanem azért mert gyermeknek nagy volt volna az ugrás Históriaikból a Dogmák theológiájába... Hogy minden együtt legyen... [a kötet] mellé teszem a Palestina abroszát, a Jeruzsálem Topográfiát és egy Index geographicust... s hátul némelly gyönyörű Könyörgéseket... Gyermekeink nagyon hátra vannak a

föld és az országok ismeretében, nyilván azért, mert szükségek vannak a szükséges segédekre... Én magam fogok nekik dolgozni egy munkát, mely őket a hazának fekvésével... történeteivel megismertesse." A megjelent és elkészült munkákat a lentebb következő tartalomjegyzékben soroltuk fel. A hermine szó talán ifjúsági olvasmányból idézett név.

Végül az első és a második kézirat fejezeteit Kazinczy úgy rendezte sajtó alá, hogy nyomtatásban olyan fejezetek vannak, amelyek a kéziratból hiányoznak, és a kéziratban vannak olyan részek, amelyek nyomtatásban eddig nem jelentek meg.

Nyomtatásban jelent meg:

Előszó. [Pedagógiai tanácsok.]

Bevezetés. A Szent-föld ismérete.

Az Ó és Új Testamentom.

Jézus utazásai a Szent-földön. Chronológiai rendbe szedve.

Confirmátzió Catechismus azaz, veleje a vallás tudományának.

Bevett formulák és imádságok.

Mutató. [Tartalomjegyzék].

Praefatio. Kis Jánosnak írt levél melléklete. [Kötetünkben az utolsó tétel.]

Kéziratban maradt:

Első rész

Szülékhez, nevelőkhöz.

Bevezetés. A Biblia könyveinek ismertetése.

Ó testamentomi írók.

Második rész

Az Új Testamentomból, azaz a keresztyénség szent könyveiből.

Harmadik rész

A krisztianizmus történetei a mai időkig [1828-ig], különösen

Magyar- és Erdély-Országban

Könyörgések.

[Jegyzék Kazinczynak az imák közé írt elmélkedéseiről.]

[Tartalomjegyzék a mi összeállításunkban.]

A Biblia nyomtatott szövegében és a Könyörgésekben Kazinczy saját maga írt elmélkedését és tanítását kurzív betűtípussal emeltük ki, a kézirat szövegben ezekről jegyzéket adtunk.

Lássuk, hol található a nyomtatott és kézirat szövegek!

Az első, autográf kézirat a Ráday Gyűjtemény Szemere Tárában maradt ránk. Nem cenzúrapéldány, gondos írás, kevés javítással. Címe az első címlapon: SZENT TÖRTÉNETEK AZ Ó ÉS ÚJ TESTAMENTOM KÖNYVEIBŐL. MEGTOLDVA EGY KISDED CATECHISMUSSAL. A második címlapon: PROTESTÁNS OLVASÓ-KÖNYV. IFJAKNAK ÉS ÖREGEKNEK.¹¹⁾

A második, végleges fogalmazás kézírata ismeretlen, mint említettük

már, nyomtatta Nádaskay András Sárospatakon 1830-31-ben. Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban található.¹²⁾

A Kis János és Guzmics Izidor leveléhez mellékelt előszót Váczy János közölte a Kazinczy-levelezés 19.kötetében a pannonthalmi főapátság kéziratárából, illetve Kis Gyula (1864-?) budapesti ügyvéd, újságíró könyvtárából.¹³⁾

A harmadik bevezetés az Akadémia kéziratárában Kazinczy "Történeti emlékek" című kézirat-kolligátumának egyik tagja. Címe: A NEVELŐKHÖZ. Szövege szórendi változással azonos a kéziratban maradt bibliának SZÜLÉKHÉZ, NEVELŐKHÖZ című bevezetésével. Első címe: Bibliai históriák. Protestáns tanulónak. A Szent-föld és Jeruzsálem Táblájával. A második címlapon: Protestáns Encyclopédia ifjaknak és öregeknek.¹⁴⁾

Tartozott-e ehhez a bevezetéshez egy harmadik teljes bibliakézirat, nincs rá adatunk. Nem következtethetünk Kazinczynak Szemere Pálhoz írt, már említett leveléből sem: "A holnap végéig alkalmasint az lesz dolgom, hogy Encyclopédiámat nyomtassa Nádaskay." Váczy János jegyzete a levelezéskötetben: "Kazinczy a szent történetek mellé szánja e részt [az Encyclopédiát] de - úgy látszik - befejezésében a halál megakadályozta." Nem mellette, benne volt a nyomdába adott teljes kéziratban. Váczy nem látta a nyomtatott kötetet. Kazinczyt a halál akadályozta meg, hogy bibliáját kinyomtatva kezébe vegye. Meghalt 1831.augusztus 23-án, amikor a nyomdai munkálatok még nem fejeződtek be. Ki volt az, aki elvégezte a korrektúrai munkát, nem tudjuk. A térképek sem készültek el.

Nádaskay jelentette 1831.augusztus 15-én, hogy a kézirat első részét befejezte. A második részről - amelynek egyik fejezete az Encyclopédia - azt írta, hogy a "munka elkezdésével most hirtelen nem biztathatom a tekintetes Urat, fontos oknál fogva, t.i. se pénzünk se papírosunk, el lévén zárva a papíroshozástól, mind a pénz szerzéstől, s káros henyéléssel kell időnket tölteni csak lavírozván. Addig míg a 2dik kötet [rész] elkészül, nem lenne é jó a szent Történetek ötszázát elküldözni." Ha behozni nem lehet papírt és pénzt, hogyan lehetett volna a köteteket "elküldözni"? Négyesy László Kazinczy pályája (Bp. 1931) című monográfiája szerint Kazinczy a nyomtatott bibliát "egy héttel halála előtt augusztus 15-én vette kézhez". Nádaskay levele bizonyítja, hogy legfeljebb az első rész jutott el hozzá; a járvány miatt lezárt határokon át nem mehetett Széphalomról a sárospataki nyomdába. Négyesy nem jelölte meg adatának forrását.

Amit Kazinczy az előszavakban a hittantanítás fontosságáról és módszeréről 1826-ban leírt, azt már 1786 óta készen, megfogalmazva hordozta egész lényében. A kassai tankerület iskolafelügyelője volt 1786-tól 1791-ig, hivatalból kötelessége lett az iskolai ügyek, így a vallásoktatás ügyének intézése.¹⁵⁾ Ennek jelentőségét tartotta szem előtt 1814-től 1818-ig, mikor a sátoraljaújhelyi református egyház főgondnoka volt. Mikor a bevezetéseket írta a bibliához, mintha szeme előtt látta volna az egyházügyi tanácskozáson elhangzott Beköszöntő beszédének kéziratát, ennek átfogalmazását olvashatjuk bibliájában. Íme, az ebben írt gondolata a beszéd szavaival: "A tanítónak a történetet a maga tulajdon szavaival kellene előadni a velők tanulókkal a szerint elmondadni ahogy azt nem a könyvből, hanem hallás után megkapták." Bibliában írt gondolata a beszédében: "Csak kedvet kell csinálni hozzá a gyermeknek, s megszerettetni vele a mi szép." Beszédében s bibliájában tiltakozott a szövegek memoriter betaníttatása miatt. Elmondta és leírta, hogy vallástanon kívüül legyen erkölcsstan is az iskolákban. Ismerje meg a gyermek a reformáció történetét. Kazinczy tanította, hogy "a vallás különbsége miatt hidegnek lenni nem szabad azokhoz, kiket mint keresztyének, emberek, hazafiak szeretni tartozunk... hogy a közfal, mely bennünket egymástól elrekeszt, le van ontva; hogy a hitért kárhozzatni senkit nem lehet, mert ahhoz hogy ez vagy amaz így és nem úgy hiszen, csak Istennek és neki magának van köze." Íme Kazinczy ökumenikus vallási felfogása! Fenti szavait Fejes István (1838-1913) "Kazinczy Ferenc mint a sátoraljaújhelyi ref. egyház főgondnoka 1814-1818-ig" című tanulmányából emeltük ki.¹⁶⁾

A bemutatott gondolatpárhuzamot megtaláljuk Kazinczynak 1816.február 14-én a fenti megbízatásban elhangzott beszédében is, címe: Vélekedés az iskolák ügyében. Kézirata autográf, az Akadémia kéziratárchájában van.¹⁷⁾ Ezen adatok ismeretében értjük meg, valamint a Pyrker-mű fordításának hatása alatt: könnyen írhatta Kazinczy Guzmicsnak 1826.február 12-én: "Látám, hogy a dolog nem sok munkába kerül..." Azért sem, mert mint a sárospataki kollégium akadémiai tagozatának növendéke még rendszeres teológiai tanulmányokban is volt része, ez kötelező volt számára 1775-1779-ben. Tanára Őri Fülep Gábor (1739-1823) volt, híres teológiai tudós, 1797-től szuperintendens.

Kazinczy 1826-ban írta Guzmicsnak: "Szinte viszketeg az bennem,

hogy Protestáns Kézikönyvem sajtó alá jusson..." Öt év múlt el, mikor a biblia megjelent – Kazinczy már nem élt. Rendkívül gazdag munkásságának a Szent Történetek volt az utolsó kötetes kiadványa, s maga sajtó alá rendezésével és az első rész korrektúrájával.

Kis János jóvondólése a biblia megjelenésének fogadtatásáról nem valószínű: "Mennél nagyobb ritkaság az ilyen munka az oly korbéliéknél amilyen te vagy, annál nagyobb figyelmet érdemel, s kétség kívül, annál nagyobbat is fog támasztani." Nem így történt. Ennek egyik oka, hogy Kazinczy a nevét nyomtatásban nem tüntette fel, talán mert nem a "saját" művét írta, csupán ősi szöveget fogalmazott át.

A Biblia megjelenésének hirdetése sem közölte Kazinczy nevét 1830-ban: "A Sáros Pataki Typográphiában az egész Szent Biblia, Az Ó és Új testamentom kinyomattatik nagy nyoltzad rétbén jó papírosra, szép és nagyobb s következtetésképpen könnyebben olvasható betűkkel, mint az eddig ilyen formában kiadott Bibliák. A kik ezen Szent Könyvhez jutni kívánnának, az előfizetés útján azok 4 for. 30 kr.-ért váltó czédulában ezt megszerezhetik, melly előfizetés a jövő 1831-dik esztendei Szent György napig el fogadtatik; azután pedig 5 forint lesz az ára tsak váltó czédulákban."¹⁸⁾

Mint említettük, a Biblia átfogalmazása és a Pyrker-mű fordítása egyazon években történt. Következőekben ismertetjük, hogy a két kiadvány sorsa csaknem azonos; az előbbi elfelejtették, az utóbbit kritizálták.

Támadták Kazinczyt, hogy magyar szerző, Pyrker János László munkáját – Perlen der heilige Vorzeit – hogyan bátorzkodott magyarra fordítani, és nem is az eredeti hexameterekben, hanem prózában. A magyar nyelv használatáért küzdő években magyar szerző magyarul írjon! Talán ez a bírálat is hozzájárult ahhoz, hogy Kazinczy az ugyancsak bibliai tárgyú munkájára már ne tüntesse fel a nevét. Fordításának címe: A szent hajdan gyöngyei (Buda, 1830.) Toldy Ferenc ismertette 1833-ban: "Vétett a nemzeti önértet ellen, mikor egy született magyar ember német munkáját érdemesnek tartotta lefordítani."¹⁹⁾ Vádolták az akkor 71 éves Mestert, aki a "nemzeti önértete" miatt börtönt viselt, aki annyit költött a sajátjából a magyar irodalom és kultúra felemeléséért, hogy koldusszegény lett. Toldy sorait már nem olvashatta, 1831 augusztusa óta halott.

Kazinczynak célja volt a Pyrker-mű lefordításával: hódolni akart a tisztelt, gazdag főpap előtt, mert jutalmat, anyagi támogatást remélt

a családjának mindennapi kenyérre. Várta, hogy Pyrker a munkájának lefordítását kedvezően fogadja, az író tiszteletű klérus a fordítást megvásárolja. Csalódott. Pyrker a prózai fordítást kifogásolta, ezért nem sokra becsülte Kazinczy munkáját. Úgyannyira, hogy az özvegynek Kazinczy halálát tudató levelére nem is válaszolt. Kazinczy Ferenecné Török Sophie (1780-1842) panaszolta Szemere Pálnak (1785-1861) és feleségének Csoma Borbálának (?-1858): "Guzmicsnak kellene írni, hogy ő írjon Pyrker érseknek, szervezzon gyűjtést az árvák megsegítésére. Gyakran sóhajtott fel a nemes férfiú, Pyrker milyen könnyen segíthetne rajta, ha akarna segíteni..."²⁰⁾ A fordítás váltotta ki az úgynevezett Pyrker-pört, ennek vitája 1834-ig folytatódott.²¹⁾

A Pyrker-fordítás és a bibliafogalmazás 1826-ban kezdődött. Kazinczy ez év februárjában és márciusában írta Guzmics Izidornak és Kis Jánosnak, hogy bibliát ír, ugyanakkor márciusban olvassuk Dulházy Mihálynak (1786-1856) szóló soraiban, hogy több kötetrel együtt vele van "Pyrker Széphalmon". A két mű évek alatt történt készülését Kazinczy levelezéséből tudjuk. Guzmicsnak írta 1829.március 17-én: "A Szent Hajnal Gyöngyeinek készen kell lenniük Áprilisban és Májusban nyomtattatom." A Biblia kéziratban maradt címlapján látjuk, hogy az 1830-as évszámot Kazinczy 1829-re javította. A két azonos tárgyú munkában – mert "együtt" készültek – találunk hasonló mondatot stiláris és szórendi eltéréssel. Így a Pyrker munkájához írt jegyzetek 9. tételében: "A' Fáraó név Egyiptusban a' Királynak nem személyét, hanem méltóságát jegyezte". Kazinczynál A' Szent Föld' ismertet című fejezet második bekezdése: "... a' tartomány Fáraója /fejedelme – a' név nem a' személy, hanem a' méltóság neve volt/." Keresve lehet csak találni ilyen szóhasználatot. Kazinczy vigyázott arra, hogy a fordítás és fogalmazás szövegét ne lehessen összevetni.

A fordítás megjelent 1830-ban, az átdolgozás 1831-ben. A Biblia kéziratának megjelentetése eltolódott, mert Kazinczy idejének nagy részét lekötötték a pesti utazgatások eseményei, a Tudós Társaság tárgyalásai. Egész lényét áthatotta az a felfokozott lelkesedés, hogy az évek óta levelezéssel barátságba került, nagyon tisztelt kortársait alkalmassá – és lett – személyesen megismernie. Pesti élményeinek négy fogalmazása van.²²⁾ Ezeket részben Pesten írta. Legutóbbit a Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra címmel írt utazását Szemere Pál otthonában Pécelen. Ott rendezte sajtó alá, és adta ki 1831-ben. Utolsó munkája ez, amelyet kötetben láthatott.

Időközben Somosy János küldte Kazinczynak a Biblia korrektúraíveit a sárospataki nyomdából Pécelre. Tőle kérdezte 1830.december 15-én: "hány ívet fog adni az Ó Testamentomból vett rész? Az Új Testamentomit most igazítom."

Nádaskay nyomdász 1831.augusztus 15-én hivatkozott Kazinczynak augusztus 9-én írt levelére, amelyben a kötetek példányszámát akarta tisztázni: "Ezen levelemben 1500 exemplárt méltóztatott a Tekintetes Úr említeni, holott a Bibliai História első lapján saját kezeírásával 1000 van hagyva hogy nyomtasson, s nincs is több nyomva; következésképpen ez 2dik kötetből nem ezer, hanem ötszáz fog nyomatni." Válaszlevelet nem ismerünk, nem tudjuk, hány példányban jelent meg a kötet Kazinczy nem írta, hogy két kötetre tervezi a bibliát, ez a nyomdász szóhasználat.

Végül elkészült a Biblia nyomtatása, de mintha senki sem tudott volna róla. Nincs adatunk arról, hogy az özvegy tárgyalt Nádaskayval. Guzmics küldte Kazinczynénak a legtöbb eddig ismert vigasztaló levelet.²³⁾ Ő a család jó barátja, olvasta kéziratban a Bibliát, nem gondolt arra, hogy adja kezébe a Szentírás lelket erősítő történeteit. Somosy János irányításával készült a kézirat, nem küldte az özvegyet a nyomdászhoz. Szemere Pál jelen volt a korrektúrázásnál, nem írta Kazinczynénak, tudja meg, elkészült-e a nyomtatás, talán az eladásért kapott pénz adna némi anyagi segítséget elárvult, elszegényedett családjának. Kazinczyné férje kéziratait féltő gonddal akarta biztonságosan elhelyezni, miért nem törődött a Biblia kéziratával? Panaszkodott Szemere Pálnénak 1831.december 24-én, hogy Ellinger József kassai nyomdász az ő megkérdezése, engedélyezése nélkül adta ki az Erdélyi leveleket a "Felső Magyar-Országi Minerva" című folyóiratban. Miért nem gondolt ekkor a Biblia megjelentetésére?²⁴⁾

Toldy Ferenc, aki a Pyrker-fordítás miatt vádolta Kazinczyt az 1833.évi Kritikai Lapok című folyóiratban (G betűjellel) ismertette a Bibliát: "Könyv, mellyre itt az olvasót figyelmeztetni kívánjuk, egyike az utolsó ajándékoknak, mellyeket literaturánk Kazinczy Ferenc kezeiből veve... Leeresztkedik magzatinkhoz is a szent könyv történeteit nekik lelkesebben mint sokan eddig, szebben pedig mint bárki előtte, mondogatja-el... A munka kettős tekintetből jeles, egyfelől mint élet és nevelés könyve, óhajtanók, hogy minden házban megtalálható legyen... Kíváncsinos másfelől, hogy mint literatura könyve ne csak forgattassék,

de olvastassék s ne csak becse elismerve, de tanulva, követve is legyen". Tartalmi ismertetés után nyomtatásból közölte a "jeles, s mind stylusára, mind pedig tartalmára nézve becses" Előszó teljes szövegét, kivéve egyetlen 34 soros bekezdést, ennek kezdősora: "Lesznek kiknek nem fog tetszeni, az Exegéták tanításait... kihagyták..."²⁵⁾

Ezen ismertetés után elmúlt 151 év, amíg Mészáros István "A tankönyvíró Kazinczy" címmel 1982-ben tanulmányt közölt a Bibliáról. Különösen pedagógiai szempontból mutatta be. Kiemelte, hogy Kazinczy hit-tankönyvet írt a magyar népiskolák tanulóinak. Megállapította, hogy "Kazinczy - és nyomában Toldy - egy igen lényeges, de eddig teljesen homályban lévő irodalomszociológiai tényre hívja fel a figyelmet: a társadalom alsó rétegei számára a bibliai történetek a literaturát, az irodalmat jelentették századokon keresztül... Kazinczy figyelt fel először arra, hogy a Biblia nem csupán a vallásos és erkölcsös nevelésé, hanem az irodalmi nevelés kitűnő eszköze, anyaga, közége."²⁶⁾

Kötetünk utolsó fejezete: Kazinczy imádságai. A kéziratos és nyomtatott imák fordítása és az ezekhez írt elmélkedések csak stiláris és szórendi szövegváltozatok. Nem tartoznak a szent történetekhez, de részei az egésznek. A bibliai előszó szerint a Könyörgések "nem a gyermekek, hanem felserdültek és öregek számára" íródtak, de meg kell említenünk, hogy Kazinczy iskolás gyermekeknek is írt imákat. Mikor a kassai tankerület elemi iskoláinak szervezője és felügyelője volt, 1786-91-ben, tanítás előtti és tanítás utáni imákat fogalmazott. Miután ezeket a Helytartótanács engedélyezte, nyomtatott körlevelet bocsátott ki az imákkal Kassán 1787. augusztus 30-án; Hivatalból a nemzeti iskolák ügyében így kötelezte a tanítókat az imádságai elmondattatására. Az imák nyelve magyar, német és szlovák, mert a három nyelv akkor még a nemzet nyelve, a tanuló a családjában beszélt nyelven imádkozott az iskolában. A körlevél szövegét az Evangélikus Élet,²⁷⁾ az imákat az Új Ember²⁸⁾ című hetilapok közölték. Ez utóbbi azzal a meglepő szövegösszevetéssel, amely bizonyítja, hogy szerzetesi iskoláink közül a piaristák gimnáziumaiban Kazinczynak 1787-ben fogalmazott szavait 200 éven át imádkozták, azaz az 1972/73. tanév végéig. A felnőttek imakönyve száz év múlva, 1887-ben is tartalmazza Kazinczy iskolai imáit; Tárkányi Béla (1821-1886) "Vezércsillag az üdv útján. Keresztény katolikusok imádságos könyve" című, a szerző neve nélküli kiadvány.²⁹⁾ Sík Sándor és Schütz Antal "Imádságos könyve ... a tanuló ifjúság számára" címmel

ezeket az imákat tartalmazza, több kiadás között az utolsó, az 1949. évi is. Az evangélikusok szövegváltozattal használták, a reformátusok imakönyveiben nem találtuk. Mikor Kazinczy a sátoraljaújhelyi református egyház főgondnoka lett, Beköszöntő beszédében 1914. február 6-án mondta: "A felsőtség úgy rendeli, hogy az iskolába járó gyermekek imádkozzanak s énekeljenek."³⁰⁾ A felsőtség csak megerősítette Kazinczynak 27 évvel korábbi intézkedését.

Az imádságok írására való készség a Kazinczy család légkörének hatása: "midőn egy nap az író-almárium szárnyát leeresztve lelé, s látá, hogy atyja éppen egy könyörgést dolgozék. Mert a jó atya gyermekeivel s minden cselédjével estvéként zsoltárokat szokott vala énekelni, s könyörgéseket tarta."³¹⁾

A Biblia írásával egyidőben készültek az imák. Kazinczy Guzmicsnak írta 1826. július 7-én, hogy Bibliájában "leghátul tíz könyörgések áll, mellyet egy Catholikus Író után én dolgoztam. A könyv címjét meg nem nevezhetem, de Te rá fogsz ismerni." Az imakönyv címe: "Sammlung verschiedener Gebete. Nach der fünften, vermehrten und verbesserten Auflage" (Pressburg, 1800). A címlap verzóján Kazinczy feljegyzése: "Gróf Török Lajos Imádságos Könyve". Alatta Kazinczy Lajos írása: "Die Schrift meines Vaters." A kötet külseje barna bőrkötés, már elhalványult vaknyomásos díszítéssel, kisnyolcadrét alakú, 150 lap. Ki az a szerző, akit nem nevezhet meg Kazinczy? Nem sikerült megtalálnom. Guzmicsnak írt fenti levélben olvassuk: "A könyv az én igen nemes-lelkű Ipam könyve volt, most a feleségemé, s ha ő is meghal familiám Archivumába fogom bététtetni. Maradjon tiszteletes ereklyéül maradékimra, s az én lelkem, s a feleségemé, s az én igen kedves Ipamé, szálljon-által rájuk. - De a Könyörgéseknek nem kis része az én lelkemből ment-ki." Az imakönyvet Kazinczy leánya, Iphigenia, Becske Lajosné tulajdonából fia, Becske Bálint örökölte, helyezte el a széphalmi Kazinczy Mauzóleumba. Az ott kiállított ereklyéről jegyzéket készített, ebben a 9. tétel a család imakönyve.³²⁾ A nyomtatásban több, a kéziratban kevesebb az imádság. Van szó szerinti fordítás, tartalmi összefoglalás és Kazinczy saját imafogalmazása.

Olvasta a Biblia kéziratát Szabó János (1783-1864), a Kazinczy testvérek tanítója, s 1827. december 4-én írta: "Utól a Könyörgésekben egymást érik az igen szép, magos gondolatok... Az Űri imádságban jobb lett volna a Biblia szavai mellett maradni. Nem szeretik az emberek az

e félékben a változást." A Mi Atyánk kifogásolt szövegét közölte Kazinczy az Új Testamentom LXXV. fejezetében "Jézus könyörgésre tanít, s elmondja, mi a nagy törvény". A Mi Atyánk zárójelbe tett szavai: "...és földön (mindenütt és mindenben); ...kenyerünket (mind azt, a mire szükségünk van); ...vétkeinket, a mint bocsátjuk meg a bántást mind azoknak, a kik ellenünk vétkeztek; ...minket kísértetbe, sőt szabadíts meg a gonosztól".

A kéziratos részben nincs meg a Mi Atyánk szövege, a nyomtatott szöveg kéziratát nem ismerjük, de Kazinczy Szabó János tanácsát megfogadta. A Könyörgések között elfogadta az ősi szöveget olyannyira, hogy napjainkban az Ökumenikus Egyházi Zsinat határozatával minden nyugati vallásra egységesen elfogadott imádságsszövegtől csak stiláris apróságokkal tér el. Kazinczy szavai után aláhúzással jelöltük a ma használt szöveget:

"Mi Atyánk ki = aki; ...akaratom mint = amint; ...úgy e földön = úgy a földön; ...meg a vétkeinket = meg vétkeinket; ...megbocsátunk ellenünk vétetteknek = megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek". A helyesírási eltéréseket nem jelöltük. Következik a maitól részben eltérő szöveggel a Tízparancsolat protestáns és katolikus fogalmazással és Az apostoli hitforma, vagyis a Hiskegy. Végül a család imakönyvének ihletésével és Kazinczy elmélkedésével írt könyörgések fejezik be a kötetet.

Az utolsó ima címe: Könyörgés Pope után. Pope, Alexander (1688–1744) angol költő; "Essay on Man" (1733) című munkáját Bolingbrooke, Henry St. John (1775–1851) angol író eposzának hatása alatt írta. Tartalma négy fejezetben az Isten és az ember kapcsolata, az élet célja. Fordította Bessenyei György (1747–1811): Az embernek próbája (1772 és 1803), majd Bolyai Farkas (1775–1856) matematikus: Pope próbatétele az emberről (Marosvásárhely, 1818). Kazinczy a Pope-Bolyai-elmélkedés hatása alatt saját érzéseit foglalta imádsággá, szavai nem kapcsolhatók a német nyelvű szövegéhez.³³⁾ Guzmicsnak írta Kazinczy az imákról: "Azokra a Pataki Theol. Prof Somosy azt írta nekem, hogy nem elolvasta, hanem buzgón elimádkozta".

Bibliánk Kazinczy szavaival 1831-ben jelent meg, most 160 éve, és ennyi messze idő távlatában az író minden gondolata a mi napjainkra is milyen elévülhetetlenül érvényes! Tudnánk-e mi, mai magyarok, nem egyházi személyek, Kazinczynál ékeesebb magyar nyelven, elmélyültebben ta-

nítani a szent történeteket? Nevelnénk-e felvilágosodottabb, fennköltebb szellemmel hinni az Isten létét, szeretni hazánkat, becsülni embertársunkat? Tudnánk-e írni forróbb, vigasztaló könyörgéseket? Mind-ezt olyan meggyőző erővel adni, úgy, hogy szavunk legyen – íme, mindenkorra érvényesen – "nemcsak gyermekeké, hanem felserdülteké, felnőtteké és öregeké is, hogy ... egy fenntebb világ körébe tevén, által nemesítsen"?

Kazinczy Ferenc ökumenikus Bibliával tanít minket; fogalmazta református hittel, teljesebbé tette katolikus és evangélikus hitelemekkel, befejezte a katolikus imakönyv könyörgéseit kiegészítve a maga református lelkületű imáival.

Mindez íródott és nyomtatódott a felvilágosodás emberközpontú századában.

J e g y z e t e k

- 1) Kazinczy Ferenc Levelezése. (Utóbb: KazLev) (Bp, 1890–1960).
Összeáll., bev., jegyz: 1–21.köt.: Váczy János; 22.köt.: Harsányi István; 23.köt.: Berlász Jenő, Busa Margit, Cs.Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. – Adatainkat a 19–23.köt. tartalmazza. A levelezés szinte az egyetlen adatforrásunk, lapszámokra nem hivatkozunk, mert a sok szöveg közötti számozás zavarná a folyamatos olvasást. – Csak a múlt században élt szerzők születési és halálozási évét tüntettük fel. – Az idézőjellel kiemelt szövegrészeket betűhíven közöltük, ezért az olvasó háromféle helyesírást lát: Kazinczy-korabelit, századfordulónk és mai helyesírásunk írásgyakorlatát.
- 2) Hübner bibliai történeteinek 1714-től 1859-ig 107 kiadása volt. Közte a 14.kiadás magyar nyelvű, Fodor Pál fordítása. Először 1754-ben, majd 1760-ban Basileaban (Bazelban) jelent meg. Hazánkban a nemzeti nyelveken is számtalan kiadást ért. = Dézsi Lajos: Irodalmi lexikon (Bp. /1930/) II.köt. 937.p.; Szinnyei József: Magyar írók... (utóbb: Szinnyei) (Bp. 1891–1914.) felsorol 1856-ig 15 magyarországi kiadást. III.köt. 585–586.hasáb; Hübnernek ez a munkája annyira általánosan ismert volt, hogy szállóigévé lett: "Hübnerre van a dolognak", vagy "Ez a dolog Hübnerre", vagyis: ez a dolog megoldása. = Új Idők Lexikona (Bp. 1939.) 13.köt. 3280.p. – Az Előszóban írta Kazinczy, ha összevetjük Hübner és Adler bibliai históriáit, látjuk "Mi szükség vala azokat újra dolgozni", figyelmeztet, hogy az ő írása rövidebb, könnyebben érthető. – Azért van 104 elmélkedés, hogy félévenként újrakezdve minden hétre egy-egy részlet jusson.
- 3) Az én életem. Összegyűjt., szerk., előszót, jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc (Bp. 1987.) 38.p.

- 4) Uo. 51.p.
- 5) A Messiás szemelvényéről, a fordítás és kiadás szándékáról: Kazinczy Ferenc Bibliográfia (utóbb: KazBibl). Összeáll. Busa Margit (Miskolc, 1981) 31. és 56.p. – Altona helység Hamburg várossal összeépült.
- 6) Kazinczy nyílt levele Pyrkerhez, a kiadvány megjelenésének hírdetése, a teljes mű többszöri kiadása: KazBibl 75. és 78.p.
- 7) Fodor Pál, Major József és Somosy János életrajzi adatait Szinnyei tartalmazza. Somosy nevét Szinnyei i betűvel írta, mi a levelezésben használt y-os írást követtük.
- 8) A kéziratos részben olvassuk: "Kleinere Schrift" = kisebb betű. "Zwey leere Zeiten" = két üres sor. "Eine Zeile leer" = egy üres sor. "leere Zeile" = üres sor.
- 9) Ez a megállapítás nem tér el a Bibliai históriák című fejezet előtti Aera Vulgáris, vagyis közönséges időszámítástól.
- 10) Somosy levelében felsorolt forrásmunkákat Váczy János jegyzetéből közöljük. = KazLev 19.köt. 635.p. — Danville, J.B.: Handbuch der alten und mittl. Erdbeschreibung zum Gebrauch d. XI. grössern Danvillischen Landkarten; aus den besten Quellen verfasst. Nürnberg, 1785. — Bachiene, V.A.: Historisch-geographische Beschreibung von Palästina, nach seinem ehemal und gegenwärtigen Zustande; aus Holländischen übersetzt von G.A.Maas; Cleve und Leipzig, 1770–6. IV.köt. — Usteri Leonhardi: Commentatio critica, in qua Evangelium Joannis genium esse, ex comparatis IV. evangeliorum narrationibus de coena ultima et passione Jesu Christi ostenditur. Zürich, 1823. — Petavius Dionysius (1583–1652): Tabulae chronologicae regum, dynastiarum, urbium, rerum, virorum illustrium. Paris, 1628. — Calvisius Sethus (1556–1615): Opus chronologicum. 1605. — A Biblia szövegében említett forrásmunkákat talán felhasználhatta Dresch német író: Übersicht der allgem. polit. Geschichte (1814) című munkát a Zsidó-nép történetei című fejezetben. — Ugyanitt idéz a Magyar Kurír című újság 1825.november 8. számából a zsidók országának megalapításáról. — Az Új Testamentomban hivatkozik forrására: Das Leben Jesu. Von dr.Paulis. Heidelberg, 1828. 4. kötetének a XL.fejezetében. — A Jézus utazásai a Szent Földön című fejezetben Röhr weimari szuperintendens és udvari prédikátor munkáját említi: Palaestina, oder historisch-geographische Beschreibung des jüdischen Landes zur Zeit Jesu, 1829.
- 11) Jelzete: Szemere Tár. Pótkötet I. 80.sz. tétel.
- 12) Jelzete: 307.291.sz.
- 13) KazLev 19.köt. 527–529., 555–557.p.
- 14) Jelzete: K 639.sz.köt.
- 15) Ennek az időszaknak az irodalma: KazBibl összeállításban.
- 16) Fejes István tanulmánya: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1873. IV. folytatásos közlemény. 946.hasáb. Részlet: KazLev 13.köt. 397–399.p.

- 17) Jelzete: Lomtár / =cím/ M.irod.lev. 4r. 121.sz.
- 18) Magyar Kurír, 1830.dec. 7.
- 19) Kritikai Lapok, 1833. II.sz. 43.p.
- 20) Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. Összegejt. jegyz. bev. írta Busa Margit (Győr 1986). 28.p.
- 21) Pyrker munkájának első kiadása Budán 1821-ben jelent meg, a második teljes kiadás Bécsben 1826-ban, ezt fordította Kazinczy. Részleteket közölt a Muzáron című folyóiratban 1829-ben. Címleírások, ismertetések: KazBibl 78.p. A történetet összefoglalta Szalai Anna: A Pyrker-vita 1830-1834. = Sz. A.: Tollharcok (Bp., 1981.) 125-166.
- 22) Kazinczy Ferenc utazásai, I.köt. Feldolgozta Busa Margit. Kézirat. Szerkesztőségben kiadásra vár.
- 23) Kazinczy Ferencné ... levelezése, 29-30., 38-46., 49., 52., 62.p.
- 24) Uo. 39.p. Az Erdélyi Levelekről: KazBibl 79.p. Kötetben megjelent kiadások stb. Újabb kiadása: Kazinczy Ferenc utazásai II.köt. Feldolgozza Busa Margit.
- 25) Kritikai Lapok, 1833. III.köt. 99-106.p.
- 26) ItK, 1982. 527-538.p. — E Bibliát előadásában ismertette Göncön az I.Abaúji Szabadegyetemen 1990.május 19-én Busa Margit "Kazinczy Bibliája" címmel. Lásd továbbá: Nyárády János: Vizsolyi ünnepségek Abaújban /Beszámoló/, Reformátusok Lapja, 1990.június 10.; az előadás összefoglalása Busa Margit: Kazinczy Ferenc 'Bibliá'-ja, Reformátusok Lapja, 1990.július 15.
- 27) Kazinczy körlevele az iskolai imákról. Közli: Busa Margit. = Evangélikus Élet, 1989.május 7.
- 28) Kazinczy Ferenc iskolai imádságai. Közli Busa Margit. = Új Ember, 1988.szeptember 11.
- 29) Első kiadása Pesten 1860-ban jelent meg, akkori címe: "Vezércsilag az üdv elnyerésére". Megjelent hét kiadása 21 ezer példányban. Kazinczy imái az utóbbi kötetben a 48-49.lapon. Ez Prágában jelent meg és Sopronban nyomtatták. = Szinnyei 13.köt. 1312.hasáb.
- 30) Fejes István i.m. III.folyt.közlemény, 942-944.hasáb.
- 31) Az én életem 38.p.
- 32) Címe: A széphalmi Kazinczy Mauzoleumban Kazinczy Ferenc unokájától, Becskeházi Becske Bálinttól összegyűjtött emléktárgyak jegyzéke. Hatvan tétel. = Akad.Ért. 1909. 567-580.p. Különnyomatban is. — A Kazinczy család imakönyvének korábbi és későbbi kiadása ismeretlen. Kötetünkön kívül egyetlen példányának lelőhelyét tartja nyilván Petrik Géza: Magyarország Bibliográfiája 1712-1860. Pótlások VII.köt. (Bp. 1989.) 457.p.: Trnava /Nagyszombat/, Kniznica Spolku Svatého Vojtechu.
- 33) Világirodalmi Lexikon. Főszerk. Király István (Bp. 1986.) 10.köt. 735.p.; Szinnyei I.köt. 1001. és 1002.hasáb.

Takács Péter:

KÖLCSEY BIBLIAI MŰVELTSÉGE

Az idő hozta, a sors akarta, avagy pusztán véletlen, mindez már majdnem mindegy, de hagy hívjam fel a figyelmüket a magyarság történetének egy furcsa kronológiai játékára: 1490-ben – 500 éve – meghalt Mátyás; 1590-ben – 400 éve – Károlyi Gáspár gönci prédikátor Vizsolyban kiadta minden magyarok legkedvesebb, máig legtöbbet forgatott könyvét, a Bibliát; 1790-ben – 200 éve – született Kölcsey Ferenc, a Himnusz írója; 1990-ben pedig megkezdte működését Magyarország legszabadabb parlamentje. Ha fatalista lennék, misztikus magyarázatokba kezdenék, de mert magammal együtt másokat is óvni szeretnék a kabalisztikától és egyéb irracionális magyarázatok keresésétől, itt, a magyar kultúra sokszázados történetének talán legrangosabb településén, ahol Ady költészetének legősibb forrása megszületett, csak egy kívánságomnak szeretnék hangot adni: – Vajha a magyar társadalomban, a magyar gazdaságban, a magyarországi közerkölcsök terén hozna olyan fordulatot ez az esztendő, amelyen fordulatot és emelkedést hozott a magyar kultúrában, hitvilágban, etikában Károlyi Gáspár máig felülmúlhatatlan és hatásában túlszárnyalhatatlan gönci munkálkodásának eredménye. Úgy hiszem, nem túlzom el a vizsolyi biblia jelentőségét, ha azt állítom róla: megőrizte a történelemnek és a jövőnek a magyarságot. Sok vihart megszenvedett ez a könyv, s legalább annyit az a nép, amelyik megérti a nyelvezetét, amelyik számára nemcsak dollárban, angol fontban, német márkában kifejezhető antik és archaikus értéke van e könyvnek, hanem erő is tudott meríteni belőle török ellen, német ellen, a Habsburgok abszolutizmusa ellen, Ady értelmezésében az első világháború borzalmai ellen, és Trianon után túl a határainkon az elmúlás, a nemzethalál ellen. Károlyi Gáspár és az ő Bibliája emelte Ceausescu borzalmas gonoszsága fölé Tőkés László szelíd hitét...

Göncön el kellett ezt mondanom Kölcsey ürügyén, mert az itt magyárrított Biblia kálvini értelmezése hatja át nemzeti himnuszunkat, Kölcsey legbibliásabb versét, s a gönci prédikátor szelleme, hite és elkötelezettsége hatja át Kölcsey Ferenc Parainesisét is, de ez a szellem sugárzik országgyűlési beszédeiből, Zrínyi-verseiből, s ennek a bibliának a tökéletes elsajátításáról tanúskodik Kölcsey vallásfilozófiai értekezése, a Töredékek a vallásról című is, melyet mindannyiszor elővett a csiszolás, a tökéletesítés, a mélyítés szándékával, valahányszor válságba került, valahányszor új és nagy dolgokra készült. Érdemes

lenne egyszer eltöprengeni azon is, hogy miért éppen 1815-1816, 1823 és 1827 nehéz, sorsfordító éveiben kínoztta elméjét a költő e "Töredékel..."

Tekintsünk el azonban most ettől. Térjünk inkább meg Göncről és Szatmárcsekéről, a magyar kultúra e két jelentős "palánkvárából", ahol olykor szebb és eredményesebb viadatok zajlottak, s ha nem is nagyobb, de számunkra, magyarok számára kedvesebb győzelmek születtek, mint Rómában, az örök városban, térjünk meg - mondom - a kálvinista magyar Rómába, Debrecenbe, ahol 1796 és 1809 között, 14 éven keresztül szívta magába Kölcsey a kálvinista biblia sugározta hitet, szellemiséget és erkölcsöt. Nem titok, hogy Kölcsey nem kedvelte különösebben Debrecen. Kazinczy Ferencnek 1814 áprilisában egyenesen azt írta: "Debrecenben élni, ó, azt ne adja az ég!" Nem a város taszította, inkább a "maradandóság" szelleme. A már említett levélben vallott erről is: "Miért nincs Debrecen csak olyan is, mint Pest? Vagy miért nincs Debrecenben csak öt vagy hat szeretetreméltó, liberális tudósnak lakhelye?" - kérdezte szorongó nosztalgiával.

Érdekes ez a viszolygás a szalonnás, zsíros, poros, begubózott lelkű cívisektől. Végigkíséri a hosszú 19. századi magyarság szellemi életének nagyjait. Tudjuk, Csokonait "elcsapta" a város, és a műveltebb, a világra nyitottabb Dunántúl rejtegette évekig. Fazekas katonának szökött a kollégiumból, Földi kényszerből Hajdúhadházon rejtezkedett évekig. Nem érezte itt jól magát Arany János sem. Egy szerencsétlen színésznői kaland után Nagyszalontára menekült nótáriusnak. Petőfi alig győzte szidni a papirt csak szalonna-csomagolásra használó cíviseket. Legszelidebben még Jókai emlékezett az itt töltött szabadságharcos hónapokra. Elmenekült e nyakas kálvinista világból Ady és Móricz is. Mégis... mégis mindegyiküknek meg kellett mártózkodni ebben a kálvinista magyarságban, a Károlyi Gáspár Bibliája gerjesztette különösen magyar légkörben, hogy lelkük mélyén magukkal lophassák Pozsonyba, Komáromba, Csurgóra, Szatmárcsekére, Pestre, Nagyszalontára, akár a katolikus Nagyváradra vagy Párizsba is a Károlyi Gáspár gerjesztette magyarság-szeretetet, a pórvilággal a kollégium filiáin keresztül eltéphetetlen összeköttetésben lévő népi séget.

Milyen volt ez a város, ahol hat éves korától 19 éves koráig szenvedett Kölcsey?! Nehéz lenne találóbban jellemezni, mint tette

azt egy II. Lipótot dicsőítő, Debrecen elmarasztaló röpirat névtelen szerzője 1791-ben, Kölcsey születése után egy évvel. Íme anonim szerzőnk véleménye: "A város lakói gazdagok, önteltek, és az idegen hatástól elzárkóznak... szellemük kevés és felfuvalkodott... Az is határozott meggyőződésük - ezt minden eszközzel ki kellene irtani -, hogy a kálvinista szekta magyar vallás. Ez a vélemény olyan mély gyökeret vert közöttük; a köznép teljesen át van hatva attól, hogy a római katolikusok német hitűek... Most már az a meggyőződés is kialakult, hogy a kálvinisták Magyarország bennszülött lakói - rajtuk kívül mindenki más idegennek és bevándorlottnak tekintendő. A vallási gyűlölet nemzeti gyűlölködéssel párosul, a helvét hitűeken kívül mindenkit ki akarnak üldözni az országból... (A debreceniek) magukviseletét a papok hatása következtében barátságtalan komorság jellemzi."

A vád igazságtartalmát elismeri Julow Viktor is, Debrecen felvilágosodás-kori szellemiségének mindmáig legjobb tudója. Sőt, éppen ő maga helyezi ebbe a konzervatívva merevedett bibliás közegbe a gyermek, majd serdülő Kölcseyt, akinek a várossal szembeni fenntartását, ellen-szenvét (de adjuk át a szót Julow Viktornak) "a város, a Kollégium, a 'napkeleti fejek' iránt a professzorok puritán ridegségétől és a diákság nyers tónusától viszolygó túlérzékenysége s a Kazinczyval 1808-ban felvett kapcsolata is fokozta".

A játékoktól, diákcsinnyevésektől fél szeme világának hiánya miatt is távolmaradó, szüleit korán elvesztő, ezért permanens szeretethiányban szenvedő Kölcseyt zavarta, elidegenítette ez a merev, mogorva, olykor vulgáris és igencsak populáris közeg. Egy élet kevés volt rá, hogy elpanaszolja sérelmeit, rossz közérzetét, Debrecen iránti fenntartásait.

Erdemes azonban tovább idézni Julow Viktor megállapításait Debrecen és Kölcsey viszonyáról: "A művelődés lehetőségét mindenestre megkapta Debrecenről, hiszen itt alapozta meg egész irodalmi és aufklérista filozófiai kultúráját. Korai lírája erős Csokonai-hatást mutat. Költészetébe s magába a Himnuszba is beépültek a református műveltségi hagyomány elemei."

Tekintsünk most el a magyar história finom szövetének bogozásától! Elégedjünk meg annyival, hogy leszögezzük: Károlyi Gáspár, Gönc és Vizsoly szellemének örökös fellegvára a 17. századtól a 20. század közepéig Debrecen volt. S ha ezt az állítást elfogadjuk, aligha kell

firtatnunk, hány biblia magyarázót hallgatott Kölcsey, hányszor és milyen értelmezésben bogozgatták diáktársaival, tanáraival az Ó- és Új Testamentum szövegét, hányszor vonult félre a sérülékeny lelkű költő a Kollégium könyvtárának hűsében lapozgatni Mózes tanításait, a próféták jövendöléseit, a Jelenések Könyvét, Lukács, Máté, Márk és János evangéliumait. Nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk: Kölcsey és minden diáktársa nemcsak a visszamondás, a vizsgakötelezettség szintjén ismerték Károlyi Gáspár Bibliáját. Valahol a lelkük mélyén – Voltaire, Kant, Herder, Goethe, Montesquieu, a francia és német felvilágosodás európai hírű és rangú teljesítményei mellett – átrezgették a maguk lelkén Károlyi Gáspár szellemiségét is.

Meggyűlölhették Debrecen, de meg nem szabadulhattak Károlyi Gáspártól, a reformáció helvét irányzatának magyarságtudatot felnevelő kötelmeitől. És ebben rokon mindenki mással, aki a debreceni kollégium falain belül megáporodott és megpatinásodott levegőből tüdejébe, agyába szippantott valamicskét, Kölcsey is. Sőt bizton állíthatjuk: Kölcsey azon ifjak egyike volt a kollégiumban tartózkodók közül, aki mohó türelmetlenséggel és kíváncsisággal szívta magába nemcsak a magyarított Biblia szellemiségét, hanem a nemzeti nyelvű bibliákat közkinccsé tevő reformáció történetét is. Az 1808-tól Debrecenből Kazinczyhoz datált levelei a reformáció történetének és a magyarországi reformáció meghonosodásának olyan aprólékos mozzanataitól hemzsegnek, amelyek azt bizonyítják, hogy nemcsak történelmi és filológiai szinten ismeri Róma, Luther, Kálvin és Servet, Zwingli és Münzer Európát felkavaró történelmi jelenlétét, hanem az egyes irányzatok vallásfilozófiai mélységű megértésére és elemzésére is képes. A magyar régiségnek, a reformáció szülte magyarországi szellemiségnek pedig nem volt olyan egyénisége, akiről ne tudott volna, akiről – az ekkor már országos hírű és tekintélyű Kazinczy számára is – ne lett volna megfontolásra érdemes mondanivalója.

Nemcsak pozitivistá tényismerete van tehát Károlyi Gáspár Bibliájáról, egyáltalán a Bibliáról és a köréje fonódó reformációs küzdelmekről Kölcseynek, hanem történelem- és vallásfilozófiai elmélyedésre ösztönző szintézisben is fel tudta dolgozni ismereteit.

Joggal kérdezhetjük akkor, hogy miért élt Kölcsey szépírói tevékenysége során a Bibliában felhalmozódó hallatlanul gazdag motívumkinccsel. Miért, hogy a Vanitátum vanitásban megemlített Bölcs Sala-

monon kívül, az egy-két prózai munkájában felbukkanó türelmes Jób nevén és erkölcsi tanításán kívül legfeljebb a kálvinizmus predestináció tana érhető tetten a Himmuszban, egy-két alkotásában? Legfeljebb a mélyen vallásos meggyőződés sugárzik írásaiból, s még az 1832-1836-os országgyűlés során az egyházpolitikai, vallásügyi kérdések taglalásakor sem használja ki felülmúlhatatlanul gazdag bibliai ismereteit és reformáció történeti tudását, amikor felépíti érv-rendszerét. A talányok számát tovább szaporíthatnánk. Egyik Kende Zsigmondhoz címzett levelében ugyan megvallja Kölcsey, hogy ő "mint kálvinista ember, nem akart ... belevegyülni" a vallásügyi kérdés taglalásába, bár a későbbiek során ezt többször is megtette. De hitét illetően rejtőzködött. A jelenlévők által ismert önéletrajzi levelében Szemere Pálnak, legjobb barátjának azt írta 1833-ban, amelyik évből a Kende Zsigmondnak küldött levél is datálódott, hogy: "Religiómról szólni csak akkor leszen idő, midőn vagy többé nem leszek, vagy magam is írói s emberi pályámra a jövődőség számára visszatekintek".

Íme, nem is a jéghegy csúcsa, csak egy-egy kipattanó szikra, egy-egy eltévedt tétova gondolat, ami Kölcsey bibliai és vallásbéli ismereteiről tanúskodik. Ha nem írta volna meg a Töredékek a vallásról című filozófiai elmélkedését, ha nem ismernénk olyan részletesen a debreceni szellemiséget, a Kollégium világát, a magyarországi társadalom religió szerinti tagoltságát, elhihetnénk ateista kutatóknak, hogy Kölcseyt nem foglalkoztatta a hit, nem forgatta a Bibliát. Legfeljebb Kölcsey művészetének, alkotásainak szellemi és erkölcsi háttere tiltakozna a hamis állítás ellen.

Az elmondottak ismeretében azonban most már csak arra kell a választ megkeresnünk, hogy miért a görög és a római mondavilág, a mitológia tárházából építkezik Kölcsey szívesebben verseiben és prózájában, mint a keresztény-keresztyén hitvilág bibliai ihletésű mondavilágából és tényeiből.

Kérdésemre a magyarázat a Kölcsey által felkarolt modern Magyarország megteremtésének a szándékával függ össze. Az emberi és polgári szabadságjogok, a természetjog Magyarországra való átültetésének szándékával. A felvilágosodás és a reformkor emberi-, társadalmi-, politikai- és ideológiai törekvéseivel. Ezen törekvés és a Kölcsey választotta költői képek, metaforák és érvrendszerek irodalmi, esztétikai, filozófiai és politikai bogozgatása azonban már egy újabb töprengés

témája kellene legyen.

Engedjék meg nekem, hogy most ettől eltekintsek, s befejezésül hagy emlékeztessenek arra: Kölcsey kortársai közül egyike volt azoknak, akik a legmélyebben megmártóztak a Biblia világában, aki talán kortársai közül leginkább átrezgettette lelkén Károlyi Gáspár hitét és bibliafordításának társadalmi és nemzeti céljait. Valahogy úgy volt a Bibliával, a protestantizmus szellemével, Debrecennel Kölcsey, mint egy évszázaddal későbbi utóda, Ady, aki vallotta, hogy kálvinista: "De olyan kálvinista, aki sohase kálvinistáskodott. A vallása természetudományi... Csak magyarságunk s csak a haladásunk tarthatja meg ezt az országot. A magyarságnak és a haladásnak pedig erőben és tömegben leghatalmasabb tábora a protestantizmus... (A protestantizmusnak pedig) ... tulajdonképpen fundamentuma és jelentősége a szabad gondolkodás, a teljes lelkiismereti szabadság". Ezt tanulta Kölcsey is a Bibliából, Károlyi Gáspártól, erre tanította Kölcseyt az általa nem szeretett, mégis élete végéig őt elkísérő Debrecen.

Csorba Sándor:

KÖLCSEY VALLÁSELMÉLETI NÉZETEI

. . . . .

Kölcsey szépirodalmi munkáiban az érzelemre hatás eszközeit a görög és római mitológiából vette, s a hazaszeretet érzése felé bővítette hatásos romantikus képekben. De ott munkált benne a bűnösség és a jóakarát, az elesettség és kötelességtudat, a bűnhődés és megváltás, az igazság és meggyalázás s felmagasztalás és természetesen sok minden más is a Biblia alapfogalmai közül. Műveivel ütköztetve a felsoroltakat, és figyelembe véve a vallásos hitbeli meggyőződés szükségeséről vallott nézeteit, két korai erkölcsi jellegű írása és két verse alapján szólunk a Biblia tanításait is tükröző mondandójáról.

A két, 1812 tájáról való prózai munkája közül a Védelem P.J. számára az életvédelem jegyében született, s abból a tételtől kiindulva, hogy az emberi élet remélhető megtartásáért mindent el kell követni, azzal a személyes meggyőződésű zárlattal végződik, hogy "Isten és ember előtt tanúnak kiállván, a vádlott ártatlan volta felől bizonyoságot" mond. A halálbüntetés kiszabásának mellőzését egyéni meggyőződésének további következtetéseivel indokolja, először azzal, hogy a P. J.-vel jelölt asszony körül kialakult "cselszövényt" érzéketlenül nézi a bíróság, amit az igazi bűnös kárörömmel vesz tudomásul, majd azzal, hogy magára hagyják a vádlottat, akinek Istenen kívül csak a bírói igazság lehet az egyetlen mentsége, s végül azzal, hogy nem akarják megérezni, az özvegy és az árvák könnyein az ártatlanul üldözött sorsa üt át. Az érzésekből fakadó ellenvetések mellett a logikai összefüggések megpattant láncszemeit mutatja be Kölcsey, s ezek alapján keresi a gyilkossággal vádolt asszony megmentésének lehetőségeit, vagyis a gyalázatból kívánja kiragadni, hiszen szenvedéseit még csak enyhíteni sem képes. Érvelése közben felteszi a kérdést, vajon kicso-

da az, aki "haszon és kinézés" nélkül követ el gyilkosságot, majd azt állapítva meg az emberölésről, hogy az az elkövetőre nézve életében s halála után is átok alatt fekvő tett, kérdésessé teszi, az asszony "előre meggondolva és hidegvérrel elkövetett tetteivel" vajon kockára tette volna-e nyugalmát, életét és becsületét azért a „kinézésért”, reményért és célért, amit a bíróság sem tudott felderíteni. Miközben hangsúlyozza, hogy emberi kötelességünk az igazságot nyomósan, mélyen és fáradhatatlanul keresni, felveti, miért nem hisznek az ítélkezők a vádlott „önérzetének”, fájdalmának, ezek tisztaságának és mélységének. Az érzelmi és logikai indoklás mellett az erkölcsi megítélést is szóba hozza Kölcsey. Úgy ítélkezik a gyanúsítotttról, hogy aki egyszerre nő és anya és szükségben élő feleség, arról erkölcsi lehetetlenség a gyilkosság feltételezése. Még elképzelni is nehéz, hogyan tudná elviselni egy ilyen asszony a kétséget, hogy tette kitudódhat, a rettegést, hogy kérlelhetetlen törvényszéki ítélet várhat rá, és a szánakozást, hogy gyermekeire inség és gyalázat következhet. Az elkövető csak is az a férfi lehetett, aki kora ifjúságától kezdve üldözi szerelmével az asszonyt, s a mostani helyzetben sem átalott asszonykérőbe menni, nem tisztelve az özvegy legméltóbb fájdalmát.

A Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében egy tőről fakad az előző írással, ugyanakkor el is tér attól, ugyanis ebben az esetben is a vádlott életének megmentéséért érvel, de most elismeri, hogy védence a gyilkos. Ez a helyzet még feszítettebb gondolatmenetet kíván meg, bár itt is nagy szerep jut az érzelmekre hatásnak, általánosabb, ugyanakkor „vallásibb” a vonalvezetés. A tett körülményeit, indító okait és következményeit vizsgálva leírja, hogy az ember „értelmi állat”, és így azonosan jellemző mindkettőre a forró kívánság, hogy magzatját táplálja, a gyönyörködés, hogy érzelmileg összetartozik vele, és a fájdalom, ha elveszítve egyedül marad. Az ember azonban nemcsak a jelenben él, a múlt és a jövő hatásait is érzi, ezért minduntalan óvja szülöttjét, csak igen erőszakos, önmagából kivetköztető és egész lényét összerázó felforgató körülmények zavarhatják meg ebben. Ilyen dolog történt volna a gyermekgyilkos anyával? Vagy a „minden szerencsétlenség legnagyobbika, a babona vakítá és tompítá el”, és gyermekáldozatra adta a fejét? Aligha, hiszen ahhoz a lélek szenvedéseinek örültségig fokozódó ereje kell, hogy az asszonyi érzés felülkerekedhessen az anyáén. Netalán a bujaság vitte rá, hogy megszabaduljon

gyermekétől? Szerencsétlenség lenne erre gondolni, a vágyott szabadság helyett ugyanis a hosszú kínnal és gyalázattal teli élet lehetne a sajátja. Kölcsey ezúttal is a körülményeket, a körülményekből fakadó következményeket nevezi meg a tett okának. Most azt, hogy a lányanyát a házigazdája vezette, sőt taszította a bűnbe, s mikor beteljesedve érezte maga felett az átkot, amit a megbántott istenség a bűnös emberre kimondott, iszonyú lelkiállapotában a gyermek életének kioltásával együtt a maga anyai szívét és az egész élet minden boldogságát szétszakította, a halálban vélve megtalálni a végtelennek látszó gyötrelmeitől való szabadulás lehetőségét.

Mindkét írást kapcsolatba hozhatjuk a Montesquieu-, Rousseau-, Pitaval-, Sonnenfels-féle büntetőjogi mozgalommal, amelyik azt hirdette, hogy a bírónak nemcsak a törvénykönyvben, a vádlott lelkében is olvasnia kell, vagyis részvéttel kell közelednünk a gonosztevőkhöz is, ugyanis a sorsát saját keblében rejti az ember.¹⁾ Nem Kölcsey gondolatmenetéről van szó az említett két műben, még az írói megoldást sem ő kezdeményezte, hanem a prágai egyetem esztétika professzora, Meissner, August Gottlieb. Bűnügyi novellákban mondott ellent a szokásos jogi eljárásoknak, s hirdetett új tant: a bűnösöket nem megvetéssel és megbotránkozással, hanem jóakarattal és részvéttel kell kezelnünk. Meissner kezdeményezését Kölcsey egyik íróbarátja, Ajtay Sámuel ültette át magyar nyelvre,²⁾ s ha a közvetlen inspirációt esetleg tőle kapta is, védőbeszédeinek végeredménye már egy érlelt, tétellel meg támogatott gondolatot szült, amelyikben lélektani mozzanatokra hívja fel a bírák figyelmét, és kitér a társadalmi környezet hatására.

A férjgyilkosnak vélt feleség és a gyermekgyilkossággal vádolt anya védelmében írott beszédet egyaránt azzal zárja Kölcsey, hogy a két vádlott körülményeit, múltbeli magatartását és jelenlegi lelkiállapotát figyelembe véve, elégséges az a büntetés, amelyet isteni végzetnek nevezhetünk, s „ily esetben embernek csak a szeretet munkája marad fenn: az elbukottnak kezet nyújtani, s azt a remény és kegyelem útaira visszavezetni.” Bibliai kijelentéseken alapuló következtetéssé váltak a várható ítéletbeli következmények kivédésének indoklásai Kölcsey tolla nyomán. Azt hirdeti tudniillik, ami meg van írva: „Senkit semmiben meg ne botránkoztassunk, hogy a szolgálatunk ne szidalmaztassék. Hanem ajánljuk magunkat mindenben, mint Isten szolgálói, sok tűrésben, nyomorúságban, szükségben, szorongatásban,

vereségben, tömlőcben, háborúságban, küszködésben, virrasztásban, böjtölésben" (2 Kor. 6:3-5). Mert „aki jóra vágyik, jóakaratot szerez: aki pedig gonoszt keres, ő magára jő az" (Péld. 11:27). Méltó tehát a megfontolt viselkedés: „És amit akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképpen cselekedjetek azokkal. Mert ha csak azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, akik őket szeretik" (Luk. 6:31-32).

Joggal vetődhet fel bennünk némi kétkedés Kölcsey következetességét illetően, ha arra gondolunk, hogy egyes személyek esetében könnyörületet kívánt és hirdetett a fiatalon eszmélő alkotó, a nemzetről szólva viszont a legkeményebb bűnhődés jogosságát ismerte és fogadta el a Hymnusban a már férfikorba lépett gondolkodó. Ha figyelmesek vagyunk, feloldódik a dilemmánk, ugyanis tetten érhetjük a Biblia szellemét is magáénak valló keresztény ember gondolkodásmódjának alakulását. A férjgyilkossággal vádolt feleség ártatlan, az ő esetében „szűnjünk meg minden ítélettől. Meg kell vizsgálnunk szorosan, részrehajlatlan, s fáradást nem kímélve kell megvizsgálnunk minden körülményt, minden nyomot." A lányanyával „mi történt? azt tudja az ég, melynek szent boltozata alatt idegen szem tanúsága nélkül, s a tevő lelkének elkábulásában történe. Néhány lépésnyire fák közt jött egy utas...; vad felsikoltást hall közel; arra fordul s látja a felsikoltott személyt térdein, és látja, mint szorítja a már nem élő gyermeket szívéhez; mint nyomja ajkait a vérző sebre, s mint omlik el fájfalmaitól elszédítve félholtan!... Nem szükség fejtegetnünk: ily esetekben mennyire lehessen a vétket a vétkesnek tulajdonítani." A lányanyának tehát vétke van, a magyarság viszont bűnössé vált, mert az isteni segítségkel szerzett hazáját „tenfiai" forgatták ki sarkaiból, és tették olyanná, hogy nem lehet honja a hazájabelinek.

A következmény egyértelmű: a vétkes könnyörületre érdemes, a bűnösnek bűnhődnie kell, ahogyan meg van írva: „Az Úr, az Úr irgalmas és kegyelmes Isten, késedelmes a haragra, nagy irgalmasságú és igazságú, Aki irgalmas marad ezer íziglen; megbocsát hamisságot, vétket és bűnt, de nem hagyja a bűnöst büntetlenül, megbünteti az atyák álnokságát a fiakban és a fiak fiaiban, harmad és negyedíziglen" (2 Móz. 34:6-7).

A himnuszbeli bűnhődésnek tehát ez az ok okozati tételben megfogalmazott magyarázata, de mi a magyarázata az ugyancsak ekkor ér-

lelt és témabeli rokonságot is mutató Vanitatum vanitas című alkotás furcsa költői felfogásának. Gondolatmenetünk logikája szerint ennek is megvan Kölcesey biblikus műveltségéhez köthető magyarázata, s ez a Példabeszédek könyvének Salamon tanításait tükröző módszere, nevezetesen a bölcs és a bolond beszéd párhuzamos közlése – egy gondolat kétféle felfogása. A két alapul szolgáló fejezet egymás mellett van a Bibliában, s miként ott, a Hymnus esetében is kíméletlen szembesülés olvasható a víg esztendő elnyerése érdekében, vagyis csak múltunk tetteinek tükrebe tekintve óhajtjuk a boldog jövőt, mert "Az igazság felmagasztalja a nemzetet; a bűn pedig gyalázatára van a népeknek" (Péld. 14:34). A Vanitatum vanitas írója előtt is ott a tükör, de a fájdalmas számvetés és a gyöttrő igazmondás képeit elfedi a köd, az emberi gyarlóság és nagyravágyás ködösítő törekvése. Így a múlt minden nagysága dicsekvés tárgyává válik, céltalan önmotogató bolond beszédeként jelenik meg előttünk, s ez hasonlatos ahhoz a helyzethez, amelyben „A hiúságból keresett marha megkisebbl, aki pedig kezével gyűjt, megöregbíti azt" (Péld. 13:11).

Kölcesey tolla nyomán kettős ítélet fogalmazódik meg: a nemzet fel-emelését célzó bölcs belátás hirdetése és a bolond szájából elhangzó dicsekvés kigúnyolása. Ahhoz a Salamon-i példához kíván felérni a költő, amelyet a bölcs király Isten segítségével óhajtott megvalósítani: „Adj azért a te szolgádnak értelmes szívet, hogy tudja ítélni a te népedet, és tudjon választást tenni a jó és gonosz között; mert kicsoda kormányozhatja ezt a te nagy népedet?" (Kir. 3:9).

Záróképpnek álljon itt Kölcesey életének utolsó tíz esztendeje, s belőle az a mozzanatsor, amelyik az igazi, tiszta vallásosság jegyében élő embert tárja elénk, s teszi hitelessé magatartáskódexét, amelyet a Parainesis tízparancsolat-féle gondolatfűzésében üzent meg élete végén a mindenkori ifjúság egészének. Költőnk együtt lakott testvérével, majd amikor az megnősült, annak családjával is. Ádám azonban 1827-ben meghalt, s ezzel Kölcesey olyan helyzetbe került, hogy barátja, Szemere Pál a segítségére sietve kifejezetten kérte, hagyja el Csekét. Ő azonban megvárta, mit nyilatkozik az özvegy, és miután arra kérte őt, maradjon, élete végéig a magáénak tudta az özvegy és annak árván maradt pici fia sorsát. Azt a legnagyobbat cselekedte, amit a Biblia szerint lehetett és kellett tennie, ilyenkor ugyanis vagy a gyermekek tartották el az özvegyet, vagy a sógorhá-

zasság következett, avagy az önzetlen áldozatvállalás példamutató cselekedete. Kölcsey az utóbbit választotta, s a kisfiút unokájának nevezve, gyermekeként nevelte és gondoskodott róla, az özvegyvel pedig közös sorsot vállalt a mindennapi kenyér megszerzésében. Házasság nélkül is örökössévé tette, és nem került olyan helyzetbe, hogy a próféták figyelmeztető szavai ellen vétett volna, de nem kívánta meg a bibliai dicsérő szavakat sem. Úgy alakította az udvarházi életet, hogy az özvegy és egyúttal az ő végső menedéke is Isten lehessen, s a különálló tagokból szerveződött „kényszerű” család a hitbeli megelégedettséget, szeretetet és reménységet érezze az özvegy-árvaságban, ő maga pedig övéi felkarolásában, megsegítésében. Akképpen, ahogy meg van írva: „Tiszta és szeplő nélkül való istentisztelet az Isten és az Atya előtt ez: meglátogatni az árvákat és özvegyeket az ő nyomorúságukban, és szeplő nélkül megtartani magát e világtól” (Jakab 2:27). Azt talán már felesleges is hozzátennünk a Példabeszédekéből: „Ne mozdítsd meg a régi határt, és az árváknak mezeibe ne kapj; Mert az ő megváltójuk erős, az forgatja az ő ügyöket ellened!” (23:10–11). Vagyis Kölcsey képes volt szeplő nélkül megtartani magát, és nem kapott az árváknak mezejébe.

Kölcsey világnézetében a Biblia hatása érződik: szavait a vizsolyi-gönci Károlyi-féle kiadásból vette; gondolkodását tanításához szabta; munkáját Istent tisztelő, bizonyágtérvő lélekkel végezte.

J e g y z e t e k

- 1) György Lajos: A magyar regény előzményei. Bp., 1941. 165.o.
- 2) Csorba Sándor: Szatmár vármegyei tisztségviselők levelei Kölcsey Ferenchez. Nyíregyháza, 1990. 32–41.o.

CSORBA Sándor előadásának teljesebb változata megjelent a Bessenyei György Tanárképző Főiskola "Irodalomtudományi Közlemények" című Actájának 1990.évi kötetében (51–57.o.) Nyíregyházán.

Zimányi László:

A BIBLIA HATÁSA ARANY KÖLTÉSZETÉRE

Arany Jánosról és költészetéről az egyik első, de mindmáig érvényes összegezést Riedl Frigyes írta. Az ő megállapításait, véleményét választottam kiinduló pontul és vezérfonalként:

„Szalontai gyermekéveiben sokat olvasgatta a bibliát, a költészet emez örök forrását, mely később műveire is igen nagy hatással volt. Minduntalan, még legutolsó éveiben is fülébe zsongtak a biblia egyes kifejezései, képzeletében pedig fel-feltűntek egyes motívumai.”

„Kevés költő van, kinek nyelvére a biblia szókincse oly nagy hatással lett volna, mint Aranyra. A biblia úgy, mint a népnyelv, egyik forrása stílusának és képeinek egyaránt.”

Ha tehát a Bibliának Arany János költészetére tett hatását szeretném néhány vonással kimutatni, meg kell vizsgálnom – az előbb idézetek szerint – a költő nyelvét, stílusát, egyes kifejezéseit és motívumait, képeit.

E követelményt követve, de az áttekintést egyszerűsítve előbb a tartalmi-tematikai és gondolati, majd a formai-nyelvi és stílusbeli hatásra fordítanám figyelmemet.

1.

Arany János 1855. június 7-én kelt, Gyulai Pálhoz címzett önéletrajzi levelében – többek között – ezt írta:

„... mire iskolába adtak, hová mód nélkül vágytam s ami nem erős testalkatom s a szülők féltékenysége miatt csak hatodik esztendőskoromban történt, már nemcsak tökéletesen olvastam, de némi olvasottsággal is bírtam, természetesen oly könyvekben, melyek kezem ügyébe kerültek, s melyekhez inkább vonzódtam: mint bibliai történetek, énekek, a ponyvairódalom termékei.”

A költő természetesen nem gondolt a XVI. században oly népszerű verses bibliai históriák feltámasztására, de azért van néhány bibliai tárgyú verse.

Az egyik a Ráchel, mely már mottójában utal témájára, mivel Máté evangéliumának "Heródes gyermekgyilkossága" címen ismert részét idézi. A másik a Ráchel siralma, mely ugyancsak Jeremiás könyvének következő textusán alapul:

"Szó hallatszott Rómában, sírás és keserves jajgatás; Rákhel sirat-
ta az ő fiait, nem akart megvigasztaltatni az ő fiai felől, mert
nincsenek." "Az kiáltás az magasságba is meghallatott, tudniillik
keserű sírás-rívás, az Rákhel, siratván fiait, nem akart vigasztal-
lást bévenni, mivelhogy az ő fiai nem volnának."

Mindkét versben a bibliai téma csak ürügy, hogy a költő a szabadság-
harc bukása utáni megtorlás miatti fájdalmát kifejezhesse. A Ráchel
siralma - Keresztury Dezső szerint - Arany lírájának egyik jellegzetes
válfa: "...erős fokozással felszárnyaló s valamilyen eszmei nyugvó-
pontra visszahajolva megpihenő monológ." E versben kifejezte a nemze-
ti tragédia lényegét:

Íme, a szép tavasz kiesett az évből,
Egy nemzedék holt ki az emberiségből,
Nyugszik temetőben;
Serdül Betlehemnek, felnő számos ifja:
De egynek se léssen születése napja
E k é t esztendőben.

"A bibliai köntös mögül feltörő jajkiáltás allegorikus értelme - mint
Benedek Marcell írja - pillanatra sem volt kétséges 1851-ben. Minden
olvasónak tudnia kellett, hogy ki az anya, aki Heródes parancsára le-
gyilkolt gyermekeit siratja." It's csupán érdekességként megemlíteném
még az 1853-ból való, talán bibliai anekdotának nevezhető versét,
amelynek meséje Benedek Marcell előadásában:

"A hegedű című víg legenda reálisan megrajzolt magyar alföldi
csárdába vezeti a Krisztussal vándorló Péter apostolt. A Mester
azzal bünteti kíváncsi tanítványát, hogy hátára hegedűt varázsol,
s a muzsikusnak nézett apostol csak nagy keservesen menekül a mu-
latozók közül."

2.

Az úgynevezett istenes énekek Balassi Bálint óta vannak jelen a
magyar világi lírában, pontosabban a világi lírikusok vallásos költé-
zetében. Oda pedig "minden bizonnyal az ószövetségi próféták szövegé-
nek és a zsoltárok sajátos hangnemének hatására" kerültek. Olyan is-
teni dicséretet azonban, mint amilyen például Balassi Hymnus secundusa,
Berzsenyi Dániel vagy Bajza József Fohászkodása, Aranyánál nem talál-
tam. 1848-ban ugyan fölteszi a kérdést:

Él-e még az Isten - az az Isten él-e,
Ki e dús Kánaán országba vezérle
Mint Izráelt hajdan,
Hozván őseinket füstnek fellegében,
Égre felpirosló tűz-oszlop képében,
Véres viadalban?

S az utolsó versszakban válaszol is:

Él még, él az Isten... magyarok Istene!

Mondanivalója szempontjából kiemelkedik az 1850-ben írt Fiannak című költemény. A költő a vallásos hitet ápolja fia szívében s imádkozásra buzdítja:

Mert szegénynek drága kincs a hit,
Túrni és remélni megtanít:
S néki, míg a sír rá nem lehell,
Mindig túrni és remélni kell!
Oh, ha bennem is, mint egykor, épen
Élne a hit, vigaszul nekem!...
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Érdekes a verset elemző Deáki Sándor megfigyelése: "Mintha megismétlődnek, amit az öreg Arany-házaspár tett Jani fiukkal, mikor Biblia-olvasásra, imádságra kapatták?!" A 4-6.versszakban pedig a két sornyi refrént megelőző sorok egy-egy szentenciát, erkölcsi tanulságot tartalmaznak:

Balzsamul a hit malasztja légyen
Az elrejtett néma könnyeken.
Míg a vétek irigységre kész
S a butának sorsa földi éden:
Álljon a vallás a mérlegen,
Lelj vigasztalást a szent igében:
"Bujdosunk e földi téreken."

3.

A formai hatásokra térve azzal kezdeném, hogy Riedl Frigyesnek már idézett megállapításait Arany János költői nyelvéről megerősíti Keresztury Dezső is: "A Károlyi-bibliában a régi - sok részében már népi - magyar egyházi nyelv élő hagyományával találkozott..."

Arany János szókincsét még nem gyűjtötték össze. Pásztor Emil Toldi-szótára viszont jelez bibliai szókapcsolatot: "vér égbe kiált" 'gyilkosság isteni megtorlást követel' jelentésben. Hadd idézzem a 15.versszakot teljes egészében az 5.énekből:

Állj meg, állj meg, Toldi! gyilkos a szándékod,
Ajj ne vess bosszúdnak véres martalékot,
Tudd meg: a legyilkolt atyafinak vére
Bosszuért kiált fel az egek egére.
Tudd meg: ha megölnéd tennen testvéredet,
Akkor meggyilkolnád örök életedet;
Ne félj, fenn az Isten; ő majd igazat lát,
Bízd rá a büntető bosszuállás dolgát.

A bibliai szófordulat Mózes 1.könyvének Kain és Ábel történetén alapszik: "Monda pedig az Isten: Mit cselekedtél? Az te atyádfiának vére kiált énhozzám az földről." A teljes versszakot pedig azért idéztem,

mert benne más – a Bibliára ugyancsak jellemző – nyelvi sajátosságok is vannak, a tartalmáról nem is beszélve. Szóismétlések (állj meg, állj meg; tudd meg, tudd meg), alliterációk (tennen testvéredet; bűntető bosszúállás), meg egy figura etimologica (az egek egére).

Egy másik kifejezés – "faragott kép" 'szobor' jelentésben – a 8. ének 14. versszakából való:

Toldi György veresebb lőn a főzött ráknál,
Homályosan látott a szép napvilágnál,
A faragott képek táncoltak körüle,
Csak kicsibe múlt el, hogy le nem szédüle;

E szókép ismeretes az ószövetségi tíz parancsolatból (Mózes II. könyve 20:4): "Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlatosságot..."

4.

Békés István Napjaink szállóigéi című kötetének Könyvek könyve c. fejezetében megállapítja: "Népünk körében a bibliai eredetű szállóigék túlnyomó többsége a reformátor Károli Gáspár által magyar nyelvre átültetett és 1590-ben kiadott Vizsolyi Biblia szövegéből gyökeresedett meg." Egyik adatában Arany János Az első lopás című versének kezdősorára utal. A vers 1953-ból való költői elbeszélés, nevelő célzatú erkölcsrajz. Első versszaka:

Ki ruházta fel a mezők liliomát?
Ki visel hű gondot az égi madárra?
Útlan bujdosónak ki vezérli nyomát?
Kit nevez atyjának az atyátlan árva?
Él még a jó Isten! ő engem is szeret:
Megadja, ha kérem, a mai kenyeret.

A forrás Máté evangéliuma (VI:28): "Az öltözetéről is pedig mit szorgalmatoskodtok? Vegyétek eszetekbe az mezei liliomokat, mi módon nevednek, nem munkálkodnak és nem fonnak." Még egy bibliai eredetű szállóigét említenék, s idézném a költő Letésem a lantot című, 1850. március 19-én írt verse hatodik versszakának néhány sorát:

Most... árva énekem, mi vagy te?
Elhunyt daloknak lelke tán,
Mely temetőből mint kísértet,
Jár még föl a halál után...?
Hímzett, virágos szemfedél...?
Szó, mely kiált a pusztaságba...?

A két utolsó sort, a refrént elhagyom, helyette Békés István érdekes magyarázatát idézem: "Meddő intelemre, hiábavaló figyelmeztetésre gyakran mondjuk: kiáltó szó a pusztában, vagy pusztába kiáltott szó. A két szállóige-változat Ézsaiás könyvében gyökerezik: Egy szó kiált:

A pusztában készítsétek az Úrnak útát. (40:3). De mind ez a vers, mind később Máté (3:3), Márk (1:3), Lukács (3:4) evangélisták Keresztelő Szent Jánosra átvettített Ézsaiás-idézetei: Kiáltó szó a pusztában – Kiáltónak szava a pusztában (...) – kivétel nélkül hatékony pusztai igehirdetésre utalnak, szó sincsen bennük hiábavaló prédikálásról. Az idők folyamán azonban a szállóigék értelme eltolódott a bibliai szövegektől, végül – a kiáltás visszahanagtalanságát emelve ki – teljesen visszájára fordult." A költő is már ilyen értelemben használja.

5.

Jelentősek Arany János költészetében azok a szófordulatok, melyekben egy-egy bibliai képre, helyzetre emlékezteti az olvasót, illetve azok a bibliai hősök, akik név szerint vagy név nélkül többnyire valamilyen hasonlatban szerepelnek. Az idézetek sorrendjében az időrendet követem – a 40-es évektől a 70-es évek végéig –, hogy igazoljam a bibliai hatás egész munkásságára való kiterjedését.

A Toldi (1846) harmadik énekének 5. versszakából:

Mert e nép eperszem volna haragjának,
Bosszuló karjától úgy elhullanának,
Mint a Sámsonétól, kiről írva vagyon,
Hogy ezer pogányt vert egy állcsonttal agyon.

Sámson a Bírák könyve 13-16.részeiben található népies történetek főhőse, aki sokat hadakozott a filiszteusokkal, de hatalmas erejével győzött felettük: "És találta egy nyers számárállat, és kinyújtván kezét felvevé azt, és levere azzal ezer férfiakat." 15:15)

Az Évnapra (1850.március 15.) című versből:

Az ember gyöngé: félve néz feléd,
S mint egykor a tanítvány mesterét,
Nehéz időkben megtagad...

A költemény "epigrammatikus tömörségű s maró keserűségű" megemlékezés 1848.március 15-ről. A mesterét megtagadó tanítvány Péter apostol mind a négy evangéliumban.

Gondolatok a béke-kongresszus felől (1850) című versében:

Az embernem, mint egy család,
Szeretettől övezve,
Testvériségben, mint talán
Kain előtt élhetett:
– Az Írás, hol jegyezni kezd,
Jegyez csak gyűlöletet.

Ha az Írás a Szentírás, csakugyan szinte kezdettől a bűn történetét meséli, hiszen Kain már az első mózesi könyv 4.részeiben megjelenik;

Kain előtt pedig a paradicsomi kert és állapot lehetett csak eszményi a költő számára.

További példáimat 1860-ban írt két nagy verséből merítem. Az egyik a Széchenyi emlékezete, a másik a Rendületlenül. "A Széchenyi-óda - Keresztury Dezső szerint - talán legtudatosabban megkomponált verse." "A tárgy, amiről szólt: kivételes, megrendítő és magasztos volt: a róla szóló verstől is ily stilizációt kívánt. ...legalább azt a hétköznapi ságon túlemelkedő ünnepélyességet, ami a protestáns istentisztelet sajátja. Arany tehát bőven, bátran és hatásosan merít a főként egyházi s a klasszikus világi régiség magasztos légkörű képvilágából: a református Biblia, az antikvitás ... jelképei tűnnek föl..." A 12. és a 13.versszak első két, illetve négy sorát idézem:

Írd azt, ki a pusztán népét vezérli;

Ki kürtöl, és lerogy a régi fal;

. . . . .

Ő szól: s mely szinte már kővé meredten

Csak hátra néze, mint Lóth asszony,

A nemzet él, a nemzet összeretten,

Átfut szíven a nemlét iszonya;

A pusztában népét vezérlő hős: Mózes; a kürtölés meg a lerogyó fal hőse: Józsué. Jerikó városának elpusztítását Józsué könyvének VI.része beszéli el. A másik idézetben Lót feleségéről van szó, aki sóbálvány-nyá vált kíváncsisága miatt Sodoma és Gomora pusztulásakor: "És mikor az ő felesége hátratekintett volna, sóbálvánnyá változék." (Mózes első könyve, XIX:26.)

"A Rendületlenül - Benedek Marcell véleménye szerint - Vörösmarty egyetlen szavának perifrázisa, úgyszólván prédikáció, amelynek ez a szó a textusa. Ebben a versben a nemzet morális nevelője szólal meg, de egyben a tanítvány is, aki logikus rendben bontja széjjel mesterének tömör tanítását." A vers 4.strófájának bibliai példázata:

Van - fájdalom! - kinek cégér hona.

Hah! tőzsér, alkusz és galambkufár:

Ki innen! e hely az Úr temploma:

Rátok az ostor pattogása vár!...

Ez a templom megtisztításának jelenete (Máté evangéliuma, XXI:12):

"És beméne Jézus az Isten templomába, és kiűzé onnét az vásárlókat, és az pénzváltóknak asztalokat és az galambárosoknak székeket felforgatá."

A következő szakaszban megismétlődik az Évnapra c. vers hasonlata:

Szeretni a hont gyakran oly nehéz:
Ha bűnbélyeg sötétül homlokán,
Gyarló erényünk öntagadni kész,
Mint Péter a rettentő éjtszakán.

A hatvanas évek közéleti és magánéleti megpróbáltatásai miatt Arany János nehéz vagy éppen tragikus sorsú hősöket választott példázatul.

1861 című versében így ír:

Ha bűnhödénk, elég a bűnhödet,
S elég viselni – ha mint Jób – keresztünk,
Szirt is leroskad, nemhogy férfi váll.

Elhunyt leányáról írt verse, a Juliska emlékezete (1866) töredéknek maradt:

Mint egy Jeremiás nyögdelve bánatom',
Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon:
.....

Végül az Őszikék korszakából is idéznék két verset. Az egyik A tölgyek alatt (1877):

S hol tengve, tunyán
Hajt s nem virul a tölgy:
Volt bár Kanaán,
Nem lett honom a föld.

A költő itt Nagykőrösre, tanárkodásának helyére céloz. A másik vers mindössze két sor, ez a Próféta-lomb (1877):

Monda pedig az Úr választott hívének:
Nenj, hirdess végromlást a nagy Ninivének.

Ez Jónás próféta könyvének kezdete: "És szóla az Úr Jónásnak, Amittai fiának, s monda: Kelj fel, menj el Ninivébe, az nagy városba, és kiálts az ellen, mert az ő lakóinak gonoszságok énelőmbé felhatott."

6.

A formai hatások vizsgálatából – Arany János költészetéről lévén szó – nem maradhat ki a verselés módjára sem. A héber költészet legfontosabb formai sajátossága pedig a gondolatritmus, más elnevezéssel gondolatpárhuzam vagy mondatpárhuzam, szakszóval paralelizmus (párhuzamoság). Erről maga Arany a következőket írta:

„Az ősrégi héber költészet, melyben sajátképi mértéket találni fel, hiú kísérletnek bizonyult be, egyedül ritmuson, a gondolat ritmusán alapszik. Három fő módja van abban a gondolatok csoportosulásának. Első a párhuzamos, miszerint ugyanazon gondolat különböző szavakkal ismételtetik s alkotja mintegy a vers elő- és utórészét... Másik az ellentétes, midőn a vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki... Harmadik az összerakó (syntheticus), midőn a rokon eszmék (varia, non diversa) sorozásában némi haladványt (progressio) vehetni észre; vagy pedig ugyanazon gondolat, kiegészítő toldalékkal, ismételtetik...”

Természetes, hogy Arany mindegyik módot példával illusztrálja. Ezek helyett a héber költészetből vett példák helyett én a Toldi trilógiából meríték. A párhuzamos – vagy mai elnevezés szerint gondolatismétlő – paralelizmusra a Toldi első énekének 12.versszakából idézek:

De ki vína bajt az égiháborúval,
Szélveszes, zimnakós, viharos borúval?
És ki vína Isten tüzes haragjával,
Hosszú, kacskaringós, sistergő nyilával?

Az ellentétes párhuzamosságra a Toldi estéje hatodik énekének 31.versszakában Lajos király szavai mutatnak példát:

Hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár –
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár;
Változik a világ: g y e n g ü l , ami erős,
És e r ő s lesz, ami gyenge volt azelőtt.

Az összerakó vagy értelmező, kiegészítő gondolatritmusra ugyancsak négy sort emelnék ki a Toldi szerelme első énekének első versszakából:

Engem is a bánat megviselvén zordul,
Vigasztért hő lelkem a multakba fordul;
Azokkal időzöm, akik másszor voltak:
Mit az élet megvon, megadják a holtak.

7.

Végére érve a tartalmi és formai jellegű hatásokat igazoló idézetek felsorakoztatásának, úgy érzem, valamilyen összegzésre is szükség van. De nemcsak arra a megállapításra szeretnék jutni, hogy a Biblia teste-lelke, szövege és szelleme jelen van Arany János egész költészetében, hanem valamivel többre. Ezért visszatérek gondolatmenetem kiinduló pontjához, a költő önéletrajzi leveléhez és Riedl Frigyes tanulmányához.

Arany János maga írta:

"A bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer, háromszor is stb., s még a grammatikai osztályba alig érve, már nem tartottam nagyobb embert, mint a könyv-, főleg versíró-, – meg is próbáltam a rímelést, melynek tárgyát iskolai és játszás közbeni kalandok képzeték."

Ez a vallomás azt tanúsítja, hogy Arany János – nem kizárólagosan, de elsődlegesen – a Biblia hatására lett íróvá, költővé. Ugyanannek az önéletrajznak egy másik részét is felidézném:

"...én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza; szerettek is az öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak és rendkívül vallásosak lévén, e hajlam rám is korán elragadt: az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngye lelkemnek".

Az idézett részletből kiderül, hogy Arany a Bibliát nem csupán mint irodalmi alkotást olvasta, így annak eszmevilága egész életére, jellemére, gondolkodásmódjára kihatott.

S most térnék vissza Riedl Frigyes könyvéhez, hogy néhány gondolatát idézzem. Aranyt egy helyen így jellemzi:

"Jelleme általában félénk, ingadozó, ahol élvezetről van szó, és csak ott szilárd, ahol kötelességet kell teljesíteni." "...eszményei: Isten, a haza, a család, a költészet. Ezek emelték ki élete tragikumából."

Költészetét pedig így mutatja be:

"Arany nagyobb műveinek ... mély alapja van: mindegyik egy-egy erkölcsi válság rajza. Egy hiba elkövetése és a bűnrődés, a vele járó fájdalmas tépelődéssel, indulatos rohamokkal, kiengesztelő vagy tragikus véggel - ez Arany erkölcsi főtémája, alaptíneménye. Hősei erős megpróbáltatáson mennek át, és vagy felküzdik magukat, jóvá tevén nemes szívük tévedését, vagy megtörnek a lelkiismeret lázában bűnük iszonyú súlya alatt."

Arany Jánost - önéletrajzi vallomása szerint - szülei papnak szánták, de ő „tékozló fiú” lett, komédiás és költő, s ezért mindvégig lelkifurdalása volt. Hibáját jóvá teendő kötelességérzetből vállalta a nem igazán neki való feladatokat is. A kénytelenség vitte a tanári pályára, majd onnan az Akadémiára hivatalnoknak, de minden munkáját a lelkiismeretesség jellemezte. Erkölcsi felfogása és magatartása nyilatkozik meg költészetében: ezért nevezik Aranyt a lelkiismeret költőjének.

Végül egy olyan gondolatsor Riedl esszéjéből, amely hit és költészet, vallás és költészet viszonyát világítja meg Arany János életében:

„A hit Aranyra nézve a bizalom és vigasztalás kútfeje volt.” „Megnyugvás, vigasz a sors csapásai után, melyet más nem pótol. A mi emberi elménk - Arany felfogása szerint - nem tudja megérteni azt sem, ami bennünket környékeztet, a végest: hogyan értenők meg a végtelent, azt, ami időben örök, térben véghetetlen? Az emberi elme rövid mérőórája nem mérheti ki az örökkévalóság óceánját.” „Így mint a vallás, a költészet is a végtelenhez közelíti a gyors halandót. Aranyra nézve a költészet ... műhely, asylum. Azt a mondatot, amit mások csak sírkövekre írhatnak: asylum meum aeternitas, az örökkévalóság, a végtelenség menedékem, - ezt ő költői működése révén már életében mondhatta.”

J e g y z e t

Mivel előadásomat hallgatóságnak szántam, felolvasásra írtam, az idézeteket általában lefelőlük (cím, fejezet, versszak stb.) megnevezésével vagy szerzőjük nevének említésével jeleztem.

A versidézetek forrása egy újabb Arany-kiadás volt: Arany János költői művei (Bp. 1986.), a prózai idézeteké egy régi: Arany János összes munkái I-V. (Bp. év nélkül.) A bibliai idézetek közül a legelső egy egyházi kiadású Szentírásból való: Szent Biblia (Bp. 1976.), a többi mind a Vas István-féle kötetből: Biblia. Válogatás a Vizsolyi Bibliából. (Bp. 1986.)

Minden egyéb felhasznált, idézett forrást a szerzői betűrend szerint sorolok fel:

ÁBEL - Zsuzsanna. Képes bibliai lexikon. (Bp. 1987.)

ARANY JÁNOS breviárium. (Kolozsvár-Napoca, 1982.)

BÉKÉS ISTVÁN: Napjaink szállóigéi I. (Bp. 1977.)

BENEDEK MARCELL: Arany János. (Bp. 1970.)

DEÁKI SÁNDOR: Irodalomtudomány, irodalomtanítás. (Bp. 1943.)

GECSE GUSZTÁV: Bibliai történetek. (Bp. 1985.)

KERESZTURY DEZSŐ: "S mi vagyok én..." (Bp. 1967.)

KERESZTURY DEZSŐ: "Csak hangköre más. (Bp. 1987.)

MOHÁCSY KÁROLY: Irodalom a műszaki szakközépiskola és a szakközépiskola I. osztálya számára. (Bp. 1989.)

PÁSZTOR EMIL: Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete. (Bp. 1986.)

RIEDL FRIGYES: Arany János. (Bp. 1957.)

SZATHMÁRI ISTVÁN: A magyar stilisztika útja. (Bp. 1961.)

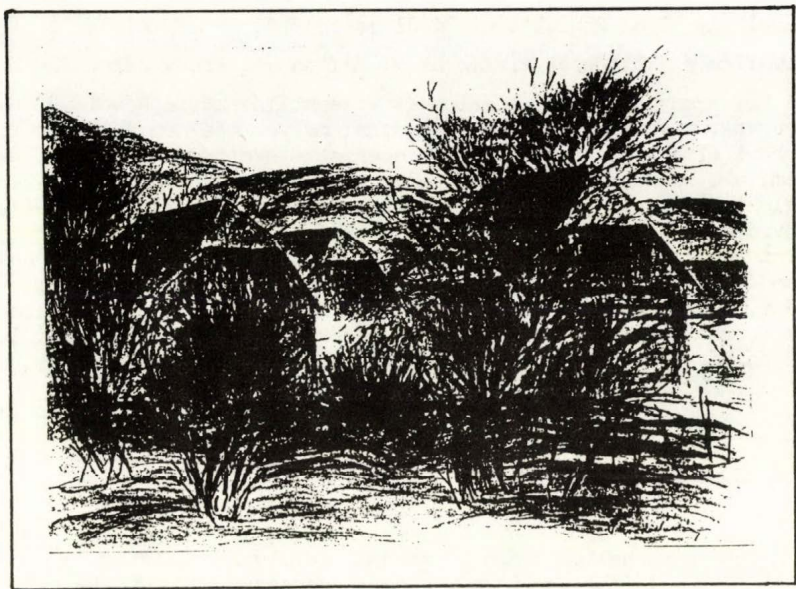
Végül megemlítem azokat a műveket is, melyeket használtam, de nem idéztem belőlük:

GERGELY PÁL: Arany János és az Akadémia. (Bp. 1957.)

IMRE LÁSZLÓ: Arany balladái. (Bp. 1988.)

A magyar irodalom története. IV. kötet. Szerk.: Sőtér István. (Bp. 1965.)

RÓNAY GYÖRGY: Petőfi és Ady között. (Bp. 1958.)

Kováts Dániel:

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS A BIBLIA

Móricz és a Biblia témájáról többféle megközelítésben szólhatnánk.

Elindulhatunk vallásos alapélményeiből, hiszen több helyen megemlékezett arról, miképp vezette el édesanyja öt kisgyermek korában egyszerű szóval az Isten-fogalom kialakulásához, s miképp vált Krisztus hitének alappillérévé. Hadd idézzünk egy az író kéziratos hagyatékából kiadott, 1933-ban készült írásából! ¹⁾

"A Légy jó mindhalálíggban elmondtam, hogy kaptam édesanyámtól az istenérzést hat- vagy hétéves koromban. ... Felmutatott az égre, s megmagyarázta nekem a világ, a kozmosz szerkezetét, olyanformán, hogy azok az apró csillagok mind olyan égitestek, mint a mienk, a föld. De azokon túl, megint olyan végtelen távolságban tovább ugyanilyen égitestek vannak.... Én beleszédültem ebbe a mérhetetlenségbe ...."

"...az én tudós és egyszerű édesanyám felvett a földről egy kis bogarat, s megmagyarázta, hogy ennek a bogárkának a teste olyan szerkezetű, mint az enyém, s ennek a testében talán még parányibb életek találnak lakást... Megéreztettem velem a kiterjeszkedő végtelent fölfelé és lefelé."

"S még egy útitársat adott mellém. Egy édes kísérőt, aki a maga személyében vállalta az egész mindenséget: a Jézust."

Témánkról beszélve vezérfonalul szolgálhatna a kálvinizmus magyar hagyományával kapcsolatos sok megállapítása, nem is beszélve arról a stilisztikai szempontú szövegvizsgálatról, amely azt mutathatná ki, miképp épül be előadásmódjába, hőseinek megszólaltatásába a Biblia nyelve. De a korlátozott idő fegyelemre int, s most csak arra vállalkozom, hogy egyetlen Móricz-regény, az 1917-ben megjelent A fákllya kapcsán szóljak a bibliai motívumok kompozíciós szerepéről.

E regény hőse, Matolcsy Miklós ifjú református lelkész, s az ő alakján és sorsán keresztül teremtett alkalmat az író a maga Biblia-felfogásának kifejezésére. Nem teológiai szempontú megfigyeléseket tolmácsolok – ehhez nincs is meg a felkészültségem – hanem azt szeretném bizonyítani, hogy a biblikus szerkezeti elemek miképp vezetnek el a záróakkord értelmezéséhez.

A regény címe arra a hivatásra utal, amelyet az ifjú lelkész vállalni kívánt: „Bizonytalán fátyla akarok lenni az én nyájammak” – mondta beköszöntő beszédében, s a hajdani prédikátorok elszántságával fogadkozott: „inkább gályára vitessem ... mintsem valaha eltántorodjak”.²⁾ A fátyla tehát az elhivatottság, a szolgálatvállalás jelképe. Egy olyan küldetésé, amely a magyarországi reformáció történelmi szerepére épül.

Móricz erről élete során sokszor írt. Utalnom kell ezek közül egy 1913-as tanulmányára. Szabó Dezső ugyanis „A magyar protestantizmus problémája” címmel írt a Nyugat című folyóiratban, s megállapította: „A protestantizmusnak nincs többé pozitív mondanivalója.”³⁾ Móricz egy hónappal később vitába szállt vele hasonló című írásában. Ebben állította: „A magyar protestantizmus kezdettől fogva máig, Vebőczytől 67-ig elsősorban magyar politikai, nemzetgazdasági, szociológiai probléma.” Kiemelte a magyar protestantizmus nagy történelmi szerepét és jelentőségét: „A reformáció Magyarországon inkább azt jelentette, hogy a műveletlen és teljesen szellemi analfabétaságban sínyle népet egyszerre rávezették az eszmék megértésének, a kultúra felfogásának lehetőségére.” Igaz, arra is figyelmeztetett ebben az írásában, hogy megérett az idő a belső reformokra, amire – véleménye szerint – vannak is törekvések. Modern teológiákra van szükség, mondja, ahol „az élet minden dolgára kinevelt emberek, népvezérek nevelnék a papot”.⁴⁾

A fátyla hősné sorsa azonban éppen azt tanúsítja, hogy a lelkész, – sőt, általánosítva: a magyar értelmiség – nem készült fel e feladat teljesítésére. A regény Negyedik könyvében röpké fohászában mondja Miklós: „én igenis a legnagyobbat akarom, én világítani akarok, és utat mutatni az igazság felé...”, de aztán az Ötödik könyv elején jön a kérés: „Mért kellett nekem erre a pályára lépni, mikor én nem tudok másoknak javára válni... sugárzani tudnék felettük és kiírasztani magamból az istenséget, hogy nekik, hogy értük tűzcsóvává legyek: de az emberek ... elvesznek a sötétségben.”⁵⁾

Ehhez a fátyla-szerephez kapcsolódik e regény másik fontos eleme, a b i b l i a problémája.

Miután 1906-ban (évekkel a debreceni első megszakított teológiai tanulmányok után) Móricz beiratkozott a pesti református teológiára, foglalkozott vallástörténettel is. Az Athenaeum című folyóiratban két részletben jelent meg A Biblia című tanulmánya.⁶⁾ Rövid vallásfilozófiai bevezetőjében feltételezi, hogy a tudomány és a vallás között valamiféle

dualizmus lehet, majd hosszú vallástörténeti áttekintés következik: a kereszténység istenhitének történelmi alakulásáról. Ilyen summázatot alkíttott ki: Ábrahám – családi jellegű vallásosság; Mózes – nemzeti vallás; Krisztus – emberiség vallás. Arra a kérdésre, hogy mi a szerepe a vallásnak a modern életben, azt a választ adja, hogy elsősorban az egyéni lelki harmónia érdekében van rá szükség. Egyébként is a morális-humánus és a jelképes vonatkozásokat emeli ki.

A fákllya szempontjából e biblia-tanulmány az a jelentősége, hogy négy fejezetét Móricz szinte szó szerint beépítette a regénybe. Igaz, hogy Matolcsy nem vonja le saját életére vonatkozóan a tanulságokat a Dékánynénak felolvasott tanulmány következtetéseiből, e gondolatkörnek mégis van kompozíciós funkciója, aminek vizsgálatát elhanyagolták az irodalomtörténészek. Kovács Kálmán észrevételét azonban nem mellőzhetjük: „Igazából Matolcsy az egyetlen Móricz-hős, aki szellemi síkra is átvitte lelki összeomlását. Amikor szétpattantotta a valóság az ideális egyházközségről szőtt illúzióit, a vallás és az istenélmény újragondolásává emelkedett lelki megrendülése.”⁷⁾

A bírálók szinte egyöntetűen azt kifogásolták, hogy A fákllya Második könyvének 2. és 3. fejezetébe beillesztett – s természetesen a főhős munkájaként szereplő – tanulmány megbontja a cselekmény menetét, káros tehát a regényszerkezet szempontjából. Ellenérvként hivatkozhatunk arra, hogy a modern regényben gyakoriak az esszészerű betétek.⁸⁾ Ezen túlmenően arra szeretnék azonban emlékeztetni, hogy a teológiai témák szerves láncolatot alkotnak e regényben, amire nem terjedt ki eléggé az elemző vizsgálat. A regénynek mind az öt könyvében fellelhetők.

Az Első könyv végén gondolataiban felveti Matolcsy a kérdést: „Mi hát az Isten?” S ekkor alakul ki benne a bibliai Isten-fogalom három korszakának elmélete, ekkor határozza el, „hogy azonnal megkezdje ennek a témának feldolgozását.” Elhatározása hoz számára lelki nyugalmat, amely az első megpróbáltatáson átsegíti. Így aztán a cselekményre is kiható szerepet kap, s elő is készíti a Második könyvbéli felolvasást. De maga a felolvasás is beleolvad a hős sorsának alakulásába, legalábbis Dékánynéval való kapcsolatába. A Harmadik könyvnek a 3. fejezetében került szó megint a Bibliáról, Istenről; a Negyedik könyv 1. fejezetében pedig a régi prédikációs könyv jegyzetelése formájában bukkan elő e motívum. Az Ötödik könyv 7. fejezetében, vagyis a regény záró jelenetében Miklós víziójában jelenik meg Jákób és Pál apostol, s így válik teljessé ennek az

elemnek az útja, belejátszva a regény végső kicsengésébe is.

Nincs ismertetője a regénynek, aki a befejező mondatra ne hivatkozná: „Elvégeztetett: de semmi sem tisztázott.” Ebből azt a tanulságot szoktuk levonni, hogy maga az író sem látta a kiutat. Csakhogy ez meg lehetőségen durva leegyszerűsítése a kérdésnek.

Feltevésem szerint Móricz ezekkel a biblikus hangulatú szavakkal Matolcsy sorsát némiképp Krisztusével akarja párhuzamba hozni. Erre vannak más nyomok is a regényben. Például: „bennem a Krisztus... én is Krisztus vagyok! Csak én, én nem tudom levetni magamról az embert, hogy isten fia legyek...”⁹⁾ S van egy másik momentum, amelyre föl kell figyelniünk! Mégpedig az, hogy mégis van valami eredmény, amit Miklós utolsó szavaival fogalmaz meg, s amit nem szabad elfeledni a záróakord értékelésekor. A könnyebb megértés kedvéért idézem ezt a részt:¹⁰⁾

– Mi hárman... Mi hárman.

S odanézett baljára, ott állott Jákób, a hosszú szakállú, csillogó szemű, ravasz öreg zsidó.

– Igen, én régen tudom: te elvesztetted a fétist, és te adtad nekünk a Láthatatlant, ne tagadd!

Jobbjára nézett, és ott állott Pál, a másik komoly, konok zsidó, szent dolgok ügynöke.

– És te csináltad az új üzletet, a szeretettel...

Magába merülten suttopta.

– Te vitetted ki Uram a lélekből a Szeretetet a világra! De ez csak képrázat... Az élet más...

Akkor az ujját feltartotta, és a szoba felé üvöltötte:

– Emberek: figyelmeztetek benneteket a természet örök törvényeire...” (Móricz kiemelése!)

Valószínűleg itt van a regény lényege, nem pedig az utolsó mondatban! Mert mi a megfejtése ennek a vízióknak? Jákób az ótestamentum hideg törvényeit, ridegségét jelképezi, Pál az újszövetség érzelmi felszabadulását. Tehát itt Móricz teologikus történelmi átpillantást ad, s egyben azt az utat is megmutatja, amit lelkében Miklós megjárt, s amit nem értünk meg, ha nem vesszük észre a regénybe tudatosan beépített bibliai motívumokat. S ezek után jön végül a történelem s Miklós sorsának egyéni tanulsága: a természet, a valóság, a tények irányító ereje. Az anyagelvűségnek és az idealizmusnak bizonyos összebékítése nyilatkozik meg, amit nevezhettek eszmei bizonytalanságnak mind a marxista, mind az egyházi szempontú értékelések, mégsem értelmezhetjük szó szerint azt, hogy s e m m i sem tisztázódott. A fáklya sorsa ugyanis tanulságos lecke.

„Végleges lezárása semminek sincs a hangulatok, érzések és fellobbanások e különös regényében. Csak sajnás, csak befejezetlenség – ahogy a kortársak is látták” – olvashatjuk az akadémiai irodalomtörténetben.¹¹⁾ A befejezetlenségnek ez a túlhangsúlyozása nem egészen indokolt; paradox módon ugyan, de épp ezzel a látszólagos lezáratlansággal tudja a könyv kiteljesíteni az írói szándékot; nő ezzel a hatása, mert az olvasótól visszhangot, állásfoglalást vár. Épp a kompozíció: a cselekményelemek, a regényalakok mozgatása, a motívumok útja és rendje, kapcsolata és ellentéte segít megérteni a mondanivalót. Ha ezeket vizsgáljuk, nincs szükségünk tételes megfogalmazásra, érthetően csendül a legfőbb üzenet, Miklós bukásának tanulsága.¹²⁾ A bibliai motívumok vizsgálata hozzásegít bennünket ennek felismeréséhez.

Maga az író jóval később, 1932-ben „kutató és felvilágosodást, a közönséggel való érintkezés keresését s a dogmák revideálását kívánó” harcként jellemezte ezt a kérdéskört, hozzátéve: „Ameddig eljutottam, a Fáklya című regényemben közöltem.”¹³⁾ A hagyatékában megmaradt másik írásában (1933-ban) újra feleleveníti A fáklyában drámaivá élezett kettősséget: „És mindenki Krisztussá lesz, aki engedi magában a jóérzést, a teremtés alapgondolatát érvényesülni. – Most ezzel szemben áll az élettapasztalat s a tudományos megállapítás, hogy az élet harc és küzdelem a létért.”¹⁴⁾ Matolcsy elbukott ugyan, de tragikus sorsa arra int, hogy keresnünk kell az általa nem lelt harmóniát.

A Bibliából Krisztus vonzotta Móriczot leginkább. Hadd zárjam ezzel kapcsolatos idézettel mondanivalómat, az akkor 54 éves író tanúságtételével:¹⁵⁾

„Van egy kis Bibliám, amit negyven éve olvasok, abban aláhúztam a Krisztus szavait. Bármennyit elmélkedek is felettük, igaznak, hitelesnek és valóságosaknak kell tekintenem őket. Soha nem jut ellenkezésbe azzal a hittel és hangulattal, amit gyermekkoromban oly egyszerűen értettem meg velem az édesanyám: hogy az Isten teremtett és tart bennünket harmóniában.

Ernek a harmóniának érzetében írtam s írom minden könyvemet: s nem tudok okosabb tanácsot adni, mint hogy ti is ezt a Krisztust leljétek meg önmagatokban: az embert...”

J e g y z e t e k

- 1) Hitvallás. = Móricz Zsigmond: A tizenkettedik órában. (Tanulmányok III.) Ep., 1934. 145–146.o.

- 2) A fáklya. = Móricz Zsigmond: Regények II. Bp. 1975. 13-14.o.
- 3) Nyugat, 1913. II.k. 119-121.o. A vitához többen hozzászóltak, Ady Endre is. Megjegyzem, hogy ebben az évben a Világ c. napilapban folytatásokban jelentek meg A fáklya közvetlen előzményének, a Lobogó szövétnek című Móricz-regénynek a részletei.
- 4) Eredetileg megjelent a Nyugat 1913.évi II.kötetében, s 209-217. oldalakon. Legutóbb: Móricz Zsigmond: Erkölcsi sarkantyú (Tanulmányok II.) Bp. 1982. 391-401.o. Idézeteink: 391., 393., 397.o.
- 5) A fáklya idézett kiadásában: 183.o., illetve 204.o.
- 6) Athenaeum, 1907. IV.sz. 524-538.o., 1908. I.sz. 76-102.o. Legújabbban: Móricz Zsigmond: Tanulmányok I. Bp. 1978. 219-253.o.
- 7) Móricz Zsigmond művészetéről. = Kovács Kálmán: Eszmék és irodalom. Bp. 1976. 222.o.
- 8) Ezt erősíti meg Czine Mihály is: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp. 1960. 502.o.
- 9) A fáklya idézett kiadásában: 178.o. Lásd még: 205.o.
- 10) I.m. 261-262.o.
- 11) A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig. Bp. 1965. 177.o. Ugyanígy: Czine Mihály i.m. 504.o.
- 12) A regény szerkezeti problémáiról részletesebben: Kovács Dániel: Móricz Zsigmond A fáklya című regényének megformálása. = Borsodi Szemle, 1981. XXVI.évf. 3.sz. 43-53.o.
- 13) A magyar reformátusság mai reformációja. Az Est Hármaskönyve, 1932. 215-219.o. Újabbban: Móricz Zsigmond: A tizenkettedik órában. (Tanulmányok III.) Bp. 1984. 87-91.o. Idézetünk: 88.o.
- 14) Damaszkuszi élmény. = A tizenkettedik órában. 140.o.
- 15) Damaszkuszi élmény. U.o. 141.o.

Zimonyi Zoltán:

A REFORMÁCIÓ ÉS A NÉPI ÍRÓK

1946. Magyar költő áll meg a reformáció genfi emlékműve előtt. „Favágólépteivel” (Cs.Szabó) kiméri a szoborsor hosszát – száznegyvenhárom lépés – azután visszahátrál, felhúzódik a kert felé, távlatot keres térben és időben, ahonnan a tekintet egybefogja a monumentumot, a lélekben hús tárgyilagosság pedig szembesülhet a történelemmel. A költő Illyés Gyula, az élményből vers születik. A címe: A reformáció genfi emlékműve előtt.

Tudnunk kell, hogy Illyés katolikus volt, nem saját vallása emlékművét szemlélte, s nem is a „kétféle had és hit”, katolicizmus és protestantizmus nagy és véres perét. A vers alapkérdése – ment-e a protestantizmus által előbbre a világ? a 30 éves háború véráldozata megérte-e? – egy általánosabb történetfilozófiai szempontnak rendelődik alá: szabad-e a „Föladat”-ba, amelyet a történelem vet fel, mint egy gordiuszi csomóba karddal belevágni; elég türelmes-e az idő a szép és merész megoldásra, a kötés kibogozására. Miközben a költői lelkiismeret kérdez, válaszol és összegez, a versben elhangzik egy kérdés-felelet formájú hitvallás is:

Hiszed, hogy volna olyan-amilyen
magyarság, ha nincs Kálvin?
Nem hiszem.

Ez a pillanat az, ott a genfi emlékmű előtt, amelyben a reformáció és a népi irodalom – egyébként szerteágazó – kapcsolatának leglényegét tetten érhetjük. Illyés – mint a népi írók is – nem egy vallás, hanem az emberi fejlődés és a magyarság esélyeit szemléli a protestantizmusban. A reformáció a hitet, a vallást tette „magyarrá”, így a nép a saját nyelvén szólhatott Istenhez, s Isten a néphez, a próféták és a Szentírás által. A népi írók irodalmunk eredetiségét, nemzeti hagyományainkat őrizték, a magas kultúra népi jellegét próbálták meg kialakí-

tani. A mohácsi vész után három részre szabdalta magyarság nemzeti tudatát, összetartozását a teljes magyar nyelvű Biblia, a könyvnyomtatás és iskolák révén terjedő magyaros műveltség tartotta ébren. "...a protestantizmus mindjárt bejövetelekor magyar úgy lett – írta Molter Károly –. Azonnal is kezébe vette a művelődés összes eszközeit. Az emberek nálunk is írni-olvasni kezdtek, méghozzá a nemzet nyelvén! Micsonda vértelen forradalom lehetett ez, az egész nép öntudatosodása, az anyanyelvnek, mint első népi vagyontárgynak felfedezése."¹⁾

Összetartó kötelékre, közös templomra nagy szüksége volt az első világháborúban és forradalmaiban kivérzett, Prokrusztészeinek ágyában megcsonkított magyarságnak is. A népi írók éppúgy morális és társadalmi reformot hirdettek, mint a XVI. századi prédikátorok. Közös a sorsérzése a protestánskori és trianon-utáni magyarságnak. Állandó harc itt is, ott is, szüntelen töprengés, szorongás, segítségkiáltás, könyörgés, vád a magyarság életproblémái körül. Tragikus éthoszuk: az utolsó óra ígérete. Úgy vélik, a magyarság nagy, sorsdöntő helyzetben van, léte utolsó pillanataihoz érkezett – bennük, prédikátorokban, írókban, prófétákban, a nép legjobbjában dől el a magyar élet-halál harc. A protestáns kor előkép a népi írók számára. Féja Géza a Viharsarok előszavában már egyenesen az ország sebeit tapogató, népéhez térő, a nép nevében perlő XVI. századi prédikátorra stilizálja önmagát. Idézem:

„A (Viharsarok) minden zugát bejártam: vonaton, gyalog, parasztszekéren kocogva és tiszai csónakon, a felfedezések izgalmával és paraszti jajszavak hívására. Lázás gyülekezetekben beszéltem, zsúpfedelese népkörökben tartottam előadást, falvakba temetkeztem, a lefüggönyözött apró ablakok mögött mélyesztettem ujjamat a sohasem gyógyuló sebeikbe. Lázat mértem és életerejükben gyönyörködtem, nyomorult sárviskókban nyertem vissza a hitemet s népes parasztyülekezetekben rémültem meg belső torzulásaiktól.”

Ahogy a reformáció számára prédikátor és gyülekezet, ugyanilyen fogalompár a népi író számára is író és nép, nép és író. „Nagy magyar költő csak az lehet, aki a magyar eredetiség medencéjéből meríti meg a maga eredetisége korsaját” – írta Németh László.

A népi írók számára Ady magyarságtudata a szemnyitogató. Ady az ősiségbe nyúlt vissza, prepoetikus energiákat fedezett fel a fél-paraszt-félnemes protestáns világban őrzött magyar múltban, a régi magyarságban, a nyelvben testet öltő kultúrában, közösségi tudatban. Azt a magyarságot, amely talpköve a magas kultúra népi jellegének.

Ady rálopta – mint Balassi, Csokonai – a régi magyar szavakat Erdélyből és Károlyi Gáspár „magyartalan és mégis magyar” bibliájából az újonnan jött fogalmakra, „színtelen, alkalmazkodó, csigerszerű, más nyelvekből fordított, s csak néha komikusan magyarkodó nyelvünkre” – már amivé a tüneményes, szép, dús magyar népi nyelv a XIX. század második felének hivatalos, társalgási és irodalmi nyelvében lett. Ady költészetében (és Bartók zenéjében) a régi magyarság új életet és korszerű művészi szerepet kapott. A népi irodalom is az eltemetett és elszüllyedt régi magyarságnak a feltámasztására vállalkozott. Féja irodalomtörténetének bővületében például tanárnemzedékek nőttek fel.

A magyar ősiségbe való visszanyúlás, az archaizmus pogánykori barbár forrásokat is felfakasztott, kivételes és meghatározó helyet kapott viszont maga a protestáns kor. A népi írók a Károlyi bibliát nyelvünk nagy kútfejének tartották, Németh László a magyar nyelv legszebb virágzását látta benne, mert megörökítette szóláskincseinket; varázsa azonban szerinte még ennél is több, megőrizte az ősi magyar tagoló vers ritmusát, éppúgy, mint Szenci Molnár Albert zsoltárai. A Károlyi fordítás „ennyire magyar, ennyire a mi geológiánk szól belőle” – állapítja meg Németh az Őszövetség olvasása közben.

A népi írók közül többen is falun, a paraszti műveltség és hagyomány természetes közegében nőttek fel. E népi műveltségnek egyik alapja és igen fontos eleme a protestantizmus, a bibliai műveltség. A reformáció és a népi irodalom összefüggése lényegében a népi műveltséghez, a népi kulturális tudathoz való viszonyulást is kifejezi.

A falu életét összetartó három nagy esemény, amely minden család, minden egyes ember életét végigkíséri: a lakodalom, a keresztele és a temetés Szabó Pál epikájának kompozíciós kerete lett. Nyugtalan élet című életregényében szívesen időzött el újra a templom tájékán, ahonnan az életbe lépett. Ez a templom, ez az iskola nevelte a betűk és az élet mérhetetlen szeretetére. A temetéseken a rektornak segédkezett mint iskolásgyerek, s benne a végtelen élet érzete zengette a zsoltárokat. „...nem a magunk végzetét láttuk, hanem a másét” – írta. Az énekekben rejlő nagy erőt s magabiztonságot megírta a Talpalatnyi földben. Németh László is többször felidézte mély és meghatározó élményeként a szilasi templom elnyújtott zsoltárait, a mindenkit egybefogó közös éneklést.

Az író-próféta szerep ébresztője ez a protestáns szellemiség,

hivatás-etika. Még Veres Péter is, aki saját bevallása szerint 14-15 éves korára pogány lett, szép és felejthetetlen sorokat írt a Szám-adásban arról, hogy gyermekkori mély vallásossága, legtisztább református hite, az isteni kegyelem sóvárgása közben hogyan fészkelte belé észrevétel nélkül „a kiválasztottság mániáját”.

Darvas József 1962-ben írt Részeg eső című regénye temetéssel kezdődik. A modell és a helyszín azonosítható: Tiszaladány, Győri Elek naív festő temetése, a háttérben a Kopasz-hagy (a Nagyhegyes). Ez a község bűjtatta, mentette őt 1944-ben. Mentette-e, bűjtatta-e ő is a közösség érdekeit, együtt maradt-e író és nép, nép és író az „ötvenes években”? A nyájtól elkóborolt, hivatalból hitevesztett számára felrázó a szembesülés az elmúlással és a közösséggel. „Egyszerre, hirtelen föl-vágódik az ősi zsoltár”: Tebenned bízunk eleitől fogva,²⁾ s a zsoltáréneklet megjeleníti azt a közösségi erőt, a gyülekezetét, amely-lyel szembe kell nézni, és amelynek számat kell adni. Ez az alkotás-lélektani háttere annak a belső gyötrődésnek és viviszekciónak, amely Darvast 1956 után, a regénye írásakor saját 1945 után megtett útja felülvizsgálatára készítette, s amely a temetés hatására formálódott életanyag, élmény. Sajnos azonban ez az önvizsgálat – bizonyos mértékig önkritika – nem lett lélekmosdatás, sekélyes maradt, nem volt elég őszinte. Darvas nem tudott igazán szembenézni önmagával, ezért is maradt befejezetlen, torzó a regénye, csak a kérdésekig jutott el, a miértetek megválaszolatlanok maradtak.

A népi írói mozgalom sokszínű volt, sokszínű felekezeti szempontból is: Féja Géza, Illyés Gyula, Tamási Áron, Kodolányi János, Kovács Imre katolikus, Németh László, Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István kálvinista, illetve evangélikus. A reformáció és a népi irodalom kapcsolata nem felekezeti hovatartozáson, s nem a tételes valláshoz való viszonyon alapult tehát. Írók voltak, így ezt a viszonyt „az öntudatos, a múlt örökségén épülő, a jövőt építő és az egyetemes emberi értékeket propagáló nemzeti szellem tisztelete és érvényesítése” határozza meg. Természetesen a vallás örök erői, vigasza és szépségei a népi irodalomból is áradnak, a vallás irodalmi eszközökkel fejt ki a maga hatását és áldott erőit, de nem a tételes vallások, hanem a vallásos érzés megduzzasztása számára.

E rövid előadás annyira elég csak, hogy a hiányt megfogalmazzam: a reformáció és a népi irodalom témaköre – néhány publikációtól eltekintve (gondolok itt például Medvigy Endre a református egyház és Sinka István kapcsolatát feldolgozó tanulmányára) –, tehát a reformáció és a népi irodalom témaköre feltáratlan. Talán azért, mert a reformáció hatása a népi irodalomra oly természetes, magától értetődő, de talán azért is, mert rejtett, kikutathatatlan, föld alatt húzódó, váratlanul fel-feltörő forrásokból táplálkozik. Pedig e témának számos vizsgálati szempontja lenne, ezek közül alig érintettem meg egyet-egyet. Nem szóltam például arról, hogy a református egyház és szervezetei (a Soli Deo Gloria, a Magyar Út, a Protestáns Szemle) hogyan segítették a népi írói mozgalom kiszélesedését. Nem szóltam az új szellemű református lelkészek fogékonyágáról a népi gondolat iránt, a faluszemináriumokról például. Ez talán a legismertebb, s itt, Sárospatak vonzáskörében, Göncön ennek ma is érezhetik működő energiáit.

A népi írók azt akarták, hogy ezt a kis népet nagy lélek töltse el, hogy emelkedő nemzet legyünk, magyarság és Európa kettős kötésében. A protestantizmus termékenyítő környezet e törekvésekhez: magyar-ként vitatkozni Nyugat bármely fiával, el nem maradni az ő nyelvükön sem, bírni a nyugati tempót, érezni a boldog bizsergést, hogy kis népfiaként váltjuk a szót az emberiség elejével, ez jellemezte mindig. „Nos, ebben nagy a protestantizmus, ebben a legfogósebb demokráciában, hogy kisebb lélekszámú nép is versenyezhet a nagy népek társaságában.” (Molter Károly)

J e g y z e t e k

- 1) Molter Károly: Reformáció és magyar műveltség. Az Ifjú Erdély kiadása, 1944. 6.o.
- 2) „Zúg a zsoltár. A falusiak kezdték; ők éneklik. ... Úgy robbant ki egyszerre, mint valami tüntetés. Ki kezdte? Miért? Ki ellen? Kiért? A parasztok, ha kántor és orgona nélkül énekelnek, valaki, egy reszkető öreg hang, az előénekesé, soronként előremondja a szöveget. De ez a zsoltár egyszerre löködt fel s olyan tömören magasodik, mint valami védelemre felhúzódtott fal. Védelemre? Hódításra? Hódító indulat is van ebben az énekben, a föld most mintha visszaperelné elvesztett fiát.” (Kortárs, 1962/2. 156.o.)

Szilágyi Ferenc:

VIZSOLY '90

(A Vizsolyi Biblia évfordulójára)

Sárgyepűjű helység, Názáret pannoni párja
három nagy hatalom útja keresztközepén;
s mégis, lám, itt fényle fel isteni fénnel az Írás
hegyközi csöpp helyen a hegyi drága Beszéd:
"Mert nem rejtetik el hegyen épült város – a gyertyát
sem nem azért gyújtják, rejtse a véka hogy el" –
így fénylesz te, Vizsoly: léleknek lángsugarával
négy száz éve szövöd fénybe a nyelvet, a hont!

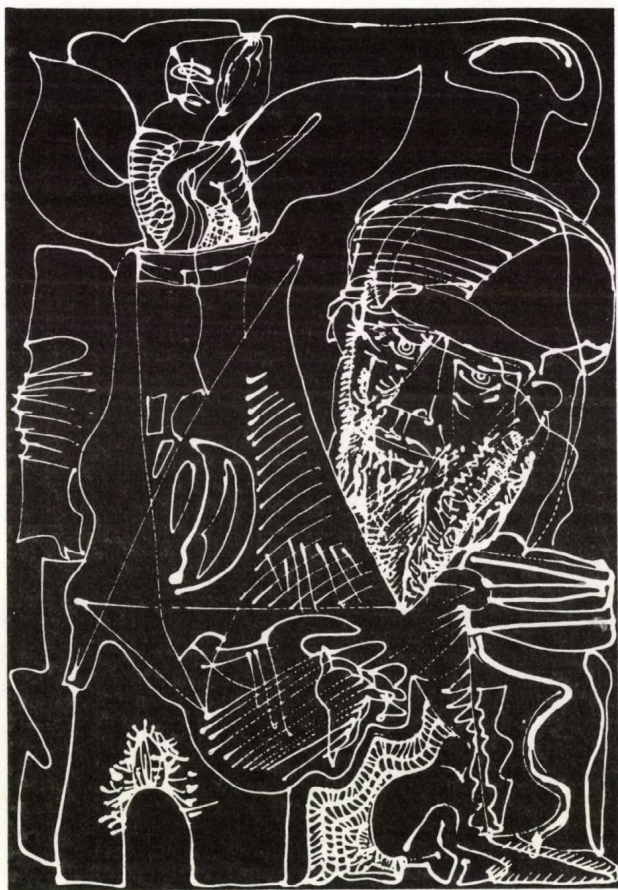

AZ ÉLŐ KAZINCZY

„Mely szép azt érezni, hogy *szerettetünk* és
hogy *nagyok* vagyunk!”

(Kazinczy Ferenc)

Balogh Béla:

ISMERETLEN KAZINCZY-LEVELEK NAGYBÁNYÁN

Petrovay György volt Máramaros megyei levéltáros és genealógus tevékenysége nyomán a XIX.század utolsó éveiben és az 1900-as évek elején több magyarországi nemes család levéltára Máramarosszigetre került. Terjedelmére és fontosságára nézve ezek közül az Orczy család hagyatéka a legfontosabb. Az osztrák örökösödési háború (1740–1748) és főként a „hétéves háború” néven ismert porosz-osztrák csatározások (1756–1763) nyomán bárói rangra emelkedett, majd fontos közigazgatási tisztségeket betöltő Orczy család neve a magyar felvilágosodás korszakának irodalmi életével is összefonódott. Orczy Lőrinc maga is a testőr költők egyik kiemelkedő egyénisége. Irodalom-pártoló mecénás tevékenységét fiai, István és László is folytatták.

Ennek a szerteágazó tevékenységnek bizonyítékai azok a levelek is, amelyek az általam feldolgozott levéltári anyag külön egységét alkotják. A több mint 300 lapnyi terjedelmű levelezés gerincét Barcsay Ábrahámnak 1771 és 1789 között Orczy Lőrinchez címzett költői levelei képezik. A több mint másfélszáz vers vagy prózai írás egy része 1789-ben „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei” címen Révay Miklós kiadásában nyomtatásban már megjelent, és ezeket a magyar irodalom történetének első igazi költői barátsága emlékeiként tartják számon. Ismeretes, hogy a bécsi testőrgárdától megvált Barcsay századosi rangban a sorkatonasághoz került. Ennek soraiban – amint a még kiadatlan maradt levelekből is nyomonkövethető – a Habsburg birodalom szinte minden zegét-zugát bejárta; a porosz-osztrák háború meg-megújuló harcai idején Morvaországban és Szilézia területén, majd az ezt követő török-osztrák háború folyamán Karánsebes és Lugos körül csatázik, s innen, a „kukorica földek közül” írja a „tarnaórsi magányába vonult” Orczyhoz a háború értelmetlenségéről és

szörnyűségeiről szóló leveleit. Ezek a korabeli élet szinte valamennyi vonatkozására kiterjednek. Bennük ott lobog írójuk ember- és szabadságszeretete, akinek Lengyelország feldarabolása éppen úgy fáj, mint katonáinak és bajtársainak értelmetlen háborúban történt megcsónkítása vagy halála. A béke éveiben a távoli Altonáig és a Balti-tenger partjáig is eljut, de összehasonlítási alapul a levelekben mindig a Tündér Ilonának nevezett Erdély, s ezen belül is a Strigy- és a Maros-mente; az itt élő magyarok és románok, mint az egyszerű, tiszta erkölcs példaképei szerepelnek.

A szóban forgó Orczy hagyatékában Barcsay írásain kívül egy (Szentjóni) Szabó Dávid, két Batsányi János, négy Bessenyei György és több Révay Miklós levél is található. Ez utóbbi 1790 nyarán Orczy Józsefhez is eljuttatta a Magyar Tudós Társaság megalakításáról és működéséről szóló tervezetét, amely mellett föllelhetők Révaynak Sándor Lipót főherceghez, Esterházy herceghez és Szerdahelyi Györgyhöz címzett és a fenti társaság érdekében írott leveleinek sajátkezű másolatai is.

A színháztörténészek érdeklődésére tarthat számot báró Wesselényi Miklós és Fekete Ferenc körlevelének báró Orczy Józsefhez címzett példánya, melyben az állandó magyar színház felépítéséhez kérnek anyagi támogatást.

Utolsóként jelzem a mellékelt másolatban közlésre javasolt két Kazinczy Ferenc levelet. Mindkettő 1786-ban Orczy Lőrincnek íródott. A levelek Kazinczy erkölcsi magatartására vetnek fényt írójuknak abból a korszakából, amikor még csupán szépirodalmi babérokat remél, és szó sincs még nyelvújító tevékenységről.

A másolat betűhű.

*

KAZINCZY FERENC LEVELE ORCZY LŐRINCHEZ

Nagyságos Uram!

Midőn engemet ennek előtte két esztendővel kedves emlékezetű Főispányunk Abaujvármegyének szolgálatjára állított, távol minden felyebbre való vágyástól, abba határozódott meg minden kívánságom, hogy el-kezdett hivatalomat Előljáróimnak bennem való meg-nyugvásával; 's Tisztviselő Társaimnak szeretetekkel viselhessem. Szerentsém vala bé

-tellyesedve látni kívánságomat; 's már ez a' boldogság elegendő lett volna arra, hogy székebben örökösen meg-tarthasson.

Változott a szolgálat sorsa, 's olly hivatal után kezdettem vágyni, a' hol életemet kedvesebb tárgy körül való foglalatosságban tölthessem. Ezt Fejedelmünk kegyelméből el-nyervén, minek utána már a Vármegyétől butsut vettem, nintsen egyéb hátra, hanem hogy nagyságodnak azért a' sok rendbéli kegyességeiért, mellyeket tsekélységem eránt oly sok ízben mutatott, - különösen pedig azért a Szerentséért, hogy a' még boldog időben a Haza Szolgálatjára állított, szíves hálákat adjak, 's magamat további kegyességebe ajánljam. Utolsó pihenésemig fogom én tisztelni azt a' Jól-tevémet, a' kinek egyedül tulajdonítom azt a szerentsémet, hogy Hazámat egy darabig Őseink módjok szerint szolgálhattam.

Nyugott szívvel hagytam volna el már másnak adott székeket, ha két motska az emberi nemzetnek, Zeleznik és Pallásthy Ignázt, belém is nem kaptak volna. - Az utóbbik Barátjának el-beszélette, hogy én ötöt a' véle való társalkodástól ójtam és hogy ötöt Zelezniket azokért a mesés ditsekedésekért, a' mellyeket a Fejedelemnek eránta való kegyessége 's személyének méltóságát alatszonyító le-ereszkedése felől mindenütt hirdett, egy impostornak neveztem. Zeleznik ellenem Kelcz Vice ispány urnak még Augustus elején, midőn gyűlések tartódtak, egy Libellus Actionalist nyújtott-bé juxta novum ordinem judicarium ex capite dehonestationis. A' Vármegye vissza-vetette az Actiót, megmutatván egynehány punctumban fogyatkozásait. Ez a' magát el-hitt ember a Fejedelemnek egy Instantiát nyújtott-bé, mellyben engemet, a Vice Ispányt és a Vármegyét vakmerő szókkal illeti. Nékem Meineyd-ot vét szememre, azért hogy ötöt Pallásthy előtt impostornak mondtam! - A' Fejedelem az Instantiáját a' Helytartó Tanácsra, ez pedig a Vármegyére pro investigatione investigandorum küldötte. Közlik velem; én el-keseredvén tsufos vádjain bé-adom feleletemet s formális Inquisitio által mutatom-meg azt, hogy ő maga sok helyt beszélette hogy a' Fejedelem véle Correspondantiában van, ötöt Fruendnak, Herzner freundnak nevezi, szabadon és mindenütt a' hol néki tettzik szól véle, 's Cabinetjébe engedelem kérés nélkül lép bé. - Zeleznik ezen el-ijed, Fő-Igazgatónkhoz simul és bizonyos ide 's amoda való ugrások után arra viszi a dőlgot, hogy előmbé az a' kérdés tevődék, ha nem kívánnám é, hogy a' dolog félbe szakadjon. — "Hoc scio pro certo quoties cum Zeleznik certo, semper ego maculor"; én már a Rep-

licámnak a' Sedria előtt való el-olvasása által elegendő satisfactiót vettem, tudom hogy ártatlanságom meg-bántásáért olyan embereken mint Zeleznik satisfactiot nem kapok, és így örülni fogok ha vége lesz. — Ez vala feleletem. — Előhivattatott Zeleznik. Tudtára adódott hogy én nem vagyok idegen az eltemetésétől a' dolognak. Irva adtuk végzésünket, a' szerint stylizálván, hogy minekutánna ő látta hogy az ellenem tett vád nem áll elegendő fundamentomon, mindkét részről tett lépésünket cásáljuk. Praesentáltatott a Sedrián a Declaratio és ez cum replica mea et adnexis Documentis a' Consiliumra fel-küldetni determináltatott. — Látta Zeleznik hogy ő tsakugyan nem éri el végét, (mert ő a Tractus által azt akarta praevertálni hogy az ellene peragalt Inquisitio fel ne mennyen, s' a Fejedelem felől el-hireztetett Anecdutumok bé ne adódjanak) 's egy írott Declaratiót nyujt-bé, hogy cum replica et documenta' habeantur: ille tractatum cum eodem initum rescindit. Én szabad futást adtam a' bolondnak: de ez dühösségbe jött, fenyegetődzik mindennel, 's valamit tsak deferálhat, el-követi: Engemet semmi sem rettent, mert érzem ártatlanságomat, 's nevetem hogy én, mint bokor, nem érzem öszveesküdütt szelek dühösködését; holott a' Királya a fáknak ingadoz, 's rettegését leveleinek susogásával, talán akarátja ellen is árulja, 's bokrot egygyezésre kisztteti.

Keloz Úr férfiui bátorsággal várja az ellene fenekedő szélvész' zúgását, s örül annak, hogy alatsonyabb fákat a fák királya akarátján kívül is maga részén látja. Illyen egygyetértésbe ha bukni kellene is, nem volna keserves a' bukás; — Ezt kéntelen voltam ellegoriába öltöztetni, mert a' mit mondani kívánnék, nem merem papirosra tenni.

Tartson-meg engemet Nagyságod eddig való kegyességeibe, égesse meg leveletem, hogy Nagyságod eránt való egyenességem torkomra ne forjon, 's hidje el, hogy holtomig leszek

nagyságodnak leg-háládatosabb tisztelője

Kazinczy Ferentz

Kassán 16. october 786

A levél lelőhelye:

Nagybányai Állami Levéltár, Orczy család levéltára
2.szám, 224-225.lap.

KAZINCZY FERENC LEVELE ORCZY LŐRINCHEZ

Kassán 17. Novbr 786

Nagyságos Uram!

Újabb újabb okaink vagynak, hogy az Orczy vicenniumára visszakivá-
kozzunk: de Báró Ráday szerint:

Már az arany ártatlan idő tsak híribe van fel!

Consiliarius Kelcz Úr tegnap resignálta a' Vice Ispánságát. Fő Is-
pányi Commissárius Urunk ő Excellenciájának minden utána ő Excellenciá-
jától azt a feleletet hallotta, hogy igen is, maga is érti privatus le-
velekből, hogy Consiliárius Fáy Ágoston Ur rezolváltatott helylyébe. Kér-
te ő Excellenciája hogy addig, míg a Fáy Ur Decretuma el-érkezik, supple-
álja. — Azt én töllem kívánni nem lehet, felele Kelcz úr, mert ha a Né-
met Nyelv nem tudása oka ki-mozdításomnak, úgy a Decretum el-érkezéséig
se vihetem a Szolgálatot. Mit kelle tehát tenni? Kelcz Ur Zombory Sigmond
Urat hozta projectumba; s ez addig már Suppleálni fogja az ordinárius
Vice Ispány hivatalját.

Én, Nagyságos Uram, el-nézem mit tsinálnak ezek az emberek! Kelcz-
be betsülöm azt a' nemes tüzet, a' mely semmi érdeklést nem szenyvedhet-
vén, elég resolutioval bir ki mondani mi fáj néki; és hogy készebb le-
tenni minden szemfényvesztő idegen fényességet, mint sem hogy kevesebb
szeretettel szolgáljon. Illyen formán gondolkoda Cátó, midőn útát nyitott
magának a Szabadsághoz. — Zombory Sigmond nem Caesar; Caesar inkább
akart egy homályos Faluban első lenni, mint Rómába második, de a' mi nem
Caesarunk ősz haja is enged másnak elsőséget, tsak hivatalba maradjon,
tsak angariát vonhasson; és tselekedete kevesebb meg-itélést vonnyon rá,
megvalja hogy ő tud ugyan Németül annyira hogy mindent jól ért; de vala-
mivel tsak ugyan jobban tud Fáy. Meg-hültem ez eránt egészen, 's kevé-
lyen nézek rá le; mert alantabb van előttem, mint sok szerencsétlen a'
kinek a lábán peng a béklyó-vas! Nem tanulta ez meg Belizairtól, hogy
a' ki a hazát fényességért szolgálja szint olyyan alacsony mint a' ki
egy fillérért adja el életét. Én örvendek Hazámnak hogy ez az ember Osz-
lopnak nem született: ez a tselekedeti megmutatja hogy a korona ki vite-
le 's Német nyelv bé-hozása ellen irtt Repraesentatiókat nem a' Haza
szereteti, hanem önnön java keresése sugallotta néki.

Egy néhányan azt fogadták Kelcz előtt hogy tsak addig szolgálnak, mig Ő. Majd meg-látom, kitsoda az, a' kinek hinni lehet, én nem vagyok anti Fáyanus, de Kelcz eránt annyi tisztelet, annyi forró igaz szives-ség, annyi háládatosság van meljemben, hogy azt a' mi ezt a' derék Hazafit érdekli, úgy nézem, mintha engemet illetve. Adná Isten hogy hatalmasbba volna azt tselekedni a' mit óhajtanék, hadd mutathatnám-meg millyen igazán tisztelem Őtet.

Szabó, az én Szabóm, mert igazán enyim, köszöni Nagyságodnak eránta való gratziáját, 's emlékezetét. Ő az el-múltt aratásban egy néhány hexametert irt, azt ki kérem tőlle, 's által küldöm Nagysádnak; addig engedje meg Nagyságod hogy ezt az egynehány Phalemiusomat, mellyeket bosszankodásomban irtam Catullusnak az imitációjára, ide zárhassam. Az én Gesznerem még sints sajtó alatt, mert olly tsinosan, a' mint ohajtom ki-eresztteni, sokba kerül; halasztom tehát boldogabb időkre, noha B.Ráday és mások sürgetik ki-botsátását. Én magamnak éppen nem hizelkedem azzal, hogy in Litteratura dítsóságére leszek a' Hazának: de erre az ösvényre nagyon ragad belső ösztönöm, 's minthogy elég békességes türéssel bírok írásomat jobbítgatni, sőt minthogy félelmes 's bátortalan vagyok, reménylem hogy jobbak lesznek írásaim, mint a sok Konyiaké Zehentereké.

Változhatatlanul maradok

Nagyságodnak

alázatos tisztelője

Kazinczy Ferentz a' Kassai

Járásban lévő Nationalis Iskoláknak
Inspectorak

Lelőhely:

Nagybányai Állami Levéltár, Orczy család levéltára,
2.szám, 228.lap.

Kamody Miklós:

ADATOK KAZINCZY TANFELÜGYELŐI TEVÉKENYSÉGÉHEZ

II. József a falusi népiskolák működésére nagy gondot fordítottatott. E törekvésében lelkes támogatóra talált Kazinczy Ferenc személyében, aki mint tizenkét vármegyére kiterjedő hatáskörű népiskolai felügyelő működött a kassai tankerületben. A kulturális fejlődést – főként a falvakban – az érvényben lévő királyi rendelkezések gátolták. Megoldásként született meg a közös iskolák létrehozásának gondolata, melyet a bécsi kormány minisztere, báró Swieten Gottfried elfogadott és helyesnek talált.

A királyi rendelkezés szerint a protestánsok olyan helységekben, ahol eddig nem végezhettek nyilvános vallásgyakorlatot – nem volt templomuk, iskolájuk – nem nyithattak külön protestáns iskolát még akkor sem, ha elegendő számú protestáns él a helységben. Ezt a kötöttséget a református Kazinczy közös protestáns-katolikus elemi iskolák létrehozásával kívánta nagyobb mértékben enyhíteni. Hivatalbeli elődei vallási és egyéb kötöttségeik miatt e téren messzebbre nem jutottak: Ladomérszky István, a kőszegi ítéltábla tanácsosa, királyi udvarnok, Erdélyi József váci kanonok és Bihar vármegye első alispánja, majd Luby Károly ideje alatt 79 iskolát létesítettek, melyek között csupán kettő volt közös.

Kazinczy 1789 novemberében felmérte hároméves tevékenységét az iskolafejlesztés terén, és kimutatta, hogy 1786 novemberétől kezdve milyen eredményt ért el. (Lásd a kimutatást a következő oldal tetején!) Jellemző a vallási türelmet hirdető Kazinczyra, hogy a közös iskolák számát nem mindenáron a pápista iskolák számának csökkentésével, hanem új közös „mixta” iskolák létesítésével érte el. A közös iskolák működésének alapelveit Kazinczynak mint a népiskolák királyi inspectorának a jászberényi (1787. október 31.), valamint a harsányi

	1786-ban átvett iskolák száma	1789-ben működő iskolák száma	emelkedés	csökkenés
közös iskola	2	21	19	6
pápista iskola	67	61		
orosz vallású iskola	5	5		
luteránus iskola	2	25	23	
kálvinista iskola	-	5	5	
zsidó iskola	3	7	4	
összesen:	79	124	51	6
A tiszta növekedés: 45 iskola. ¹⁾				

(1788.augusztus 5.) református gyülekezetekkel történt írásbeli megállapodásai tartalmazták. A közösen történő oktatásnak voltak ellenzői a katolikus papság, de a protestáns gyülekezetek részéről is. Voltak azonban, akik nem féltek a „mixta iskolától”, ha a példaként kötött megállapodás pontjait kölcsönösen betartják. Így vélekedtek a zsérci (ma Bükkzsérc) reformátusok is.

A miskolci posta múltjának kutatása során a Borsod vármegyei közgyűlések jegyzőkönyvében 1790.október 14-ről találtam egy bejegyzést, melynek tárgya: „A zsérci helvét hitvallást követő lakosok a katolikus kántornak 1786/7 évi tartozása megfizetésétől magukat felmenteni kérik.” A szöveg magyarrá téve:²⁾

„A zsérci helvét hitvallású lakosok a katolikus kántornak járó 1786/87 évi stóla vagyis temetési, valamint idei bor járandóság megfizetésétől magukat mentesíteni kérik.

A járási szolgabíró úr tájékoztassa a kérelmezőket, hogy helyzetüket, addig míg a felsőség a vallás ügyét országgyűlésileg nem rendezi, valamilyen végzéssel ne súlyosbítsák.”

A kérelem és az adott válasz arra utal, hogy II.József 1790.február 10-én bekövetkezett halála után a vallás ügyében az új királytól, II.Lipóttól (1790-1792) kedvezőbb rendelkezést várnak, addig a járandóság ügyében ne igyekezzenek döntést hozatni. A kérésből az is kitűnik, hogy a zsérci protestánsokat a katolikus kántor temette, amiért megállapított stólapénz és természetbeni bor járandóság illette. Ő végezte a tanítást a közös oktatású iskolában is, hiszen templomuk, lelkészük nem volt, és a község az 1804-ben kiadott Postalexicon szerint is „az egri érsekséghez tartozó katolikus lelkész-

848.

Recte sunt ex post Litterae Domini Francisci Ha-
 zinczy quae per Districtum Cassoviensem Scholae
 Inspectoris dat. 3^{ae} Novembris cauzata, quibus
 mediantibus Conceptum, seu Fragmentum Contractus
 in ordine ad exigendam et congregandam in Jac-
 miali Possessione Litterae pro Incolis Helveticae
 Confessionis addictis desertoriam, Triviale Scho-
 lam Confirmari, ea cum obsequiosissima petitione
 transmittit, quatenus Contractum talismodi in
 triplici Exemplari per praedicta Possessionis
 Incolas subscribi, Sigillo roborari, ac per Comi-
 tendum, Causas Magraticum Individuum authenticari,
 taliterque sibi sine ulla Altrioribus Literis sub-
 missionis, transponi facere vellemus.

Ipsa in missio. eo in casu, quod si In-
 colae Helveticae Confessionis addicti Litteras pro
 erectione Scholae trivialis executionem horum
 fecerint ad congregandum hunc scopum necessa-
 ria abhinc disponantur.

Közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzés Kazinczy Ferencnek a bükkzsércki
 iskola létesítése ügyében írt leveléről. 1790. november 24. 2636.sz.

szel rendelkező, hegyek közt Egertől 4 órányira fekvős község"
 volt.³⁾

Két másik 1790. november 24-i bejegyzés is Kazinczynak az iskolák
 ügyével való foglalkozására utal. Ezek közül az egyik szintén zsércki
 vonatkozású; a református lakosság iskola építésében kéri Kazinczy
 közreműködését, tanácsát, aki erről a megyét tájékoztatja.⁴⁾

"Ezután felolvasták Kazinczy Ferenc úrnak, a kassai kerületi is-
 kolák felügyelőjének november 3-án írt levelét, amely rendben
 közvetítve egy szerződés-fogalmazványt, illetőleg töredékes so-
 rait, azzal az igen tiszteletteljes folyamodvánnyal küldi át,
 hogy Zsérc község közepén építsenek és tartsanak karban egy re-
 formátus (kálvinista) vallású lakók /érdekeit/ szolgáló elemi
 iskolát. Mi úgy kívánunk eljárni, hogy az erre irányuló három

55. Districtus Caisariensis Scholærum Inspector Dñs
 2640 Franciscus Kazinczy officiosè petit hujarum Judai-
 cam Communitatem, quam a continuatione Scholærum
 Normalium destituisse ex officiosis informationibus
 perceperit, eo instare, et vivare, ut instituto dictæ
 Scholærum Normalium nebuligam cessante, verum
 introductione solum Patrij Idiomatis, adeoque in me-
 lius commutato, dicta Communitas pro Reverendis
 Prohibis suis in quorum informatione etiam Lingua
 Germanica adhiberi libere poterit, idcirco quædam
 Informatores statuere rogetur.

Dñs Procurator Iudicum Miskolciensium
 ad effectum Altorum Ordinationum dic. Superiora
 multiplicatum hujarum Judæos ad continuationem
 Scholæ Normalis interruente, traditionemque in ea
 Lingua Hungarica auctoritate sua Magistrali ad-
 stringat.

Közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzés Kazinczy Ferencnek a miskolci zsidó iskola ügyében tett intézkedéséről 1790. november 24. 2640.sz.

példányos szerződést az előbb említett község lakosai írják alá, pecséttel erősítsék meg, és egy idejében kiküldendő hatósági személy hitelesítse azt, és ilyenformán kellő szerénységgel (alázattal) a magasabb helyekre küldjék meg."

A lényeg:

"abban az esetben, ha a zsérci református vallású lakók hozzánk megkereséssel fordulnának az elemi iskola felépítése érdekében, e cél megvalósításához szükséges dolgokat innen fogjuk intézni."

Ugyanazon a közgyűlésen ismertették Kazinczy Ferenc levelét, melynek tartalmát így rögzítették:

"A kassai kerület iskoláinak felügyelője, Kazinczy Ferenc úr hivatalosan kéri az itteni zsidó közösséget, mivel hivatalos felvilágosításokból olyan értesülést kapott, hogy az elemi iskolák folyamatosságával felhagytak, arra instruálja és utasítja azt, hogy az említett elemi iskolák intézményét semmiképpen se mellőzzék, hanem kizárólag az apai nyelv bevezetésével és különösen annak jobbra cserélésével az említett közösség gyermekeinek tanítása érdekében a német nyelvet is szabadon alkalmazhassák, s tanítására arra alkalmas nyelvtanítót állíttassanak. A miskolci járási szolgabíró úr hivatali tekintélyénél fogva a tegnap közzétett felsőbb rendelkezések végrehajtására és ab-

ban a magyar nyelv oktatására kötelezi az itteni zsidókat."

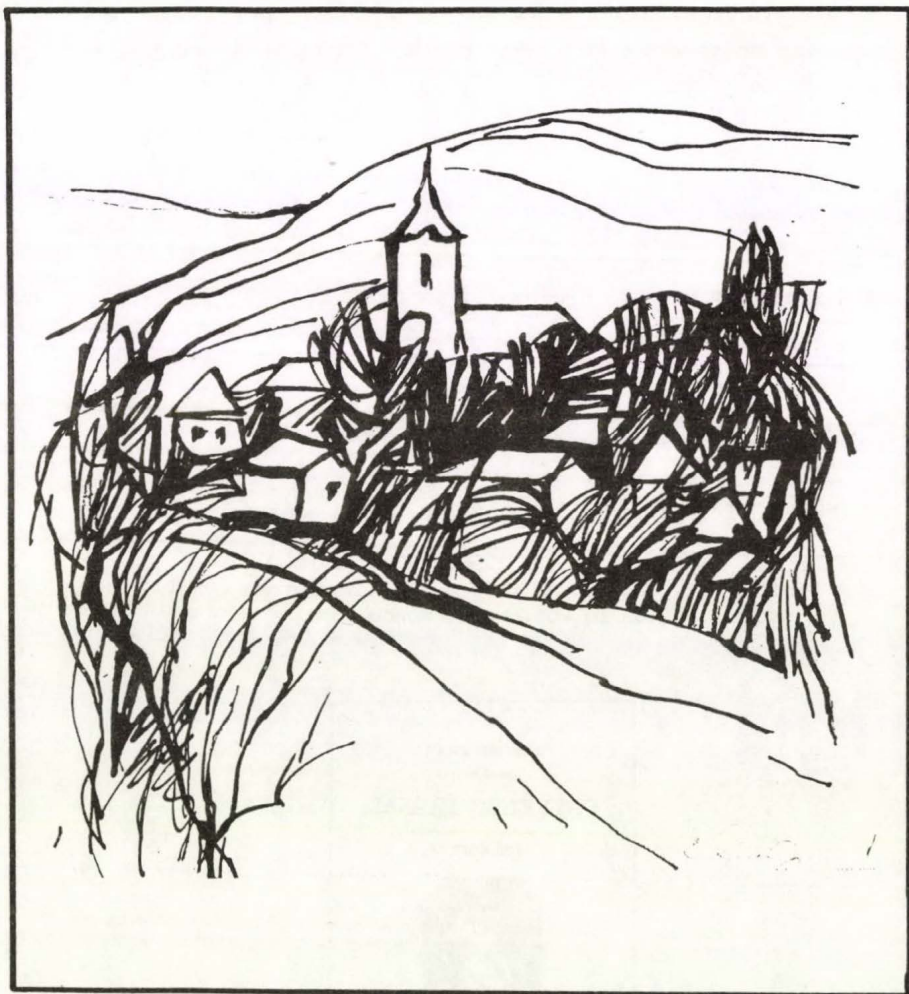
Sajnos, az eredeti Kazinczy-átiratokat az irattárban felkutatni nem lehetett. Lehetséges, hogy az elmúlt kétszáz év során az irattárból kiemelték, és más, talán még fontosabb irodalmi kéziratgyűjtemény anyagát képezi. Ránk csak az átiratok közgyűlési tárgyalásáról vezetett jegyzőkönyvi bejegyzés maradt hátra, amint mint Kazinczy Ferenc személyének és korának emlékét őrzünk tovább az utódainknak.

J e g y z e t e k

- 1) Kazinczy Ferenc: Az én életem. (Szerk. Szilágyi Ferenc.) Bp. 1987. 140.o.
- 2) BAZm. Lt., Bm.Lt. IV. 501/a 1790. 23986.sz. A szerző fordítása.
- 3) Crusius: Postlexicon V.kötet 385.o. Zsérc adatai 1804.
- 4) BAZm. Lt. Bm.Lt. IV. 501/a 1790. 2636. és 2640.sz.
A fordítás dr.Sóós István tudományos főmunkatárs (OSZK) munkája, akinek ezúton is köszönetet mondok.

Högye István:

KAZINCZY BIHARI KAPCSOLATAI

Kazinczy Ferencet egész életében családi, rokoni, baráti szálak fűzték szülővármegyéjéhez, Biharhoz.

Ősei, a Bossányiak jelentős szerepet játszottak itt, nagypja, Bossányi Ferenc többször a megye követe, hangadó ellenzéki. Öccsei: Dénes megyei aljegyző, Miklós pedig alispán volt. Nemcsak születési helye, de gyermekkorának meghatározó helyszíne volt Érsemlyén, a nagyapai ház. Későbbi gazdaeszményképe is nagypja volt, aki mindig segítője, pártfogója volt jobbgáinak.

Kazinczy Ferenc előbb Abaúj, majd Zemplén megye szolgálatában állt. A Martinovics mozgalomban való részvétele miatt hosszú börtönbüntetését letöltve, a család megbélyegzettjeként nem szívesen látott ember Zemplénben, ezért vállalt munkát Biharban. Bihar már korábban megbecsülésének jelét adta, táblabírájává választotta. A családi „osztály” az érsemlyéni, érkeserői szőlőt, birtokrészeket adta megélhetésére.

Kazinczy itt megbízást kapott a népösszeírásban való részvételre. Erről a közhivataláról így emlékezett:

„...az 1804. országgyűlés végeztése szerint minden vármegyék tétetik a népesség conscriptioit, s Bihar a maga táblabírái közül engemet kiküldvén, mellém adván Baranyi József urat azon tájra, mely Debrecentől Várad felé nyúlt el.”

A népszámlálást 1804. május 1-jén kezdik meg Bagoson, és kisebb-nagyobb megszakításokkal végzik. Összeíró munkájuk, útjuk Bagostól Újfaluig, májustól szeptember végéig nyomon követhető Kazinczy levelezésében. Május 1-jén Kazinczy Bagosról írt Péchy Imrének, és küldte a kölcsönkért pénzt. Bagos után Hosszúpályiban folytatják

a munkát, itt Kazinczy egy alkalommal az úriszék elnöke is volt. Június első felében Derecskén végzik az összeírást, ide küldte el Csokonai június 12-én levelét, melyben a következőket írta:

„Sajnálom, hogy nem tudtam a Tekintetes Uraknak derecskei mulatásukat, igen örvendtem volna, ha ott a Tekintetes Urakkal összejöhettem volna... Dolgomat hirtelen nem szedhettem úgy rendbe, hogy kimehetnék; hanem a héten akármelyik napon kiérkezném menni, ha tudnám, hogy még addig mulatnak ott.”

Csokonai ide küldte elolvasásra a Dorottyát, megjegyezvén:

„legalább ne vessenek rajta az Urak egyet-kettőt, csak nem lesz olyan unalmas, mint a conscriptio.”

Csokonai leveléből tudjuk:

„Óhajtom minél előbb sárándi és a pércsi conscriptiot, hogy szembe tisztelhessem a Tekintetes Urat.”

Majd Esztárban, Pocsajban végzik a munkát és Konyáron.

Konyáron egyik este a falu jegyzőjével kimentek a dinnyeföldre, visszatérve száját félrerándultnak érzi, melyről a Pályám emlékezetében így számolt be:

„Konyáron július 25-én éjjel engemet a csondulásnak egy könnyebb neme sújtta meg. Kedves barátom, dr.Szentgyörgyi József Úr kikapa bajomból, de intvén, hogy vigyáznék magamra, egy második előlhetne.”

Augusztusban Nagylétán, Vértesen, szeptemberben Berettyóújfaluban végzik a néposzeírást.

Az év végével hivatali megbízatása véget ért Biharban, de baráti kapcsolatai még ezután erősödtek meg. Köztudott, hogy Szentgyörgyi József debreceni orvos, Kiss Imre, Nagy Gábor, Csokonai jó barátságban volt vele. Tudjuk, hogy a Darabos utcai Ilosvay-házban többször találkozott Batsányi, Csokonai és Kazinczy imádottnokkal, Ilosvay Krisztinával.

A szabadulás utáni időkben szívesen időzött a váradi Félix-fürdőben, ahol megismerte Sárossy ezredest és fiatal feleségét, Ilosvay Krisztinát. Sárossy halálos betegségében feleségét Kazinczy gondjaira bízta, és szerette volna, ha özvegye Kazinczyhoz megy feleségül.

Ismert Kazinczy és a debreceni tudósok, Sinay Miklós professor, református püspök, Budai Ézsaiás, valamint az írók, művészek, Fazekas, Diószegi Sámuel, Péchy Mihály barátsága, kapcsolata.

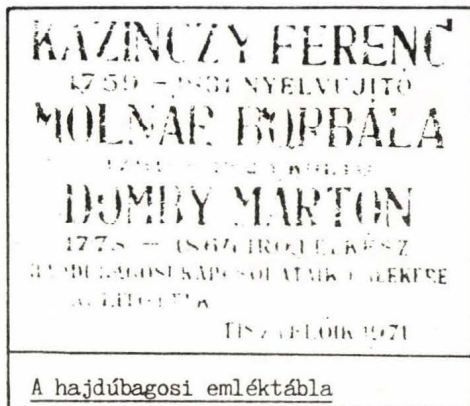
A debreceni művészetkedvelő főurak, Domokos Lajos, Fáy János képzőművészeti gyűjteményeik gyarapításakor kikérték Kazinczy véleményét,

kiről köztudott volt, hogy ismeri és érti a különféle képzőművészeti irányzatokat.

Kazinczy és barátja, Dessewffy József közösen tervezték Csokonai síremlékét, mely irodalmi vitát kavart Kazinczy sírfelirat-ajánlata nyomán. A debreceniek – az őt nem értők – megnehezteltek reá.

Debrecenből bihari birtokaira vagy Váradra utaztában Kazinczy

gyakran meglátogatta az 1814-től a hajdúbagosi jegyző fiánál élő Molnár Borbála költőnőt, akit tisztelt és költőként is számontartott.

Kazinczy baráti kapcsolatot tartott a Váradon lakó gróf Rhédey-családdal. Rhédey-né Kácsándy Terézia ifjúkori szerelme volt, akinek halotti búcsúztatására írta Csokonai

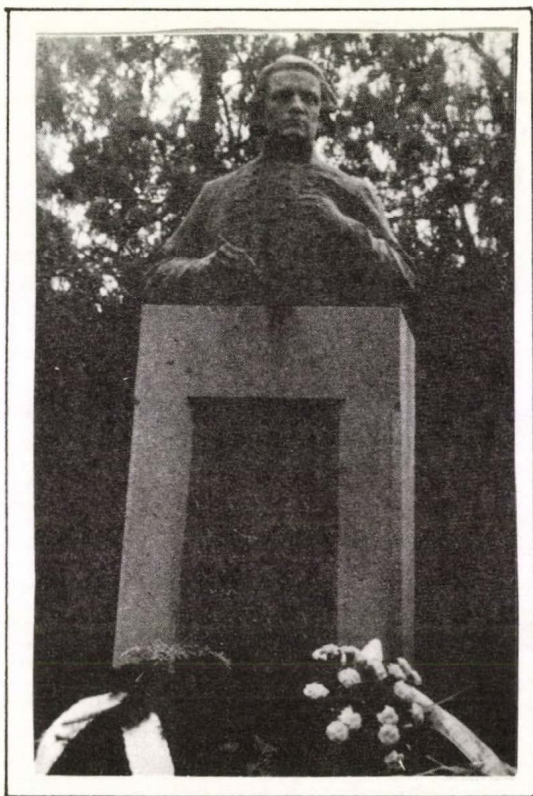
A lélek halhatatlanságáról szóló költeményét.

1812-ig, édesanyja haláláig gyakrabban megfordult Érsemlyénben, később pedig Váradon Dienes és Miklós öccseinél. Erdélyi útja során szintén átutazott, megpihent Biharban, Debrecenben, Váradon, Zsuzsa (Péchy Sándorné) hugánál Álmosdon.

Bihar vármegye megbecsülte emlékét, az atyafiságos rokonságban lévő Fráter Loránd adományából Érsemlyénben szobrot állítottak a nagy szülöttnek.

A debreceni Csokonai Színház épületét Kazinczy szobra is díszíti. Hajdúbagason emléktábla hirdeti Molnár Borbála Domby Mártonnal való kapcsolatát.

Jó lenne, ha a berettyóújfalui névtelen iskolák egyike – mint tervezte a 3. Sz. Általános Iskola – Kazinczy nevét venné föl.

A semjéni emlékhely

(A SZERKESZTŐ JEGYZETE)

1991. augusztus 25-én bensőséges ünnepségen Érsemjénben, Kazinczy Ferenc szülőfalujában is megemlékeztek a nagy író halálának 160. évfordulójáról. Társaságunkat dr. HÓGYE István, FEHÉR József és DOMBÓVÁRI János képviselte. Ez az aktus, amelyen részt vett TÓKÉS László nagyváradi református püspök is, kapcsolatot teremtett a szülőfalu s az itteni Kazinczy-emlékhelyek között. Ez alkalomból érdemes az érsemjéni emlékhely és emlékmű sorsát áttekinteni.

1907.szeptember 22-én nagyszabású ünnepségek keretében állítottak emlékjelet szülőfalujában Kazinczy Ferencnek. Szobrot állítottak neki (lásd az előző oldalon Fehér József felvételét), s szülőházát emléktáblával jelölték meg. A dicséretes kezdeményezésnek nem volt zavartalan a visszhangja és az utótörténete.

Állt még akkor a ház, amelyre a fenti emléktábla került a felirattal: „E házbán született 1759 október 27-én Kazinczy Ferencz az újabb magyar műpróza halhatatlan megalapítója.” Az avató ünnepségen jelen volt – többek között – Négyesy László irodalomtörténész, akadémikus, akinek semjéni emlékbeszéde nyomtatásban is megjelent (Akadémiai Értesítő, 1907. 709–715.o.) A táblának később szomorú sors jutott. Amint a nagyváradi Magyar Szó 1930.július 10-i beszámol róla: "Szentségtörő kezek összetörték az érsemjéni Kazinczy-emléktáblát". A következő évben azért ünnepélyesen megemlékeztek az akkor még álló szülőháznál az író halálának századik évfordulójáról. Jelenleg az eredeti emléktábla a most megnyitott emlékszobában látható, s a szülőház helyén álló új épületre egyszerű emlékeztető került:

A szobrot az eredeti emléktáblával egyidőben avatták. Talapzatának előlapján ez olvasható: „Kazinczy Ferencz születése helyén százados emlékül A hazafiúi kegyelet MDCCCLIX”. Hátoldalán pedig ezt a szöveget vésték kőbe: "E mellszobrot adományozta FRÁTER LORÁND érsemjéni születésű honv. huszár százados. Elhelyeztette, terét rendeztette és kerítéssel állatta a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. Fenttartja a KAZINCZY család. 1907.Szept.22-én".

A szoboravatás kapcsán megszólalt Ady Endre is, s elégedetlenségének adott hangot:

„Kazinczy Ferencnek szobrot fog állítani feledékeny nemzete helyett – Fráter Loránd úr. .... Az érdekesebb mégis az lesz az egész ügyben, hogy persze nagy céció lesz érsemjénben. Meghívják a kormányt, a képviselőházat, úgynevezett tudományos és irodalmi társaságainkat. .... Hihí, tudják-e az urak, ki volt önmagának, Magyarországnak s a nemzetközi humanizmusnak és kultúrának ez a Kazinczy? Darabontlélek, akinek a gondolkozásától még Berzsenyinek Kazinczyval szemben alázatos, forró, szerelmes barátsága is sokszor megriadt. Szabadkőműves, Martinovics társa, könyörtelen újtó, nemzetét ostromozó európai szellem, szociális forradalmár. Egyébként pedig, ha nem is nagy magyar író, de olyan nagy, szomorú magyar ember, hogy összeszorul a szívünk, ha rá gondolunk. A magyar átok a kivételes lelkeket késői poraikban sem kíméli. Fráter Loránd állít neki szobrot, s a mai magyar közélet vezetői fogják emlékeztetést áldomással ünnepelni.”
(Jegyzetek a napról. 1.Szegény Kazinczy Ferenc. = Budapesti Napló, 1907.július 26.)

Megjegyezzük: a "darabontlélek" Ady szóhasználatában 'ellenzéki'-t, 'forradalmár'-t jelent. A költőnek az fájt, hogy az akkori "hivatalos" Magyarország – szerinte – kisajátítja magának Kazinczyt, noha nem látja igazi jelentőségét. Összel újra visszatért a témához:

„Kazinczy Ferenc érsemjéni szobra Fráter Loránd hegedűjától fogantaték, s ez a képtelen dolog meghosszította magát. Kazinczy Ferenc faragott képe előtt egy sötét fejű nebuló, Marchall nevű, valószínűleg egy a Rákosi-féle magyar-sváb imperialisták ifjú seregéből, a Széchenyi Szövetség nevében szidalmazta a szabadkőműveseket.”
(Jegyzetek a napról. 1.Az érsemjéni botrány. = Budapesti Napló, 1907.szeptember 25.)

Megjegyzendő, hogy Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap szerkesztője Ady ádáz ellenfele volt, a Széchenyi Szövetség pedig egy 1906-ban alakult egyházi jellegű ifjúsági egyesület.

A két világháború között Kazinczy szobrát nem nézte jó szemmel valamennyi politikai erő, s – akárcsak az emléktáblát – ezt is ledöntötték. 1942-ben állították fel újra, miután a Partium és Erdély egy

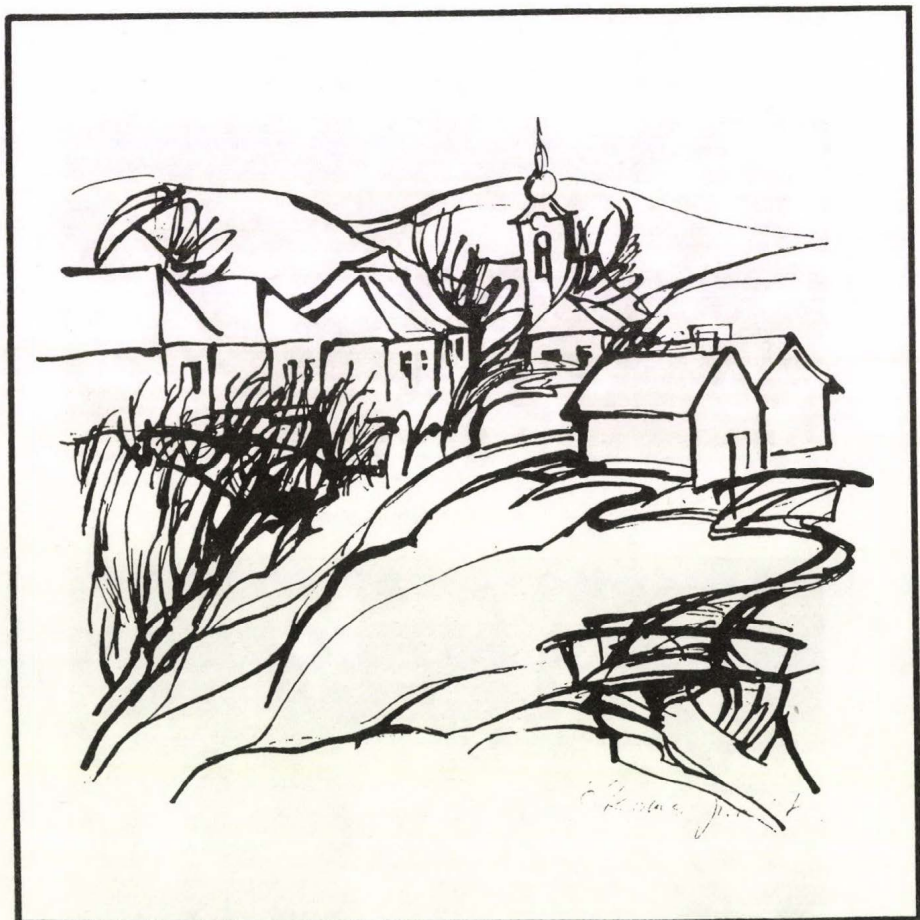
része visszakerült Magyarországhoz. Később, a II. világháború után veszély fenyegette újra ezt az irodalmi emlékhelyet. A bokros liget lombjai rejtették el Kazinczy mellszobrát illetéktelen és ellenséges tekintetek elől. S most, a község nagy szülöttje halálának 160. évfordulóján közös erőfeszítéssel rendezték a környéket, emlékszobát rendeztek be, s méltó ünnepeléssel emlékeztek az 1991. augusztus 25-i 'megható és tartalmas ünnepségen.

ÉRSEMJÉN, 1991. augusztus 25.

Hídvégi Lajos:

KAZINCZY ÉS FERENCZY ISTVÁN

Ferenczy József pataki deák napjainkban előkerült miszcellanéája ad alkalmat a nagy literátor és Ferenczy István barátsága történetének áttekintésére.

A hazai vegyes tartalmú kéziratos könyvek elterjedését minden bizonnyal a kollégiumokban kell keresnünk, a sárospataki kollégiumban elsősorban. Szükségképpen jöttek létre, mert zömükben tanulmányi jegyzeteket tartalmaznak tankönyvpótlásképpen. Ami más a tananyagot kívül találhatók bennük – aforizmak, saját költésű versek, naplójegyzetek, anekdoták, hasznos tudnivalók, híres emberek történetei és családtörténeti adalékok stb. – az általános műveltségre törekvő fiatal emberek korának érdekességei, szenzációi voltak, azért gyűjtötték, hogy érett emberként is meríthessenek belőlük.

Patakon a XIX. század elején tömegmozgalommá terebélyesedett a kéziratosok vezetése. A nagy érdeklődésre való tekintettel a Nádaskay András vezette pataki nyomda tucatjával kötötte a deákok számára a borge-rincű miscellaneákat. Ferenczy József kéziratosra arasznyi hosszú és bakarasznyi széles, közel két centiméter vastagságú kétszáz oldalas simalapú könyvecske. Gerincén az aranybetűs MISCELLANEA azonos a kollégium könyvtárában őrzött számos korabeli pataki kiadvány kötésbetűjével.

A vizsgált kéziratos könyvet Cegléden Szenczy György tanár űrzi, ő adta a kezembe azzal az engedéllyel, hogy tanulmányozzam, és az egész vagy részleteket publikálhassam belőle. Köszönet érte.

*

A Ferenczy család

„A Ferenczyek ősi fészke Debrecen, innen vándorolt a XVIII. század közepe táján egy Ferenczy István (I.) nevű lakatoslegény, a szintén protestáns és iparúzó Rimaszombatba, Gömör-Kihont megye székhelyére. A mester 1786-ban nőül vette Szoboszlai Katát. Házasságukból született István (II.), a szobrász atyja, aki apja nevével a mesterséget is örökölte. Idős korában városi szenátor volt.”¹⁾ Ferenczy István (II.) és Kálnai Mária 1786-ban kötött házasságot Rimaszombatban. Gyermekeik: Mária (1789), István (1792), János (1795, korán elhalt), József (1797. október 6.) és Erzsébet (1803, aki ugyancsak korán halt meg). Istvánról biográfiák és lexikonok emlékeznek meg, a magyar művészettörténet kiváló szobrászként tartja nyilván. Itt most csupán akkor beszélék mozgásáról, ha kapcsolatban van Kazinczyval és öccsével, a pataki diákkal, aki viszont nem ismerős a magyar művelődéstörténetben. Életútját summázva: Rimaszombatban született 1797-ben, sárospataki deák volt, 1824-26 között miskolci gimnáziumi tanár. Elvégezte az utrechti egyetemet, teológiai doktorátussal jött haza. Sárospatakon, majd Kassán volt lelkész és esperes. A rányi fürdőben halt meg 1873. július 7-én.

A szobrász öhozzá ragaszkodott egész életében legjobban, mert tanult ember volt, és vele értette meg magát elsősorban. Egymáshoz való vonzalmuk érthető volt, feltörekvő emberek voltak, armális nemeselek lévén földbirtokuk nem volt, családi segítségre nem számíthatnak, a maguk erejére voltak utalva. Figyelték egymást; különösen István látta el öccsét biztatásokkal és tanácsokkal. Boldog volt, amikor a vele egy hús és vér öccse valahol sikert ért el. Bátyja halála után József százötven levelet őrzött Istvántól. A levélgyűjtemény Wallentiny rimaszombati tanár kezére jutott, aki 1912-ben nyilvánosságra hozta.²⁾

Ferenczy István és a Solon szobor

Céhi szokás szerint fölszabadulása után apja lakatosműhelyéből huszonkét évesen vándorútra kelt az idősebb fiú, István. Gyalog indult a császárvárosba, öccse és egy közös barátjuk kísérték el az oszgyáni partig.³⁾ Némiképp pénzzel rendelkezett, mert egész napját a bécsi akadémián töltötte, mesterségéből teljesen kiesett.

„A sok számos nálunk található antik vagy régi híres embereknek portrai-jai agyagba való foglalását, mineműek: Solon, Licurgos stb. ezeken négy vagy öt nap, két vagy három hétig dolgoztam, ismét összetörtem s újra kezdem, reggel 6-tól 8 óráig. 8-tól 12-ig az ércmetsző iskolában a portraitokat vagy figurákat kicsinnybe viaszból kinyomni, annak utána acélba bemetszeni, épen azon darabot is, amelyért a prémiumot nyertem, volt a Solonnak a képe.”

Az acélmetszet benn maradt az akadémián, de készített róla egy viasz szobrot, amelyet ajándékba küldött öccsének.⁵⁾ József a szobrot tovább ajándékozta Kazinczynak Széphalmon 1820 tavaszán tett második látogatásakor.⁶⁾

„Innapi deák lévén, Villybe 's Regmecen, öszve jöttem a' filialis Széphalmon Tek. Kazinczy Ferencz Urral, Hazánk első Litterátorával. (1820.) Május 19-én 2 óra tájba értem nála, 's az ebéd későtske lévén, együtt ebédelénk. Ebéd után sokat beszélünk Kedves Testvérem felől, 's képes gyűjteményeinek egy részét megmutogató. Innep után ismét 10 óra tájba menék hozzá. Ágyba olvasni találtam. Némelly Nevelést illető dolgok felől értekezvén velem, a' Mtgos Grófné is közinkbe 's beszélgetéseinkbe egyélté magát. Ekkor adtam által örökösen a' Testvérem által atzelra metszett, 's megkoronáztatott Solon fejének hűséges másolatját viaszból. Alig vette el a' Nagy Szemérmes Férjfi. De én az ő nagy mívísi talentumának áldozni akarván, több kéréseim által kenszerítém, hogy venné el néki szánt ajándékomat.”

Az ajándékozásról értesítette bátyját, megírván Kazinczy elismerő szavait. A szobrász már ekkor Rómában élt és onnan írta:⁷⁾

„...tekintetes Kazinczy úr, akinek behúzott szavai könnyeket facsart szemeimből. Levél tőle nem kaptam, de te köszönts.”

A Solon szobor feltehetően a sárospataki kollégium gyűjteményében van, vagy a széphalmi emlékműzeumban.

Ferenczy József második látogatásán Kazinczy már megmutatta a teljes gyűjteményét.⁸⁾

„Ebéd után ismét gyönyörű képes Gyűjteményét mutogató. Ott láttam a' Nagy Canovának a' képét is. Elbutsuzásomkor kérte, hogy valamelly jó Nevelőt ajánljak. Megígértem, hogy tselekedni fogom. Maga és M. Felesége egész a' Falu végén lévő Kortsma házig kísértt 's ott váltunk el, én szomorúan andalognván azon az Ideán, hogy a Nagy Ember társaságával tovább nem élhetek!!!”

A látogatásról sárospataki keltezéssel ír, folytatása ugyanezen a lapon széphalmi helyszín, művészetelméleti fejtegetés, amely feltehetően Kazinczytól származik:⁹⁾

„Olasz és Hollandiai Iskola. A' Művészek a' lehető legnagyobb szépséget adják, kivált a' Portraiterozásba a' tárgynak, de úgy, hogy még is meglehessen esmérni. A' Hollandusok természete-

sen a' mint látták úgy adják elő. A' Görög Oskola együtt tart az Olással, 's kivált a' Faragók örömet Görög Costumot adnak a' Képre."

Nem volt látogatója Kazinczynak, akivel gondolatot ne cserélt volna a képzőművészetről, melynek hazai mestereinek hiányát és a művészetek iránti érdeklődést ne hiányolta volna. Ugyanolyan lelkes hírveréssel támogatta a magyar festészetet, a grafikát és a szobrászatot, mint a literatúrát. Wesselényi Miklós 1814-ben meglátogatta Széphalmon, három éjjel két óráig beszélgettek, bármilyen témán is kezdtek, mindig a képzőművészeteknél lukadtak ki. Ekkor került szóba a pesti Donát János művészete,¹⁰⁾ aki

"mind Wt mind Patakit festette. A' P. ábrázából, mondám én, egy gyönyörű Van Dycki fejet csinálhatott, 's magyaráztam a' szó értelmét."

Kazinczy szenvedéllyel utazott a hazai tájakra, de járta az idegen országokat is, útjairól képzőművészeti alkotásokkal meggazdagodva tért haza. "Hazámban még nincsenek képárus boltok, nincs alakuló akadémiánk, s nagyjainknak egyéb kell, mint festés és rézmetszet."

Börtönből való szabadulása után, 1801-ben hazatérve boldogan számlált ezernyolcvanegy metszetet, évszázadokkal mérve, a XV-iktől a XIX.század első esztendejéig. Uralkodók, nemzeti hősök portréján kívül városok és várak változatos metszetein át nagy értékű térképek is voltak birtokában a törökök 1566-bani hadjáratától kezdve az 1803-ban metszett Bécs és környékének ábrázolásával. Közismert Kazinczynak anyagi romlása, pénztelensége, végső elszánással eladta könyvtárát és metszetgyűjteményét a sárospataki kollégiumnak.¹¹⁾

A Csokonai-szobor

Országos érdeklődést váltott ki Ferenczy István Csokonai-szobrának Rómából Debrecenbe ajándékozása.

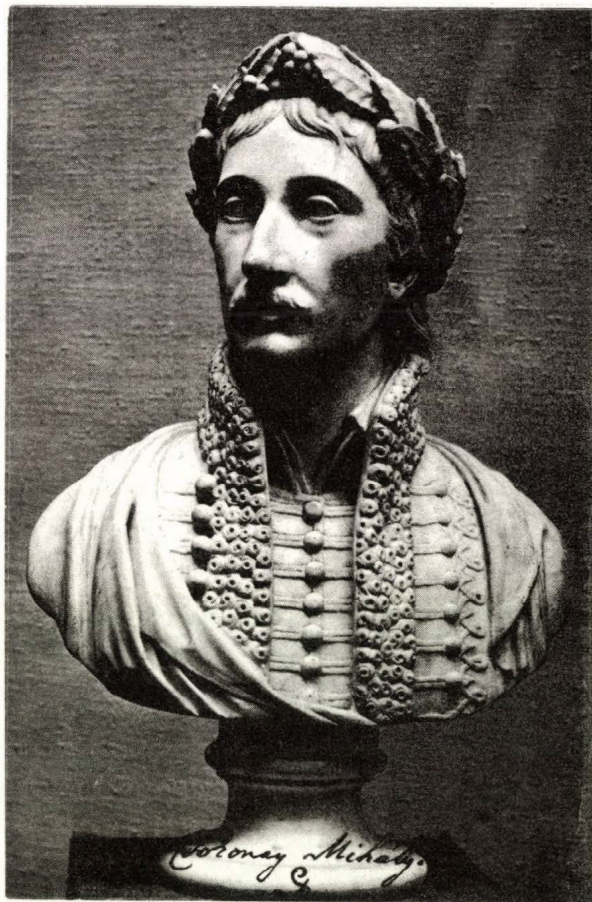
"Igyekeztem a' kép faragásban magamat valamennyire kipallérozni, a' Hazának szolgálni, derék embereinek egy serieszt faragni, a' mesteri műveket sz.ozolni, és senkinek semmit nem szóllani. - Mellynek első zsengeje ezen Csokonay mejjképe, mellyet több tanulásaim mellett időtöltésből faragtam. Alkalmatosabb helyét találni nem tudtam, mint azon Oskola több Gyűjteményi közzé tenni, a' hol ő született, tanult 's megholt. Vegye hát kedvesen a' Debreczeni Nemes Collegium. Az Ajánló magát többekre ígérven, a' Magyar Haza Szolgája

Ferenczy István Képfaragó
Rómából."¹²⁾

Kazinczy látta a szobrot és lelkesedett. Ám ismerte személyesen Csokonait, akire ez a szobor nem hasonlított.

„Szerencsés gondolat vala az is, hogy a' Csokonai válla meztelen vagyon ugyan hagyva, de lepelként rá veté a' mentét. Ez fog mentségére lenni a' bajusznak, mellyet szakál nélkül csak skláv és Mirmillo visele. A' ki Csokonait ismerte, azt a' kövön fel nem leli, mert rézbe vésett képe, melly után az Úr dolgozott, hozzá ugyan nem hasonlít. De a' Plastica' Műveiben nem hasonlítás, hanem nemesítés kívántatik.”

Rómába írta Kazinczy Ferenczy Istvánnak Széphalomról 1823. január 17-én ezeket a sorokat.¹³⁾

Csokonai Vitéz Mihály mellszobra – Ferenczy István műve (1818)
(Déry Múzeum, Debrecen)

A Pásztorlányka

Ferenczy István újabb szobra általános lelkesedést váltott ki a szépmesterségek hódolóiából. A költők ódákat írtak, Kazinczy is tollat ragadott.

FERENCZY' GRAPHÍDIONÁRA

Lyányka, találva van ő! 's te mosolyogva csudáldod, hogy arczát

A' homok illy híven szökteti-vissza feléd.

Szóllj, ki vezette karod'? ki sugallta kebledbe hogy azt merd?

Néked ez elhevülést egy kegyes Isten adá.

„Ámor nyújta segélyt, 's munkám' kedvelni taníta;

'S a' leczkét egygyütt vette Ferenczy velem."

Versével együtt a következő megjegyzéseit is megírja Ferenczy-nek Kazinczy ugyanebben a levelében:¹⁴⁾

„Ezen Epigrammára gyúlaszta engem az, a' mit az Úr' lyánkája felől az Igaz' barátom' Ujságlevelében olvastam, mert még nem látám a' szobrot. A' Szobrász Antik világban él; 's így illő vala felőle nem rímes, hanem scandált sorú 's görög ízlésű versben szóllanom.

Melly dicső pályát fut az Úr, édes barátom! Az Úr az első Magyar, a' ki fényt von ezen a' maga Nemzetére. Neve örök emlékezet marad közöttünk, míg az enyém, ki Nemzetünkre tollam által óhajtottam volna fényt vonni, egy két tized mulva feledve lesz. A' márvány és a' görög ízlésben dolgozott művész' Munkája kaczagja az idők' ostromát: a' Nyelv és a nemzet ízlése mindég változni, nemesedni fog, 's ifjaink bennünket öregeket egészen el fognak 's nem sokára homályosítani. Azonban mi, az Úr és én, egy időben élénk, 's illő, hogy egymást ismertük és szerettük legyen, mert egy Haza gyermekei 's egy pálya Futóji Vagyunk.

....

Egyedül azt óhajtottam volna még érteni az Igaz' tudósításából, hogy a' szép leány mit csinál bal kezével. Az Úr ízlésétől azonban várom, hogy ennek franczia, theátrumos mozdulatot nem ada."

A Ferenczy testvérek tervezték, hogy együtt látogassák meg Kazinczyt Széphalmon, de végül ez külön-külön sikerült nekik.

J e g y z e t e k

- 1) Döbrentei Gábor: Ferenczy István. = Közhasznú Esméretetek Tára, Pest, 1832. IV.kötet, 493.o.
- 2) Wallentiny Dezső: Ferenczy István levelei. Rimaszombat, 1912.
- 3) Ferenczy István szüleihez írt levele Rómából. 1818.

Ferenczy István: "A szép mesterségek kezdeti" (Pásztorlányka)
 (Schöffft József Ágoston rajza után Josef Berkovitz rézmetszete)
 Megjelent a "Hébe" c. zsebkönyvben 1825-ben, Kazinczy erről írt
 Széphalomról 1825. január 4-én Ferenczy Istvánnak (4442.sz.levél)

- 4) Ferenczy István apjának Bécsből írt levele 1817. június 13-án.
- 5) Ferenczy István öccséhez írt levele 1817. augusztus 24-én.
- 6) Ferenczy József: Miscellanea (1819-1824). 105.o.

- 7) Ferenczy István levele öccséhez 1820.december 20-án.
- 8) Miscellanea, idézett kézirat, 105.o.
- 9) Miscellanea, i.k. 105.o.
- 10) Kazinczy levele Kis Jánosnak 1814.december 19-én. = KazLev. XII.k. 266.o.
- 11) Hegyi József: Kazinczy metszetgyűjteménye. = Honismeret, 1984. 4.sz. 7-9.o.
- 12) Ferenczy István levele a debreceni kollégiumhoz Rómából 1822.augusztus 17-én. = Miscellanea, 99.o.
- 13) KazLev., XVIII.k. (Bp. 1908.) 236.o. 4150.sz. levél.
- 14) Ugyancsak a 4150.sz.levélben; KazLev. XVIII.k. 235-6.o.

Kazinczy és Ferenczy

(A szerkesztő jegyzete)

A magyar klasszicista szobrászat jeles mestere, Ferenczy István 200 évvel ezelőtt, 1792.február 24-én született Rimaszombatban. A bicentenárium alkalmával érdemes további adalékokkal megvilágítani a szobrászművész és Kazinczy kapcsolatát. Az alábbiakban a Kazinczy-levelezésből idézünk.

1.

1823.január 18-án gr.Gyulay Karolinának írja Kazinczy Ferenc:

„Egy Rimaszombati (Gömör Vármegyében) Lakatos a' maga fiját úgy nevelte, hogy ismét Lakatos legyen. A' legényke egy két esztendeig atya körül tanulta a' Mesterséget; most Pestre küldé hasonló véggel; ott az ifjúnak a' Rajzoló Professor alá kelle Vasárnapokon feljárni, 's a' Prof. észre vette hogy ebből valami válhat. Az ifjú azután Bécsbe ment-fel. Ott az Academiában meglátá, hogy más hasonló korú ifjak Statuákat faragnak, emberi figurákat rajzolnak. Ha ezek tudhatják ezt, miért nem én? kérdé magától, 's atyjának híre nélkül elkezdé magát ezekben gyakorlani. Idő jártával Praemiumokat nyere az Examenben, 's ez annyira felverte lelkét, hogy eltökélé meglátni Rómát és Canóvát. Canóva ötet nem bocsátá maga elébe midőn azért könyörge, hogy ötet műhelyébe venné-fel, elrettenvén talán annak hallására, hogy ő Magyar. Mert mi a' Mesterség embereinél ollyaknak tekintetünk mint a' Kozák és Tatar. A' szegény ifjú tehát Thornwaldsennél jelenté magát, ki második Statuarius Canóva után a' világon, 's meghalván Canóva, most az első. A' mi szeretett Palatinusunk Rómában mulatván Thornwaldsent is meglátogató, 's Ferenczy István megszólítja a' Palatinus egyik Kamará-

sát Gróf Pálffy magyar nyelven. Ez elcsudálkozik 's jelentést teszen a' Palatinusnál. Minthogy Thornwaldsen sok szépet monda az ifjú tehetségei felől, a' Palatinus neki esztendei segélyt ígére, de azon lekötélés mellett, hogy Ferenczy h é t esztendeig Thornwaldsent el nem hagyja. Ferenczy most küldé a' Palatinusnak a' maga Munkáját Carrarai márványban, 's az Budára megérkezett. Egy leány jobb térdére bocsátkozik, 's a' fővenybe vonja szeretőjének arczonásait, az az profilját. Ugy beszéli tudnillik a' Festők Mythosza, hogy a' Képirást egy szerelmes lyány találta-fel, 's az által, hogy a' kedvelt Ifjú profilját a' fővenybe rajzoló. Lehet e szebb gondolat mint az hogy egy kezdő Művész azt adja-elő, mint kezdődött a' Művészség?

Ennek az új Statuáriusnak a' testvére Pataki Deák, 's eddig a' Kazinczy Sophie (Vay Ábrissné) gyermekeit tanította. Vay nekem elbeszélé, hogy az ő Praeceptor a micsoda leveleket veszen Rómából, a' testvérétől. Nem tudtam hinni. Végre a' Deák olvastatá velem a' leveleket". ....

A' Művészek Mythológiája a' Leánynak nem ada nevet, név nélkül szólni pedig a' Státua felől bajos. Én Graphídiön nak nevezém el, melly görög szó kedves kis Rajzoló t jelent..."

(KazLev. XVIII.k. 238-239.o.)

Megjegyzendő, hogy ekkor Kazinczy még nem látta a szobrot, illetve rajzát.

2.

1823.február 12-én gr.Gyulay Lajosnak írja Kazinczy:

"Én olvastam /Ferenczy Istvánnak' Patakon tanuló József testvérehez írott leveleit. .... Azonban ezek az ő levelei azt mutatják, hogy lelke vadan, sivatagon maradt, és hogy csak a szeme s keze mívész. Egy 12 esztendő gyermek szebben írja leveleit, s Ortophídiája olyan mint egy szép Burgerlyánykéé. De én Bécsben sok művészt ismerek, a ki nem több mint Ferenczy s ő azért nagy lehet a maga nemében."

(KazLev. XVIII.k. 256-257.o.)

3.

Kazinczy Ferenc Ferenczy István két sokat emlegetett szobrát először csak leírásból ismerhette. Igaz Sámuel a Magyar Kurír 1822.december 20-i számában írt a Pásztorlánykáról és a Csokonai-szoborról. A szobrokat József főherceg rendelte, a Pásztorlánykát a Nemzeti Múzeumnak, a Csokonai-szobrot a debreceni ref. kolléiumnak küldte el. Kazinczy először e leírás alapján mondott véleményt a két szoborról, így Ferenczynek 1823.január 17-én írt levelében is, amelyet Hidvégi Lajos tanulmányában idéz. A Magyar Kurírban ez jelent meg a Csokonai-szoborról, aminek alapján Kazinczy először megnyilatkozott:

"Csokonai Vitéz Mihály' büszkje igen tisztán és nagy szorgalommal készült. Homloka' fürtjét, mint jeles Költőnek, borostyán-koszorú keríti, orcáját mint Magyarnek bajusz férjfiusítja; nyaka egészen szabad minden kötő nélkül, mejjén nemzeti köntösünk, mente van. Ezen képet Ferenczy, hihetőleg a' Prof. Márton József Úr által rézre metszetett és kiadott után készítette."

(V.ö.: KazLev. XVIII.k. 522.o.)

Később – természetesen – a szobrot is megtekinthette Kazinczy Debrecenben, 1824.májusában. A Kedveskedő 1824.augusztus 3-i számában a szoborról is írt "Töredék egy Utazó' Leveléből" címen, elég részletesen. (Idézi Sz.Kürti Katalin "Kazinczy és a debreceni művészeti élet" című tanulmányában, Széphalom 3., 1990. 108.o.) 1824.július elsején gr.Dessewffy Józsefnek írt levelében is említést tesz róla:

"Debreczenben Május 20.d. első dolgom az volt hogy Prof. Sárvári Ur által magamat a' Csokonai mellyképéhez vezettessem. A' fej feljebb van minden magasztalásnál; nem a' Csokonai feje, de gyönyörű fej, 's gyönyörűen dolgozva. – De melly visszásság; mente, dolmány felöltve, a' büsztön, 's minden nyakravaló nélkül, úgy hogy a' nyak egészen mezítelen. Vedd már ezt a' modern costumt a' testen, és azt az ideálist az arczon, 's azt a' poetait a' borostyán koszorúval, melly nem a' homlokot veszi körül horizontális vonásban, hanem a' fül mellett megyen fel, mint az Imperatorok fejeiken. Azért hogy némellyek modern costumban faragtatják magokat, Ferenczinek a' poeta Csokonait poetai costumban kellett volna adni – mezítelen karral és mellyel, 's horizontális koszorúval inkább mint a' hogy itt adá, – noha ez nem olly vétek mint az elsőbb."

(KazLev. XIX.k. 144–145.o.)

Kazinczy azt is kifogásolja e levelében, hogy a szobrot a kollégiumban két ablak közé állították, üveg tokkal borították, így szépsége nem érvényesül megfelelően.

4.

1825.január 4-én Széphalomról írt levelében Kazinczy tájékoztatja Ferenczy Istvánt, hogy a "Hébé"-be recenziót készül írni Ferenczy szobráról, s kérdi erről a szobrász véleményét. Végül a recenzió a "Felsőmagyarországi Minerva" 1825.évfolyamának 2.füzetében jelent meg (43–47.o.) A levélben a Pásztorlánykáról ez olvasható:

"A' harmadik tábla bennünket Magyarokat közéről érdekel: ímhol a' mi Ferenczynk Graphidiona (így nevezzük-el mi a' rajzoló leányt, a' rajzolást, festést jelentő görög szótól; mert a' Pásztorleány a' dolgot közelebből nem bélyegzi). A' Mesterség Mythológiája szerint egy leány szerelmes andalgásában a' Tenger szélén, még a' Rajzolás feltalálása előtt, vesszejével egy figurát vona a' fövényben, és íme, a' csuda! a' rajzolat a' fövényben a' szeretett ifjú profilképét adá! A' leány látja ezt, 's keblében az a' gondolat támad, hogy így tehát lehetne képet adni minden tárgynak, 's ez a' feleszmélet lesz a' Mesterség feltalálásának szempillantása. A' kezdő Ferenczy választhata e méltóbb tárgyat első munkájára, mint a' Mesterség' kezdetét? Valóban neki e' gondolatot egy kegyes Isten adá. – A' Plastica' (faragás) műveiről az ítélni méltólag, a' ki magát látá a' művet, Recensnek pedig e' szerencséje még nem leve; 's valljuk-meg, a' szobrok' legnemesebb nemei a' fenn-állók; mert azok láttatják a' növés' szépségét, 's a' ködlepel' lefolytának szép játékát: de itt a' történet, mellyet adni kelle,

nem állást kívánt, hanem guggolást; 's ilyen a' Bernini Vénusza is, mely bizonyos tekintetekben megelőzi a' Mediciszi Vénuszt, inkább illvén a' ruha nélkül talált asszonyi szeméremhez. De mely szépségek vagynak itt! A' felső rész minden lepel nélkül, hogy a' leány kecséből semmi el ne fedettség: az alsó rész pedig igen értelmesen 's szép redőkben 's vetésekben elleplezve. Kivált az egyenesen kinyújtott karnak kell gyönyörűnek lenni. A' haj, vittába kötve szerény gonddal (az az modestus gonddal)."

(KazLev. XIX.k. 275-276.o.)

Ferenczy 1825.február elsején válaszolt Kazinczynak, s a recenszió tervezett szövegére ezt a megjegyzést teszi:

„A mi a' te recensziódat illeti, a' leg nagyobb háladatosággal meg köszönöm, hogy olly kedvezőleg ítélsz munkám felől, ha valamit kelene felőlle mondanom, én úgy gondolnám, hogy a' Mesterség helyett írnl Művészség, és a' bernini Venusa helyet a Vaticanumi Venus a fűrdőbe, és ha jónak látod tőld a végire ezt: „Valamennyire sérti a' szemet az a mindennapi profil-kép a földön, és kívánni való volna, hogy jobban egy Görög ifjú képére emlékeztetne, és csak oda karczolva, ha első rész nem olly tökéletességgel el készítve, más különben az egész figurából ki húzom, hogy talán a' Ferenczy Márványa nem ugy lesz, és ez csak a' reizolásbeli !/! hiba.'"

(KazLev. XIX.k. 285.o.)

5.

Kazinczy már sárospataki diákként megismerte Ferenczy Józsefet, a szobrász öccsét. Általa szerzett tudomást Ferenczy István pályájának alakulásáról, így Dúlházy Mihálynak 1821-ben ezt írhatta a szobrászról:

„ki most Rómában van, 's Thornwaldsen mellett valóságos Művésszé képi magát. Nem lehet az középszerű Művész, a' ki által a' maga fejét a' Bonaparte Lucián leánya márványban és élet' nagyságban dolgoztatá."

(KazLev. XVII.k. 395.o.)

Ferenczy József Kazinczy rendelkezésére bocsátotta Ferenczy Istvánnak öccséhez írt leveleit, s ezeket Kazinczy kivonatolta. Így maradt ránk a szobrásznak ez a néhány sora:

„Én 13. Aug. a' Pásztorleányomat (vagy a' Művészség' kezdetét) egészen elkészítvén, nem kevés bosszúval, mellyről most hallgatók, 14diknek hajnalán, mint minden lelki isméret' mardosásától szabad ember azon józan ítéletű nyugott lélek, bár megvetett is valakiktől, de még is győztes vagyok, talán sírva is, csak rosszul öltözött betűkkel talpkövére ezeket íratta velem: AUX. 105. PALAT. SEM. AUB. ART. INI. PANN. VIND. POST. BVUDAM. AICVP. CXXXVIII. AN azonban az asztalos megérkezett, még utolsó kötelelességemet megtettem, a' legnagyobb vigyázással magam tulajdon kezeimmel farekeszébe béhelyeztettem, kívántam szerencsés megérkezést és a' magyar művész egen boldog derü-

lést. Uti társul adám Csokonait, a' ki őt Budáig fogja kísértetni, és onnan Debreczenbe, mint született földére a' Collegiumba be fog küldetni ezen előírással: CSOKONAI. hátulsó részére FERENCZI. SC. TALE. MER."

(KazLev. XVIII.k. 521.o.

A levél 1822.augusztus 31-én kelt.)

Ugyanitt a szobrász Canovárról is megemlékezik:

„Munkájit Bécsbe bámultam, őtet csak látni Rómába jöttem. 4 esztendeig vele állandó barátságban éltem, utolsó nálam létekor nyájasabb volt mint valaha. Szinte utolsó szava ez volt hozzám: Midőn te hazádba vissza fogsz érkezni, majd meglássd milyen jól fognak hazád fiai felvenni, mely Profecziója már is láttatik beteljesedni."

Kazinczy és Ferenczy József kapcsolata később egy időre meglazult, s akkor lett közvetlenebb újra, amikor a szobrász öccse sárospataki lelkész lett. 1830.november 15-én például Bártfai Lászlónak írva Kazinczy említést tesz róla, mint „ki 1828. Hollandiában theol. Dr. leve - ez nálunk ritka história", s kitér arra is, hogy egy sátoraljaújhelyi temetésen maga is hallotta, prédikációja „olly elragadtatásba hozá minden látóját és hallóját, hogy egyébről itt senki nem beszélt." (KazLev. XXI.k. 402.o.)

Sárospataki tanulmányai és három évi miskolci tanárság után került ki Utrechtbe. A "Hazai és Külföldi Tudósítások" 1829.május 13-i számában ezt írják róla:

„Ferenczy Jósef Hazánkfia, amaz isméretes szép lelkű 's ritka ügyességű Képfaragó Ferenczy István Úr' testvére e' f. eszt. Bőjtmás hava 9-dik napján, a' Hollandusok Ultrajektomi Universitásában, mint Helv. Vallást követő ifjú tudós, a' Theol. Tudományok' Doctorává emeltetett, mellynek megnyerésére nem tsak az által érdemesítette magát, hogy a' nevezett Universitas' kebelében, minekutánna több külföldi Universitásokat meglátogatott volna, másfél esztendeig mulatott; hanem különösen az által, hogy a' Theol. tudományokban szerzett szép ismereteiről három ízbeli szoros megvizsgáltatás, azután egy tudós Theol. értekezés' írása 's közrebotsátása, és némelly azon tudományból vett állítások' nyilvános megmutatása által győzte meg az őtet közönséges helyen vizsgáló tudós Theol. Kart; - mellyről ezen Kartól bizonyyságot, t.i. függő petsétes levelet, vagy Diplomát nyervén, kevéssel azután elhagyta Ultrajektumot, 's édes Hazájába néhány napokkal ezelőtt visszavért."

(KazLev. XXI.k. 713.o.)

Tudjuk róla, hogy 1830-ban hívták meg Sárospatakra lelkésznek, s Váczy János úgy tudja, hogy mint kitűnő szónokot, őt szemelték ki az 1832-6-i országgyűlésre egyházi szónoknak. 1836-ban lett kassai lelkész. 76 éves korában, 1873.július 7-én halt meg.

Talán itt említhetjük meg, hogy Kazinczy a két tehetséges ifjú édesapjával is kapcsolatba került. Ezt bizonyítja id.Ferenczy István-

nak 1830.december 15-én Rimaszombatból Kazinczynak írott levele, melyben köszönetet mond az író iránta és fiai iránt megnyilvánuló figyelmességéért. (V.ö.: KazLev. XXI.k. 426-427.o.!)

6.

Kazinczy 1827 decemberében szerzett tudomást arról, hogy Ferenczy szoborportrét készít róla. A hírt Toldy Ferenc közvetítette, aki Szemere Páltól tudott a szobrász munkájáról. Az író nagy érdeklődéssel gondol az általa igen nagyra becsült művész őt megörökítő szobrára, s tele van kérdéssel. Toldynak írja 1827.december 12-én:

"Szeretném tudni, profilban e vagy büsztben. Akár így, akár úgy, kevélykedem vele, mert megvallom kevélységemet, hogy ha majd Pesten leszek, 's még nem volna a' büszt, magam kérném rá. Ezt bizonyosan Szemereinek kell köszönnöm, ki rajzolatimat és a' gipsz fejet tőlem csak rajzolás végett vette. A' kit Te édes barátom 's Ferenczy tevé halhatatlan-ná, az nem sülyyedhez feledségebe."

(KazLev. XX.k. 418.o.)

Arra kíváncsi tehát, hogy profil dombormű, vagy mellszobor készül-e Ferenczy műhelyében. Másnap újabb levelet ír Toldynak, s erre a kérdés-re abban újra visszatér, hozzátéve: „Lángolok magamat Ferenczy által látni megdicsőítve." S újabb kérdése is van: „Osztan öregem, vagy ifjan?" (U.o. 419.o.) Ugyanazon a napon barátjának, Desseffy Józsefnek írt levelében sem hallgat a hírről.

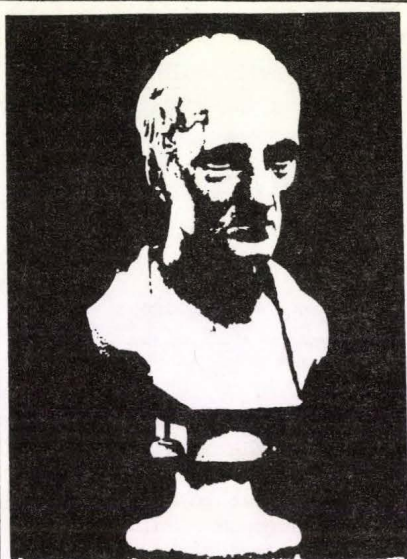
„Utolsó postával vevém egy Pesti barátomnak levelét, 's csak abból tudom a' mit meg sem álmodtam, hogy a' Rómából haza tért és Canováól kedvelt Ferenczy, fejemet carrári Márványból faragta, három vagy négy rajzolások, és a' Döbrenteinél függő képem után. Bizonyosan azért hogy a' hír engem meglepjen, ezen említett levél megérkezéséig, nem tudtam hogy a' fej készül, 's ma még azt sem, ha az profil e vagy büst e. Igazságos vagyok megvallani, hogy Ferenczy által látnom megtiszteltetésem, annak nagyon örvendek. Nem tudom, örömemben mennyi része van a' hiúságnak, mennyi a' Mesterség' szeretetének; mert én örvendének, ha azt hallanám is, hogy Verseghy 's Bacsfányi vannak metszve; de azt nem is kérdem."

(KazLev. XX.k. 421.o.)

Kazinczy Guzmics Izidornak is hamarosan megírja Ferenczy készülő szobrának hírét, ismét hangot ad örömének, s esztétikai nézeteit is tükröző megfogalmazását adja gondolatainak:

"Plasticusnak nem szükség h a s o n l í t ó fejet dolgozni: ő az i d e á l t keresi, 's azt a' Döbrenteinél függő kép után, melly a' Tiédnek mása, 's egy profil rajzolat, és egy három negyedrészt profil után (mind ez mind az árnyékrajz után) elérhette.)

(KazLev. XX.k. 424.o.)

Ferenczy István: Kazinczy

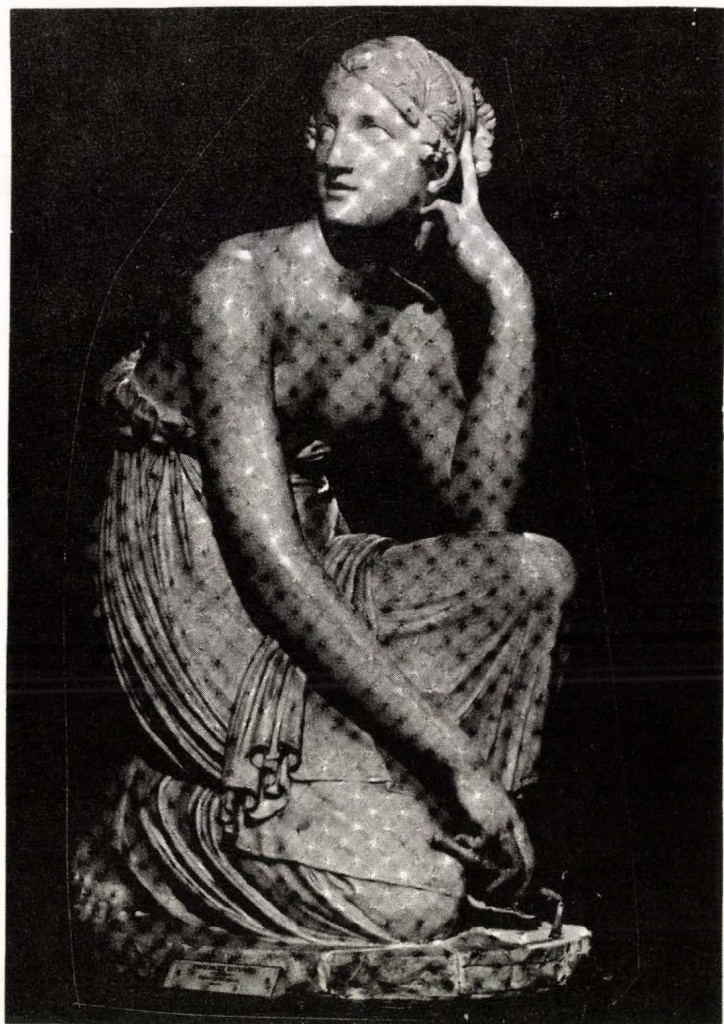
1828. augusztus 19-én Újhelyből írta Kazinczy Ferenczynek az örömteli hírt, hogy még abban a hónapban találkozhattak Pesten. Megjegyzi: „Stettner György társamtól hallám Tornán, hogy fejem már gipszben is le van öntve. Neked köszönöm, hogy halhatatlanná tévél.” (U.o. 529.o.)

Ferenczy István 1827-ben valóban elkészítette Kazinczy márvány mellszobrát. Rózsa György művészettörténész ilyen leírást ad róla: „Mellig látható, szembenéz. Ritkás hajjal, borotvált arccal. Vállára vetett drapériával.” (Művészettörténeti Értesítő VI. 1957. 174-190.o.)

Amikor Kazinczy összeállítja a róla készített ábrázolások jegyzékét „Az én képeim” címmel, akkor utolsó, 33. tételként ezt írja: „Ferenczy büstnek 1828.” (KazLev. XXII.k. 512.o.) A szoborból több példány készült, az egyik a széphalmi emlécsarnokban látható. Erről célszerű idézni Becskeházi Becske Bálint leírását (A széphalmi Kazinczy-mauzóleum ereklyéinek jegyzéke, Bp. 1909. 11-12.o.):

„48.sz. A szentély elő részének közepén díszes fekete márványalapon áll Kazinczynak igen hűen készült fehér márvány mellszobra, a mely szobor a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona. Ezen szobor volt a magyar nemzeti múzeum dísztermében az 1859-ik évi okt. 27-én tartott százados ünnep alkalmával felállítva - koszorúzva a 36-ik szám alatt látható babérkoszorúval. Később a szobor a Magyar Tudományos Akadémia üléstermének egyik fő díszét képezte több éven át. E szobor eredetét a Kazinczy születése évszázados emlékére tartott ünnepről kiadott akadémiai emlékkönyv ekként írja le: „Ferenczy István még 1827-ben dolgozó márványban Kazinczy fejét, a mint látszik arcképek és egy gypsszobor használatával, mely 1788-ban készült, Kazinczy maga meg volt vele elégedve. E szobort jelenleg a meghalt művész egyéb mellszobraival együtt testvéröccse József birtokában van. 1834-ben Kölcsény Ferenc az országgyűlés alatt Pozsonyban a követek között izgatott egy Kazinczy-emlék mellett, de mindössze csak száz és néhány forintot bírván e célra gyűjteni, ezeket midőn Szatmárba visszatért, Fáy Andrásnak adta által, ki Pesten a nemzeti kaszinó tagjai hozzájárultokkal a kis gyűjtést négyszáz s mintegy 80 forinttal szaporítván, s önmaga ötszázig kiegészítvén, úgy hitte, legcélszerűbb lenne mellszobrot készíttetni, s azt a M.Tud.Akadémia termében felállítani. E végre szerződött is Ferenczy Istvánnal az annál levő büst-mása iránt, mely azonban midőn 1854-ben Rimaszombatban meghalt,

KAZINCZY FERENC: WADASI JANKOWICH MIKLÓSHOZ (Episztola, részlet (1827))

Jer akkor, és vezess el te Ferenczynk
 Graphídionához, hogy felejtve mindent,
 De nem, hogy azt honunknak hős fija
 Teremté, csókom a márványra szálljon.
 A már-már hetven esztendő's öreg
 Eléggé ifjú még lánggra gyúladozni,
 Keblét ha szépség és ha hon hevítik.

befejezetlennek találtatott. Ezt adta tehát Fáy az Akadémiának, a mely kénytelen volt a mű befejezéséről gondoskodni. Szepesi születésű derék művésznök Marsalkó János lón megbízva, ki azon gipszlenyomat segítségével, melyet Kazinczy 1816. évben Kolozsváron vétetett magáról, s így a körvonalakra és arányokra nézve biztos támaszpontokat nyújtott, azt Kazinczy ismerősei közös vallomásaik szerint szerencsésen fejezte be". Ezen szobor a M. Tud. Akadémia igazgatótanácsának 1882. okt. 8. hozott határozatából a széphalmi mausoleumé lett s annak egyik főbb díszét képezi."

7.

Kazinczynak végül Fáy András közreműködésével sikerült személyesen is találkozni az általa kezdetből nagyra értékelt művésszel. Íme, néhány szemelvény az író leveleiből:

Fáy Andrásnak írja 1828. november 25-én az első találkozásra is emlékezve:

"Külömben is tudva van közönségesen, hogy nékem minden passzióim közt legindulatosabb passzióm a 'festés' szeretete, 's én az Uram Őcsém házában látván életemben legelőször a 'Nemzet' örök díszét Ferenczyt, ott hagyám Ragályi Tamást, 's mentem ötlet ölelni-meg."

(KazLev. XXIII.k. 381.o.)

A következő évben, 1829. május 27-én Guzmics Izidornak hosszabban ír Ferenczyről. Ebben már a személyes tapasztalás alapján szólhat:

"Dolgozója Budán, két házzal feljebb mint a 'katonai kenyérsütő, melly hajdan a 'Mátyás' istállója volt, tele van gipsz és három vagy négy márvány büsztökkel..."

Felsorolja munkáit, említi pl. az esztergomi bazilikát, a váli templomot, a fői templomot, ahol munkái láthatók. Majd így folytatja:

"Ferenczy, ki az életben merő nyugalom, tüzzel, kedvvel, szerellemmel dolgozik, 's művein el van öntve a 'Plastica' szent nyugalma, az a 'classical' báj. Örök dicsőségére szolgál a 'megbecsülhetetlen' férfinak, hogy ámbár Rómában nagy tekintetben állott, 's nagy reményekkel maradhatott volna, ott hagyá a 'Művészségnek is szent várost .... hogy a 'hon' dicsőségének éljen. - Richter által nagy szerencsével festett képét a Pataki Collegium' Bibliothecájában függesztettem fel."

(KazLev. XXII.k. 427-428.o.)

Jellemző fényt vet Kazinczy és Ferenczy barátságára az a levélrészlet, amelyet a Pestről a pataki Somosy professzornak 1831. márciusában írt leveléből emelünk ki:

"Ma mellettem suhana el a 'lucskos vásárbán' a 'Statuárius' Ferenczy. Utána iramodtam, 's össze csókoltuk egymást."

(KazLev. XXI.k. 514.o.)

(KD)-

Váczy János:

SZÉPHALOM 3.

IV.

Az ország szellemi központja. — Széphalom műveltségtörténelmi fontossága. — Kazinczy és Cserey egymást sürgeti a Csokonai emlékköve ügyében. — Akadályok; adakozások. — Mi az oka, hogy Kazinczy lassankint lemond az emlékmű felállításáról. — Utolsó szava a pörben. — Kazinczy egyéb tervei Széphalomra költözése idején. — Dayka G. kiadása. — Kis János lakodalmas verse; összes versei kiadása. — Magyar Régiségek és Ritkaságok. — Sartori Naturwunderének fordítása. — Hotkóc leírása. — Cserey F. Németországba hívja Kazinczyt. — Wesselényi M. b. a magyar játékszín igazgatását szeretné rábízni. — Ekkoriban írt hírlapi cikkei.

A fölzsendült magyar irodalomnak sokáig nincs központja. A XVIII. század végén Bécs és Pest versenyeznek az elsőségért. A testőrírók hírneve s hatása, a Decsy Sámuel s Pánczél Dániel szerkesztésében megjelenő Magyar Kurír, a Hadi és Más Nevezetes Történetek folytatásakép Görög Dömötör és Kerekes Sámuel által szerkesztett Magyar Hírmondó és Sándor István Sokfeléje Bécs felé vonzzák a nemzet figyelmét. Viszont az országos vásárok, a szerencsés fekvés, a fő kormánysszékek, az igazságszolgáltatás fő intézményei, az egyetem, Martinovics tragédiájának emléke, néhány magyar tudós működése a régi nemzeti hagyományon kívül is Pestet és Budát avatják az ország anyagi és szellemi központjává. Azonban sem Révai és Versegly, sem Dugonics és Virág, sem Horányi és Schedius nem tud a különféle szellemi törekvések összetartására s irányítására határozottabb lépéseket tenni. Közülök inkább csak Révai fejtett ki a múltban nagyobb fontosságú izgató tevékenységet; de most sokkal mélyebben belemerül nyelvészeti tanulmányaiba, semhogy ezek időt engednének neki a szellemi műveltség egyéb ágainak összetartására vagy vezetésére. Bécsben Görög Dömötör pártfogása és anyagi segítségei, mikor már a Magyar Hírmondó 1809. megszűnik is, még jó ideig adnak menedéket az oda törekvő ifjú íróknak; de nagyobb izgató munkát már

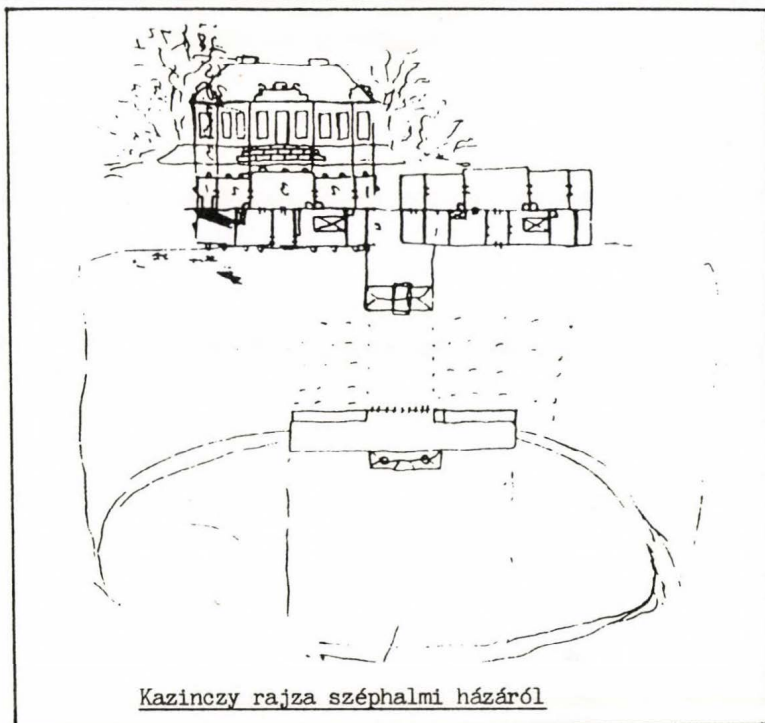

csak a kir. udvarban elfoglalt nevelői tisztsége miatt sem fejthetett ki. Ily körülmények közt nemcsak Kazinczy pályájára, hanem az egész magyar műveltségre nézve is kiválóan fontos, hogy a fogságából kiszabadult Kazinczy hamarosan visszanyervén előbbi tekintélyét, magához iparkodik kapcsolni irodalmunk régi és újabb művelőit. Míg állandóan meg nem telepszik Széphalmon, ő sem fejtheti ki mindazt a tevékenységet, amelyet nagy céljaira szükségesnek tart. De az 1806. év őszétől kezdve számító ésszel keresi föl művelődésünk különféle szálait, hogy azokat egymásra vonatkoztassa. Lépésről lépésre ragadja izgató heve s a nemzeti közöny szemlélete.

A célra vezető eszközök közül már fogsága előtt nem egyet felhasznál; de most sokkal óvatosabbnak kell lennie, nemcsak azért, mivel a rendőrség évekig figyelemmel kíséri, hanem az ország közállapota miatt is. Azelőtt a hazafiasabb szellemű főurakat bátran és a siker biztató reményével vonja irodalmi működésébe, tekintélyiükkel vértézve lépven a közönség elé: most éppen a legelsők és áldozatra legkészebbek kerülnek vele érintkezést. Akkor mint iskolafelügyelő szép fizetését majd teljesen az irodalomra szánja, folyóiratokat indíthat, tetemes anyagi áldozattal segítheti napvilágra az ifjú írók munkáit: most magának is szűkös jövedelme van, új folyóirat indítására nem is gondolhat. Másfelül pedig Széphalom az ország központjától jó távol esván, az irodalmi vezér tekintélyének fenntartása és gyakorlása is több akadályba ütközik, amelyeknek legyőzése annál nehezebben remélhető, minél alkalmatlanabbak erre életének összes külső körülményei.

Ímde Kazinczy úgyszólván önkéntelenül belesodródik az irodalmi küzdelembe, hogy erőt vegyen élete körülményeiben rejlő minden akadályon, s újra megragadja a kezéből kicsavart vezéri zászlót. Egyelőre mintha csak kísérletet akarna tenni: mily hatása lesz az általa használható eszközöknek, s mily arányú ellenkezést szítanak. Ilyen kísérlet az arkádiai pör, amely fokozatosan mind hevesebbé lesz és Kazinczy kénytelen végigharcolni. A közfigyelemnek az irodalomra irányítását s viszont az irodalomnak a közvélemény alakítására való hatását oly úton-módon teszi próbára, amely se neki, se az elérendő célnak ne ártson. Egyszersmind további működéséhez is ösvényt vágjon.

„Szép volna csakugyan látnunk, hogy az olvasni szerető Publicum mennyire empfindlich immár a' háládatosságra kedveltebb írója eránt"

– ezt írja Kazinczy Cserey Farkasnak még 1805. júl. 17-diki levelében, s pár évig buzgón igyekszik a sírkő felállításán. Nemcsak hírlapi cikkekben, hanem leveleiben és társadalmi érintkezéseiben is egyaránt izgat a szép terv mellett. A debreceni közvéleményből azt olvassa ugyan ki, hogy Csokonai méltatlan hívei fel akarják forgatni az egész tervet, mert szerintük rosszul van megválasztva az emlékkő helye, alakja s felírása. Szerintük a Széchényi-könyvtárban kellene azt felállítani vagy Debrecen Nagyterdjében. De az ellenvélemény Kazinczyt meg nem ingatja. Hisz alig-hogy a vita megindul, Kazinczy csakhamar arról értesül, hogy a Széchényi-könyvtárnak már nincs elegendő helye, s az alapító gróf kénytelen a gyűjteménynek házat is venni. Másfelül ide azért sem lehetne Csokonai emlékkövét felállítani, mert ő nem tudós, hanem költő volt. A Nagyterd-ben meg csak oly férfiúnak állíthatnának oszlopot, aki a város haladásáért munkált. A legnagyobb akadályt Kazinczy a város önzésében látja. Hogy ellenfeleinek terve öltön testet, az ő tervét mindenestül félre akarják dobni, aminek szomorú következménye lesz, hogy a célra senki sem áldoz.

Majd fél év telt már el a felszólítás megjelenése óta, s összesen még csak 50 frt közadakozásról tud Kazinczy. Kis Imre Debrecenben csak 20 frtot gyűjt, Dessewffy József gr. ugyanennyit ajánl, Fábchich József 11-et. Cserey pedig egy fillért sem kapott. A tervet azonban helyeslik, de áldozni nem akarnak. Jellemző, hogy Mártonffy püspök, akit Cserey szintén felszólít az adakozásra, azzal utasítja el őt, hogy Csokonait nem ismeri; ha Cserey megismerteti vele, nem „vonja meg kevés részét jövőendő emlékezetétől, de csak titkon, mivel sokra nem terjeszkedhet.” Megjegyzendő, hogy akkoriban a püspök évi jövedelme 76 ezer frt szokott lenni. Cserey elhatározza, hogy többé semmiféle hazafias kérelemmel nem alkalmatlankodik nála, de ugyan Csokonai érdemeivel sem ismerteti meg. Aranka György is arról tudósítja, hogy „még fabatkát sem kapott”. Úgy látszott, nekik maguknak kell a tervet megvalósítaniok. „Én — írja Cserey — fel témetül el nem álván, se attul el állani el nem rettenvén, ki pótlom a be gyűlt summat a nélkül, hogy a Nemzettül el akarnám venni e nékie illő dicsőséget; nem akarván t.i. aszt el hietni a publicummal, hogy Csokonaynak én emeltem követ, mert aszt tenni leg szebb és leg szentebb kötelessége is a Hazának”. Cserey többször kifejezi ezt a készségét s hajlandó a felállítás napját meg is ünnepelni, de csak úgy, hogy „Kazinczy Ferencz legyen az elől ülő és kevés, igen kevés Debreczeni ember legyen jelen.”⁹³⁾

Míg a vita lezajlik, hol Kazinczy tüzeli Csereyt a terv valósítására, hol Cserey Kazinczyt. Ezt a tulajdonképi céltól elvonja az ellenkező nézetűek támadása, azt meg szíve mélyén elkészeríti a nemzeti részvétlenség. Fölteszi hát magában, hogy ha néhány hónapi várakozás után sem gyűlik össze elegendő összeg, ő maga áll elő és „senkinek sem engedi többé a dicsőség fényét.” Vay Józsefet is felszólítja, hogy az 1807. országgyűlés rendjei közt próbáljon szót szólni Csokonai sírköve ügyében. De Vay József éppoly kevésbé biztatta, mint az erdélyi püspök, ami Csereyt nagyon lehangolja. De Kazinczy meg nem szűnik tüzelni. „Az akadályok — írja hozzá 1807.május 1-jén — a' nemes elmét csak ingerlik. Ezt érzem én a' Cs. oszlopa eránt... A' Cs. köve állni fog sírja mellett, még pedig hozzá és magunkhoz méltóképpen.” Ő már kőfara-

⁹³⁾ Kazinczy F. Lev. IV.köt. 396. 418, 464, 491.1.

góval is alkudozott; augusztusban készen lehet a sírkő. „Vetélkedjünk egymással — folytatja —, mert tiéd ugyan a' gondolat nemességének dicsősége, de minek-utána engem választál eszközévé teljesítésének, benne társaddá lettem. Ne sajnáljunk semmit, bár mely nehezen essék, és ne halasszuk sokára... Csak igazán akarjon az ember valamit, 's a' dolog megyen.”⁹⁴⁾ Azonban a kőfaragó rászedi, azt állítván, hogy nincs munkása a kő fejtésére, holott olyan követ akart felhasználni, amely a hidegen szétrepedezik. Az újabb halasztás alatt meg a kőfaragó meghal, s a terv valóstítása egyre késik. A kőfaragó az addig begyűlt összegnek jó részét kikéri Kazinczytól, s halála után valószínűleg ezt is a magából kellett pótolnia Kazinczynak, ami azonban nem gátolja igyekezetében. „Engem — írja Csereynek — a' Csokonai köve eránt tett lármaités fojtogatni fog, valamíg azt nem látom hogy felállott a kő.” Hajlandó az egész terv létesítését barátjára bízni, csak sikerrel járjon. De ha már a közönség szeme rájuk van függesztve, többé a dolgot abba nem hagyhatják. Cserey viszont mindenben Kazinczyra támaszkodik, biztosítva őt, hogy ha a kőfaragóval megegyez, a szükséges összeget azonnal megküldi, hogy a debrecenieket megszégyenítsék.

1808 elején mégis majd 300 frt van együtt e célra. Vay Miklós b. egymaga 200 frtot ad. Most tehát semmi akadály, annál kevésbé, mert Wesselényi Miklós b. is késznek nyilatkozik a szép szándék gyámolítására. Cserey azt ígéri, hogy a felállítás ünnepére maga is Debrecenbe megy, hogy szívéhez szoríthassa barátját. De midőn legalaposabbnak tetszik a remény, akkor távozik legmesszebbre valóslása. Kazinczy már 1808. június 12-dikén Csereynek írt levelében semmi bizonyosat nem tud a dologról. A mind jobban fenyegető politikai válság aztán elakasztja az igyekezetet. Ide járul Kazinczynak az a törekvése, hogy önmaga lépjen a közönség elé fordításaival s egyéb kiadásaival. S mivel nemzeti műveltségünk fejlesztésére célzó felfogásában nagy változás vehető észre részint az arkádiai pörben szerzett adatai, részint klasszikai ízlésének az ifjabb írók közti terjedése miatt: lassankint csak árnyoldalait látja Csokonainak s még addig magasztalt legkitűnőbb lyrai műveitől is kezdi megtagadni az elsőséget Dayka, Kis János, Virág és Berzsenyi művei mellett. A Csokonai iránti elfogultsága egyre többször és erősebben nyilatkozik. Az 1807. szept. 15-dikén írt levele szerint Kis

⁹⁴⁾ U.o. V.k. 5.1.

János verseinek szépsége által elragadtatva, Csokonait nem is tartja arra valónak, hogy nevét a Kis János és társaié közt említse.⁹⁵⁾ A Dorottya művészi szépségeiről nem lehettek tiszta fogalmai, mert – úgy mond – az egész eposz semmi klasszikai színt nem mutat.⁹⁶⁾ Megérdemli ugyan költője a közbecsülést, néhol a csodálatot is, de nem klasszikus író. „Verselése — írja Rumynak — elragadó, lángelmájú alkotásai sok és nagy élvezetet szereznek, de legtöbbször csak a külső csillogás kápráztatja el szemünket. Mily egészen más mind ez Virágnál, Daykánál és az én Kisemnél!” Elméletileg ugyan még ezután is akárhányszor magasztalja Csokonait, de az ifjú költőknek soha sem ajánlja. S minél jobban emelkedik Csokonai hírneve, annál inkább nő Kazinczy elfogultsága. Ezt pedig abból magyarázza, hogy a debreceniek vakon és mindenben imádják Csokonait, míg ő csak kevés versét tartja művészi alkotásnak, de azt tiszta és tökéletes meggyőződésből. Szerinte a közönség pusztán könnyű verseléseért bálványozza Csokonait, holott ez még nem tesz naggyá egyetlen költőt sem. Úgy találja, hogy Csokonai kevés legjobb lyrai költeményében legközelebb jár Daykához, csak hogy érzelmei nem oly hevesek, nyelve nem oly nemes, sokszor hibás, alantjáró. Ezért távolodik mind egyre az ő ízlése a Csokonaiétól, holott ellenfelei Csokonai egész költészetét, kivált pedig a nyelvében nyilatkozó népiességet dicsérik elsősorban. Csokonai még fentebb hangú költeményeiben is „debreczeni példák szerint” él némely kifejezéssel: nálamnál, öszvecsúfol, gyöngyalak stb. Ilyeneket a kényes ízlésű költő meg nem tűrhet.

Ime a súlyos politikai válság mellett a másik fő ok, amiért Kazinczy végképp lemond a Csokonai műveinek kiadásáról s az emlékezetét megörökítő oszlop felállításáról. Pedig ez utóbbi tekintetben író társai is segítik. Nemcsak az említettek, hanem Szemere és Kulcsár is buzgólkodik a szép terv mellett. Ha a régi népeknél — úgy mond Kulcsár — dicséretes szokás volt az elhunyt nagyok emlékét kőben vagy ércben megörökíteni, az új nemzeteknél a „kicsinosodás jelének” kell ezt tartanunk. Van is már példa a nyugati népeknél, csak nálunk hiányzik. Annál lélekemelőbb

95) U.o. 155.l. VI.köt. 49.l.

96) Ekkor jelent meg a Neuere Annalen der Litteratur der Oest. Kaiserthumes 1807.évf. II.f. 78-80.l. egy derék bíráló, a mely Csokonait Wielanddal hasonlítja össze s a Dorottyat mesteri műnek mondja. L. bővebben a Kazinczy F. Lev. V.köt. 160-161.l.

azok igyekezete, akik a nemzet kedves költőjének akarnak oszlopot emelni. „Aki – írja – azon szándékot úgy tekénti, mint a' Nemzeti tsinossodásnak (cultura) új jelét, és a' tudományokra való törekedésnek újabb ösztönét, nem lehet hogy helybenhagyását megtagadja.”⁹⁷⁾ Mindhiába. Az említett okok legyőzhetetlen akadályt vetettek a szépen indult kezdet útjába. Kazinczynak fontosabb az ébredező figyelem, amely a nemzet közönyének megtörtét jelzi. Ebből magyarázható, hogy Romy Károlyt, a magyarországi német írók e nagyszorgalmú s enciklopedikus műveltségű, első rangú képviselőjét, akivel ekkor barátkozik meg, a lezajlott vita német tolmácsolójául kéri föl. Romy meg is írja röviden a vita lefolyását.⁹⁸⁾ Elmondja, hogy az emlék költségeire nagyon kevesen adakoztak, ami szegény a nemzetre. Debrecen sem karolta fel az eszmét s Csokonai iránt még holta után sem igazságos (ami nyílt ferdítés). „A debreczeniek közül egy pár író — olvassuk Romy cikkében — hosszadalmas, elkeseredett és zajos vitát kezdett Kazinczyval a költő emléke ügyében, de e vitából minden pártatlan hazafi ítélete szerint az igazság védpajzsával Kazinczy került ki győztesen.” Hivatkozik a cikkíró egy levélre, amelyből azt magyarázza, hogy az emlékkő fennmaradását maguk a debrecniek sem remélik a vandál kezektől s „a követ vagy káposztás hordóra fogják tenni, vagy a házak küszöbe előtt padlónak használják a sárban.”

Ki nem ismert a levél írójára? Ki nem látta, hogy Kazinczy éppen úgy túlmént a határon, mint ellenfelei? Romy jó szándéka többet ártott, mint használt az ügynek; de Kazinczy „fentebb célja” még ezzel is csak nyert. Ha terve meg nem valósult is, harca nem volt haszon nélkül közéletünkre. S most már a csillapuló izgalom után kimondhatja a végső szót. Bár Szemere Pál idézett cikke minden félreértésnek véget vetett, szükségesnek találja a közönség figyelmét oly művekre irányozni, amelyek nagyban fejleszthetik műérzékét. Kivált Landon munkájának, a Französische Kunstannalen⁹⁹⁾ jelességeit emeli ki, enélkül művelt ember el nem lehet. Goethenek a Propyleen című munkája szintén nagyon fontos.

97) Hazai Tudósítások 1807.évf. VII. (jan. 24.) sz.

98) Neuere Annalen der Lit. der Oest. Kaiserth. 1807.évf. Intelligensblatt 181.1.

99) Landon műve eredetileg francia nyelven jelent meg: Annales du Musée et de l'École modern des beaux-arts recueil de gravieres aux trait d'après les principaux ouvrages de peintures, sculpture etc. du Musée; Paris, 1801-1810; 17 köt. A német kiadás, amelyre Kazinczy hivatkozik, 7 köt., Basel 1804-9.

Ily könyvekből kell a léleknek táplálékot szereznie. Különösen tanulmányoznunk kell Goethet, akinek „Lessing Kritikája, a 'Klopstock ereje, Wielandnak és Schillernek elegantiája, tulajdon lelke' nagyságán kívül, melly nem ismér párt, osztályrész és poltolék gyanánt jutott.”¹⁰⁰⁾ A külföldi irodalmat s művészetet vizsgálva, lelkünk önkéntelenül is követésre buzdul se nem fog oly fennhangon kérkedni tudatlanságával és szűk látókörével. Nincs más módja a nemzet fejlődésének s az ízlés csinosodásának.

De nemcsak a szavaival, az egész pörrel arra céloz Kazinczy, hogy rámutasson a magyarság közművelődésének előtte legfontosabb eszközeire: az idegen műveltség utánzásával a nemzeti lélek erejének gyarapítására. Ez az első tanító szózat, amely Széphalomról elhat az egész hazába, s föleszmélteti az olvasókat. Ez az első vihar, amely a magyar és „ködös homályát” űzőbe veszi. S az így kissé megtisztított levegőt használja fel Kazinczy, hogy nemzete figyelmét Széphalom felé irányozza, s megismertesse terveivel, amelyeknek valószínűsítését nemzeti haladásunk szempontjából súlyos közállapotaink korlátai közt legcélravezetőbbnek hirdeti.

Csokonai nekrológja után nem sokára újabb felszólítást intéz a magyar írókhoz Dayka Gábor költeményei ügyében. Amint kiszabadul, egyik legelső feladatának tartja oly korán elhunyt ifjú barátja műveinek összegyűjtését s kiadását. Előbb csak magánleveleiben, később hírlapi cikkekben is elmondja szándékát.¹⁰¹⁾ Még 1803 májusában megkapja Virágtól Dayka összes műveit; két év múlva Nagyváradról szintén egész kötet kézirat

Dayka Gábor képmása.

(Gerstner J. rézmetszete Kazinczy rajza nyomán. Megjelent Dayka verseinek kötetében 1813-ban.)

jut hozzá, valamint kevéssel ezután Ungvárról is. De mivel az egész gyűjteményből nagyon vékony kötet lenne, hossz-asz aesthetikai jegyzetekkel igyekszik vastagítani. 1805 vége felé már készen van a kiadás sajtó alá, 1807 közepén pedig a kassai könyvvizsgáló kezébe jut. Kazinczy nem ok nélkül él azzal a gyanúpörrel, hogy a censor felakad Daykának Abelard levele Heloiszhez című fordításán (Colardeau után), azért Abelard nevét Gallusra, majd Aulusra, Heloizét meg Cleliára változtatta, a kistolostor nevét pedig kitörülte. Így sike-

rült az engedélyt megnyernie, mindössze az idézett fordítás tíz sora esett a könyvvizsgáló tollának áldozatul. Dayka versei mellé Lessing újonnan fordított meséit szándékozik csatolni. Pár év eltelik, míg Kis István pesti könyváros vállalkozik a kiadásra. Ismét a censor kezébe kell adni a gyűjteményt. Kis István lemond a kiadásról. Végre miután Vitkovics és társai majd 200 megrendelőt gyűjtenek, Trattner János Tamás vállalkozik a kiadásra és pedig Kazinczynak idegen költőkből fordított kisebb verseivel, a Poetai Berekkel együtt. Az 1813. évi József napi vásárra elkészül a tíz év óta tervezett kiadás. A költő arcképét is megfesteti Kininger Vincével a saját eszményített felfogása s utasítása szerint.¹⁰²⁾

Sokkal jobban boldogul egy másik szándékában. Kis Jánosnak az ő házasságára írt verse annyira megnyeri tetszését, hogy alig talál sürgetőbb feladatot, mint e lakodalmas vers kiadását. Nemtre fordítja s célja, hogy a kétféle szöveget egymás mellé nyomtatva és a saját arcképével díszítve, Németországba is küld belőle és Schillernek is kezébe juttatja. 1805 májusában ki van nyomva a magyar, októberben a német szöveg, de a saját arcképének, amelyet még 1805-ben szintén Kininger Vince festett, John Frigyesztől készült rézmetszetei eltévedvén, az egész kiadás csak 1807 augusztusában jelenhetik meg. Akkorára Schiller

ÚJHELYI
DAYKA GÁBOR
VERSEI.

Összeszedte a kiadta
barátja
KAZINCZY FERENCZ

PESTEN.
TRATTNER MATEUSZAL.
1813.

100) Hazai Tudósítások 1807. évf. I. félév XXXXVII. sz. toldaléka. (Ferenczi Zoltán t. barátom szívességéből jutottam e cikk tartalmához; a budapesti könyvtárak példányaiból e toldalék hiányzik, Ferenczi Z. a kolozsvári példányból kivonatolta számomra.)

101) L. a 73. számú jegyzetet.

102) Kazinczy F. Lev. II. köt. 24, 58, 334, 407, 421, 423, 435, 437, 443, 446, 750, 783. l.; IV. köt. 91, 179. l.; V. köt. 66, 470. l. VI. köt. 1. l.; VII. köt. 228, 271, 276, 280, 350, 459. l.; IX. köt. 527. l. X. köt. 52-55., 244, 271. l.

már meghalván, egyik fő célját Kazinczy nem éri el. „Örök kár — sóhajta fel —, hogy Schiller nem olvasható” Ő s a maga lelkét Kis Jánosnál újraszületve nem láthatá. De legalább megíthatja a külföld: „mint halad elő a Magyar Génie is, 's a' Kisé mint mérkőzik össze a Schillerével.” Azzal vigasztalja magát, hogy a nagy német költők figyelmét tán mégis sikerül e versre irányozni. Meg is kéri az éppen akkor Németországba utazó Dönrenteit: ejtse módját, hogy Goethe és Wieland olvassák a művet. Azonban ez az óhajta sem teljesedik, s az általa leveleiben s magyar és német lapokban magasztalt, kevésbecsű vers a magyar közönségre is

hatástalan marad. Nem tartóztatja vissza a hiúság vádja sem, amellyel természetszerűleg ellenfelei illetik, hogy ő maga ne dícsérje a laposra nyújtott ének szerkezetét, gondolatai hathatóságát és erejét, eszméi újságát és csillogását. Olvasói nem igen veszik észre a vers „könnyűségét s kellemes folyamatát”, még kevésbé „azt a' kifogyni nem tudó ubertást... mely tárgyát, melynek érzésétől elmelegetett, új meg új képekben 's gondolatokban adja elő”; talán csak a kifejezések „kényes” összeválogatását, a görög klasszikusokkal való ismeretséget s az életnek józan bölcséletét sejtik.¹⁰³⁾

Ezzel egyidejűleg Kis János összes verseinek kiadását is elvállalja, amire barátja kéri fel. Kazinczy nagy becsületet lát e feladatban, s oly lelki gyönyörrel igyekszik azt megoldani, mintha attól egész nemzeti irodalmunk jövődjé függene. Mikor Kis János 1806 májusában versei kéziratát hozzá küldi, teljes szabadságot ad neki mind a kiválogatásra, mind az elrendezésre. „Én — írja neki Kis — a' Te ízlésedhez határ nélkül való bizodalommal viseltetem, 's bizonyos vagyok benne, hogy minden tőled származó változtatással nyerni fog munkám.” Felhatalmazza az igazításra is. Kazinczy büszkének érzi magát, hogy e munkára vállalkozhatik; de a bizalmat azzal köszöni meg, hogy a szerző híre nélkül egyet-

len szót sem javít. Nagy gonddal lát munkához, de eleinte a versekkel való foglalkozás annyi élvezetet nyújt neki, hogy beléjük feledkezik. Egy-egy német költemény valamely versszaka jutván eszébe, legott előveszi a kéziratokat s megkeresi a rendezendő versek közt a megfelelő magyar utánzatot vagy éppen szó szerinti fordítást. Mégis 1807 közepére készen van Kazinczy az első kötet szerkesztésével, a másodikéval pedig 1808 februárjára. Ekkor Kazinczy kiadó után lát, s Mossóczy Institoris Károly vállalkozik is, azonban a súlyos politikai válságok s anyagi megrázkódtatás miatt két évet kell várni, hogy a kiadás megjelenhessen. ¹⁰⁴⁾

Ugyancsak 1805-ben ölt határozottabb alakot az a terve is, hogy Sylvester grammatikáját s a krakói Orthographia Ungaricát kiadja, nemcsak hogy a mű egyetlen példányát megismerhesse, hanem hogy a Debreczeni Grammatika „eretnekségeit” megcáfolja. Még ez év júliusában a nyilvánosság előtt is elhíreszteli szándékát, kérve a magyar tudósokat, hogy az Orthographia Ungarica szerzőjének kinyomozásában segítsék. ¹⁰⁵⁾ Az év végére sajtó alá is adja a nevezett műveket, s csak a következő év tavaszán érlelődik meg az az elhatározása, hogy Varjas János e hangzós énekét is melléjük nyomtatja. Trattner Mátyás sajtója munkába is veszi, s Révai Miklós vállalja el a hibák javítását, több fontos észrevételével figyelmeztetvén a szedés közben Kazinczyt a grammatikai alakok téves magyarázatára. De a szépen indult kezdet 1806 őszén megakad, s 1808 tavaszán veszi át a kiadást Institoris és bocsátja napvilágra mint a Magyar Régiségek és Ritkaságok első kötetét. ¹⁰⁶⁾

E régi grammatikákkal való foglalkozás természetesen vezeti arra a gondolatra, hogy ő maga is írjon magyar grammatikát, mert amelyeket

- 103) U.o. IV.köt. 56, 64, 69, 117, 139, 479, 577.1. Hazai Tudósítások 1807.évf. XXXVII.sz. I.félév; Neuere Annalen der Lit. der. Oest. Kaiserth. 1807.évf. 288.1.
- 104) U.o. 74, 109, 138, 225.1. V.köt. 96, 109, 131, 151, 183, 217, 265, 284, 296, 312, 319, 345, 402, 405, 458, 472.1.
- 105) Magyar Kurír 1805.évf. 6. (júl. 19.) sz. III.negyed 94-5.1.
- 106) Kazinczy F. Lev. III.köt. 342-6, 380-6.1. IV.köt. 4, 10, 40, 59, 109, 152, 177, 191, 347.1. V.köt. 404.1. VI.köt. 26, 37.1. V.ö. e munka I.köt. 596.1.

valamennyire ismer, mint a Révai nagy művét, Verseghy, Gyarmathi munkáit¹⁰⁷⁾ s a Debreczeni Grammatikát, nem arra való, hogy különösen az írók zsinormértékül használják. Előtte nem is annyira grammatikai, mint inkább stilisztikai cél lebeg, midőn az ízlés követelésének akar első sorban eleget tenni. Úgy gondolja, hogy Révai után nem vállal leküzdhetetlen nehézségű feladatot magára. Barátjai, Kis János és Dessewffy gr. előre örülnek szándékának. Emez olyan munkát vár tőle, amelyet a szép nem is baj és unalom nélkül olvasgathasson. A gyors elhatározás azonban sem ekkor, sem sokkal később, pályája vége felé, midőn tervét ismét elveszi, nem valósul.¹⁰⁸⁾

Közben a hazai föld ismeretének terjesztését is munkába veszi, mint-ha csak első szárnypróbálgatásának emléke újulna fel lekében. Sartori Ferenc (1782-1832) sokoldalú bécsi író, szerkesztő, könyvvizsgáló Naturwunder¹⁰⁹⁾ című munkájának hazánkról szóló részeit szándékozik nyelviünkre átültetni. Sartori, mint az osztrák írók általában, Magyarországot minden lelkiismereti furdalás nélkül az osztrák Császárság részei közé sorozza, s úgy írja le nevezetességeit, hegységeit, barlangjait, némely fürdőjét, az erdélyi területen garázdálkodó sáskákat, egy kiásott elefántcsontvázat. Szól az igen öreg emberekről, egy 172(?), 145(?) és 125(?) évesről s több 100 esztendősről. Kiemeli az emberi erő nagyságát az Andrassy család őseiben, aki szent István koronázó ünnepélye alkalmával egy páncélba öltözött bajvívó fejét és kezét egyetlen csapással elvágta. Kazinczy e munkának előbb csak legérdekesebb részeit akarja magyarrá fordítani s a Kulcsár lapjában közölni. De hamarosan arra a gondolatra jut, hogy a hazánkat illető részeket mind lefordítja, sőt átdolgozza, több helyen kibővíti, mint például a Tokaji hegységről szóló fejezetet; e hegységnek megrajzolja képét s az egész Hegyaljának térké-

107) Révai régebbi műveit (Az ékes írás, ABC könyvetske stb.) bizonyosan nem vette figyelembe, csak az Elaboratio Grammatica (I-II. köt.) Pest, 1803-6; Verseghy F. Proludium in institutiones linguae Hungaricae ad systema Acsungiarum... Pestini, 1793; - Neuverfasste Ungarische Sprachlehre, worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet... Pest, 1805; A' Tiszta Magyarság, avagy a' tsinós Magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések... Pestenn, 1805. - Gyarmathi Sámuel: Okoskodva Tanító Magyar Nyelvemester; Kolozsvár és Szében, 1794. 2 köt.; Új Próbá a' Magyar Írás' Mójában; Kolozsvár, 1794.

108) Kazinczy F. Lev. V.köt. 339-40, 350, 381, 410. 1.

pével közli. E munkát Cserey Farkasnak óhajtja ajánlani. Amint 1807 augusztusában a fordításhoz lát, úgy hiszi, hogy egy hónap alatt elkészül vele. Azonban míg a lefordítandó részeket kiválogatja, meghallja, hogy Tanárky Mihály már le is fordította; így hát Kazinczy e szándéka meghiúsul.¹¹⁰⁾

Íme a magyar műveltség terjesztésének oly jelenségei, amelyeket Kazinczy izgató célja vet fölszínre: Míg szépirodalmi fordításai napvilágot láthatnak, s a várva-várt eszmesurlódás szélesebb körben is megindulhat, oly eszközökkel tesz próbákat, amelyek az általános műveltség mellett a nemzetiség erősítését is előmozdítják. Parányiak az eszközök, de Kazinczy életének vezérgondolatát szolgálják. Amint Csokonai nekrológjának írásakor Rousseau szavai ösztökélik „egy el-aljasodott nemzet” fölébresztésére, tervet tervre halmozó agyának minden sejtje ezzel a céllal függ össze, midőn az irodalom és közélet sodró áradatába kap. Maga mondja, hogy sz. Pál példáját követi, aki arra tanít, hogy „akár esztek, akár isztok, akár egyebet csináltok, mindent az Isten dicsőségére csináljatok”, s hogy ebbe egyszersmind bele van foglalva a haza javára is. A klasszikus és újkori népek fejlődésének történetéből páratlan fogékonysággal lesi el nemcsak az ál-

- 109) Naturwunder des Österreichischen Kaiserthumes; Bécs, 1807; újabb kiadás 1809. – A mű Magyarországra vonatkozó részeit Tanárky Mihály fordította magyarra Magyarország természeti ritkaságai címmel; Pozsony-Pest, 1814.
- 110) Kazinczy F. Lev. V.köt. 36, 102, 104, 413. 1.

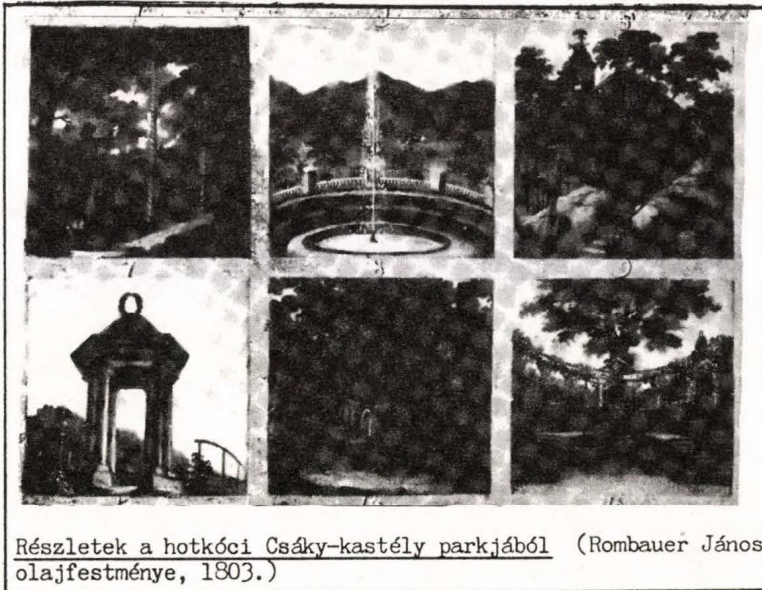
talános művelődés, hanem a nemzetiség kifejtése módjait is, hogy amint a közállapotok megengedik, legott alkalmazhassa. Mihelyt a legcsekélyebb tér kínálkozik, azonnal megjelenik nevelő, hazafiságot gerjesztő példáival, hogy a nemzet jobbainak szívéhez szóljon, és azokat magához, magát pedig azokhoz csatolhassa.

Ez a felfogás vezérli az irodalmi és történelmi életrajzok írásában, midőn Dayka, Csokonai, majd Báróczy életrajzát tervezi. De a rövidebbekben is, mint az Orczy Lőrinc b., Baranyi Gábor s mások életírástában. Ezekkel folytatja nemzetnevelő pályáját a Kulcsár lapjában.¹¹¹⁾

S a nagy példákra nem mulasztja el külön is ráirányozni mindazok figyelmét, akikkel szóban vagy írásban érintkeznek, hogy a hatást mintegy maga is tapasztalhassa. Jellemző tehetsége vonzó példákat állít nemzetünk elé. De most még csak arra törekszik, hogy nemzeti érzéseink lángjával gyújthasson hazafias felbuzdulásra. S jól esik neki, hogy kezdő próbái általános tetszést aratnak. Cserey Farkas világosan megmondja, hogy „az ily buzdításra fogamatossabb erejű tollat” az övénel nem ismer. Kazinczy örül, hogy „nem csak valami jót, hanem a' jók előtt kedvest is” tett, s ez által a jók szeretetét megnyerhette. Még a jövődőhöz is hatásosan szól majd, ami most a jobbak szívét megkapja. „Ah – serkenti Csereyt – ne hagyjuk magunkat elrettenteni, édes barátom, 's teljesítsük szentül

111) Orczy L. b. életrajza a Hazai Tudósítások 1806.évf. II.félév, XXXVII. sz. 397–8. l. – Baranyi Gáboré u.o. 1807.évf. XXI. (márc. 14.) sz. 170–1. l.

Részletek a hotkóci Csáky-kastély parkjából (Rombauer János olajfestménye, 1803.)

a' mit a' lelkiisméret szent szava cselekedni hágy! Légyen a' nemteleneké az az ijesztő szózat, hogy az illyet tenni veszedelmes." Tőlünk függ, hogy érzéseinket átöntsük a nemzet lelkébe, csak legyen bátorságunk hozzá. ¹¹²⁾

Ifjú kora óta folyvást igyekezett a hazai föld ismeretét terjeszteni. Ezért közli már fogsága előtt felsőmagyarországi utazásait s ezért akarja az országban tett utazását mind leírni. A Szepességhez gyermekemlékei kapcsolják s iskolafelügyelő korában kötött barátsága. A gyönyörű táj képe élénken megmarad lelkében, s még ügyes-bajos építkezése s feleségének betegsége sem gátolja, hogy időt ne szakítson e vidék látogatására, kivált hogy ott kölcsönnel biztatják, amelyből ekkor vásárolt szőlejét kifizetheti. 1806 szeptemberének közepén egy hetet tölt ott, s Lőcséről átrándul Hotkócra (ma: Szepesújvár), amely a Szepesolaszitól Szepesváralja felé vezető út jobb oldalán terül el, Zsegrától északra s a Csáky grófok ősi kastélyával s a család ritka és nagyértékű kincseivel büszkélkedik. A grófi pár megtudván Kazinczy ott időzését, vendégszeretőleg fogadja. A gróf, Szepes vármegye főispánja, felolvassa neki latin és német dolgozatait s meg-

¹¹²⁾ Kazinczy F. Lev. IV.köt. 432-3, 436-7, 506-7, 508, 554.1.

mutogatja azokat a szobákat is, amelyeknek kevéssel azelőtt József nádor volt vendége. Alighogy hazaér Kazinczy, azonnal leírja, amit a Csáky-uradalomban látott: az angol kertet, kastélyt, templomot s a grófok temetkező helyét. Egyszersmind az angol kert jellemző tulajdonságait magyarázza, hét szakaszba foglalva. „Hotkóczon töltött fél napom örökké kedves emlékezetet hagyott elmémben” – mondja e leírás végén.¹¹³⁾

Ez év elején pendíti meg Cserey Farkas előtte azt az eszmét, hogy ő a következő év nyarán Berlinbe szándékozván, szeretné az utat Kazinczyval együtt megtenni. Képzeltük, mily jól esnék Kazinczynak, ha ifjúkori álmait teljesülve láthatná oly barátja társaságában, aki ott a nemzet becsületét minden lépten-nyomon nevelhetné; s ha egyúttal megfordulhatna Hamburgban, Göttingában, Weimarban és Lipcsében s talán a német nagy írókkal is megismerkedhetnék. „A' Berlini út! — kiált fel. — Boldog Isten, melly szép álom! 'S íme előttem el van rekesztve... nem fogom azt a' földet láthatni!”¹¹⁴⁾ Mily könnyű lenne a gyermektelen s most még dúsgazdag Csereynek barátja költségeit a magából fedeznie annál is inkább, mert ez megörökítené utazásukat, hirdetni óhajtván a maradéknak, hogy ők egymást ismerték és szerették. Azonban Cserey hallatlanná teszi barátja esengését. Magának pedig még a szükségesebbekre sem telik.

Ez az oka, hogy az elismerésnek egy másnemű nyilvánulását is hidegen kell fogadnia. T. i. Wesselényi b. ekkor, 1806 tavaszán határozza el, hogy a mintegy 30 tagra felszaporodott erdélyi színtársaságból kisebb rajokat bocsát ki Magyarországra, részint mert többen meghasonlottak egymással, nyilván mivel nem szívesen túrték a főúri kormányzó szeszélyeit, részint mert a báró jövedelméből is tetemes részt fölémésztett már a társaság.¹¹⁵⁾ Ápril végén a nagy alföldi városokba, Debrecenbe, Szegedébe s másuvá szándékoztak a kolozsvári társaságból kivált rajok, és úgy látszik, Wesselényi azt hitte, hogy az ő felügyeleti joga azután is megmarad az elszakadt rajok fölött. Így érthető, hogy „az egész sz. országban lévő Super Inspectioját a' Theatrumnak”

113) U.o. IV.köt. 317-320.l. — Hazai Tudósítások 1806.évf. XXXI. (okt.15.) s a köv. két sz. 262-3, 263-71, 276-9. l.

114) U.o. 30, 52. l.

Kazinczyra akarja bízni, mert – mint írja – „diszesül a' Nemzet az-zal.” Természetes, hogy bármily nagyra veszi is Kazinczy Wesselényi szándékát, egy pillanatig sem áltatja magát a felügyelet elfogadhatóságával, aminek okát az előadottak után fölösleges bővebben magyarázni. Csak egyetlen okot említünk a sok közül, t. i. Széphalomnak az ország nagy városaitól való távol létét. Széphalom a fejlődő irodalomnak, részben az egész magyar közművelődésnek ha nem is határozottan központjává, minden bizonnyal oly kimagasló határjelzőjévé tud már az években emelkedni, amely minden magyar írástudó figyelmét magára vonja; de már arra bajos lett volna komolyan gondolni, hogy onnan igazgassa a különböző magyar városokban működő játékszint.

Mióta 1782-ben először tesz kísérletet, hogy hírlapban jelenjék meg a nyilvánosság előtt, mind jobban meggyőződik, hogy a közönség fogékonyágát ébren tartani ennél hathatósabb eszköz valóban nincs. S bár a rabsága utáni bölcs óvatosság azt tanácsolná neki, hogy a nyilvános szerepléstől lehetőleg tartózkodjék, a magyar közművelődésért égő lelke nem fojthatja vissza sem türelmetlen erélyét, sem nyugtot nem ismerő tettvágyát. Nemcsak szóval hirdeti, hanem példájával is bizonyítja meggyőződését, hogy „a' jó ember semmi rettentés által ne ijesztessék tenni kötelességeit, mikor látja, hogy haszna lesz, ha elő áll”, noha Oraniai Vilmos bölcsességét inkább tiszteli, mint Egmond „gondatlan egyenességét.” Sokszor a csekély eszközök is hozzájárulhatnak a cél eléréséhez. Kazinczy oly kérdéseket is igyekszik a nyilvánosság elé vinni, amelyek nagyon keveseket érdekelnek, de a parányi előre mozdulás is az élet jele. Ily felfogással szólal meg a Magyar-Országnak talán első abrosza,¹¹⁶⁾ a Sárospataknak eladott két kódexe,¹¹⁷⁾ Az első magyar nyomtatás,¹¹⁸⁾ A' legrégibb Magyar Kalendárium¹¹⁹⁾ iránt s ismét Magyar-

115) Bayer I. A magyar Játékszín története, I.köt. 504–5.1. Wesselényi ez okok egyikét sem említi, csak ennyit mond: „Meg határoztam már most, hogy Magyar Országra is menendő Teátralistákat küldjek.” Kazinczy F. Lev. IV.köt. 114, 176.1.

116) Hazai Tudósítások 1807.évf. XIX. (márc 7.) sz. – Kazinczy F. Lev. IV.köt. 497, 540, 619, 622.1.

117) Hazai Tudósítások 1807.évf. XXIX. (ápr. 11.) sz. Lev. u.o. 530, 622.1.

118) Hazai Tud. 1807.évf. XII. (febr. 11.) sz. Lev. u.o. 497, 619.1.

119) Haz. Tud. 1808.évf. XXXI. (ápr. 16.) sz. Lev. V.köt. 417, 559–60.1.

Országának régi abroszairól¹²⁰⁾ címmel tudományos kérdésekben. Hasonlóképp midőn Révai családi nevének és születése évének¹²¹⁾ a kinyomozására hívja fel tudósaink figyelmét. Vagy midőn a magyar verselés négy nemét tárgyalja a bécsi folyóiratban.¹²²⁾ A magyar közműveltség és felvilágosodás szeretete sugalmazza tollának a Károlyfejérvári Tudósítást,¹²³⁾ amelyben Cserey Farkas levele után egy ref. vallású tanítónak katolikus leánnyal való házasságát tárgyalja, ami miatt a főfelügyelő, Bánffy Pál b. a tanítót meg akarta fosztani állásától, de az egyháztanács elle-
ne szegült. Így híreszteli el Cserey elhatározását, hogy Sárospatak és Debrecen felállítandó botanikus kertjéhez szükséges magvakat és fiatal ültetvényeket ajándékoz krasznai kertjéből, megjegyezvén, hogy Cserey Kolozsvárott már gondoskodott hasonló kert létesítéséről. Nem mulasztja el egyszersmind kiemelni, hogy ezt az ajánlatot oly férfiú teszi, aki nem sorsosa a ref. vallásnak.¹²⁴⁾ A nemzeti becsület nevelése, hogy magyar utazó írhat külföldi tapasztalatairól, szólaltatja meg, midőn az ifjú Wesselényi Miklós első nevelőjének, Tőkés Jánosnak hozzá intézett levelét hírlapi közleménnyé alakítja.¹²⁵⁾ Sokáig fennmaradó emléket emel öccsének, Lászlónak abban a szép nekrológban,¹²⁶⁾ amelyről azt állítja, hogy anyja és testvérei rábeszélésére írta, de amiben nem egy okunk van kételkedni. Hivatkozik a „természet sugalmazására 's minden nemzeteknek példájok által megszentelt szokásra”, s így reméli, hogy olvasói javallják vagy legalább kimentik felszólalását. Mindenesetre jellemző érvet nyújt benne engesztelékeny lelkéről. A leleszi konvent történetét tárgyalja egy kis közleményben s három más rövid híradásban apróságokat mond el a gólyák életéből s az időjárás különösségeiről.¹²⁷⁾

120) Haz. Tud. u.o. XXI. XXII. (márc. 12. és 15.) sz. Lev. V.köt. 372, 559.1.

121) Haz. Tud. u.o. XXXIX. (máj. 14.) sz. Lev. u.o. 501, 570.1.

122) Neuere Annalen der. Lit. des Oest. Kaiserthumer: Intelligenzblatt 1807.évf. 32-36.1. Lev. IV.köt. 549, 623.1.

/A 123.számú jegyzet Váczy János kéziratából hiányzik. A szerk./

124) Haz. Tud. 1807.évf. IX. (júl. 29.) sz. Magyar Kurír 1807.évf. 11-12. (aug. 8.) sz. Lev. V.köt. 89, 533.1.

125) Magyar Kurír 1808.évf. 14. (febr. 16.) sz. Lev. V.köt. 110-13, 552.1.

126) Haz. Tud. 1807.évf. XXII. (szept. 12.) sz. Lev. V.köt. 134, 538.1. Magyar Pantheon 200-205.1.

Sokoldalú ismeretei nem közönséges hírlapírói készséggel és rátermettséggel párosulnak; rendkívüli közlékenysége és a nyilvánosság szeretete egymást emeli. Voltaképp csak életkörülményei okozzák, hogy a magyar hírlapírók nagy úttörőjévé nem válhatik. Korának elfojtott, de folyvást izzó politikai életében minden fejlesztő tényezőt megtalált, amely erre született nagy tehetségét elsőrangú hírlapíróvá avatta volna. Mintegy 15 évvel később így is példát ad Kossuth Lajosnak, hogy ez korszakos fontosságú hírlapíró pályáján az első biztató próbákat megtehesse.

A szerkesztő jegyzete:

A "Széphalom" 2. kötetében (a 7-32.lapokon) kezdtük el Váczy János „Kazinczy Ferenc és kora” című műve kiadatlan II.kötetének közlését a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában őrzött s 443 kézzel írott lap terjedelmű anyagból. A "Széphalom" 3. kötetében (61-94. oldal) további két fejezetet tettünk közzé, s e mostani részlettel zárul a SZÉPHALOM című egység. Terveink szerint következő kötetünkben folytatjuk Váczy János munkájának közlését a "Köz és irodalmi állapotaink a XIX.század két első évtizedében" című második fő fejezettel.

Közlésünkben hűségre törekszünk, de a helyesírást korszerűsítettük a mássalhangzók időtartamának jelölésében (pl. épen helyett éppen, fen helyett fern, kevésbbé helyett kevésbé, végkép helyett végképp), a névmások írásában (pl. mind azt helyett mindazt, a melyet helyett amelyet), a c c-vel való helyettesítésében. A Kazinczytól vagy kortársaitól átvett egykorú idézetekben meghagytuk az eredeti írásmódot. A lábjegyzetekben Váczy János eredeti jegyzeteit adjuk az általa megadott hivatkozásokkal s az eredeti számozással.

(K.D.)

---

127) L. e. cikkekre a szükséges adatokat a Lev. IV.köt. 261, 601.l. - V.köt. 560, 563.l.

Mészáros István:

KAZINCZY MAGYAR MIATYÁNKJA

Gyönyörű kötet jelent meg 1991 nyarán a hazai könyvpiacra: a neves Kazinczy-kutató, Busa Margit rendezte sajtó alá és látta el értékes utószóval Kazinczy Ferenc egyik eddig szinte teljesen ismeretlen művét. Bibliai történetek ezek, Kazinczy szövegezésében. Ezt a címet adták a kötetnek a mai kiadók: Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmélkedéseivel és imádságaival. Az imák között természetesen ott van a Miatyánk is.

A magyarországi keresztény egyházak a közelmúltban megállapodtak a Miatyánk ökumenikus magyar szövegében. Eddig ugyanis apróbb eltérésekkel imádkozták ezt a katolikusok, evangélikusok, reformátusok.

Vajon Kazinczy magyar Miatyánkja hogyan illeszkedik az elmúlt évszázadok magyar Miatyánk-szövegei közé? A válasz megfogalmazása érdekében érdemes röviden áttekinteni a magyar nyelvű Miatyánk történetét.

A 11.századi kezdetek

Szent István király második törvénykönyvében arról rendelkezett, hogy minden tíz falu lakosai kötelesek templomot építeni, a templom papjának pedig meghatározott javadalmat kell juttatniuk, hogy abból megélhessen. A király egyházi ruhákkal látta el a falusi templomokat, viszont a püspökök gondoskodtak saját egyházmegyéjük falusi templomaiban szükséges szertartási könyvekről. S ugyancsak az ő kötelességük közé tartozott, hogy papokat képezzenek és felszenteljenek a falusi plébániák számára.

A 11.század elejei, Szent István kori pasztorációban fontos szerepet játszott a magyar nyelv, illetőleg egy-egy település lakosságának anyanyelve. A tíz falu templomának papja természetesen csakis magyarul, illetőleg anyanyelvükön tudott híveivel beszélni, de papi feladatainak végzése során is igénybe kellett vennie a népnyelvet. Az nyilvánvaló, hogy a fő-

imádság, a Miatyánk volt az az ima, amelyet e Szent István kori papok legelőször megtanítottak híveiknek. De latinul, ahogyan az a szertartáskönyvekben rendelkezésükre állt. Ebből a lakosság egyetlen szót sem értett.

Hiteles történeti dokumentumból, a Gellért-életrajzból tudjuk, hogy az 1030-as években a csanádi egyházmegye településein tíz bencés szerzetes végezte a plébániák megszervezését, s közülük heten magyarul prédikáltak. Nyilván így történt ez az ország más területein is. Alighanem ezeknek a magyarul tudó, illetőleg magyar anyanyelvű, a 11.század első felében a nép között tevékenykedő bencés szerzeteseknek köszönhető a Miatyánk magyar szövege. Ők fordították le latinból, bizonyára az ország több helyén is, többféleképpen. E szövegváltozatok terjedtek el azután országszerte, amelyek – talán már a 11.század folyamán – többé-kevésbé egységesedtek.

Az nyilvánvaló, hogy a Miatyánkot a 11.század elejétől kezdve magyarul imádkozták szerte az országban a magyar anyanyelvű lakosok az egész középkoron át. Ezért első hallásra talán meglepő, de végiggondolva mégis egészen természetes, hogy csak aránylag késői időszakból, a 15. századból való a magyar Miatyánk első leírása, amely ránk maradt s ma kezünkben van. De ekkor sem mint imádságot írták le a Müncheni-kódexben, hanem a szentírásfordítás során vált ez szükségessé (Máté 6,11.; Lukács 11,3.).

Ez egészen magától értetődő: ezt az imát mindenki olyan biztosan tudta kívülről, hogy leírása teljesen fölösleges volt. Imádságként csak a 16.század elejei, magyar imákat-elmélkedéseket tartalmazó kódexekben kerül elének írásban a magyar Miatyánk. Ez a kódex-műfaj ekkoriban jelent meg. Csak ettől kezdve mondták volna a latinul mitsem tudó emberek magyarul a Miatyánkot? Szó sincs róla: magyarul imádkozták ezt kezdettől, csak nem írták le. De miért is rögzítették volna papírra?

E történeti-vallásszociológiai megállapításokkal teljesen egybevág-nak az irodalomtudományi-nyelvtörténeti feltárások eredményei. Tarnai Andor említette összefoglaló művében erre vonatkozó saját kutatásai mellett Décsy Gyula munkáit. Ezek szerint is a Miatyánk magyar szövegű szóbeli változata minden valószínűség szerint már a 11.század elején megvolt.

Az első magyar Miatyánk-szövegek

Vajon hogyan hangzott ez a Szent István-kori magyar Miatyánk? Külföldi példák nyomán is állítják a szakemberek, hogy az a nagyon ősi szöveg egyik legfőbb kritériuma, ha a magyar szöveg igen aprólékosan, szinte tükörszerűen, teljesen szolgáian követi a latint.

Jól érzékelhető: a Miatyánk még mai formájában is igen pontosan követi az eredetét, pedig ezen már a majdnem ezer esztendő's használat is alakított valamelyest. Ha egymás mellé tesszük a Miatyánk latin és mai magyar szövegét, rögtön szembetűnik ez a szinte végletekig való megfelelés.

Itt van mindjárt a legelső kifejezés kirívó latinizmusa: pater nos-ter = mi atyánk. A latin birtokos névmásnak megfelelő magyar szó mindig szerepel a magyar szövegben, jóllehet itt ez teljesen fölösleges: nomen tuum = te neved; regnum tuum = te országod; voluntas tua = te akaratom.

De a 16.század elejei kódexek még pontosabban rögzítették az ősi, alighanem 11.századi szöveget, teljesen szolgai magyarításukkal. Például: dimitte nobis debitoribus nostris (ma: bocsásd meg a mi vétkeinket) = bocsássad műnekünk; vagy: bocsássad meg mű nekünk. Így szerepel a Peer, Debreceni, Nagyszombati, Érsekújvári és Székelyudvarhelyi Kódexekben a 16.század elején.

Egy másik példa: sicut in coelo et in terra (ma: miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is) = miként mennyben és földön. Ez található az Érsekújvári, Debreceni, Székelyudvarhelyi és Nagyszombati Kódexekben; miképpen mennyben és földön – így a Peer-kódexben.

De a legbiztosabb nyoma a régiségnek e rész magyarítása: panem nostrum quotidianum (= mindennapi kenyerünket). A 11.századi fordítók nem boldogultak a jelzőként alkalmazott "quotidianum" szóval. Ez nem is csoda, hiszen akkoriban még nem állt rendelkezésükre az ennek megfelelő jelentésű magyar szó; ugyanakkor ezt bele kellett foglalni a jelzős szerkezetbe. Ezért a 11.századi fordítók mint a latin szavak pontos tükörképét sorolták egymás mellé a magyar szavakat; így őrizte meg a Devreceni-kódex ezt, még a 16.század elején is élő változatot: mi kenyerünket naponkéntijét. A többi, 16.század elejei említett kódexben pedig így van: mi kenyerünket mindennapiját...

Így olvasható Sylvester János 1541-i Új Testamentumában Máté és Lukács megfelelő helyein: Az mű kenyerünköt az minden napiat aggyad nekünk

ma; így szerepel Telegdi Miklós 1562-i katekizmusában: Mi kenyerünket mindennapiját adjad nekünk ma...

Aligha lehet kétséges: a legrégebb szóbelileg élő magyar Miatyánk-szövegek a 11.század elején keletkeztek. Első leírt 15. és 16.századi bibliafordításainkban, valamint 16.század elejei kódexeinkben szereplő Miatyánk-szövegek a már egységesült 11.századi szöveget rögzítették, csupán egyik-másik kifejezésük nem azonos. Ezen az ősi Miatyánk-szöveg azóta mind a katolikusok, mind a protestánsok a 17-20.század között alig változtattak, néhány szavát tették csak pontosabbá, modernebbé. Például a 17.században elterjedt a „kenyerünket mindennapiját” szókapcsolat helyett a „mindennapi kenyerünket” kifejezés. E simítások azonban a szövegtestet alapvetően nem érintették. Ennek érzékeltetésére állítsuk egymás mellé a 16.század elejei Peer-kódexben lejegyzett, ekkor már több száz éves Miatyánk-szöveget, és a legújabb, a közelmúltban kialakított ökumenikus Miatyánk-szöveget.

PEER-KÓDEX:

Miatyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen te akaratod miképpen mennyben és földön. Mi kenyerünket mindennapiját adjad nekünk ma, és bocsássad minekünk mi vétetünket, miként mi is bocsátunk nekünk véteteknek; és ne vígy minket kísértetbe, de szabadíts minket gonosztól.

AZ ÖKUMENIKUS SZÖVEG:

Miatyánk, aki a mennyekben vagy, szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsájtunk az ellenünk vétkezőknek; és ne vígy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól.

A Peer-kódex szövegénél a magyar nyelv eszközeivel „hűségesebb”, vagy inkább „szolgaibb” fordítás aligha készíthető, ez is jelzi ősi voltát. Még a névelők sem szerepelnek benne, mivel ilyenek a latinban nincsenek. S a legújabb – ökumenikus – szöveg alig-alig különbözik a 16. század elejei Peer-kódexbeli, illetőleg a 11.századi ősi magyar Miatyánk-szövegtől.

Kazinczy kísérlete

Busa Margit említett kötetében a Kazinczy által készített bibliai szövegek, elmélkedések és imák két változatát adta közre. Az egyik változat nyomtatásban is megjelent 1831-ben Sárospatakon, Nádaskay András nyomdájában ezen a címen: Szent történetek az Ó és Új Testamentom könyvei szerint. E nyomtatott kötetben Kazinczy a hivatalos ekkori református Miatyánk-változatot közölte:

Mi atyánk, ki a' mennyekben vagy szenteltessék meg a' te neved; jöjjön el a' te országod; légyen meg a' te akaratod, mint a' mennyben, úgy e' földön is. A' mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a' mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek. És ne vígy minket kísértetbe, de szabadíts meg a' gonosztól. Mert tiéd az ország, a' hatalom, és a' dicsőség, mind örökké.

A 17-20. századokban lényegében így imádkozták mind a katolikusok, mind a protestánsok a Miatyánkot: az ősi 11. századi alapszöveg kissé simított, de lényegében változatlan mását.

Kazinczy fülét azonban bántotta a Miatyánk szövegének döcögős, csikorgó nyelve, kirívó magyartalansága. Ezért – készülő bibliai történetin dolgozva, tehát az 1820-as évek végefelé – egy szerinte szabatos, nyelvileg helyes, tehát modern Miatyánk-szöveget készített. Említett kötetek kéziratos változatában ez szerepelt, saját keze írásával ott olvasható Busa Margit kiadványának autográf része 151. oldalán:

AZ ÚRI-MÁDSÁG.

Mi Atyánk, ki mennyekben vagy! Szenteltessék-meg neved, jöjjön-el országod, légyen-meg akaratod, mint a' mennyben, úgy e' földön is. Mindennapi kenyerünket add-meg ma nekünk, és bocsásd-meg bűneinket, a' hogy mi bocsátunk-meg azoknak, kik ellenünk vétkeztenek. És ne vígy kísértetbe, sőt szabadíts-meg a' gonosztól. Mert tiéd az ország, a' hatalom, a' dicsőség, most és örökké.

Mi Atyánk, ki mennyekben vagy! Szenteltessék-meg neved, jöjjön-el országod, légyen-meg akaratod, mint a' mennyben, úgy e' földön is. Mindennapi kenyerünket add-meg ma nekünk, és bocsásd-meg bűneinket, a' hogy mi bocsátunk-meg azoknak, kik ellenünk vétkeztenek. És ne vígy kísértetbe, sőt szabadíts-meg a' gonosztól. Mert tiéd az ország, a' hatalom, a' dicsőség, most és örökké.

Valóban: a 19.század 20-as, 30-as éveiben ez volt az elképzelhető legkorszerűbb magyar Miatyánk! A korabeli református egyházi illetékesek azonban nyilván nem engedték ezt a változatot nyomtatásban megjelentetni, szűkebb és szélesebb körökben terjeszteni: nem ez került be az 1831-i sárospataki nyomtatott kötetbe.

A mai legújabb ökumenikus szöveg egyházi jóváhagyói és kötelezővé tevői még nem ismerhették Kazinczy e szép magyarságú modern Miatyánkját, hiszen ezt csak a közelmúltban fedezték fel a Ráday Gyűjtemény levéltárában. De vajon jól tették-e, hogy az ódon, régies (s a nyelvészek számára magyartalan) Miatyánk-szövegben egyeztek meg?

Igen, jól tették. Ily módon lényegében ugyanazt a Miatyánk-szöveget imádkozzuk továbbra is, amelyet Szent István királyunk magyar szavú bencés szerzetesei készítettek; az ökumenikus szövegen keresztül a 11. századi magyar papok Miatyánkja jut el hozzánk, ezt öröklik utódaink is, ezer esztendő megszakítatlan imádság-hullámain keresztül. Nyilván így vélekedett Kazinczy is, ezért adta közre nyomtatásban a hagyományos Miatyánk-változatot.

J e g y z e t e k

A kötet címléírása: Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmélkedéseivel és imádságaival. Szerkesztette, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta dr.BUSA Margit. Kiadta a Cserépfalvi Könyvkiadó és Könyvkereskedelmi Kft. Budapest 1991.

A középkori magyar Miatyánk irodalomtörténeti vonatkozásairól TARNAI Andor: A magyar nyelvet írni kezdik. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp. 1984. 239-240.; Gyula DÉCSY: Der älteste ungarische Text des Vaterunsers. Orbis Scriptus. München 1966. 155-161.

Az említett 16.század elejei kódexek közreadva: Nyelvméltár 2. Bp. 1874. 279. (Peer-kódex); Nyelvméltár 3. Bp. 1874. 340. (Nagyszombati-kódex); Nyelvméltár 9-10. Bp. 1888. 166. (Érsekújvári-kódex); Nyelvméltár 11. Bp. 1882. 472. (Debreceni-kódex); Nyelvméltár 15. Bp. 1908. 162. (Székelyudvarhelyi-kódex).

A 11-12.századi hazai klerikusok magyar nyelvű oktató-nevelő tevékenységéről MÉSZÁROS István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp. 1981. 34-43.

Füzes Mária:

KAZINCZY A GRAFOLÓGIA TÜKRÉBEN

Szeretném bemutatni Kazinczy Ferenc életének örömeit, szomorúságait, munkásságának eredményeit és csalódásait a levelei, írásai, az írásából meghatározható jelek alapján.

Jóindulatú, határozott, kemény akaratú férfi. Embertársairól csak jót feltételez. Az előírásokat, szabályokat nem szereti, de betartja. Az illem és a jó erkölcs az, amit a legmesszebb, a legmesszebbmenően másoktól is megkövetel. A nagybetűk lágy ívű formálásán keresztül kapcsolódást, míg a középbetűk szöges kapcsolásai a távolságtartást határozzák meg. Barátságos másokhoz, igyekszik alkalmazkodni, kapcsolódni bizonyos távolságtartás mellett. Önmagát kiemelni nem akaró, érzékeny, befelé forduló, önérzetes; ha kell, ridegen elutasító. Szigorú; akaratosságát, ábrándozását is legyőzve a kapcsolatokat lekötölezettségnek éli meg.

Fegyelmezett, magabiztos, nagy az önmagába vetett hite. Tisztában van értékével; pártfogót, eszmetársat szívesen tud maga mellett. Elégedetlenségét magatartásával leplezi; a korszellemnek megfelelő szokásokkal. A szűkebb családban, baráti körben elégedettség határozható meg. Míg munkáját, tudományát, eredményeit féltve őrzi, belső szorongáshoz hasonlítható alázat található az írásában.

Megjelenésében, öltözködésében is rendszerető. Gondolatai logikusak, előre sietők. Kitűzött céljáért, eszméiért nagyon tud harcolni. Az életben mindent csak komolyan tud venni. Ha kudarccal, értetlenséggel kerül szembe; van ereje az újrakezdéshez. Igyekszik tárgyilagosan ítélni, de a szellemi világ, amit maga köré épített, amiben benne élt, némiképp egyoldalúvá tette, csak azon keresztül lát mindent. Kötelességtudó: az élet adta más feladatokat is odaadón elvégzi, alig várva,

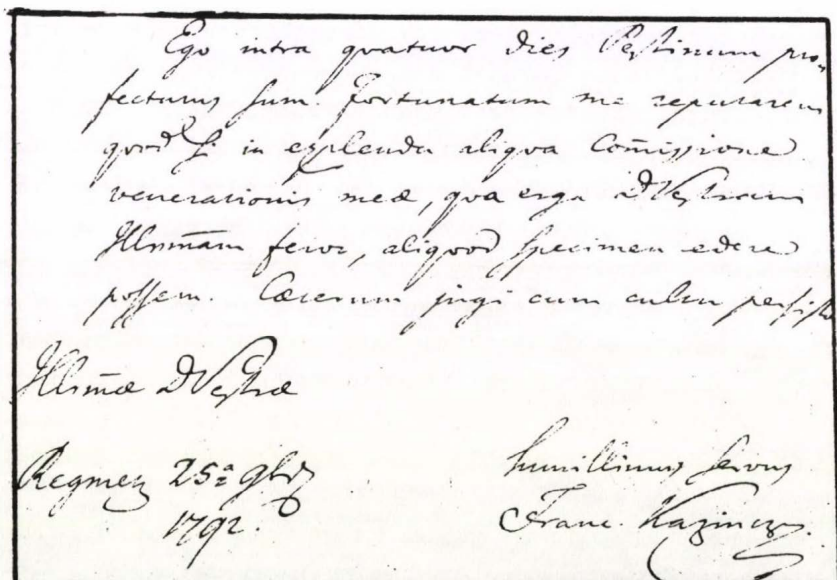

hogy életének hivatalos, kötelező megbízatásai mellett minél előbb az érdeklődésének megfelelő dolgokkal foglalkozzék. A pénz központi szerepet nem játszik életében, de gyakran kerül anyagiak miatt nehéz helyzetekbe.

Az alábbiakban életének néhány meghatározott időszakából való négy levélrészletét magyarázzuk a grafológia szakkifejezéseivel.

1.

Regmec, 1792.november 25. (Latin nyelvű levél.)

Beszédes, barátkozó, tele van lendülettel, akarattal és akaratossággal.

Az írásképe lendületes, a levél sortávolsága lassan szélesedik, a nyomaték változó.

Bízik önmagában, szellemi és anyagi erejében.

A felső hurkot megszakítva, nyomatékos, lendületes vonalvezetéssel folytatja. Az alsó hurkokat gyakran begöngyöli.

2.

Széphalom, 1806. augusztus 29. (Magyar nyelvű levél.)

meg, és ne félje soha, mely egy fél évvel ezelőtt. Itt
 itt is amoda is lát, ritkán éti. el a mit a sz. sz.
 az Mr magt. öjja nemcsak kettei. az ifjúagnak, az
 az Mr. nem kérem, mert az nem pörög. és nem... az
 az nem kérem, hogy a nem jó emberek. és a...
 az vanja félre magt, míg ideje van, mert a...
 az a jó is megönmár. az Mr. ömni ömni...
 fogor tudatogadni az Mr. ömni a...
 az, ömni fogor rajta, az az...
 ömni, ömni ömni. ömni a...
 ömni ömni. ömni ömni. ömni ömni.

Ez az az...
 az az...

Határozott, egyenletes magatartású. A világtól kissé elfordul első gyermeke elvesztése után.

Az íráskép vonalvezetése egyenletes, betűi gyakran fonalasak, a Kind szóban önvád érezhető.

3.

Széphalom, 1816. február 6. (Német nyelvű levél.)

A levélben elégedetlenség határozható meg, amit csalódás okoz. Belső ereje, önmagába vetett bizalma meggyengül.

Fokozottan érzékeny, de a nagy akarata összetartó erő.

A k betűk nyomateka és egyes felső hurkok előredőlése figyelhető meg.

mir sorglich willkommen. Daß wir finden Sie mit!
 Kindwagnpflanzern, tief Gebirgt. — O mein lieber
 Rott, Sie, das Sie so sehr Natur zu werden wüßte,
 pflanz, Sie werden meinen Pflanz ganz pflanz.
 Mein Kind, das gesündeste, das schönste Kind, das zu
 pflanzen war, ist nicht mehr. Ihr Arzt ward ihr Mör,
 das. Kunstschaffte ihr mein Pflanzwagnpflanz das
 Unglück, das no dinst seine Cür nach sich ziehen würde,
 vor: no blieb fastwändig bei seinem Voratz, und so
 Sie getödtet. Sie unglücklich 3. 18. Aug. — —

4.

Pest, 1831. április 28. (Magyar nyelvű levél.)

petit d'oiseau / Boston, April 28d. 1801.
v. 1. 7.

Pannonhalmi Klomnár által írt ide zárom, addig is még
az egyelőre véleked. — Teem meg ad tehát emlígete hogy oly
sokszor volt, s leleg, fízetve egyre néze tartozásonkat azon jő,
s azért, mellyel engem se is mindent látván Pannonhalmán,
Erdőben, Egergőmbőn fogadtató. — A mi hely? emberei bíz-
tatvány, hogy a földi Munka holnapután legyen legy.

En egy Pleylen dolgozám nyomarchál April 19d és 24d.
Éjrt, míg a nyomarcha hozában Harkionath. Éjrt, hogy
hogy telken és tollam rajtatagit talan nemmi egyeb adz
gojárom nem titatja indado, a Retheticai fejtegetelez,
ne creffedete, páid, hogy itt tavargi dorengervei és bonon

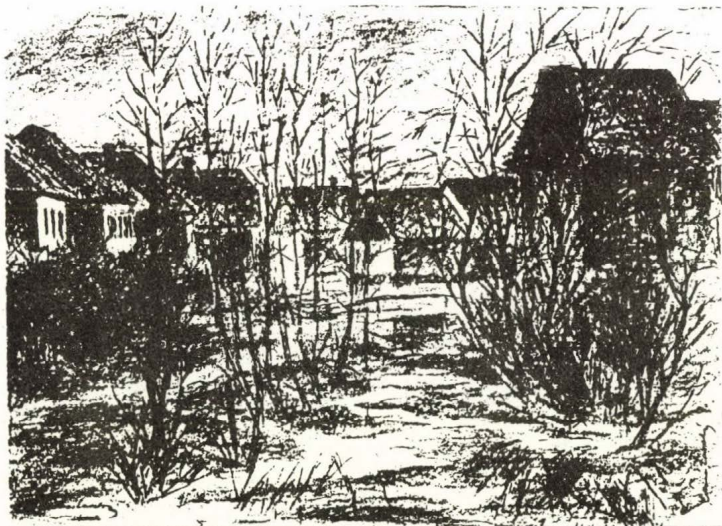
Fizikai ereje már nagyon meggyengült, ez az 1831 képszerű megjelenségében érezhető.

Hatalmas akarataereje a sorvezetésben határozható meg. Kezdetben felfelé halad, majd hanyatló sorirányt tart.

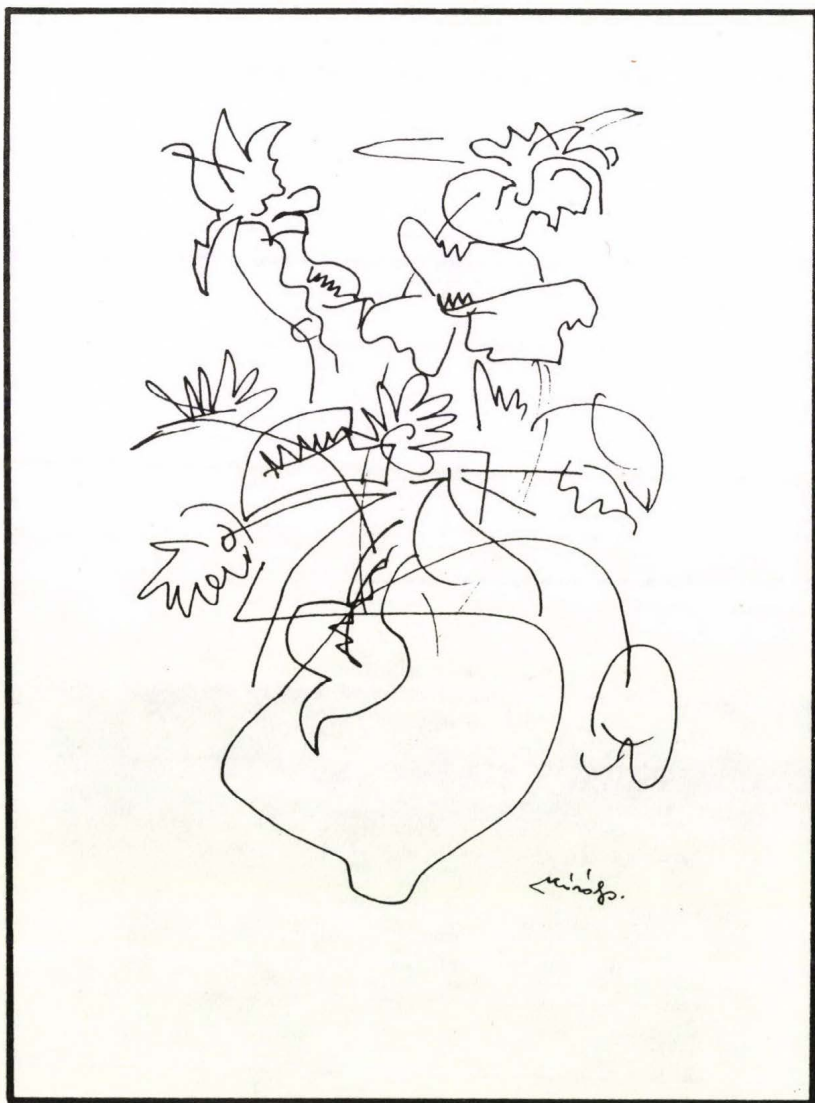
Egész írásképe a sietős, nem lendületes vonalvezetés a jellemző. Az erős belső feszültség, a szorongás a szűk írásképből nyilvánul meg.

*

A vizsgált levelek közül a Széphalmon 1806. augusztus 29-én írt levélben találtam az egészségi állapotra utaló jeleket: háta közepén átsugárzó fájdalomérzet ez, és a reszketeg vonalvezetés a szív vagy a kéz valamilyen jellegű fájdalma lehet.

Fehér Erzsébet:

KAZINCZY REFORMKORI TANKÖNYVE- INKBEN

Hazai tankönyvtörténetünk nagy korszaka a reformkor: a magyar nyelvű tankönyvek sokasága jelent meg ezekben az évtizedekben a különféle iskolai tantárgyakból. Különösen megszorodott a magyar nyelvű tankönyvek száma. E reformkori magyar nyelvtankönyvek egy része a magyar leíró nyelvtant tartalmazta, másik részükben azonban „komplex” tananyagot helyeztek el szerzőik. Ezekben a magyar nyelvtan mellett retorikát és poetikát is talált a korabeli diák, belőlük tehát a magyar nyelvű költői, prózai és drámai művek elméletét és gyakorlatát tanulhatták meg. Ennek keretében a tankönyvszerzők arra törekedtek, hogy bemutassák és bizonyítsák: a magyar nyelv éppen úgy alkalmas a különféle irodalmi műfajok megszólaltatására, mint a legfőbb példának tartott klasszikus nyelvek, illetőleg a korabeli „világnyelvek”.

E cél megvalósítása során bőséggel kerültek e magyar nyelvtankönyvekbe a kortársi magyar szerzők, például a két Kisfaludy, Kölcsey, Berzsenyi, Czuczor, Bajza, Erdélyi, már igen korán Petőfi és mások. A legtöbbet szereplő szerző Vörösmarty, de mellette Kazinczy Ferenc második helyen áll említettség tekintetében. Kazinczy helyzete sajátos volt, hiszen 1831-ben meghalt. De szerepét, tevékenységét, jelentőségét mind-egyik tankönyvszerző ezután is elismerte. Ezt jelzi a magas idézettségi arány.

Az első „modern” reformkori magyartankönyv 1827-ben jelent meg, Bitnitz János szombathelyi liceumi tanár munkája. Ez az első tankönyv, amelyben Kazinczy neve felbukkan, (tehát még Kazinczy életében). Áttekintő szemlénk utolsó éve 1843. Ebben az évben több magyartankönyv is megjelent.

Négy csoportra oszthatjuk Kazinczy szerepeltetését e tankönyvekben. Egyesek megemlítik a nevét bizonyos irodalmi műfajokkal kapcsolatban, amelyekben ő is alkotott. Mások költői vagy prózai elvek, szabályok szemléltetésére idéznek tőle egy-két sort illusztrációképpen. Ismét mások teljes költeményeket, illetőleg terjedelmes prózarészleteket hoznak műveiből. Végül néhány tankönyvben magyar irodalomtörténeti összefoglalás is olvasható, s ezekben természetesen Kazinczy is szerepel hosszabb-rövidebb méltatással.

A továbbiakban megjelenésük időrendjében vesszük sorra azokat a reformkori magyar tankönyveket, amelyekben Kazinczy szerepel.

BITNITZ LAJOS: A magyar nyelvbeli előadás tudománya.

(Pest, 1827.)

E kötet idézési módszere: megemlíti azok nevét, akiknek műveiben a tárgyalt költői elem megtalálható.

"Kellem vagyon ezekben: Liliom és rózsza. Az echo. A haldokló hatytú. Herder Paramyth. Fordít. Kazinczy. Szép Liter. I.köt." (83.o.)

"A Fellengzős és Innepi: A Mennydörgés. Denis után Kazinczy Fer. Poetai Erek 233.lap". (105.o.)

"A Nemes, Erkölcsei és Fenséges: Göthe Egmontja fordít. Kazinczy Fer. Szép Literat. 8-dik kötet". (108.o.)

"Az Egyenesség: Több példát láthatni Gessner Idyll. fordít. Kazinczy Fer. Szép Liter. II.köt." (110.o.)

"A Szeszély (humor): Példa lehet továbbá: Érzékeny utazások. Kazinczy Fer. Szép Liter. 4-dik köt." (112.o.)

A megengedés példája Kazinczy-szöveg: "Törd ki te fakadó palánt szívé, sorjázhat azután, lövelheti a legbujjabb növéseket, egy bokros, gallyas szép fiatal az, igen is, lehet; de az első fakadás királyi fel-szökellete örökre oda van." (128.o.)

"A képzelt látás: Szirt! rendíthetetlen, mint karja és lelke ~~fa~~kódnak, / Nagy mint ő, vagy mint társai, mint fija nagy!" (Még további tíz sor. 138.o.)

"A közép írásmód példái: a/ Prosa nyelvében: Kazinczy Zrínyi Miklós Szigetvárott. Hébe, 1825." (205.o.)

"Hazánk fíjainak a rendszeres oktató prosában tett fáradozásai szép reményt nyújtanak, hogy idővel e pontban is akár mely külső mívelt nemzettel versenyt futhatunk. Folyóírásaink, az Erdélyi Museum, Tudományos Gyűjtemény, Egyházi Értekezések és a Felső magyarországi Mí-nerva sok derék értekezést közlöttek. Jelesek ezek: A szép tudományok befolyásáról a felsőbb tudományokra. Herder Pályáírása fordít. Kazinczy Fer. Erd. Mus. 4.Füz. 7.lap." (223.o.)

"Az oktató levél. Ide számlálhatni Kazinczy Erdélyi Levelleit. Tud. Gyűjt. 1817. II.köt." (299.o.)

"A világi énekben nevezetese: Faludi, Ányos, Verseggy, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Superint. Kis, Csokonai Vitéz, Kisfaludy Károly, Sz. Miklósy, G:Teleky Ferencz, Döbrentei." (335.o.)

"Az órában fénykoszorút érdemeltek: Báróczy, Virág, Berzsenyi, Dayka, Superint. Kis, Kazinczy, Verseggy, Döbrentei." (338.o.)

"Hangzatka (Sonetto): A hangzatka olasz eredetű és Pétrarkának 118 hangzatkája által terjedett el, melyeket a műveltebb nyelvekre átfordítottak s utánzóztak. Nézd Tud. Gyűjt. 1817. 9.köt. 38.lap. Nálunk Szermerét lehet Kazinczyval elsőnek mondatni, kik Sonettot írtak, mert Csokonainak és Szabónak rímelései nem Sonettok." (349.o.)

"A komoly hősi költemény: Ábel halála fordítva Kazinczytól. Idylliai Epos." (366.o.)

"A mese: Fáy András, Kazinczy, Virág, Superint. Kis, Vitkovits, Sz.Miklósy s mások." (375.o.)

"A szomorú játék: Virág, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly, Döbrentei, Szemere és mások." (391.o.)

"Az Idyllion: Kazinczy fordítá Geszler Idylljeit." (401.o.)

"A költői epistola: Révai, Kazinczy, Superint. Kis, Vitkovits, Berzsenyi." (403.o.)

"Parabola és Paramythia: Kazinczy fordítá Herder Paramythieit." (408.o.)

"Az Epigramma: Kazinczy Fer., Vitkovics, Rajnis, Kisfaludy Károly, Sz.Miklósi és mások." (420.o.)

PAPP IGNÁC: Magyar poézis.

(Veszprém, 1828.)

A szerző így kezdi a Sonett című fejezetet:

"A versnemek közt a Sonet legújabb, legnehezebb egyszersmind; azért is lőnn talán nyelvünkön olly későn ösmeretessé. Kazinczy magyar költőnk éneklé az első Sonetet magyar hangon, utánna többen.

A Sonet olly törvényt óhajt, melly nehéz és kényes természetével megegyez. Kazinczy, ki a töretlen úton is olly szerencsésen hallada, hogy a nyomát követők mosolyogva érinték utána a czélt; találhata módot, hogy a Sonet természetéhez illő törvényt is adgyon a Magyaroknak. Kivánhattok é tehát tőlem Sonettörvényt, midőn már Kazinczy a Tudományos Gyűjtemény 1817. 9. kötetének 38-49 lapjain olly törvényt bocsájta közre, mellynél jobbat a Magyar alig várhat? - Itt csak azt sajnálhattyuk, hogy helyeztetésünk az Egészlet közleni nem engedí, abból csak hét fő pontot közölhetünk. Így szólván tehát Kazinczy... Így írja Kazinczy a Sonet törvényét, igen helyesen." (73.o.)

KIS PÁL: A magyar literatura remek darabokban.

(Bécs, 1835.)

A szemelvénygyűjteményben három mese található Kazinczytól: Az állatok versengése az elsőségért; A jótétel; A pásztor és a fülemüle.

FLEISCHER JAKAB: Magyar és német declamatiok és köszöntők.

(Kassa, 1835.)

A tankönyv szerzője teljes szövegeket hoz, szerzőnként csoportosítva anyagát. Kazinczy Ferenc nevével jelezve előbb öt rövid prózai darab található: Auróra, Az éj és nappal, A rózsza, A szövés, Amintas (Geszner Idyllje). Azután nyolc mese következik: A bagoly és a kincskereső, A bika és a szarvas, A haldokló farkas, A holló és a róka, Salamon lelke, A sas, A szőlőgerezd, A róka. Majd két epigramma olvasható a kö-

tetben: Bátornak a szerencse, Intés. Végül A hit szava című öt szakaszos vers zárja a Kazinczy-blokkot.

HORVÁTH ELEK: A szép tudományok ismertetése.

(Pest, 1836.)

E tankönyv szerzője elismerőleg említi Kazinczyt az ódaszerzők (210.o.), valamint a lírai azaz "lantos" költészet (316.o.) művelői között, de elmarasztaló kritikát is megfogalmaz Kazinczyval kapcsolatban.

"A görög és római mértékű versekről a magyar poézisban... Világosak, értelmesek és természetes folyásúak legyenek azok; mert valamint maga a magyar nemzet semmi erőltetést nem szenved, úgy nyelve minden olyantól mi erőltetett, irtózik. Csak ezen okból is lehetetlen magyar poésisunkba bevenni a Kazinczy által kezdett vágást (elisiót), miről hosszabban itt szollani annyiból feleslegesnek tartom, hogy erről már kimerítőleg értekeztem a Tudom. Gyűjt. kötetében, hová a kíváncsi olvasót utasítom." (55.o.)

"Kazinczy költészetes művei nem mindennapi szellem által vannak lelkesítve, csak az kár, hogy a versmértékek megtartásában nem csak nem iskolai rendességgel él, hanem felette is sok szabadságot enged magának, annyira, hogy néha ki sem tudhatni, minő versnemmel él; pedig a valódi poésishoz, nem csak gondolat és érzés, hanem külső forma is kívánatik. Különösen jeleskedik ő az anacreoni enyelgő nyájasságokban, s a petrarcái érzékenykedésben. Lássunk egyet: A félénk szerelem..." (321.o.)

"A közönséges beszédben is észrevehető, hogy a magyar h betűt mindenkor erősen ejti... Kazinczy e pontban is különösséget kezdte a h valóban betűt majd mint azt tekinti, majd hol legnagyobb nyekkenést okoz, leheletnek veszi, így p.o. betűnek ismeri itt: És a bús ligeten, hol az éj borzalma sötétlik sat." (341.o.)

"Az elisiót be-erőltetvé Kazinczy poésisunkba annak valóban pótolhatatlan sérelmére; de úgy látszik e részben sem egyez-meg ön magával; ugyan-is az előbb fölhozott fordításában szinte halmozva halmozza a fülboszontó elisiókat, s mégis a 200-dik eme versében: Engemet egy iszonyú éj ránt le hatalmasan innét, elfelejté az éj előtt az u-t; s mint-hogy a h-t jobbra lehelletnek veszi: a hatalmasan előtt az e-t. S ezen elisiójával mit nyer, midőn eme versét: Oh mi bocsánandó ha ismerne bocsánatot orcusz - imigy olvastatja: Oh mi bocsánand ismerne bocsánatot orcusz?" (342.o.)

De kifogásokat emel a szerző, hogy "Kazinczy diphtongusokat is hozott be nyelvünkbe", s azt is nehezményezi, ahogy Kazinczy az idegen nyelvből átvett szavakat hangtanilag kezeli.

HOMOKAY PÁL: A magyar költészet.

(Pest, 1837.)

A szerző a "Szótágmérték" című fejezetében Kazinczytól a következő verssorokat hozza szemléltető példaként: "Szólj, ki vezette karod, s ki sugallta kebledbe, hogy ezt merd?" (4.o.) "S attyanak vészi s osztja parancsolatit." (5.o.) "Szép kebelén viseli s üstöke fürtjeibe." (6.o.) "És mely szent megadás s gyermeki bizodalom." (6.o.) "Szolli ide jár, szedi kinceinket, s koszoruba kötöztén." (7.o.) "E liget árnyai közt, ége a szép Náis Apollért." (7.o.)

A 13. oldalon ez a megállapítás olvasható: a klasszikus versformákkal "Kazinczy némelly ujabbakkal az olasz, francia és német formákat is nagy haszonnal alkalmaztatá nyelvünkhöz."

A következő műfajok szerzői között kerül említésre Kazinczy: óda (53.o.), szonett (59.o.), mese (79.o.), idill (85.o.), költői levél (86.o.), regény (89.o.), szatíra (Tövises és virágok, 91.o.), parabola és paramythia (93.o.), epigramma (94.o.)

Ez utóbbihoz fűzi a következő megjegyzést a tankönyvszerző: az epigrammában "mikor a szójáték ha nem hideg s ízetlen, tréfára serkent." Példának Kazinczy "Szegfőnek néztem..." kezdetű epigrammáját idézi.

BITNITZ LAJOS: Magyar nyelvtudomány.

(Pest, 1837.)

Előző könyvével ellentétben Bitnitz Lajos ebben a kötetben bőven idéz teljes verseket, illetőleg hosszabb részleteket.

A fenséges stílusелеmet "A hit szava" című hat szakaszos Kazinczy-verssel szemlélteti. Kazinczyt idézi a hasonlatlanság szövegpéldájában: "Cicero musája halad tárgya felé, mint a kinek dolga van s nem kíván tetszeni; halad a Sallusté is, de mind kinek nincs dolga és csak csudálatni vágy." (69.o.)

Az ellentétel Kazinczy-idézete a "Kerüld s hajházd..." kezdetű epigramma. (69.o.)

A léptetés példája Kazinczytól:

"Szép a felduzzadt Áres táborában
Dicső nagy tettek által fényleni,
Az érczphalanxot béfeszíteni,
S ha kell lerogyni a vérengző csatában.
Szebb, oh szebb, a nép véneinek sorában
Hatalmas szózattal menydörgeni.
A hont, az elnyomtatat védeni,
S elfolytani a bünt serkenő korában." (70.o.)

A látás: "Szirt! rendíthetetlen..." És még tizenegy sor. (79.o.)

A fordítás szabályainak szemléltetése: "Vergilius Georgica IV. könyvének töredékét fordította Kazinczy.

Orpheus a tekerős lanton szelidítve gyötrelmeit,
Tégedet, édes nő, csak téged zenge magányos
Partjain, a mikoron költ a nap, s a mikor elszállt..."

És még tizenegy sor. (108.o.)

"A leírás alrészai: Töredék Kazinczynak erdélyi leveleiből, amely a Tud. Gyűjt. 1817. 2.köt. jelent meg." (130-132.o.)

"Az életírás példája: Töredék Dayka életéből Kazinczytól. Dayka Versei. Összeszedte Kazinczy. Pest 1813." (135-137.o.)

"Barátságos levél példája Kazinczytól: Kisfaludy Károlyhoz. Mert. 29. 1820." (152-153.o.)

A satíra példája Kazinczy "A Musához" című költeménye. (197.o.)

A parabola: "Példa Herder paramythi. fordít. Kazinczy A haldokló hattyú." (201-202.o.)

Az epigramma: "Példa Kazinczytól: Dolce Madonnájához és az Epigrammai morál." (253.o.)

S még egy Kazinczyra vonatkozó megjegyzés: "Nyelvünk aesthetikai művelését főképp a folyóiratok segítik elő theoria s critica által. Szacsvai Musája (1787-9) mellett feltűnt (1788-92) a Bacsányi, Kazinczy és Baróti szerkesztette Magyar Museum - első aesthetikai folyóiratunk,

melly alapot teve nyelvünk újabb műveltetésére Kazinczy Orpheusa 1790"
.... (305.o.)

MAKÁRY GYÖRGY: Magyar verstan.

(Eger, 1842.)

A tankönyv bevezetésében olvasható: "Az ifjú olvasóknak mondom ezt, hogy midőn – csupán verselésről írt – szabályokat olvasnak, a szép formák között el ne tévedjenek. Értem azt, hogy ne tartsák elégnak csak a versmérték kíváncsinak felelni-meg, hanem ültessenek abba virágot és érzést, eleven alakot és igaz fényt; megjegyezvén, hogy 'a poesis a szenvedélynek s élénk képzelődésnek nyelve', s Kazinczy megfajítása szerint

A poesis kikap a népből s a durva valóból
S kiesebb tájra s lelki valóba vezérel." (3.o.)

A hexameter Kazinczy-példája: "Tedd le reményedet a rosszról: soha nem léssen az jó." (9.o.)

A pentameteré: "Szántás és vess, s hagyjad másnak az áldozatot." (12.o.)

A jambikus versé: "Fülett a tér, füleltek a tetők." (14.o.)

A trocheusi versé:

"Hah, mi zörren itt a hűs ligetben?
Hah, ki dall a bérczek csermelyénél?
Irma jár a hajnal bíborában,
Feljavult anyjának tép virágot,
És hogy ismét bírja, vigad, örvend.
Oh ne vigadj, lyánka, reggelednek!
Jő egy másik, az reád borút hoz." (24.o.)

A phalaecus versről: "Nálunk Kazinczy egyik ódájában három phalaecus után tett egy adonist, így:

Oh védjétek az áldozót szelídek,
S titkos bájotokat lehelje mennyei
Ajkatok dala zengzetébe. Nem sért
Így az irigy nyelv." (28.o.)

Az alkaeos versé:

"Méltatlanoknak még soha nem leve
Az égietől támogató segéd." (30.o.)

A rímes versekről többek között ez olvasható: "Nálunk a rímes verseket mérni gróf Ráday Gedeon kezdé, kitől Kazinczy, Verseghy, Földi vevék e nemben a tanítást. Halhatatlan Kazinczynek művészi ecsetével élénk – költőileg – Rádaynak működését Berzsenyihez írt epistolájában a következő sorokban.

Az ének és a vers ellenkezésben
Állottanak mindeddig. Az rövid
Útést adott amannak hosszujára;
És a midőn ez megszökött, amaz
Balul hosszúra tátogatta száját.
S így a tudom majd tudom majd tudom lőn,
S a lyánka mézes ajkát a zsolozsma
Hamis hangzások ejtésére kínzá.
Hermesnek békebotját Ráday
Nyújtotta-el a két versenygő felett;
S ők mint a kígyók a boton, legottan
Szerelmes összeölekezésbe költtek,
S viszálkodások harcza véget ért.

Kazinczy a mértéktelen rímes verselést hajdani költőnk, a második gróf Zrínyi Miklós után Zrínyi verselésnek nevezi, valamint a rímes mértékes verselést Ráday verselésnek." (38.o.)

"Mint kelljen a rímeket alkalmazni? – Erre nézve miután a különféle avagy változatosság mindenben egyik fő részét teszi a szépnek, igenis méltó a rímeknél is arra ügyelnünk, hogy változatosan jöjjenek-elő... Mire nézve a következő szabályt kell a verselőnek tartania, melyet Ráday, Kazinczy, Versegly, Dayka, Csokonai, Kölcsey, Szemere jeles költőink tudtukra igenis megtartottak." (40.o.)

ZIMMERMANN JAKAB: Magyar irodalom.

(Bécs, 1843.)

A tankönyv első részében a "szónoki tökély"-re példa Kölcsey Ferenc Kazinczy felett mondott emlékbeszéde. (46-56.o.)

A levél egyik műfaját példázza Kazinczy "barátságos levele" Kisfaludy Károlyhoz. (98-100.o.)

Itt is megtalálható a "parabola" illusztrációjaként Herder "A haladkló hatyú" című szövege, amelyet Kazinczy fordított magyarra. (139-140.o.)

Az "oktató prosában" vagyis a tudományos tanulmányok írásában jeleskedők között szerepel Kazinczy neve is, de a tankönyv megemlíti ezt is: "Nyelvünk aesthetikai művelését főleg a folyóiratok segítik elő. Bacsányi, Kazinczy és baróti Szabó szerkesztette Magyar Museum, első aesthetikai folyóiratunk Kazinczy Orpheusa 1790." (225.o.)

A tankönyv terjedelmes irodalomtörténeti részében olvasható:

"A latin classicusok után indultanak: Molnár 1760; Kalmár 1761; Baróti Szabó Dávid 1777; Révay 1778; és Rajnis 1781. Ezek között Révay legtöbb költői tehetséggel bírt. E latin iskolának tündöklő két csillaga azonban Virág és Kazinczy. Ékebben már alig lehet a régiek eszményeit kifejezni, mint e két derék férfinál láthatni. Virág csupa hazafi, Kazinczy pedig a világ polgárja ódáiban..." (220.o.) "Azután következnek, már az előbbi században is említett Kazinczy Ferenc, ki bátran letördelé a záradakat, melyek alá némellyek a nyelvet bilincseltek, új szavakat hozván divatba. E miatt forradalom és heves vita támadott, de épen ezt akarta Kazinczy. Meghasonlásoknak, pörlekedéseknek kell vala támadni, melyek a dolgot minden részről felvilágosítsák, hogy irodalmunkba új évszak nyilatkozzék. Fordításokkal tört erre utat elsőben Kazinczy. A Tövisék és Virágok, s a Poetai Berek által még tovább vitte a dolgot, úgy, hogy az ismeretes Mondolat megjelenésére alkalmat adott, melly gúnyiratban ő és Berzsenyi karczoltatnak. Utóbb naponta ritkultak ellenei. Ma már igen nagy pártolóinak száma. Munkáit 9 kötetben bírjuk." (222-223.o.)

(MAJOROS ANDRÁS): A magyar nyelvtan elemei.

(Sárospatak, 1844.)

Bár a címlapon nem szerepel, tudjuk, hogy ezt az elemi iskolások számára készített tankönyvet Majoros András sárospataki kollégiumi tanár állította össze. "A példák a magyar irodalomból" című zárófejezetben helyet kapott Kazinczy hat strófás költeménye: "A hit szava".

BLOCK MÓRICZ: Költészeti kézikönyv.

(Pest, 1845.)

A szerző - későbbi nevén BALLAGI MÓR - könyvében több teljes Kazinczy-költeményt hoz az egyes műfajok tárgyalása során.

A ritornell két példája a "Titkunkat sejti nénje" és "A zápor ömlik" kezdetű versek. (41.o.)

Az óda mintapéldája "A hit szava" című, sok tankönyvben szereplő költemény. (47.o.)

Az epigramma műfaja "Az iskola törvényei" és "Az epigramma" című verseken át tanulmányozható. (91.o.)

Végül a szatírát "A Múzsához" (94.o.), a szonettet pedig "A sonett Múzsája" című Kazinczy-versek illusztrálják. (38.o.)

SZUPPAN ZSIGMOND: Az írásbeli előadás törvényei. (N.szombat 1845)

A tankönyvszerző a "szépség jegyeiről" írva megemlíti az ezt alkalmazó szerzők között Kazinczyt is (61.o.), akárcsak a "kecs, kegy, kellem" sikeres alkalmazói között. (43.o.)

PAP IGNÁC: Elemi költészettan.

(Veszprém, 1846.)

A tankönyv szerzője felteszi a kérdést: "Vannak-e hazánknak költész-írói?" A válasz hosszú névsorában Kazinczy is szerepel.

A "tárgy utánzás" példajaként említi: "a Pugaczi csárda báró Orczytól és Kazinczytól". (29.o.)

A "bök vers" tanulmányozandó mintája Kazinczy "Epigrammai morál" című verse. (57.o.)

A levélről szólva Pap Ignác megemlíti: "Kazinczynak jámbonyban (= jambusban) is van levele, s ezt a komoly szövegű levelek jobban tűrik, mint a rímes alkatot". (62.o.)

Szerepel Kazinczy neve a "latka" vagyis gnoma költők között (64.o.) s ott van a neve "a legmézesebb ajkú alagya-költészek" vagyis ódaköltők között (110.o.). De anakreóni költeményeket és "röptike" verseket is írt (119., 145.o.). A négyes és ötödféles jambus strófára ("az első négy, a második négy és fél lábból áll) Kazinczy-vers a példa (114.o.):

Nevet, mert ő szeret nevetni,
Ilyenkor is, de megvetéssel,
Hogy jobban sujtson a csapás;
S örülve, hogy haragja néktek
Kedvét nyilván jelentheti,
Kiknek virágít osztogatja.

SZUPPÁN ZSIGMOND: Magyar s külföldi irodalom története.

(Pozsony, 1847.)

A részletes irodalomtörténeti feldolgozásban többek között ez is olvasható: "Kazinczy Ferencz magy. tud. társ. rendes tag a magyar prosának atyja és aesthetikai szépítője. Ő a szóelemzés, de leginkább a hangkellemet szeméi előtt tartván aesthetikai reformátora nyelvünknek."

vala az első, ki a régi szokáshoz tapadó úgy nevezett eredeti helyesírásunk nyúvét levetvén, megmutatá, miként az új helyesírás aesthetikai formával egyesítve akármi kötetlen beszéd vagy kötött mondat tárgyának előadására alkalmasb. Azért sok ellenségre talált, azért mivel nyelvújító volt. Szül. Bihar megyében 1759 nemes szülőktől. Már kisdéd korában egész jelleméből kitűnnek a tudomány és szépművészet iránti hajlama. Virgilt és Horáczt serényen forgatta és görögül magától tanult, frank és német nyelvben jártas volt. Kijárván iskoláit Sárospatakon, Kassán, jogtudományi pályára szentelvé magát Pesten, s nem sokára megismerkedvén gr. Ráday Gedeonnal, ez nagy befolyást gyakorolt az ifjú lángészre. Később a kassai kerületben gr. Török ajánlására a nemzeti iskolák felügyelőjévé lett. Bács megyei levelei a magyar közönség kedvence. A Magyar Museum B.Szabóval és Bacsányival kiadva 1788–1792 és az Orpheus Kassán 1790 a serdülő irodalom nagy tekintélyű írójává tevék. Írói munkássága még inkább nőtt, midőn II. Leopold királyunk minden egyéb protestáns iskolafelügyelővel együtt őt is elbocsátá. A Pesten összeállított színésztársaság számára fordítá ekkor Shakespeare Hamlet és Macbeth, Göthe Stella, Moliere Medecin, Malgré lui, Lessing Galotti Emilie, Sampson Sára című műveiket. Herdert, Wielandot, sőt még Klopstockot Messiás című eposát fordítani kezdé. Szorgalmát azon szerencsétlenség sem töré meg, melly őt 1793-diki történetek következtében érte. Életének kegyelmeze a fejedelem, de Brünben, Kufstein és Munkács váraiban hat évet tölte szomorú fogságban. Itt lettek Yorik és Sallustius, Clavigo és a Vak lantos egyebekkel együtt gyermekei rideg magányának. Kiszabadulása után életének gondoktól beborult második felét neje gróf Török leánya, hét gyermeke és irodalmi foglalkozásai deríték fel. Ezen időszakból valók apróbb történeti, nyelvészeti és aesthetikai munkálatai, önéletrajza, több külföldi új és régi classicusok fordítmányai. A feljebb említett művein kívül még ezek is övéi: Helikoni virágok, Vitkovics Mihályhoz; Tövises és virágok stb. Kiadá végre Pyrker Szent Hajdan Gyöngyeit, Dayka és Kis János verseit, Báróczy és Zrínyi minden munkáit. – Munkás életét végzé 1831 széphalmi magányában élte 72, írói pályája 56 évében." (40–41.o.)

Részlet A latin költőiskola című részből: "Ez iskolának azonban két fő dísze Kazinczy és Virág Benedek. A régiek szelleme legtisztábban és leghívebben szól e két költőnek ódáiból, komoly, világos, velős, csendes és mégis bájos ezekben minden. Kazinczy mint ember, Virág gyakran mint polgár szól, lantját leghőbb honszeretettel megrezenti és ihlelt kebelével zengedezteteti." (45.o.)

Hazai iskolai magyar tankönyveinkben itt jelenik meg először részletes Kazinczy-életrajz és tevékenységének első elemző méltatása. De túl a tankönyveken, alighanem az irodalomtörténeti szakirodalomban is Szuppan Zsigmond tankönyve ismerteti először összefoglalóan Kazinczy életművét.

LAKY DEMETER: A költészetnek rövid elméleti s gyakorlati rendszere és történeti vázlata. (Szombathely, 1847.)

Több Kazinczy-idézet található ebben a tankönyvben is műfaji elemek illusztrációjaképpen. "A külalak is csak akkor teljesen szép, ha ugyanazon varrszakaszban a hím és nőrim majd erőlyes, majd édesded ömledézesei váltják föl kölcsönösen egymást Kazinczyként:

Cserélj nehéz és könnyű tagokat

A rímekben nő és hím hangzásokat." (16.o.)

"Az árvarím:

Titkunkat sejti nénje s rettegéssel a
Lát engem a szép gyermekért epedni, o
S titkon néz rám s elfojtott nyögéssel. a" (19.o.)

"A rímek alkalmazásai és kellékei: a párosrím csak hosszabb alkatú versekben van igazán helyén, mint

Ím tisztulni látom az eget,
S rám a nap szép sugárt ereget,
Jelengetvén, hogy nem sokára
Visszaviszen Isten Tornára." (21.o.)

"Mértékre venni pedig Ráday Gedeon kezdé a rímes magyar verseket, kinek példájára Kazinczy, Verseghy, Földi s utóbb a többi magyar költők is mértékre vették rímes verseiket." (24.o.)

"Kellem: Engem szerény szív vonz ti felétek, és
Nem ingható hit, s magzati félelem.

Áld szenvedésim közt nyögésem:
Áld poharam, ha virág ővedzi." (63.o.)

Az "erkölcsi vagy bölcséleti zengzett" példája a már jól ismert
"A hit szava" című Kazinczy-vers. (67.o.)

"Észrevétel: magyar verselésben hibásan jó ki a hangzók összeolvasztása, mit régibb költőink gyakran használtak, midőn a hangzóval végződő szóra a hangzóval kezdődő következett – vagy ugyanez a szóközépen történt, így: Szolli ide jár, szedi kincseinket." (194.o.)

A "széphangzat" egyik követelménye: "Nem szabad a vers végén elválasztásnak lenni, mint

Az okatlan bölcs, titeket istenek!
Tagadni akarna, de ti fölötte meg-
Dördítitek bosszus ütéssel." (197.o.)

Egy pentameter sor Kazinczytól:

"Érti a szent jelenést s felriad álmaiból." (205.o.)

A "jelesebb költőink e korszakból" című fejezetből: "Kazinczy Ferencz, a költészet minden nemében remekelt, de leginkább epigrammái a szépirodalom legkellemesebb virágaiként tekinthetők." (224.o.)

TATAY ISTVÁN: Költészeti és szóoklati remek.

(Pest, 1847.)

Ebben a gyűjteményben a szerző műfajonként csoportosította a közzölt költeményeket.

A hósköltemény – a tankönyvszerző szakkifejezésével – "heroida vagy társzózat" egyik példájában Rádayt, másik példájában Péczelit verselte meg Kazinczy. (139.o.)

A szonett – "zengicsélet" – két Kazinczy-költeménnyel szerepel. Címük: "Fény és homály", "A sajka". (150.o.)

Az allegória – "képszerű" –, a parabola – "példázat" – és a paramyth – "regepéldázat" – fejezetben szerepel a "Herkules" című költemény (457.o.)

Végül az epigramma – "jelige" – műfaji részében hat Kazinczy-epigramma található: "Intés", "A vak", "Az igazságkereső", "Írói érdem", "Fonákság", "Pirító javallás". (486-490.o.)

TOOTH ISTVÁN: Költészet-tan.

(Pest, 1847.)

A trocheus verseket író költők között szerepel a tankönyvben Kazinczy neve, de ugyanezt verse is illusztrálja "Hah, mi zörren itt a hús ligetben" kezdettel. (6.o.)

A pentameter verssora tőle való idézet: "Szánts és vess, hagyjad másnak az áldozatot." (7.o.)

A sapphói versről: "Ha az aristophanesi versnek mind elébe, mind utána egy-egy trocheus vagy spondeus jön, phalaecusi vers a neve: Őh védjétek az áldozót szelidek". (7.o.)

Ugyancsak ebben a tankönyvben így olvasható Kazinczy méltatása:

"Tudvák előttünk Kazinczy, Révay, gr.Ráday törekedései, mikép igyekezének költészetünkben a nemzeti elemet biztosítani. A latin és francia iskola küzdelméből felfakadt végezetre a nemzeti elem dicső diadala... Mindkét iskola követői szem előtt tartották a nemzeti érdekeket, de az utóbbiból Kazinczynak és Berzsenyinek sikerült főleg a költészet mezején a művésztől emelése... Kazinczy nemzeti nyelvünk újjá szülője. Dús phantasiájának küzdeni kellett a nyelv hiányosságaival, betolakodott a szóalkotás titkaiba s új természetes szavakkal lepte meg honfiai. Sokat köszönhet neki mind általján literatúránk, mind különösen költészetünk. Munkáinak nagyobb fordítványok teszik ugyan, de miután a költészetbeni nemzetiségnek egyik feltétele a tiszta s kisimított nemzeti nyelv, Kazinczy pedig ilyenre tévé, méltó helyet foglal a nemzeti költők sorában." (58.o.)

BITNITZ LAJOS: Magyar nyelvtudomány.

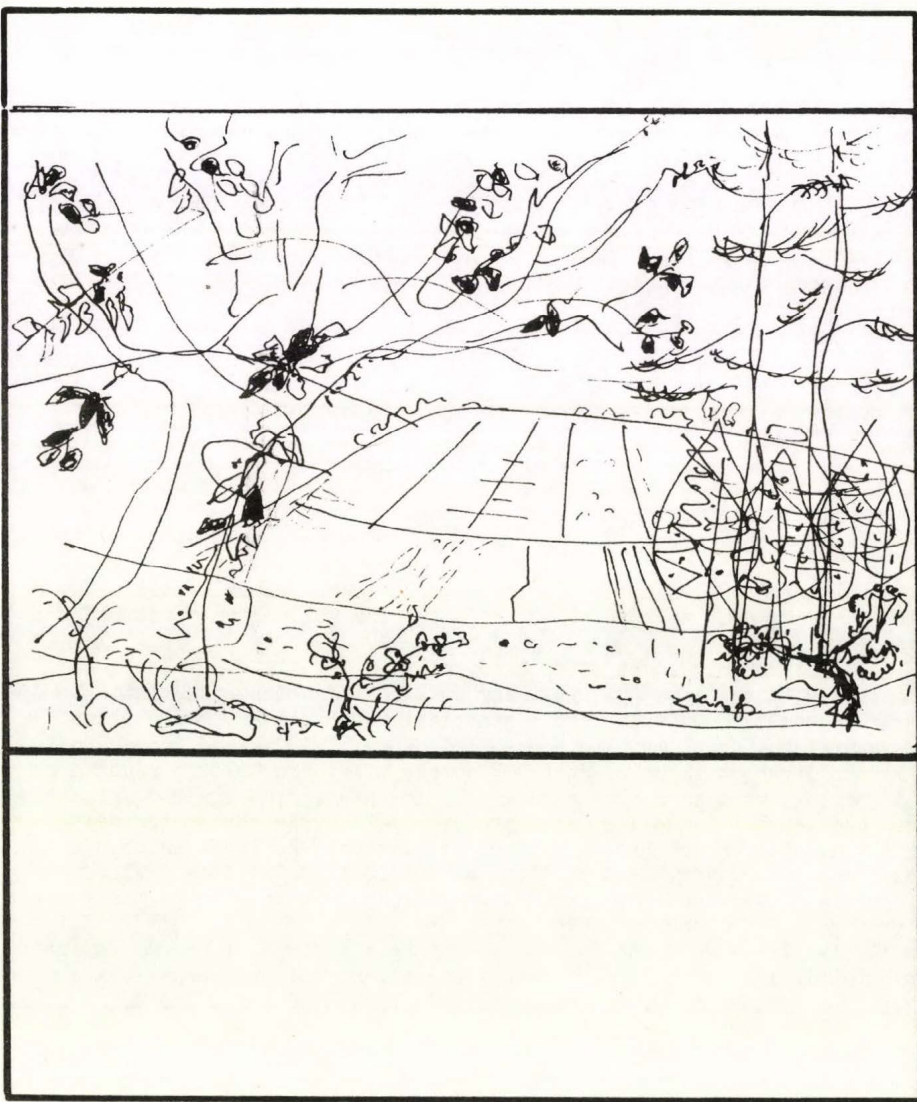
(Köszeg, 1848.)

A szerző 1827-ben és 1837-ben megjelent könyveihez képest új kötetének anyaga némileg bővült. A történeti rész Kazinczyra vonatkozó szövege:

"Nyelvünk művelését főképp a folyóiratok segítik elő theoria és critica által. A Bacsányi, Kazinczy és Baróti Szabó szerkesztette Magyar Museum 1788-92 volt első aesthetikai folyóiratunk, mely alapot téve nyelvünk újabb művelésére. Időközben (1790) kiadá Orpheusának kilencz darabját ihlettel és készüllettel, millyennel előtte s utána senki más. Nyelvünk ezen hőse mind e folyóiratában, mind egyéb dolgozataiban szövelemzést hangkellellemmel egyesítván, s a nyelv történetét méltányolván, nyelvünknek hajlékonyságot, rövidséget, kellemet és csinosb színt adni törekvék. Kevesen tudák a szellemet, mely őt vezérlé, felfogni és a nyelvtudomány elveivel nem bírók, féltvén a nyelv tisztaságát forrongani és ellene szövetkezni kezdenek. Így támadt a nyelvújítási per, mely az ellene és újító társai ellen intézett Mondolat című gúnyíratra nyújta alkalmat; de ő bízván ügye igazságában, elleneit nagy lelkűen megveté s megére az időt, mellyben nyelvvelveinek diadalát láthatá."

(53-54.o.)

Dankó Géza:

KAZINCZY-EMLÉKÜNNEPÉLY

Kecskeméten 1859-ben

Az olvasó joggal kérdezheti, miért foglalkoztatja e sorok íróját ez a múlt századi emlékest.

Miért ne foglalkoztatná az, ami nehéz időkben példát, erőt adhat, eszméket sugall, alkotó munkára serkent?

*

1859.október 27-én este K e c s k e m é t e n a „casinoi nagy teremben, fényes kivilágítás mellett, s még fényesebb közönség jelenlétében" zajlott le az az ünnepély, amelyet Kazinczy Ferenc születésének 100. évfordulójára szerveztek buzgó kecskeméti polgárok. Közöttük találjuk Horváth Dömét, a lokálpatrióta jogászt, író, műfordítót, aki vállalta, hogy megörökíti az eseményt. Meg is jelentette Emléklap a Kecskeméten 1859-ik évi October 27-kén tartott Kazinczy-ünnepélyről címmel Szilády Károly mester nyomdája segítségével. Idézzük fel ennek nyomán, mi is történt akkor!

Ezt a kaszinót ma már hiába keresnénk. Egyike volt az első vidéki intézményeknek - 1831-ben alapították -, amelyek Széchenyi István felhívására a polgárosodást szolgálták. Helyén 1911 óta új épület magasodik a kulturális közügyek céljaira. A régi „casino" 1859-ben nem látott még olyan sürgést-forgást, mint ami megelőzte október 27-e estéjét. A református feltanoda (főiskola) tanárai, diákjai és lelkes polgárok nagy igyekezettel dolgoztak előkészítésében. Olyannyira sikerült a szervezés, hogy a közönség „fuladásig" megtöltötte a nagytermet. Részesre kívánt lenni az évekig bujtatott és megalázott nemzeti öntudat fellobbanásának.

A mai szemlélő talán nem egészen érti, miért volt ennyire fontos és hazafias színezetű ez az este itt, ebben a poros-sáros falusias városban és más magyar településeken.

Az Emléklap szerint „a pesti lapokból értesülvén ... a m. academia által megtartandó Kazinczy-ünnepély vidéken is több felé kegyeletteljesen meg fog tartatni...” Így országossá nőtt a kezdeményezés fogadtatása. Fehér Péter főiskolai tanár indítványára elhatározták: Kecskemét városának is fejet kell hajtania Kazinczy emléke előtt. A közfigyelem a széphalmi mesterre irányult, aki évekig sýnlódott a gyűlölt idegen hatalom rabságában. Tegyük hozzá, hogy az 1859-es esztendő nemcsak a jubileum megünneplésének alkalmát kínálta, hanem annak lehetőségét is, hogy hangosabb szóval, határozottabb keretek között adják meg a tiszteletet a nemzet hőseinek sorába emelt irodalmi tekintélynek. Mindamellett alig lehet tudni, mennyire ismerték Kazinczy életét, munkáit, közízlést alakító nézeteit. Talán ebben az évben vehettek először szabaddabb lélegzetet mindazok, akik csak szívük mélyén dédelgették magyarságukat. A Habsburg-ház figyelmét lekötötték a külföldről jelentkező veszélyek, és valamelyest enyhült a rebellis magyarokra nehezedő nyomás. Prottmann rendőrminiszter, a magyar sajtó réme távozni kényszerült. A közigazgatásban változás nemigen történt, megyefőnöki rendeletek zaklatták az embereket. Ugyanakkor a lassan kialakuló hazai értelmiségnek, a városi polgárságnak és a nemességnek soraiban mind többen figyeltek fel olyan alkalmakra, mint ez a százasesztendő évforduló volt, amely nem hivatalos, de annál bensőségebb ünnepé nőtt.

Vegyük szemügyre most már a műsorrendet, majd tartalmát – egy kissé részletesebben:

1. Kölcsey Himnuszát énekli a városi dalárda.
2. Kazinczy életrajzát ismerteti, majd megnyitó beszédet tart Horváth Döme.
3. Szász Károly és Tompa Mihály egy-egy versét szavalják a főiskola diákjai.
4. Kölcsey Kazinczy fölött mondott akadémiai emlékbeszédét felolvassa Horváth Döme.
5. Vörösmarty Szózatát énekli a városi dalárda.

Horváth Döme bemutatta az ünnepelt életútját, majd méltatta példaértékű munkásságát, kiemelve azt, hogy mostoha sorsa ellenére is hű maradt céljaihoz. Az előadó az 50-es évek stíluszokásait követve érzelmekben és allegorikus képekben gazdag nyelven szólt, olykor dagályosan, romantikus színezettel. Kétség nem fér ahhoz, hogy ez a kifejezés-mód a közönség számára csak erősítette a beszélő hitét, meggyőződését.

Már a bevezető rész sem fukarkodott az erőteljes szerkezetekkel:

„a magyar nemzetiség megváltója”, „a szépen virágzó nemzeti irodalom reformátora”, „a halhatatlan Kazinczy”. A hős előtt tisztelgő kecskémétiak pedig így jelennek meg:

„az alföld kebelében e sorsüldözött ugyan de még mindig férfiasan kitartó nemzetnek kiegészítő részecskéi levén ... a hazafias közszellem elleni bűnt követnének el, ha nemzetiségünk megváltója – s újabb irodalmunk úgy szólván teremtője százados születési ünnepével nem áldoznánk emlékének.”

Kazinczy nagyságának két alapvető vonása rajzolódik ki Horváth Döme szavaiból: irodalmi reformátor és hős hazafi.

Ezután a XVIII. század végének nyelvi közállapotairól kapunk képet. II. József „népeit a német elembe olvasztani igyekezett.” Ugyanakkor „apáink konyhalatinsága”, „a főbb rangúak németizmusa” és a „saját nyelv szegényletes állapota” azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy elveszítjük „nemzetiségünket”. (Horváth Döme szóhasználatában a „nemzetiség” nemzeti mivoltunkra vonatkozik!) Ebben a helyzetben Kazinczy „felfogta hivatását” és irodalmi reformációt indított el. Sajnos:

„életkorának legmunkabíróbb részében, üdvös munkásságának közepette balfogalom, balértelmezés és gyanúból” ... „büntönbe vetették.”

Ez utóbbi mondatrészlet világossá teszi a mai olvasó számára is, hogy Horváth Döme és a hasonlóan gondolkozók nem politikai forradalmárnak tekintették Kazinczyt.

Az előadói gondolatsor rátér a rabságban szenvedő hazafira, aki ott is irodalmi tervekkel foglalkozott, majd hazatérve hozzáfogott megvalósításukhoz:

„Apai kisdéd birtokára vonulván, mint világítótorony a sötét tengeren, mint jótevő nap a tavasziasan változó napokban, onnan szórta áldáshozólag elmeműveit.”

Még a családapá otthonteremtő erejéről és anyagi gondjairól emlékezik meg az előadó, és az utolsó éveket méltatja. Végezetül – mintha klaszszicista elődöket követne egy szentencia kimondásával – az 1850-es évek magyarsága elé állítja az életmű példáját, s egyben javító szándékkal figyelmeztet a szalmaláng-lelkesedés hibájára:

„... e minden szép és jóért hamar föllelkesedő, de saját nagyjait hamar el is feledő nemzet saját nagy férfiaiit önérdékében jobban megbecsülje...”

A megnyitó után szavak következtek, majd a Külcsey-emlékbeszéd felolvasása egészítette ki az est mondanivalóját. Hogyan illeszkedik az előzőekhez az először 1832-ben elhangzott szónoki-irodalomkritikai

mű? Fenyő István 1983-ban kiadott monográfiája szerint „ez a legromantikusabb és társadalomszemléletileg a legradikálisabb” munka Kölcsey ilyen műfajú írásai között. Fenyő értelmezésében Kazinczy itt a „változások mozgatója”, „a fennálló, konzerválódott állapotok ellenfele”, „a születő új előkészítője, népszerűsítője.” Horváth Dömék sem láthatták másként Kölcsey gondolatait, amelyek csak megerősítették őket és a közönséget Kazinczy megítélésében.

Vörösmarty Szózatának ünnepélyes dallamai zárták az est műsorát.

*

Az utókor nem feledte el Horváth Dömét; Orosz László így rajzolja meg alakját:

Ügyvédi oklevelének megszerzése után tiszti ügyész és városi tanácsnok volt Kecskeméten. Népfölkelési biztосként részt vett a szabadságharcban, a bukás után rendőri felügyelet alá helyezték, egy évtizedig nem hagyhatta el a várost. A politikai viszonyok enyhülése után 1861-től országgyűlési képviselő lett. Ezután is sokat tett Kecskemét közügyeiért, kulturális felemeléséért. Írói tevékenysége sokrétű volt. S bár ez a néhány mondat csak rövid kivonata az értékelésnek, közli a legfontosabbat: Horváth Döme önzetlen munkása volt a közjónak. Egy helyi történetíró jó szándékú túlzása mögül is kitetszik jelentősége: „Ami gróf Széchenyi István volt az országnak, ugyanaz volt Horváth Döme Kecskemétnek.”

*

A Kazinczy-életmű mintegy két évszázadnyi távolságból is hat ránk. Van, ami megfakult belőle, de van, amin nem ronthat az idő. Legyen mindig, aki vigyáz fényére! Az 1859-es kecskeméti jubileum csak egy, de jelentős állomása volt az erőt adó és előre vivő emlékezés útjának.

I r o d a l o m

- HORVÁTH Döme: Emléklap a Kecskeméten 1859-ik évi October 27-kén tartott Kazinczy-ünnepélyről. Kecskemét, 1860.
- OROSZ László: Kecskemét irodalmi öröksége. Kecskeméti Füzetek 2. Kecskemét, 1990.
- FENYŐ István: Haza és emberiség. Budapest, 1983.
- Kecskemét és a kecskeméti puszták. Részlet Kubinyi Ferenc és Vahot Imre "Magyarország és Erdély képekben" című 1953-ban kiadott, s Kecskeméten 1980-ban hasonmás kiadásban megjelent műből.

A TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY

„... annyi mindazáltal mindig való marad,
hogy ha elmés és tompa, jó és rossz, nyájas
és durva minden nép közt van is: tulajdon
arca úgy van minden népnek, mint minden
személynek.”

(Kazinczy Ferenc)

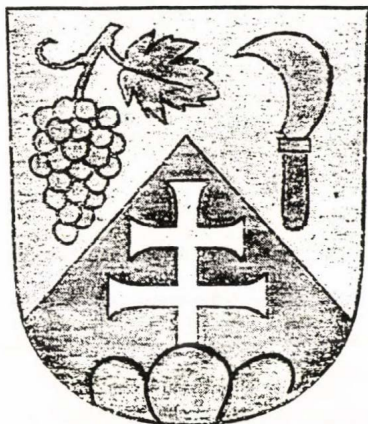

Piet Mondrian v. 90.

Gránicz-Barth Katalin:

AZ UTOLSÓ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYLÁNY EMLÉKE A TÖSSI CÍMERBEN

A 14.században a Bódeni-tó környéki és a Rajna menti női dominikánus kolostorokban virágkorát élte a misztika. E zárdák egyikének, a svájci Wintherthur melletti Töss kolostorának szoros kapcsolata volt a magyarsággal. Itt élt s halt meg az Árpád-ház utolsó sarja, III.Endre király leánya: Erzsébet.

Erzsébet III.Endre király első feleségétől, Fenemától született gyermeke volt (1292 v. 1294 – 1336). Már gyermekkorában – a kor szokása szerint

– eljegyezték a cseh királyfival, a későbbi III.Vencel cseh királlyal. Apja, III.Endre halála után az eljegyzés felbomlott. Akkor már édesanyja sem élt. Így mostohaanyja, a Habsburg házból származó Ágnes királyné vette pártfogásba. Ő testvérének, Henrik osztrák hercegnek ígérte a fiatal lány kezét. Ágnes apjának, Albrechtnek meggyilkolása (1308) azonban ezt a házassági tervet is megghiúsította. III.Endre özvegye, Ágnes, az anyja által alapított königsfeldi (Svájc, Aargau kanton) kolostor mellé költözött. Itt gyilkolták meg I.Albrechtet. Mostohalányát, Erzsébetet a Winterthur melletti Töss domonkos klastromába küldte.

A fiatal hercegnő viszontagságos élete és szeretetre méltó egyénisége nagy részvétre talált Tössben. Huszonnyolc évet töltött itt Erzsébet, hol lelki atyja a korabeli német misztikusok legnagyobbika, Heinrich Suso, társnője és életrajzírója pedig a szintén híres misztikus apáca, Elsbet Stigel volt.

„Hogy a kortárs által írt, s épp ezért többé-kevésbé hiteles le-

gendát a magyar művelődéstörténet forrásának tekintjük, ahhoz az ad jogot, hogy bár a legenda hősnője, Erzsébet, hazájától távol élt, s azzal minden összeköttetést is megszakított, benne mégis csak a magyar lelki-ség találkozott egy nyugati kultúráramlattal: a misztikával. Életrajz-írója is lépten-nyomon kiemeli magyar voltát, nyilván azért, mert Erzsébet távol idegenben sem feledkezett meg szülőhazájáról. Sok szenvedésének felsorolását mindjárt azzal kezdi a legendaíró, hogy hivatkozik Erzsébet hontalanságára és arra, hogy ő már nem is térhet vissza többé hazájába azok közé, akik közt született.¹⁾

„Erzsébetet az élettől való nagy félelem jellemzi. Az a gondolat, hogy ősei trónjára üljön, fel sem merül benne. Egyszer egy idegen gyóntató érkezett Tössbe, és Erzsébet is elébe járult. A gyóntató megkérdezte a nevét; ő azt válaszolta: 'Elsbet von Ofen'. Mire a gyóntató megkérdezte, hogy Budáról való-e. Ő ráhagyta. 'Igazán nyomorult, szerencsétlen teremtés lehetsz, hogy ilyen messze földre kellett jönnöd gyötrelmedre' – mondta a gyóntató. Erzsébet erre nem válaszolt.”²⁾

Kolostori életét a legnagyobb szegénységben élte, majd csak miután a Habsburgok újra hatalomra kerülnek (1314), lesz mostohaanyjának, Ágnes királynénak arra lehetősége, hogy a kolostort jelentősen megadományozza, és Erzsébetet méltó hozománnyal ellássa. (1318. augusztus 8: Ágnes királyné 200 márkát adományozott a kolostornak, amit – ma már kimutatathatatlan – ingatlanokba fektettek be.)

Elsbet Stigel legendája szerint a dömés apácák kolostorának helyén egykor malomépület állt. A malmosnak egy napon látomása volt. Csodálatos fényesség ragyogott a malomépület felett, és egy hang szemrehányóan kérdőre vonta őt, miért zavarog ezen a helyen, ahol szent életű emberek akarják szolgálni az Urat. A malmos e látomásban az Úr akaratát vélte felismerni, és nem ellenkezett, hogy telkén kolostort építsenek.

A legenda magja hiteles. Graf Hartman IV. von Kyburg 1234-ben a fiatal kolostornak ajándékozta a legendában említett tössi malmot. Nagyön is könnyen elképzelhető, hogy a tössi malomtulajdonos kezdetben ellenállást fejtett ki a kolostor – ezen a helyen – felépítése ellen, majd hamarosan mégis bele kellett törődnie.

A már említett misztika természetesen Erzsébet lelki fejlődését is meghatározta. Hazátlansága, társtalansága és idegensége könnyen összezúzhatták volna lelkileg. A szent hagyományokat Erzsébetnek sike-

rült a maga életében megélni, s így azon az úton halad tovább, melyre az ősei közül az Árpád-ház szentjei, különösen a női szentek példát adtak.

„Erzsébet volt a legelőkelőbb, de a legboldogtalanabb teremtes is, aki valaha a tössi kolostor kapuját átlépte. Mostohaanyja, Ágnes kényszerítette őt kolostorba. Erzsébet eljött Tössbe, és beletörődött kemény sorsába. Amikor később jegyese, Heinrich osztrák herceg érte jött, hogy hitvesként magával vigye Ausztriába, Erzsébet visszautasította őt. Azóta 'magas' rokonai csaknem teljesen elhanyagolták Erzsébetet” – olvashatjuk a német domonkos apácák történetében. 3)

Erzsébet a kolostorban példája lett az alázatosságnak és türelemnek. Kolostori élete negyedik évétől kezdve gyakran betegeskedett. Élete vége felé inaszakadt lett. A halál élete negyvenhatodik esztendejében szabaddította meg szenvedéseitől. Elhagyatottsága talán legszívhezszólóbban halotti ágyán nyilvánult meg, amikor így imádkozott: 4)

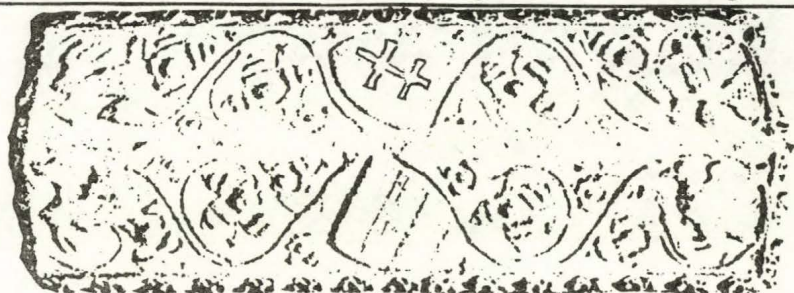
„Uram, Istenem, Teremtőm, Megváltóm és Boldogítóm! Nézz ma rám a Te határtalan könyörületteddel és végy Magadhoz a Te örök országodba ebből a földi nyomorúságból! Pótolod Te elhagyatottságomat, amelyben ebből a világból távoزم, mert nem emlékszem, láttam-e egyet is rokonaim közül, mióta atyám országából eltávoztam.”

1336 májusában hunyt el távol hazájától a tössi domonkos zárdában

III. Endre magyar király leánya, Erzsébet, mint utolsó sarja a dicsőséges múltú és hatalmas dinasztiaának.

„A Krónika szerint Erzsébet holttestét nyolc napig nem temették el, valószínűleg azért, hogy lehetővé tegyék Erzsébet mostohaanyja, Ágnes királyné, valamint más előkelőségek megjelenését a temetésen. Erzsébet hercegnő holttestét egy fából készített 'Totenbaum'-ba fektették, és ebben temették el, de a későbbiekben készíttetett részére a konvent egy kőből faragott síremléket, amelybe a hercegnő földi maradványait helyezték. A Krónika szerint a sírfelirat a következő volt: ANNO DOMINI MCCCXXXVI. PRIDIE KALENDAS NOVEMBRIS OBIIT SOROR ELISABETH FILIA ILLUSTRISSIMI PRINCIPIS DOMINI ANDREE QUONDAM REGIS UNGARORUM, SOROR ORDINIS NOSTRI, DUCENS LAUDABILEM VITAM IN ISTO CONVENTU THOS XXVIII. ANNIS, HIC SEPULTA MAYUS ALTARE. A síremléket a templom kórusában, közel a főoltárhoz állították fel.” 5)

A reformáció idején a síremlék megrongálódott. A szarkofág tetejé-

Erzsébet hercegnő síremléke az egykori tössi kolostori templomban

ről a 16.század végén történik említés. Majd az 1600-as évek elején ismét felállították a templomban négy oszlopra. Egy század múlva, 1703-ban áthelyezték a szószek alá. A templom átépítése következtében valószínűleg teljesen feledésbe merült a síremlék eredeti helye.

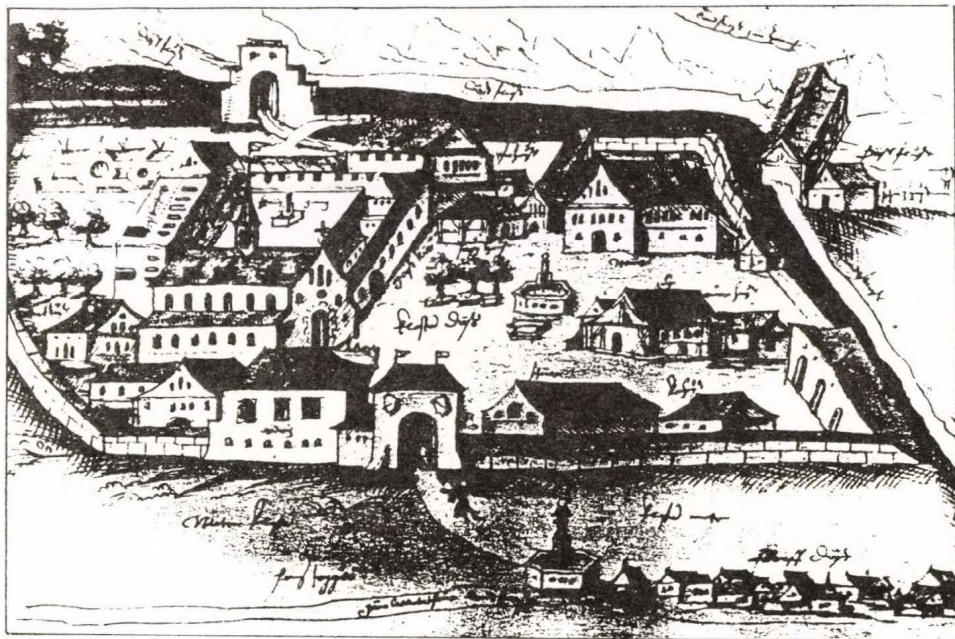
Amikor Mária Terézia ősei földi maradványait a königsfeldi kolostorból Sankt Blasienbe (Schwarzwald) átvitette, megbízást adott a magyar hercegnő, Erzsébet sírjának felkutatására. Erzsébet földi maradványait nem sikerült Tössben megtalálni. A kutatók csak a szarkofág fedelét találták meg a földbe süppedve a kórus falánál. Ott hagyták. Majd a 19. század közepén, az ötvenes években – az időközben gyárépületté "átalakult" templom helyén – újra rátaláltak. A gyár tulajdonosa – M. Rietter-Elmer – először winterthuri villája kertjében állíttatta fel a szarkofágot, majd 1898-ban a zürichi Schweizerische Landesmuseumnak ajándékozta. Ott látható ma is, a IX. teremben.

1978. április elején elutaztam St.Blasienbe abban a téves feltevésben, hogy Erzsébet földi maradványait annak idején (1770-ben) átvitték a Habsburg sírokkal együtt St.Blasienbe.

Ahol a Hochschwarzwald sötéterdős magaslatai délnek lejtnek, egy több mint ezeréves kultúra kőtanúi tárulnak elénk: az egykori "Benediktinerstift", St.Blasien épületei. A 948-ban alapított és több száz éven

Zeichnung von Hans Jeggli, in der Chronik von Heinrich Murer, 15. Jh., Kantonsbibliothek Frauenfeld Mscr. Y 107.

keresztül egyre szépült majd megnagyobbodott monostor két tűzvész után (1322 és 1526) végül is 1768. július 25-én teljesen leégett. A nagy tehetségű apát, Martin II. Gebert azonban 1768 és 1783 között újra felépíttette az apátságot. A központi épület ez alkalommal a római Pantheon, az Invalidusok temploma és a párisi Val de Grace templom példájára készült el, mint nagyszerű emléke a koraklasszikus irányzatnak.

Martin Gerbert apát 1769-ben Svájcba utazott, és megtekintette Königsfeldben a Habsburgok sírboltját. Itt támadt az az ötlete, feltehetően a monostor építésével kapcsolatban esetleges előnyöket remélve, hogy a Habsburgok földi maradványait St. Blasienbe kellene áthelyezni. Mária Teréziához fordult javaslatával. Ő lelkesedett a gondolatért, elfogadta az apát indítványát. A császári közbenjárás Bernben eredményes volt. 1770 szeptemberében a Habsburg-ház tizenhárom tagjának földi maradványait átvitték St. Blasienbe.

Erzsébet, az Árpád-ház utolsó sarja továbbra is svájci földben nyugszik. Nem követte halálában azokat, akik életét megkeserítették és

nehézzé tették. St.Blasienben nyugszik mostohaanyja, Ágnes, a Habsburgok családjából származó magyar királyné, valamint Heinrich osztrák herceg, akihez annak idején feleségül akarták kényszeríteni Erzsébetet, hogy így a magyar koronát Habsburg kézre juttassák.

Svájc megőrizte napjainkig az utolsó Árpád-házi királylány emlékét. A tössi címer piros-fehér-zöld színei hirdetik Erzsébet származását, hontalanságában is megőrzött magyarságát.

(A 194.oldalon Töss 18.századi látképe dél felől. Jacob Hoffmann tuserajza. A 195.oldalon a St.Blasien épületei.)

J e g y z e t

A szentgalleni Stiftsbibliothek 603.sz. kódexe Elisabeth Stigel kézírata. A német nyelvű 26x20 cm méretű, papírra írt kódex hét kéziratot tartalmaz. A harmadik: III.Endre leányának, Erzsébet tössi apácának legendája, az ötödik pedig Árpád-házi Boldog Margit legendája. A kódexről C.Greith már megemlékezett Die deutsche Mystik im Prediger-Orden (1250-1350) című művében. Magyarországon Csontos János írt róla elsőnek a Magyar Könyvszemlében 1885-ben.

Felhasznált irodalom

DELMAR EMIL: Das Grabmal der Prinzessin von Ungarn im Schweizerischen Landesmuseum in Zürich. = Zeitschrift für Schweiz. Archeologie, Band 4. Genf, 1942.

FERDINÁNDY MIHÁLY: Az Istenkeresők. Bp. 1943.

SALACZ GÁBOR: Árpád-házi Boldog Margit tössi legendája. Pécs, 1940.

ZIEGLER PETER: Die Gemeindewappen des Kantons Zürich, Antiquarische Gesellschaft in Zürich, 1977.

WILS HIERONYMUS: Geschichte der deutschen Dominikanerinnen 1206-1906.

- 1) NAGY Gábor: A misztika kódexirodalmunkban. Debrecen, 1937. 93.o.
- 2) FERDINÁNDY i.m. 252.o.
SALACZ i.m. 57.o. (Az önémet szöveg kiadása magyar bevezetővel és jegyzetekkel.)
- 3) H. WILMS i.m. (Dülmen, 1920.)
- 4) U.o.
- 5) E. DELMAR i.m.

Az Elsbet STIGEL-idézetek a Ferdinand VETTER: Das Leben der Schwestern zu Töss, beschrieben von Elsbet Stigel samt der Vorrede von Johannes Meier und dem Leben der Prinzessin Elisabeth von Ungarn c. kiadványból. (Berlin, 1906.)

Balassa Iván:

KASSAI JÓZSEF,

A TUDÓS SZERENCSI PLÉBÁNOS

Éppen százhetven esztendővel ezelőtt a kor vezető magyar folyóiratában, a Tudományos Gyűjteményben egy tanulmány jelent meg, mely a következő hosszú, barokkos címet viselte: Zemplén Vármegyében helyhezettett a' kimondásként Szerents; de a' helyes írás szerint Szeremts Várassának leírása, Szeremtsi Plébános Kassai József által (II, 51-90.). Nem akárci volt a szerencsi plébános, mert a Magyar Tudományos Akadémia 1832.március 9-én levelező tagjává választotta. Azt hiszem, hogy azóta se sok szerencsi lakos részesült ebben a kitüntetésben. Érdemes tehát életútját egy kicsit közelebbről szemügyre venni.

1767.március 15-én született Bodrogkisfaludon, mint sajátkezű életrajzában írja "tisztos öreg szüléktől, Kassai Jánostól és Kováts Máriaától mint fenek fészek (kiemelés tőlem, B.I.) származék".¹⁾ Ebben az önéletrajzában egy jellegzetes tájszót használ önmagával kapcsolatban, melyet ő jegyzett fel legkorábban. Ezt a szókapcsolatot Székelyföldön, Szabolcsban, Ugocsában, Abaújban egyaránt ismeri a Magyar Tájszótár (572.) és az Új Magyar Tájszótár (2:414.) a következő jelentésekkel: 1. legutoljára kikelt madárfi; 2. legutolsó gyermek egy családban. Ma már nehezen tudjuk megállapítani, hogy vajon szülőfalujából hozta magával ezt a kifejezést vagy szótári anyaggyűjtése során valahonnan máshonnan vette. Inkább az előbbire gondolok, mert hogy ő "...Hegyaljának közepette született".

Középiskoláit a tokaji piaristáknál kezdte, ahol 1779 és 1782 között tanult, majd 1783 és 1786 között Kassán folytatta, ahol Baróti Sándor Dávid volt a retorika tanára, és erre mindig büszkén emlékezett. Minden bizonnyal már ekkor forgatta Kisded Szótárát, mely rengeteg tájszót, régiséget foglalt magába. 1786-ban először Egerben kezdte el a teológi-

át, majd "...1786-dikbann November elejétől fogva egészen 1790-eszteni dőnek nyara végéiglen az Isteni Tudományt a Pesti Királyi Közönséges Pap-nevelő-házban tanulá.²⁾ 1790.december 1-jén szentelték pappá.

1791 elején már tarcali káplán, majd 1794-től kezdve harminc éven át szerencsi plébános. 1824-ben a kassai püspök 300 forinttal nyugalomba küldte, és ettől kezdve három évet Almási János noszvajai kastélyában töltött szorgos munkával. 1827-ben Pécsre költözött, ahol a nyelvészet iránt érdeklődő Szepessy Ignác püspöktől várta munkáinak, elsősorban hatalmas szótárának kiadását. Nem is csalódott, mert 1833-1836 között ennek öt kötete, ahogy ő írta csomója, meg is jelent, de a befejező kötet és a toldalék az öt támogató püspök halála miatt akkor nem került kiadásra. 1842.március 15-én halt meg Pécsen, és még ugyanebben az évben emlékeszédet tartottak felette a Magyar Tudományos Akadémián. Ebből a papi egyszerűségű életrajzból azonban egy dolog kiviláglik, hogy élete nagyobb részét a Hegyalján, közelebből Szerencsen töltötte. Itt születek meg nagy alkotásai, kisebb tanulmányai.

Ezek közül érdemes a Szerencsről készült kis monográfiájára egy tekintetet vetni. Ebből kitűnik, hogy nemcsak Szirmay Antal és másokat ismer, hanem maga is kutatott elérhető egyházi és világi, nemesi levéltárakban. Ezért tudta a város birtokviszonyait megrajzolni és megállapítani, hogy gróf Aspremont hogyan telepítette be Szerencsre az oroszoknak mondott ruszinokat, akiknek cerkójuk 1716-ban "...tsak patitsos falakkal" épült, és csak 1799-ben építették át kőből és új oltárral is ellátták. A református - korábban katolikus - templomban Rákóczi Zsigmond és felesége, Gerendi Anna sírjáról olyan részleteket mond el, amit a múlt századi leírások már nem ismerhettek. A síremlékekkel kapcsolatban ugyancsak megbírálja Szirmayt, aki a feliratokat nem egész pontossággal közölte. Természetesen foglalkozik a templomokon kívül részletesen a várral, de számomra különösen érdekes az, amit a szegény emberek építményeiről megállapít: "A' köz emberek házai a tehetőbbeké kőből épülttenek, mivel Szeremts bővelkedik kövekkel és tsínos vértelkűek, de a' Szegény embereké patitsos, vagy földből vertt falú Kusoronyók". (90.) Már mindjárt ebben az egy mondatban három érdekes és jellemző tájszót használ. A vértelk "a háztető homlokzata, tűzfal". Ez a szó, melynek eredetét nem ismerjük, a Tiszántúl, de a Palócföldön is szórványosan előfordul (MTsz), a Hegyaljáról csak Kassainál találjuk meg. A patits, a pacsit hangátvetéses alakja szláv származású: "vessző-

ből, ágakból font fal, melyet kívül-belül sárral betapasztanak". A vert-fal "két deszka közé bedöngölt szalmás sárból készült házfal", az utóbbi évszázadok egyik legelterjedtebb építési módja az erdőben szegény síksági vidékeken. Végül a kusornyó, mely elsősorban a Duna-Tisza közén ismeretes, és "házikó, vityiló, kunyhó" jelentéssel fordul elő, de a Hegyalján csak a Kassai idézésében ismerjük. Ezt a néhány szót csak azért említettem meg, mert világosan kitetszik belőle, hogy milyen érdeklődést tanúsított a tájszavak iránt, annyira hogy ezekkel kívánta a nyelvújítást megoldani.

A nyelvújítás iránti nagy fogékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy nagy buzgóságában régi, sok esetben honfoglalás előtti szavakat is ki akart nyelvünkől iktatni. "A Szeremtsi népek nagyobb része számtó vető, és szőlőműves emberekből áll. Vagynak itt Mester-emberek is: úgymint K ő - m í v e s e k , V a s m í v e s e k (Tolttúl Kovátsok), F a - m í v e s e k (Tolttosann Áltok), Ő r l ő k (Tolttosann Molnárok), S z ö v ő k (Tolttúl Takátsok), H ú s - v á g ó k vagy H ú s - á r o - s o k (Tolttosann Mészárosok), H o r d ó g y á r t ó k (Tolttosann Bodnárok, Németesenn Pintérek)... (61.), és még lehetne tovább sorolni. Bár-mennyire is sok érdekes dolgot lehetne a szerencsi monográfiából kihámozni, mégis forduljunk a szótárához, mely életművének tekinthető, és ha ma már szemlélete és formája sok esetben túlhaladott is, de olyan forrás, melyet ma is használ a nyelvtudomány.

Már maga a címe is kissé meglepő: Származtató, s gyökerésző magyar diák szókönyv. 1-5. tsomó. Pestern, 1833-1836. Mivel azonban a hiányzó részek használatát nagyon megnehezítették, ezért a Magyar Tudományos Akadémia annak kiadását elhatározta, és meg is jelentette: Kassai József Magyar-diák szó-könyvének ... befejező része a Toldalékokkal. Kiadja Gáldi László. Bp. 1962. Így ma már rendelkezésre áll az egész szótár, és ahhoz mindenki hozzájuthat.

Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól – bár ezt tudtommal maga nem írta le –, ha azt gyanítom, hogy a szótáríró munkássághoz az első indíttatást Kassán Baróti Szabó Dávidtól kapta, mindenesetre a "Pesti Generál Szemináriumban" már szorgalmasan jegyzi a számára érdekes szavakat, kifejezéseket. A Széchényi Könyvtárban található önéletrírásában erről így nyilatkozik: "Senkinek jobb módja és alkalmatossága a' Magyar Szókönyv készíttésében nem lehetett, mint énnekem, és velem egygy classis-

ban lévő magyar nevendék-paptársaimnak; mert egyedül ezen seminariumban gyülekezének össze mind a' két magyar hazának nevendék papjai (mivel hogy a Pozsonyi General Seminariumban Erdélyiek nem valának, sem Tisza-mellékiek) mintegy 300-an. Itt valának az Erdélyi, Egri, Nagy-váradi, Pétsi, Tsanádi, Kalotsai, Vátzi-Megyebeliek, valának a Fejérvári, Veszprémi, Esztergomi megyékből és kevesenn... Nekem különösen és kivált képpenn való kedvem esett a magyar nyelvnek vizsgálatjára; én ezen mind a két magyar haza tájékairól össze csoportozott magyaroknak szavok járására szemfülesen figyelmezttem, tőlük tudakozóttam és a' tőlük tanult szókat és mondásokat szorgalmasan feljegyezgettem a' helyet-is, holott ezen nem közönséges szók és mondások a köznépnél szokásban és folyamatban valának".³⁾ Ezenkívül minden szabad idejét a "Pesti Királyi Könyvház"-ban töltötte, és igyekezett olyan kapcsolatokat teremteni, melyeknek segítségével szógyűjtő munkáját elősegíthette.

Az alapszókincs az, melyet gyerekkorából Bodrogkisfaludról magával hozott, majd tarcali káplánkodása idején jegyzett fel, de a legtöbbet mégis Szerencsen és környékén ismert meg. Munkájában nemcsak a nyelvi érdeklődés vezette, hanem nagyszerű néprajzi megfigyeléseket is tett. Érdemes ezek közül néhányat mutatóban megemlíteni.

Balkány: "a hegyalján nevezetesen Bodrog Kis Faludonn a tsoloknak azon kereszt falát jelenti, melylyre a révész szokott ülni hajtván az evező lapáttal."

Dálíbú: "Posony Vármegyebeli szó, s anynyit téssen, mint Zemplény Vármegyébenn Szeretsenn a Breszki, az az paraszt bál". Ennek a szónak nincs nyoma sem a Magyar Tájszótárban, sem az Új Magyar Tájszótárban. Aligha lehet kétséges szláv származása, és érdekes lenne tudni, hogy él-e még Szerencsen.

Apats: "A mit a Bodrog között Apatsnak mondanak, azt a Takta között Apatsónak nevezik. Ez a' gyalomnak két végérn, annak fogantója, avagy nyele, vagy rudatska, mellyel a gyalom víz-arényosan tart-hat. 2. Ennek Szabó Szótárábann Para a neve." (1:184.)

Természetesen sokáig idézhetnénk a hegyaljai szavakat, de néha még nagyobb bőségben találunk az ország más részéből, annak bizonyosságául, hogy valóban jelentős gyűjtést végzett. Használta azokat a szótárakat is, melyek korában közkézen forogtak, de a régebbiek közül hivatkozik Páriz Pápai különböző kiadásaira, szívesen fordul és gyakran Pázmány műveihez, de egy-egy alkalommal Károlyi Gáspár Biblia-fordítására is hivatkozik. Ennél azonban történeti vonatkozásban tovább nem megy vissza, bár a Hallotti beszédet ismerte, és nagyra becsülte ezt az akkor 600 éves nyelvemlékünket.

Kassait ma elsősorban szótárának tájszavaiért és szólásaiért becsüljük, annál is inkább, mert azokat igyekezett tájakhoz, néha falvakhoz kötni. Ő maga azonban nem ezt tartotta legtöbbszörre, hanem az etimológiázást; ahogyan nevezte a gyökerészést. Ilyen irányú kísérleteinek többsége azonban nem állotta ki az idő próbáját. Megszállottja volt a nyelvészettudásnak, amint Nagy János a Magyar Tudós Társaságban tartott emlékezésében írta: "...ülve és állva, írva és olvasva, sőt még imádkozva és álmodva is gyökerészett." ⁴⁾

Nagy szótárának első részét, 510 árkust, Kassai már 1811-ben elküldte Trattnerhez, a korszak egyik legismertebb kiadójához, de az nehéz anyagi körülményekre hivatkozva 1814-ben már cenzúrázva visszaküldte a kéziratot. Az első kötet csak 1833-ban, pécsi tartózkodása idején jelent meg.

1814 elején szerencsi plébániáján látogatta meg Szemere Pál (1785–1861) költő, esztéta, szerkesztő, aki erről a látogatásáról így számolt be jó barátjának, Kazinczynak: ⁵⁾

"Izent a Plebanus, hogy látogassam meg; nagyon szívesen vár. Humillimus, Humillimus! Ecce, Ecce! Örvendek, s az Úr tehát a mint Kazinczy írja? s a t. No én is bolondja vagyok a magyar nyelvnek. Őszvecsókolt s leültünk a pamlagra. Irgalmatlanul sokat beszélgett. Panaszkodott, hogy Trattner Dictionariumát, mellyet T.-hez felküldött, halasztja nyomtatásba adni... Kéri, hogy (Grammaticáját) minden Kir. iskolában vétessék be. Különös kívánság! de hallgatnom kellett mert nem hagyott szóhoz jönnöm. – Révait magasztalta; Debreczent stultusozta; Verseghiről nem tett említést. Az ember már egészen ősz, közép termetű s egyeness, csínos, sokat és szapoeán beszél 's némelykor megakad, fogai fejérek s tiszták, ma - g y a r módú 's szíves."

Kassai nemcsak szótárral, nyelvújítással, hanem a nyelvtan kérdéseivel is foglalkozott. Magyar nyelv-tanító könyv, mely a magyar beszédnek és írásnak szabásait meg-ítélve, gáncsolva és meg-választva adja elé. (Sárospatak, 1817.) Ez az a műve, amit szeretett volna az iskolákba bevezettetni és taníttatni. Minden bizonnyal ennek kapcsán sok jeles emberrel ismerkedett meg, melyről egy kéziratos munkájában ezeket írja:

"...ezen Tudós és Tekintetes Uramék, úgymint: Kassai K. Professor Pongrátz János Ur, Kazintzi Ferentz Ur, S.Pataki Professor Rozgonyi József Ur, Ugyan oda való Professor Nagy Ferentz Ur, Szattmári Tábla Bíró Költsei Ur, Bartzafalvi Szabó Dávid Ur s a t."

Erről a feljegyzésről jegyzi meg Gáldi László: "E vallomás érdekes, mert rávilágít Kassai erősen népies nyelvhasználatának sárospataki tárogatóira, és kapcsolatba hozza ismét egy szótáríróval nemcsak Kazinczyt, hanem Kölcsényt is." Ezt a két utóbbi idézetet csak azért mutattam

be, hogy Kassai József emberi vonásait egy kicsit jobban megvilágítsam, s bemutassam kapcsolatait.

Csak nagyon töredékesen szólhattam Kassai József nagy terjedelmű életművéről, melynek egy jelentős része ma is kéziratban várja a feltámadást vagyis a nyomdai közrebocsátást. Éppen ezért szeretném néhány dologra felhívni a figyelmet, abban a reményben, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése Szerencsen alkalmas lesz arra, hogy Kassai iránt az érdeklődést felkeltse.⁶⁾ Hadd említsek meg néhányat a lehetőségek közül:

1. Szerencs városában valamilyen formában jó lenne Kassai emlékét megörökíteni.
2. Kéziratos dolgozatainak, feljegyzéseinek összegyűjtése és jegyzékbevétele (Széchényi Könyvtár, Pécsi Püspöki Könyvtár és Levéltár, a szerencsi plébánia irattára stb.) és ami arra érdemes, azt közzé tenni.
3. A Múlt Magyar Tudósai című sorozatban életrajzát és működését megírni és megjelentetni.
4. Néprajzi szempontból értékelni nagy szótárát.

Mindez természetesen csak néhány lehetőség, de ennyivel tartozik Hegyalja, melynek szülőtte volt és közelebbről Szerencs, ahol munkássága döntő részét megfogalmazta, nem is beszélve az egyes magyar tudományágakról. Ennyit megérdemelne.

J e g y z e t e k

- 1) SIMAI Ödön: Kassai József mint szótáríró. = Magyar Nyelv I. (1905), 220-221.o.
- 2) SIMAI i.m. 221.o.
- 3) SIMAI i.m. 221.o.
- 4) Magyar Tudós Társaság Évkönyve VI., 109.o.
- 5) KazLev XI.k. 189.o. – V.ö.: GÁLDI László: A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957. 412.o.
- 6) Ez a méltatás eredetileg a Kazinczy Ferenc Társaság 1990.április 7-én Szerencsen tartott közgyűlésén előadásként hangzott el.

Csász-Szabó István:

A BODROGKERESZTÚRI REFORMÁTUSOK ÚRASZTALI POHARAI

A református gyülekezet igen gazdag úrasztali edényegyüttesének ismertetése előtt tekintsük át vázlatosan az itteni református egyház történetét. Sárospatak közelsége bizonyíták rá, hogy Bodrogkeresztúr egyháza korán befogadta a reformáció hittételeit. A 16. században ugyan sokat szenvedett török martalócoktól – 1567-ben egy török defter elpusztult helyként regisztrálta –, ennek ellenére gyors fejlődés mutatója lehet adatunk, mely szerint 1595 és 1617 között itt nyomda is működött. Ebben a korban még élénk iparáról, céhes életéről volt nevezetes. ¹⁾ Korai és áttanatos reformált hívekről tanúskodik az is, hogy a mezőváros címere egy zászlós bárány. (V.ö.: Debrecen város és a Magyarországi Református Egyház címere.!)

1850-ben 1873 lélek lakta, ebből volt 780 római katolikus, 40 görög katolikus, 652 református, 35 evangélikus, 366 zsidó vallású. ²⁾ 1900-ban magyar nagyközségként szerepelt 249 házzal és 1896 lakossal. 1930-ban lakosainak száma 2279 volt, ebből 5 németnek, 3 egyéb anyanyelvűnek, a többi magyarnak vallotta magát. 1930-ban 1061 római katolikus – ezek többsége magyar vagy elmagyarosodott német –, 251 görög katolikus – a Kárpátaljáról vagy Galiciából beszármazott elmagyarosodott ruszin –, 425 református és 535 lélek izraelita vallású. A módosabb gazdák szinte mindnyájan szőlőművelők, a szegényebb réteg uradalmi cseléd, tekintélyes hányaduk pásztor vagy halász foglalkozású. ³⁾

A helybeli reformátusok az ellenreformációig használták a középkori eredetű templomot. A mostani 450 ülőhelyes templomot 1791-ben építették. A toronyban két harang van, a templomban pedig egy 12 változatú orgonaharmónium kíséri az éneklést. A gyülekezet úrasztali edény- és textíliagyűjtése szinte kizárólag 17-18. századi eredetű. Sajnos éppen

ebből a korszakból van a kegevesebb adatunk a gyülekezet történetére vonatkozóan. Az edényekről eddig csak tételesen felsoroló leltári feljegyzéseket láttunk. Az edényeket egyenként kézbe véve, vizsgálgatva azt is dokumentálhatjuk ezekkel a tárgyakkal, hogy az akkori közösség tehető gazdasági helyzettel, igényes ízléssel, jókedvű adakozással megáldott cselekvő, vezető, irányító egyéniségekkel rendelkezett.

A bor tárolására és kiöntésére szolgáló kannák közül három ónedény. Egyszerű kivitelűek, a kannák palástján díszítés nincsen, csak a díszítő szándékkal vésett feliratok közlik az utókorral az adományozók nevét, az adományozás körülményeit. Az ónkannák 1706, 1783, 1815 évekből valók. A gyülekezet tulajdonában van még mint bortároló edény egy 1855-ben adományozott mázas cserépkorsó. Értékes – mindenképpen szakember általó való ismertetésre, feldolgozásra vár – a tizenkét darabból álló úrasztali kendő és terítő együttes. A legtöbb textil a 17-18. századból datálható.

Az úrvacsorai szentjegyek kiszolgáltatására a poharak szolgálnak. Ilyen edényeikből a következőkben, adattárunkban írunk le négy darabot. Sajnos egy kivételével edényeink készítési ideje nincs datálva, de formájukból, a díszítés stílusából mindahány a 17. századra, a 18. század elejére tehető.

Nem volna haszon nélkül, ha a hegyaljai települések, hajdan mezővárosok egyházainak szent edényeit alapos feldolgozás után egy ún. kataszterbe foglalhatnánk. Azzal a céllal is, hogy egy művészettörténeti igényű nagyobb lélegzetű munkában a tudományos kutatás rendelkezésére bocsáthatnánk. Ezek az edények a hajdani közösségi élet reprezentánsai, sok esetben személyi, családokra vonatkozó adatokat tartalmaznak, történeti eseményeket dokumentálnak, s fényt vetnek a gazdasági életre is, nem utolsósorban a magyar ötvösök kezemunkáját dicsérik.

A d a t t á r

1.sz. pohár

Anyaga: aranyozott, jó minőségű ezüst. Magassága: 19 cm, szájmé-
rő: 10 cm, talpátmérő: 7,5 cm, alul a talpperem széle és a cuppafenék
közötti távolság, illetve magasság: 4,5 cm.

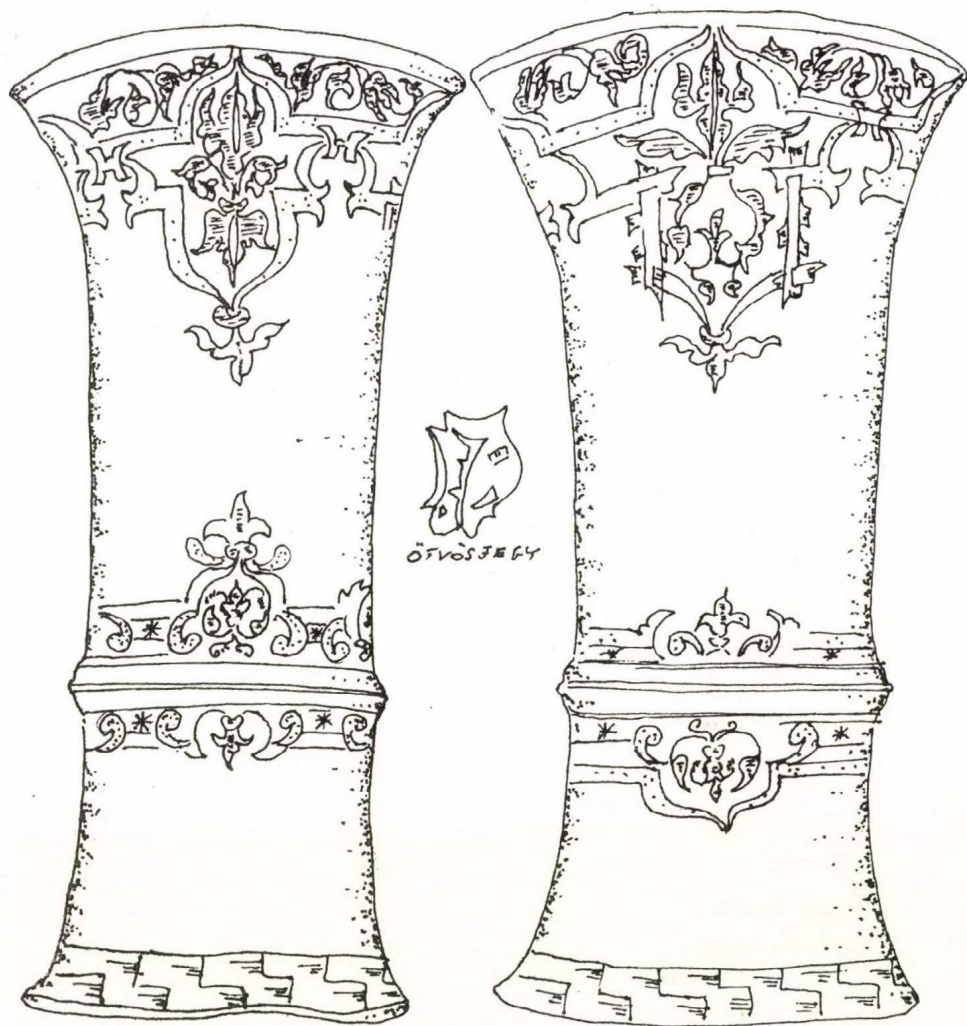
A pohár palástján három sorban látható aranyozott vésett mintázat, felül a perem alatt körben, a palást alsó harmadának kezdetén, valamint a talpszélen körben. Felül és középen a minták hármastagozásban ismétlődnek körben.

A pohár fenékrészén különböző kései, olvashatatlan bekarcolások láthatók. A palást alsó harmadának külső oldalán is találunk hasonlókat.

A fenék részen alul láthatunk egy alaposan megkopott ötvösjegyet. A pohár felirata után P M látható, talán az ötvösmester monogramja. A pohár felirata a talpszélen alul körben vésett betűkkel:

KELEMEN PÁL ♦ MOLNAR EÖRSEBET ♦

ANNO ♦ D: 1681 ♦

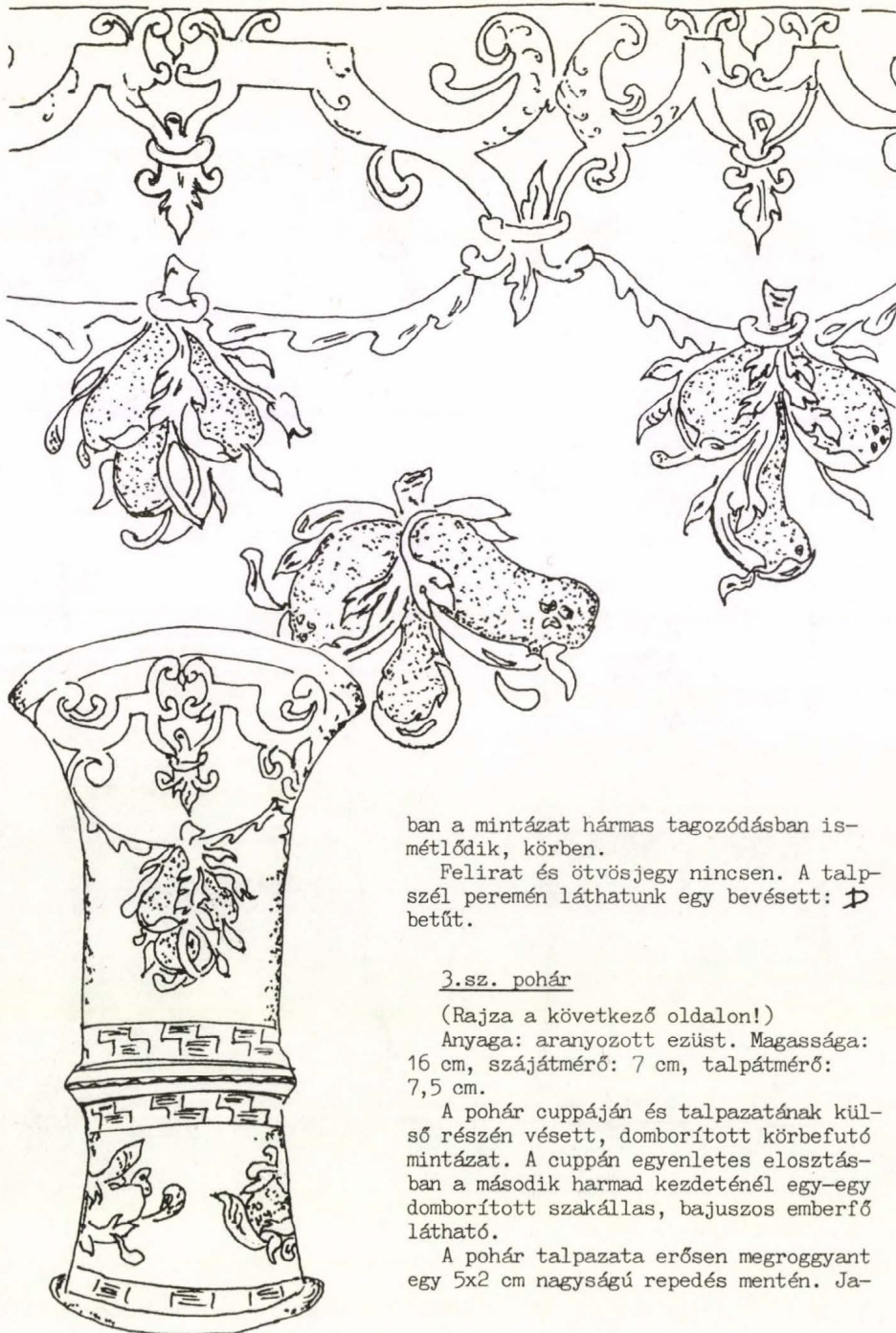

2.sz. pohár

Anyaga: aranyozott ezüst; aranyozása kopott. Magassága: 17,8 cm, szájátmérő: 9,2 cm, talpátmérő: 7,3 cm.

A pohár palástján körben hármastagozásban láthatunk domborított, vésett mintázatot; a felső perem alatti kétharmadban, az alsó harmad kezdetén és az alsó harmadban. A felső kétharmadban és az alsó harmad-

ban a mintázat hármas tagozódásban ismétlődik, körben.

Felirat és ötvösjegye nincsen. A talpszél peremén láthatunk egy bevésített: $\mathcal{P}$ betűt.

3.sz. pohár

(Rajza a következő oldalon!)

Anyaga: aranyozott ezüst. Magassága: 16 cm, szájmérete: 7 cm, talpmérete: 7,5 cm.

A pohár cuppáján és talpazatának külső részén vésett, domborított körbefutó mintázat. A cuppán egyenletes elosztásban a második harmad kezdeténél egy-egy domborított szakállas, bajszos emberfeje látható.

A pohár talpazata erősen megroggyant egy 5x2 cm nagyságú repedés mentén. Ja-

vítva is volt, mert alul a talpazata három pánttal van összeillesztve.

A cuppa, nodusz és talpazata csavarral van összefogatva.

Felirata és ötvösjegye nincsen.

4.sz. pohár

(Rajzai a következő oldalon!)

Anyaga: aranyozott ezüst; az aranyozás erősen kopott, az ezüst minősége gyenge.

Magassága: 23,5 cm, szájátmérő: 11 cm, talpátmérő: 8,5 cm.

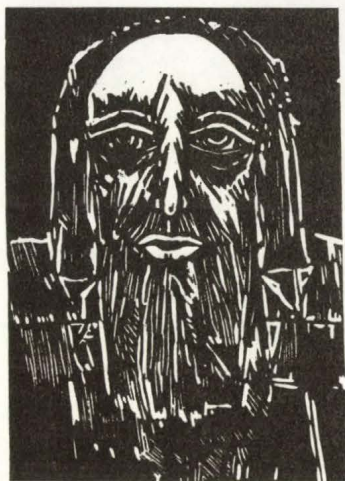
A pohár palástján három sorban látható vésett, domborított mintázat körben. A mintázat hármas tagozódású mindhárom sorban.

A 2.sz. pohárral együtt a 4.sz. pohárnak is a bordázata nem sima vonalú, hanem középen kiemelkedő hullámvonal fut körben.

Felirata és ötvösjegye nincsu.

J e g y z e t e k

- 1) DOBOS Ilona. Bodrogkeresztúri mesék és mondák. Bp. 1988. 33-4.o.
- 2) FÉNYES Elek: Magyarország geográfiai szótára I. Pest, 1851. 207.o.
- 3) DOBOS Ilona i.m. 34.o.

Konstantin József:

AZ IFJÚ KOSSUTH EMLÉKEZETE

A sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium és Egészségügyi Szak-középiskola hagyományosan minden év szeptember 19-én, Kossuth Lajos születése napján műsorral emlékezik meg névadójáról. Az iskola tanára, Konstantin József hat egymást követő év műsorai alapján állított össze dokumentumanyagot. Évkönyvünk megjelenésének évében emlékezünk Kossuth születésének 190. évfordulójára. Ebből az alkalomból közöljük az alábbi összeállítást, az ifjú Kossuth alakját elevenítve fel.

NARRÁTOR: Mielőtt a kiváló ifjú iskolás éveit, az öt tanítók munkáját szemügyre vennénk, vessünk egy pillantást a gyermek életében az iskolánál is fontosabb, már-már sorsszerűen meghatározó tényezőre: családjára társadalmi helyzetére, szüleinek jellemére!

III. SZÖVEGMONDÓ: Néhány vonással az otthont rajzoljuk meg, ahonnan útra bocsájtották a tehetséges, "égrenéző tekintetű" kisfiút. A nemesi származású, de vagyontalan ügyvéd édesapa, Kossuth László nemrégiben azért költözött apósa házából, Olaszliszkáról ide, Újhelybe, hogy az elsőszülött fiúgyereket taníttatni tudják. Örökség révén pénzhez jutottak, és éppen az iskola környékén, a Barátszeren takaros sarokházat vettek. A család fel-emelkedését az is elősegítette, Kossuth László két földesúrnak, gróf Török Lajosnak - Kazinczy apósának - és báró Vécsey Pálnak lett az ügyésze. A szülők jellemét a fiú mint már meglett ember ilyennek látta...

KOSSUTH: Apám születésekor a negyvenes éveiben járt. Törhetetlen becsületességű férfiú vala, keblében a honpolgári függetlenség érzete, mely ember előtt porba nem borul. Törni kész, de meghajolni nem. Őréa vagyok büszke, ha állítom, Tőle tanultam a megvesztegethetetlenséget, amelynek parancsa: adományt még baráttól se végy el! Természetes és szükségszerű, ily lelkülettel egész életén át szegénységgel kellett küzdenie. Anyám, Weber Sarolta születésekor harminc elmúlt már. Sötét hullámos haja és

tündöklő kék szeme volt. Figyelmesen hallgatta az emberek panaszát, szomorúságát. Aki hozzáfordult, az azt érezhette, több megértést senkitől sem kaphatott volna, mint tőle. Csak mi tudtuk, a család, neki, neki magának is mennyi gondja-búja lehet. Engem, egyetlen fiát, remegő szeretettel övezett. Magát látta bennem, amint én is, ha rá néztem, saját lelki és testi tulajdonságaim tükrét láttam arcán.

I. SZÖVEGMONDÓ: A gyermek Kossuth Lajost olyan kiváló nevelők tanították, akik ki akarták mozdítani helyéből a veszteglő magyar glóbuszt. Magukévá tettek egy sarkalatos igazságot: „A gyerekek nevelése fundamentuma az ország javainak”. Az elemi ismereteket Nováky József sajátíttatta el vele. A gyermeki lelkiületet erősen megfogta már a tanító bácsi öltözete is. Egy magyartalan világban zsinóros, térdig érő magyaros mentét viselt. Kölcsy még 1832-es pozsonyi tartózkodásakor is német szót hall, és német ruházatot lát mindenfele. Naplóbeli önmegszólító állítása keserűen hangzik: „magyarságod Törökországból jött tüneménynek nézetik”. E megállapítás tükrében Nováky tanító úr öltözködése nem divatot, nem is magatartást, többet, nemzeti érzületet demonstrált.

II. SZÖVEGMONDÓ: Ma már megmosolyogjuk, hogy az erkölcsi nevelést milyen direkt ráhatásos módon végezte a kor iskolája. Ugyanis kis versikékbe szedték a regulákat. Ám ne feledjük, abban az időben a kisiskolákban igen kevés olyan életszerű helyzet adódott, amelynek nevelő hatása lehetett volna. És így a pergő strófák formálták a lányok és fiúk magatartását mások számára elfogadhatóvá, emberhez illőnek. „Az iskolában” című tanversikét a kis Lajosnak is be kellett vágni.

VERSMONDÓ:

Úgy siess az iskolába,	Ne társalogj a rosszakkal,
Mint tudomány vásárába.	Hanem magadnál jobbakkal!
Figyelmezz ott a leckére	Ne aludj és ne suttogjál,
S tanítód intésére!	Szemeddel ne kalandozzál!
Addig tanulj, míg időd van,	Figyelmezz a tanításra,
Előveszed nagykorodban!	Ne add akkor eszed másra!

NARRÁTOR: Szellemi értelemben mindnyájan abból élünk, amit életünk döntő szakaszaiban mások adtak nekünk. Ezek a tetté vált gondolatok, amelyek lángot gyújtanak mibennünk. Próbáljuk felkutatni, hogy a piarista atyák és a szülők milyen szellemi értékben részesítették a serdülő fiút!

I. SZÖVEGMONDÓ: A rend magáévá tette a felvilágosodás korának haladó pedagógiai nézeteit. Akik óvakodtak az újtól, azokat az egykori rendfőnök így intette: „Lám a lámpafény az egészséges szemeket megedzi, a gyen-

gébbeket bántja." Kemény munka – vidám lélekkel; szigorúság – atyai mértékkel: ez volt a piarista iskolák nevelőmódszere. Egy méltatójuk így jellemezte a rend tagjait: „A piarista a legfüggetlenebb ember. Független, mert igénytelen. A kedvező körülmények között sem hajlottak fényűzésre, de a nehéz időkben hihetetlenül igénytelenek tudtak lenni." Az egyszerűség, egyenesség jellemezte mindig intézetüket, és ezt sugározták tanítványaikra is. A diákkorára visszaemlékező Kossuth is megerősíti állításainkat:

KOSSUTH: Igen vallásos anyám vezetése alatt szellemirányú gyermek valék. Ez időben a háznál valamicskét németül, a városban kissé francia nyelvet tanultam, s leckét vettem furulyára, amelyre oly hajlamom volt, hogy gyümölcsгарasaimat addig gyűjtöttem, míg egy tilinkót vehettem. Atyám vallásos ember volt, de nem vakbuzgó, s nem türelmetlen; tehát teljességgel nem akadt fenn azon, hogyha Újhelyen akar iskoláztatni, a piaristákhoz kell járnom. Az újhelyi kegyesrendieknél eltöltött esztendőkre, az iskolára hálával emlékezem.

I. SZÖVEGMONDÓ: A Kossuth család belső békéje, viszonylagos anyagi jóléte nem sokáig tartott Újhelyben. Az édesapa még a napóleoni háborúk idején egy hadseregszállító gabonakereskedőre bízta a saját és az ügyfelei pénzét. Ez a kereskedő egy ideig haszonnal forgatta a tőkét, a devalváció azonban csődbe juttatta, és vele együtt bukott Kossuth László is. Ezután csak a Köves-hegy Meleg-oldalán lévő szőlője maradt meg, és annyi pénze, hogy kölcsönnel kiegészítve egy kisebb házat vegyen, ahol családjával meghúzódhatott. Ez a ház itt áll még ma is az iskolánk mellett.

II. SZÖVEGMONDÓ: A gyermek születésztől ifjúvá serdült. Kinyíló értelmével belátta, hogy apja szinte erején felül iskoláztatja. A család is gyarapodott közben, még négy leánytestvérrel is gondoskodni kellett a szülőknek. A fiú mindezt jó tanulással hálálta meg. A hat gimnáziumi év közül ötben osztályelső volt. Tanárai kiemelik, hogy kitűnően ismeri a nagy görög és római szerzőket. A kötött és szabad irány (stílus) szabályait elsajátította, és él velük előadásaiiban. Szép előrehaladást mutat a logika és az aritmetika tanulmányozásában.

NARRÁTOR: Tegyük egy képzeletbeli látogatást a tertia classisban Ludovicus Kossuthéknál! Ebben az időben a tanulók nem kapnak érdemjegyet, a versengést használják fel a tanárok a teljesítmény eléréséhez és az értékelésre is. Az értékelés abból áll, hogy az osztályt három csoportra osztják: kiválóra, jókra és az ezeket követő szekundistákra. A kiválók

és a jók táborában is rangsorolják a diákokat, a szekundistáknak pedig meg kell ismételni az osztályt.

III.SZÖVEGMONDÓ: A vetélkedést szolgálja az is, hogy a tertia klasziban a tanulók egyik fele görög, a másik római. A tanulók mindig párbant felelnek, a felelés neve ezért is certamen, vagyis küzdelem. A két sereg összeecsapása szombatonként zajlik le a heti anyag összefoglalóján. A magister felhív egy rómat, és vele együtt jön a katedra elé a görög versenytársa. A heti stilisztika leckéből felváltva kérdezik egymást. Figyeljük őket!

RÓMAI: Miért kell törekednünk az ékes szókötésre?

GÖRÖG: A grammatikailag hibátlan szók és mondatok a szókötés tiszta és választékos alkalmazása által csínt nyernek. Az ékes szókötés révén stílusunk tiszta és választékos lesz.

RÓMAI: Mit tudsz a magánszók tisztaságáról?

GÖRÖG: A magánszók tisztasága származatuktól és használatuktól függ. A származati tisztaság a szók eredetiségét és höniaságát veszi figyelemre.

RÓMAI: Mondj példát az olyan elavult szavakra, amelyeket kimondván vétünk a használati tisztaság ellen!

GÖRÖG: Bestye: hihetően a bestiából származik, a tudatlan nép szájából halljuk a 'beste lelke' szólást. – Hegymeg: ehelyett ma már hegyhátat mondunk. – Szerteszerént: mostanság szerteszeált. – Rény: nemrégiben kimúlt fejetlen szó, ma kiegészítve 'erény'. – Hiuzag: ma már hiúság, ami hívságot, ürességet, vagyis csakugyan hézagot jelent.

Most én kérdezlek téged: újabban nyelvünkben sok a vakon felkapott homályos vagy idegen gyökből alakított új szó. Én mondom a helyes alakot, te pedig az elsiertet újítást...

RÓMAI: Gar.

GÖRÖG: Pótlék.

RÓMAI: Ták.

GÖRÖG: Munkás.

RÓMAI: Tékony.

GÖRÖG: Fátyol.

RÓMAI: Lep.

GÖRÖG: Delejtű.

RÓMAI: Irony.

GÖRÖG: Labirintus.

RÓMAI: Csalkert.

Végül mondj példákat a közdivatosságot sértő tájszóhasználatra!

GÖRÖG: Adi és bíri – adja és bírja helyett. Innya – inni helyett.

Gráblya és sráglya – helyesen: gereblye és saroglya. Aszál, dagál – jól hangoztatva: aszály és dagály.

IV.SZÖVEGMONDÓ: Ha valamelyik felelő hibázott, a cenzor (egy jó tanuló) közbekiáltott: Tévedtél! Majd a másikhoz szólt: Bizonyítsd a hibát, azután javítsd! A legyőzött írásba adta versenytársának: "vesztettem". Havonta egyszer nagydolgozatot írtak a tanulók, és ennek értékelése után a magister – figyelembe véve a certameneket – rangsorolta őket. A leg-

jobbak a dux, censor, decurio tisztségeket is megkapták. Ilyenkor az ülésrendnek is igazodni kellett az új sorrendiséghez.

NARRÁTOR: Erdemes áttekintenünk: a piarista gimnázium eminens tanítványának életbe indító tarisznájába milyen szellemi-erkölcsi útravalót adott. A piaristák akkor telepedtek meg városunkban, amikor a rend virágkorát élte. Sorra avatták fel iskoláikat a 18.század végén. Igaz viszont, hogy anyagi szűkösség vagy a lakosság csekély érdeklődése miatt néhányat meg kellett szüntetni. De az újhelyi 1789-ben gyökeret eresztett, mert az itt tanítók becsülettel és hozzáértéssel végezték munkájukat. Megértették, hogy nemzetté válásunk hajnalán a népek versenyében helytállni értelmes gazdákra, kereskedőkre és képzett hivatalnokokra, katonákra van szükség. Ekkor terjedtek el nálunk is Rousseau eszméi, és a neveléstől csodákat vártak. A tudás, „az emberség magvai-nak” elhintése nyomán remélték egy „szebb kor felhozatalát”. A nevelést tekintették eszköznek az önző ösztönök megzabolázására, pangó társadalmak kimozdítására.

III.SZÖVEGMONDÓ: A budapesti piarista levéltár ma is őrzi azokat a kézírásos tankönyveket, amelyeket a Kossuthot tanító tanárnemzedék legjobbjai írtak. E műveket igen nagy műgonddal készítették, és bennük sok elmemunkát halmoztak fel. Tanterveikben a műveltséget tágabban értelmezték, mint az nálunk eddig elfogadott volt. Nem véletlen, hogy éppen a piaristák alapították Szencen 1763-ban az első mérnökiskolát. Az anyanyelv művelésében és tanításában is élen jártak. Révai Miklós, a tudós nyelvész is a rend tanára volt. Ők is – mint előttük a pálosok – iskola-drámákat adtak elő.

IV.SZÖVEGMONDÓ: A pedagógiai munkában a minőség elvét követték. Pirroni Károly, a rend egyik generálisa erről ezt mondta:

„Inkább legyünk kevesen jók, mint sokan haszontalanok, akikben nincsen semmi fogékonyság az erények és a tudományok iránt.”

Leszögezte azt is, hogy csak az lehet jó tanár, aki mindenhez ért, mindent tud tanítani, matematikát éppúgy, mint az újabb filozófiát. Buzdította rendtársait, ne féljenek az újtól, mert „a tűz csak a szalmát emésztí meg, az aranyat megtisztítja”. A rend új pedagógiai gyakorlatot honosított meg; a tanári újítvágyat nem fogták kordába, és a vitaszellemet sem béklyózták meg.

NARRÁTOR: A piaristák csendes, de mélytűzű nevelő munkáját demokracizmus hatotta át. Magukról is azt állították, hogy ők a tanítórendek

Memorandum 8. Ám

<i>Andrijas Jozsef</i>	<i>Lehotky Emanuel</i>	<i>Soltes</i>
<i>Djoni Alapina</i>	<i>Lehotky Karol</i>	<i>Speci</i>
<i>Vannath Gaudis</i>	<i>Lehotky Karol</i>	<i>Kras</i>
<i>Polina Stancus</i>	<i>Koppal Stephan</i>	<i>Crai</i>
<i>Blahotky Mathias</i>	<i>Kutali Sargis</i>	<i>Prac</i>
<i>Somlos Georgius</i>	<i>Kupcsa Soma</i>	<i>Taka</i>
<i>Peter Jozsef</i>	<i>Malinszky Soma</i>	<i>Tart</i>
<i>H. Rony Gaudis</i>	<i>Malinszky Sargis</i>	<i>Tom</i>
<i>H. Rony Stanislaus</i>	<i>Nakcsy Paulus</i>	<i>Ty</i>
<i>Harada Soma</i>	<i>Miles Georgius</i>	<i>Vege</i>
<i>Selengy Stephan</i>	<i>Mori Soma</i>	<i>Veg</i>
<i>Rosty Lajos</i>	<i>Olgyi Soma</i>	<i>Zs</i>
<i>Peter Gaudis</i>	<i>Polanyi Soma</i>	<i>Zs</i>
<i>Komaru Soma</i>	<i>Pongrat Sargis</i>	<i>U</i>
	<i>Rosty Soma</i>	<i>Hoz</i>

Kossuth Lajos neve a piaristák újhelyi anyakönyvében

demokratái. Igénytelenek voltak; rangot nem nyerhettek, vagyont nem gyűjthettek. A piarista Dugonics András az egyik drámájában ezt az erkölcsi-politikai tanulságot fogalmaztatja meg egy jelenet végén:

Jobb az embernek együgyűen élni,
Alacsony hajlékban senkitől sem félni,
Kevélyeknek fittyet hányni,
Hasonlókkal barátkozni.

IV. SZÖVEGMONDÓ: Kossuth politikus pályáján lépten-nyomon találkozunk demokratikus törekvéssel. Ennek csíráit Újhelyből vihette magával. Maga Kossuth is utóbb a jobbágyfelszabadításért kifejtett munkálkodását értékelte a legtöbbre; bizonyosság erre egy 1858-as angliai beszéde. Íme egy részlet ebből...

KOSSUTH: Magyarország és Erdély földművelő népe... ma is szabad birtokos, mintegy 2 millió család, körülbelül 10 millió emberi lény élvezi a szabad földbirtok fölbecsülhetetlen magánáldását, és élvezni fogja, amíg ez a föld áll, s ő azon földet lakja, bármilyen viszonyok rejlik is a jövő homályában, ez áldást tőle semmi önkény, semmi erőszak el nem veheti.

NARRÁTOR: A piarista rend nevében benne foglaltatott a 'kegyes' szó. Az alapító Kalazanci József rendelete szerint a 17. században – amikor még csak elemi iskolákat tartottak fenn – csak szegény gyerekeket tanítottak. Később a középfokú intézményeikben már nemes ifjakat képeztek, de a kegyességet ekkor is gyakorolták. Említsünk példát erre az újhelyi rend életéből! nagyon sok diákuk "nemtelen nemes" volt, vagyis

egyszerű származású, de jellemes, tehetséges. És az ilyen tanítványait többnyire ingyenes konviktusi ellátásban részesítették vagy mentesítették a tandíjfizetéstől. Ezáltal a rend a város és környéke szempontjából is hasznosan tevékenykedett. A város elismerő véleményét jegyzőkönyvi bejegyzés is tanúsítja.

II.SZÖVEGMONDÓ: Közegyetértéssel és közakarattal elismerjük és hirtelt érdemlően bizonyítjuk, hogy a piarista atyák az érdekelt közösség teljes megelégedésére tanítanak; és erkölcsi tekintetben mind példás áhitatokra nézve, mind pedig a tanuló ifjúság értelmi kiképzését és az élet számára való képesíttetését tekintve a vármegye közönségének szeretetét, tetszését és becsülését vallás különbsége nélkül kiérdemelték. Kelt: Sátoraljaújhely, 1800.június 15-én.

NARRÁTOR: Kossuth, miután a felsőbb gimnáziumi osztályokat Eperjesen befejezte, és a jogot Sárospatakon elvégezte, Pest-Budán jurátusoskodott. A kisvárosi diákevek után a tágabb horizontú magyar világ már igazi életiskola volt számára. Azonban itt összeköttetések híján gyors előrehaladást nem remélhetett, ezért 1824-ben visszatért Újhelybe. 1832-ig a megyeszékhely lesz politikusi előiskolája, előkészítője és kirepítője az országos pályára.

I.SZÖVEGMONDÓ: A megyei pályán az érvényesülés útján 1827 után indul el a nagyratörő ifjú. Megyei táblabíró lesz, később pedig városi ügyész. Feladatot kap a város tűzbiztonságának a megszervezésében; az előterjesztett alispáni rendszabályokat mint jegyző teljes tervezetté bővíti ki. Valószínűleg a megye felkérésére dolgozatot készít "Éhségmentő intézetekről". A zempléni "éhség-veszedelmek" okairól értekeznek, ránk maradt e témában a kéziratos töredék. Huszonhat évesen még nem látja az éhség igazi okait: a feudalizmus korhadtságát. Ám részmegfigyelései helytállóak. A nép életét jól ismeri, szembeötlő az írás erős kritikai éle. Van olyan intelve, amely ma is megszívlelendő.

KOSSUTH: A kereskedés jótéteményétől megfosztott hazánkban gyakran a nyers termények halomra romlanak; búzáunkat, borunkat nehezen veszi meg valaki; századok óta hozzászokván bevárni, míg valakinek vermeinket és pinceinket meglátogatni tetszik. A kereskedésnek cselekvőleg való gyakorlástól nemzeti karakterünk idegen maradt. A kereskedés nemléte előli a jutalmat nem remélhető industria (szorgalom) ingerét.

NARRÁTOR: Itt Újhelyben egyelőre Kossuth édesapjával együtt gyakorolja az ügyvédi praxist. Ez előbb a fiú számára jelent előnyt, lesz klientúrája. Később az édesapa számára, mert ahogy öregszik, hajlik a sír felé, egyre inkább kikopik a fiskális világból, de a fiú gondoskodik számára munkáról. Ebben az időben sajátos megélhetési forma az ügyvédi. Ők is mint birtokperek bonyolítói a feudális életforma vámszedői. De mivel birtoktalanok, önérzet tölti el őket: kenyerükhöz nem tapad jobbágyizadás. Ezért is lesz Kossuth és jurátus nemzedéke a magyar liberalizmus lelkes híve.

I.SZÖVEGMONDÓ: A kettős kötődést szépen illusztrálja az ifjú ügyvéd egyik megbízatása. A szerdahelyi báró Vécsey Pál érdekeinek jogi védője lesz, s így egy főurat szolgál ki. De tudnunk kell azt is, hogy Vécsey a zempléni ellenzéki csoportosulás egyik vezetője. A besúgó Vay alispán a kancellárnak ezt jelenti a megbízóról és a megbízottról:

VAY MIKLÓS: Vécsey nyughatatlan és zavarni szerető ember, aki csekélyebb külföldi utazásai után hajhássza, ami külső, s a honbéli viszonyokat is annak kaptájára akarja venni. Maga mellé vette Kossuth Lajost, az eszes, de character nélkül való prókátort.

II.SZÖVEGMONDÓ: Az ügyfeleknek nem ez volt a véleménye Kossuthról. 1830-ban már az apjától függetlenített praxist folytatott, és ekkor naplójában 115 pert regisztrál, pontosan feltüntetve az al- és felpereseket, a perek jellegét. Ekkor már hugai is felserdültek, akik körül fiatalemberek forgolódtak.

I.SZÖVEGMONDÓ: Hugai közül a legfiatalabb, Zsuzsanna kötődik hozzá leginkább igaz testvéri szeretettel. Legyen bizonyíték erre egy levélrészlet! Lajos már elkerült Újhelyből, és Pozsonyban országos hírnevét kezdi megalapozni, amikor Zsuzsa sorait kézhez kapja.

KOSSUTH ZSUZSA: ...egészséged kíméld, mert nagyon fáj, hogy mi értünk való gondoskodásodban még arra sem vigyázol, s mindent elvonsz magadtól. Amint hallám, még mindig azon egészségtelen szobákat lakod, kérek, ha egy szerető testvér kérésének sikere van, változtasd meg lakásodat, mert addig érted való nyugtalanságom az álmod sem engedi. Számtalanszor ölel Susi.

II.SZÖVEGMONDÓ: Úgy volt igaz, ahogy Zsuzsanna írta: családjáról mindenkor gondoskodó fiú és testvér volt ő.

I.SZÖVEGMONDÓ: Kossuth a megyei élet porondján egyre többet szerepel.

1830 augusztusában az országos politika első lépcsőfokára is felléphet: bevásárlják az összehívandó országgyűlés követutasító bizottságába. Ez megyei pályafutásának zenitje, ekkor már ő a helyi liberális politika legmarkánsabb egyénisége. Az augusztus 12-i ülésen elmondott beszédében szembefordul a többségi véleménnyel, a hatalom uraival. Felszólalásában megkérdőjelezi az országgyűlési összehívó levél egyik napirendi pontját, amely Ferdinánd trónörökösnek még az öreg király életében való megkoronázását terjeszti elő.

KOSSUTH: Az elvek embere soha nem alkuszik meg, még önmagával sem. És polgári vétek hallgatni ott, hol a meggyőződés szerint való szabad szóllás joga polgári kötelesség.

II.SZÖVEGMONDÓ: A másik híres beszédét azon a megyei gyűlésen mondta el, amelyen az országgyűlésről visszatért követek a jelentésüket olvasták fel. E fellépéséről hallgassuk meg a jelenlévő idős Kazinczy véleményét!

KAZINCZY: Kossuth csípőre tett kézzel, olyan tűzzel s elképzelhetetlen vakmerőséggel beszélt, mintha kezében volna a lázítás szövéténeke, mint dühre gyulladt Catilina... s mikor egyesek közbeszóltak, actiot kiáltoza, és verte melljét.

I.SZÖVEGMONDÓ: Kossuthék és az ellenzék támadásba lendültek a bécsi politika és az azt száz százalékosan kiszolgáló helyi arisztokrácia ellen. Kossuth filippikáját elsősorban báró Vay Miklós követre viharozta, aki Pozsonyban a kormány mellé állt, és megszavazta a kért újonctöbbletet. Beszédében keserűen említette meg, hogy újabb váradót vállalt az ország.

KOSSUTH: Nálunk a közjó gyakran mellékes interesszéknek szubordináltatik. De Angliában, a parlamentarizmus honában a követ csak küldői kívánsága szerint szavazhat. Ha nem ezt teszi, a közvélekedés feddő ostonának fenýtéke alá esik.

I.SZÖVEGMONDÓ: Reformeri meggyőződését kiteljesíti, megerősíti az újhelyi kaszinó, amely sorban az első volt Széchenyi pesti kezdeményezésének követésében. Nem csak egyszerű tagja, hanem jegyzője is a társaságnak, amelynek összejövetelein az "elmesúrlódásban" olyan partnerekre talált, mint Lónyai Gábor, Kazinczy Ferenc és Gábor, Balázsházy János és Szemere Miklós.

II.SZÖVEGMONDÓ: Nem tévedett Vay Miklós alispán, mikor kancellárjának denunciáló levélben jelentette, hogy a zempléni ellenzéki gondolatok "a szinte 250 actionáriust számláló Casinóban szoktak kifőződni".

I.SZÖVEGMONDÓ: Mikor a szörnyűséges koleravész Újhelyben pusztítani kezd, Kossuth mint biztos emberfeletti munkát végez. A drámai események kilicítálják belőle a szunnyadó képességeket. Látogatja a betegeket, intézkedik, hogy a legsúlyosabbakat elkülönítőbe vigyék; szervezi a város védelmét, nehogy a "bódult zendülés" ide is becsapjon. Kevés önfeláldozó társával a szertebomló rend kötelékeit tartják össze.

KOSSUTH: ... a nép senkin sem mer segíteni, a piac közepén vagy kint a mezőnek, hegynek legtávolabbi részein, számos munkások közepette eszen le lábáról egy szerencsétlen ember, mintha az Isten mennyiköve csapott volna le a nézők közé, szétriadt az egész sereg, pedig egy kis segítséggel még orvoshoz, kórházba érhetne, veszni hagyják. Kiki csak hozám siet, s míg én nem megyek, nem küldök embert, szekeret, kínjában fetreng elhagyattatva a boldogtalan.

II.SZÖVEGMONDÓ: Az új alispán, Dókus László a vész elől vidéki kastélyába menekült. De a jelentést tevő Kossuthot, mert hathatósabb intézkedéseket, több segítséget kért, a "felsőbb rendeléssel való meg nem elégedés miatt" megdorgálja. Kossuth egy visszaemlékezésében így kommentálta a történeteket:

KOSSUTH: Azok, akiknek kövér napi fizetésük mellett a segedelem tisztükben és hatalmukban állott, sáncfalak mögé búvtak.

II.SZÖVEGMONDÓ: A kolera elmúltával a megleckéztetett alispánnak és tisztikarának már egy újabb oka is volt, hogy ártsanak neki. Sajnos, erre az alkalmat, lehetőséget maga Kossuth szolgáltatta. A kártyázás vitte bajba, amelyet az érett férfi ifjabb kora ostoba szenvedélyének vallott bűnbánóan. Megbízatásai, jövedelme hiába szaporodnak meg, anyagi helyzete nem javul, sőt romlik, mivel kártyaadósságokba keveredik. Könynyelmsége kapcsolatba hozható egyéni érvényesülési és társadalmi kariervágyával. Fogatot, kocsist és inast tart; ezeket is – akárcsak a kártyát, az úri passziót – eszközöknek tekintette, hogy általuk a magasabb megyei körökben bennfentes legyen. És erre minden esélye megvan.

I.SZÖVEGMONDÓ: 1831 őszén a köznemesi származású fiatalembert a megyei élet formálói között találjuk. Ezt bizonyítja, hogy az ún. országos összeíró munkálatokban is részt vesz. A kormány rendelte ezt el, hogy az ország adózó lakosságának a teherbíró képességét fel tudja mérni. Kossuth az újhelyi járás összegyűjtött anyagát felülvizsgáló bizottság jegyzői tagja. A zempléni összeírás igen sötét képet festett a parasztság anyagi helyzetéről. A nádor terjedelmes leiratban újrazvizgá-

lást kért. Ebben az újabb munkában Kossuth is összeíró, hónapokig járja a falvakat; a megye 446 helységéből 124-ben végzi el a felülvizsgálatot. A peremvidék jobbágynyomorának az infernójába itt beleláthatott; egészen biztosan ez későbbi pályafutására is kihatott. De a paraszti ínség feltárásában nem csak a népet felsegíteni akaró liberális eszmeiség foglaltatik benne. A nemességnek a jobbágyot még jobban kifosztani akaró szándékát is kiolvashatjuk az összeírás körüli vitából. És Kossuth természetesen elemében volt, mikor a Bécset kiszolgáló kormánynak kellett elentmondani.

II.SZÖVEGMONDÓ: A helyi arisztokráciának kapóra jött, hogy a fiatal városi ügyész kártyaadósságba keveredett, és pénzszerző zavarában nem egészen korrektül járt el.

I.SZÖVEGMONDÓ: Még fenn ragyogó szerencsecsillagának köszönhetette, hogy a Szapáry-Andrássy család felkérte: lássa el uradalmuk jogi képviselőjét. Ez számára szép jövedelemkiegészítést hozott. De ez nem tart sokáig, 1831 januárjától az év végéig.

II.SZÖVEGMONDÓ: Pozícióját részben a kisvárosi pletyka kezdi ki, mivel hírbe hozták Andrássy Károlynéval – valószínűleg alaptalanul. De inkább azért mondtak fel neki, mivel a család pénzéhez nyúlt. Pillanatnyi zavarán segített, természetesen a pénzt vissza akarta adni, és visza is adta. A teljes lejáratáshoz is ő maga szolgáltatotta az okot. A megyei árvaszék felkéri, hogy az 1831-es felkelés áldozataként elhalt Reviczky János árváinak a javait írja össze, és majd értékesítse. Az árvák Toronya község pincéjében lévő borát (17 hordó) eladja. De nem számol el időben a pénzzel. Valószínűleg kártyaadósságát egyenlítette ki vele. Később felvett kölcsönökből kifizeti ezt az összeget. Azonban ellenségei kapva az alkalmon, meghurcolják, ártanak jó hírének. Mindez 1831 őszén, telén történik. 1832 februárjában megfosztják ügyészi állásától; ez időtől kezdve anyagi helyzete igen megromlik.

I.SZÖVEGMONDÓ: Pedig, látjuk, tulajdonképpen csak mulasztást követett el és nem sikasztást. Kossuthot akkor gáncsolták el, amikor egy haladó ellenzéki párt kezdett kialakulni Zemplénben. A Louis Blanc-t és Proudhont olvasó Lónyai Gábor vezetésével néhányan a kor szellemében akarják a düledező, ósdi "alkotmányt" megreformálni. Kossuthot még beválasztják az egyik reform-albizottságba, a közjogiba, de már nem tud olyan súllyal fellépni, mint azelőtt. A megye szeptemberi ülésén Kossuth még szót kér, s a sajtószabadságról beszél. Igen tanulságos ez a fellépése

is. Azt figyelhetjük meg, hogy minél inkább elnyomják Dókusék, annál elszántabb. Megbántottság és ugyanakkor sebet osztani akaró él érződik felszólalásában.

KOSSUTH: Tisztelt Karok és Rendek! Akinek a meggyőződése a szél járása szerint igazodik, az nem érdemli a férfi nevet. Csak az érdemes ezen nevezetre, aki bár maga maradjon is egy ellenséges világ közepette, csüggedetlen biztonsággal védi azt, amit igaznak lenni lelkében esmért. Vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem...

II.SZÖVEGMONDÓ: De a megyei feudális uraknak nem volt sem szépérezkük, sem az új eszmék iránt fogékonyságuk; tudták, ezek győzelme hatalmuktól fosztaná meg őket. Ezután Kossuthot a követi utasításokat előkészítő bizottságba sem jelölték, és ebből tudhatta: politikailag "megölték".

NARRÁTOR: Nem hagyta magát leteperni. Mint oly sokszor később is: előre "menekül". Elhatározza, hogy Pozsonyba megy, és az országgyűlésen egy magasabb fórumhoz fellebbez eszméi meghallgatásáért, tehetsége elismertetéséért.

KOSSUTH: Én már csak felmegyek, egy különös ösztön hajt Pozsony felé, kört óhajt merész keblem teremteni magának. Ha csak egy-két gondolatot is vethetek a jövőendő szántott barázdáiba, talán nem egészen haszontalanul megyek fel.

NARRÁTOR: A megye urainak az mentsége lehet, hogy 1832-ben még nem tudhatták, kit is gáncsoltak el. Ártani akartak neki, és szándékuk ellenére a javát, mi több, az egész nemzet javát szolgálták. A nagyra hivatott férfi a neki emelt akadályokból is építőelemeket tudott formálni.

Felhasznált és ajánlott irodalom:

CSERES Tibor: Én, Kossuth Lajos. Bp. 1981.

CSABA Jenő: A piaristák Zemplénben. Sátoraljaújhely, 1940.

A Sátoraljaújhelyi Római Katolikus Kegyesrendi Főgimnázium Értesítője az 1883/84., 1884/85., 1886/87., 1899/1900., 1900/1901., 1901/1902., 1906/1907., 1910/1911., 1911/1912., 1912/1913. tanévekből.

FENYVESI András: Zemplén a reformkorban. Sátoraljaújhely, 1982.

HÓGYE István: Sátoraljaújhely művelődése 1867-1918. = Borsodi Művelődés, 1985.szeptember.

HÓGYE István (szerk.): Zempléni História. Bp. 1986.

Bencsik János:

TOKAJ ZSIDÓ KÖZÖSSÉGE 1820-BAN

A VÁROS ELSŐ KRÓNIKÁSA, SPECH LAJOS¹⁾ KORÁBAN

Azt tapasztalhatjuk, hogy napjainkra felerősödött az eddig többé-kevésbé elhanyagolt zsidó kutatás. Mind gyakrabban jelennek meg olyan írások, amelyek a hazai zsidóság kérdéskörével foglalkoznak.²⁾ A nagy, összefoglaló jellegű tanulmányokat azonban meg kell előzzék a kisebb, a finom részleteket is elemző közlemények.³⁾ Hasznosak lehetnek egy-egy település, különösen a városok jellegzetes zsidó közösségének bemutatását célzó kutatások. Ebből a szempontból érdemes Tokaj-Hegyalja rangos, mezővárosi joggal rendelkező településeit tanulmányozni. Tokaj zsidó közössége ilyen megokolásból is számot tarthat érdeklődésünkre.

Tokaj levéltári anyagában egy címzés és dátum nélküli összeírás található az 1820-as iratkötegben. Rajta későbbi kézirással az 1820-as évszám.⁴⁾ Az összeírás rovatolása alapján a következő kérdésekre adott felvilágosítást:

"Hellyes lakos, feleséges, származása (vagyis), honnan és hány esztendeje jött Tokajba lakni, szolga, szolgáló személye után érdeklődik, esetenként azt is jelzi, hogy űk honnan származtak. Az összeírt nőtlen-e vagy feleséges, továbbá mestersége; fiainak és lányainak neve."

Az első, ami szembeötlő, hogy összeírásunk a zsidó családok szerkezetét, létszámát illetően teljes áttekintésre alkalmas. Fontos azt hangsúlyoznunk, hogy elemzésével hiteles képet alkothatunk a családok beköltözésére, sőt a családfők foglalkozására vonatkozóan is. Feltűnő, hogy az első helyen jelölt kérdés, amely a családfő társadalmi státuszára ("helyes") utal, a jobbgátság összeírásai során igen gyakori, sőt csaknem általános. Az összeírás "helyes lakos" kifejezése, ha most a zsidóságtól elvonatkoztatunk, Tokajban általában a házas zsellér (!) fogalmával azonos. Ezt a fogalmat helyettesíthetik, nem is ritkán, a gazda kifejezéssel. Ez tehát azt jelenteni, azt jelenteni, hogy az összeírt zsidó családok (háztartá-

sok) a házas zsellér társadalmi réteghez tartoznának? Vagyis saját "helylyel", illetve ebből eredően saját háztulajdonnal is rendelkeztek? Egyelőre e kérdésre nem tudunk megnyugtató válasszal szolgálni. Ehhez további kutatásra volna szükségünk.

Feltűnő az is, hogy az összeírt 59 férfi közül 55 családfő, háztartásfő. A nőtlenek – érthető módon – aligha alkottak önálló háztartást, annál kevésbé, mert a négy esetből két alkalommal bejegyezték az összeírók, hogy az érintett férfiak hol, kinél, melyik háztartás vonzásában éltek, tartózkodtak, feltehetően termeltek. Jakab Márton (24.sz.) is valószínűsíthető, hogy a mészárosnál tartózkodott, noha erre nem történt utalás. Kérdésünk az, hogy vajon teljes-e az összeírás, vagy maradtak-e ki belőle?

A TOKAJI ZSIDÓ CSALÁDOK 1820-AS ÖSSZEÍRÁSA

	A családfő neve	családi állapota	származásának helye és ideje	mestersége
1.	Schiherman Mojses	feleséges	Buj	-
2.	Mojses Braernek a fia, Sason	nőtlen		Kelner
3.	Salaom Mojses	feleséges	Tokaj	Bicskás
4.	Czucker Mojses	feleséges	Kelecsén 6 éve	Árendás
5.	Rozentaller Smil	nőtlen	Keresztúr	Kelner
6.	Fried Salamon	feleséges	Szegi 18 éve	Bicskás
7.	Gábor Ábrahám	feleséges	Tokaj	Bicskás
8.	Samuel Jósef	feleséges	Tokaj	nincs
9.	Farkas Lőrincz	feleséges	Tokaj	korcsmáros
10.	Farkas Svartz	feleséges	Tokaj	nincs
11.	Ábrahám Eisenkrauth	feleséges	Tokaj	Árendás Boltos és árendás
12.	Smol Dávid	feleséges	Tokaj	Gombkötő
13.	Kálmán Sámuel	feleséges	Patak 7 éve	Boltos
14.	Smol Lőrincz	feleséges	Tokaj	Kelner
15.	Elias Ábrahám Eisenkrauthnál	nőtlen		?
16.	Hersko Goldman	feleséges	Reschau (Lengyelo.)	görög ker.
17.	Salamon majer	feleséges	Tokaj	bicskás
18.	Hers Kuper	feleséges	Tokaj	kereskedő
19.	Slezinger ?	feleséges	Tokaj	kereskedő
20.	Smol Jakab	feleséges	Tokaj	kocsmáros
21.	Volf ?	feleséges	Tokaj 20 éve	tanító
22.	Hertzki Jakab	feleséges	Tokaj	székgazda
23.	Elek Simon	feleséges	Tokaj	mészáros
24.	Jakab Márton	nőtlen	Keresztúr	mészáros
25.	Mojses Sámuel	feleséges	Tokaj	pájinkafőző
26.	Izsák Lőrincz	feleséges	Vencsellő 1 hét	gyertyamártó

27.	Klein Sámuel	feleséges	Tokaj	kereskedő
28.	Goldstein Judás	feleséges	Tokaj	korcsmáros
29.	Majer ?	feleséges	Varanó	tanító
30.	Goldstein Lőrincz	feleséges	Tokaj	kereskedő
31.	Slezinger Markus	feleséges	Tokaj	tanító
32.	Lázár Dávid	feleséges	Tokaj	bicskás
33.	Nátán Spir	feleséges	Gálszécs (Tokaj)	rabiner
34.	Friedman Mojses	feleséges	Szentmihály	nincsen
35.	Veiss Jakab	feleséges	Tokaj	nincsen
36.	Tirsch Maja	feleséges	Nagykároly 8 éve	korcsmáros
37.	Veiss Kain	feleséges	Tokaj	szabó
38.	Gyémánt Izsák	feleséges	Debrecen 7 éve	bugyelaris csináló
39.	Lázár Goldstein	feleséges	Tokaj	kereskedő
40.	Amali Hersko	feleséges	Tokaj	nincs
41.	Mojses Boch	feleséges	Lengyelo. 20 éve	Tanító Lökön
42.	Smol Izsákovics	feleséges	Tokaj	tanító
43.	Svartz Farkas	feleséges	Apagy 2 éve	tanító
44.	Jakab Fayes	feleséges	Tokaj	sakter
45.	Tisler Jakab	feleséges	Tokaj	harangozó
46.	Braun József	feleséges	Tokaj	székgazda
47.	Braun Jakab	feleséges	Tokaj (?)	nincs
48.	Veiss Mendel	feleséges	Tokaj	bőrkereskedő
49.	Victor Svartz	feleséges	Tokaj	nincsen
50.	Ábrahám Klein	feleséges	Tokaj	nincsen
51.	Schön Farkas	feleséges	Újfalú, Tokaj	vámárendás
52.	Czucker Sámuel	feleséges	Tokaj	korcsmáros
53.	Ábrahám Farkas	feleséges	Tokaj	korcsmáros
54.	Engel Majer	feleséges	Tokaj	?
55.	Farkas Lajzer	feleséges	Szerencs 7 hónap	korcsmáros
56.	Sája Izik	feleséges	Tokaj	kereskedő
57.	Lenner Lórintz	feleséges	Tokaj	kereskedő
58.	Eliás Salamon	feleséges	Tokaj	kereskedő
59.	Amali Sámuel	feleséges	Tokaj	kereskedő

A TOKAJI ZSIDÓ CSALÁDOK 1820-AS ÖSSZEÍRÁSÁBÓL

A GYERMEKEK ÉS A SZOLGÁK SZÁMA (SZÁRMAZÁSUK)

Sor- szám	G y e r m e k e k		S z o l g á k		
	fiú	leány	férfi	nő	származásuk
1.	2	-	-	-	?
2.	-	-	-	-	-
3.	2	1	-	-	-
4.	3	-	-	-	-
5.	-	-	-	-	-
6.	1	-	-	-	-
7.	2	-	1	1	?
8.	4	2	-	-	-

9.	1	1	1	-	?
10.	2	-	-	-	-
11.	1	2	-	-	-
12.	3	3	-	1	Rakamaz
13.	2	-	-	-	-
14.	4	2	-	1	Tarcal
15.	-	-	-	-	-
16.	-	2	-	1	Búj
17.	-	2	-	-	-
18.	-	-	-	-	-
19.	1	2	-	1	Tolcsva
20.	2	2	-	-	-
21.	1	-	-	-	-
22.	2	1	-	1	Vencsellő
23.	2	2	-	-	-
24.	-	-	-	-	-
25.	2	1	-	-	-
26.	-	2	-	-	-
27.	4	2	-	1	Szántó
28.	2	1	-	1	Ungvár
29.	-	-	-	-	-
30.	1	1	-	-	-
31.	-	-	-	-	-
32.	2	1	-	-	-
33.	1	2	-	-	-
34.	-	-	-	-	-
35.	-	2	-	-	-
36.	2	1	-	-	-
37.	2	-	-	-	-
38.	-	-	-	-	-
39.	2	-	-	-	-
40.	3	-	-	-	-
41.	-	-	-	-	-
42.	-	2	-	-	-
43.	2	2	-	-	-
44.	1	5	1	1	Kálló (Béltek?)
45.	2	2	1	1	Halatovitz
46.	3	3	-	-	-
47.	-	2	-	-	-
48.	-	1	-	-	-
49.	-	-	-	-	-
50.	3	-	-	-	-
51.	2	3	-	1	Keresztúr
52.	-	1	-	-	-
53.	2	1	1	1	Tarcal
54.	3	1	-	-	-
55.	2	1	-	-	-
56.	-	-	-	-	-
57.	-	1	-	-	-
58.	-	4	-	-	-
59.	-	1	-	1	Szerencs

(MEGJEGYZÉS: A 2., a 4., a 15., a 24. sorszámon szereplő személyek nőtelen, egyedülálló férfiak.)

A bemutatott (1820-as) forrásunk önmagában is tanulságos lehet. Ha azonban az 1841/42-es összeírással egybevetjük, akkor tanulságaink még szembeszökőbbek. Mindenekelőtt leszögezhetjük, hogy a két – itt összehasonlítható – névsor nem azonos szempontok, nem azonos kérdőszándék alapján készült. Ezért elemzésünk természetesen nem vezethet a zsidó közösség teljes képéhez. Mégis végeredményeink fontosak, hiszen egyelőre ezek a fogódzók állanak rendelkezésünkre ahhoz, hogy a 19. század első felében létezett zsidóközösséget bemutathassuk, a rajzolt kép alapján megítélhessük.

TOKAJ ZSIDÓ LAKOSSÁGÁNAK CSALÁDI HELYZETE

Az egyének minősítése	1820:	1841/42:
Az összeírt férfiak lélekszáma	59	64
– ebből házas (teljes háztartás)	55	60
– nőtlen	4	4
Az összeírt (vagy következtetett)		
– női létszám	55	70 + 2
– családban élő férfi gyermek	76	82
– családban élő leány gyermek	65	87
A vérségi családban élők összesen:	255	305
Egy család átlag lélekszáma:	4,63 fő	5.08 fő
A háztartáshoz tartozó férfi szolga:	4	31
A háztartáshoz tartozó nő szolgáló:	13	27
A szolgák lélekszáma:	17	58
A szolgaszeméllyezettel bővült családok összes lélekszáma:	272 fő	363 fő

A CSALÁDFŐK FOGLALKOZÁSA, TÁRSADALMI ÁLLAPOTA

A családfők minősítése	1820:	1841/42:
rabiner (pap) (közösség)	1	1
tanító	5	5
tanító /Lökön/	1	–
sakter /metsző/	1	1
samesz /egyházszolga/	1	–
orvos	–	1
bába	–	1

kereskedő (kereskedés)	9	9
boltoz kereskedő	2	—
aprólékkal kereskedő	—	8
görög kereskedő	1	—
házaló kereskedő	—	5
kofa	—	1
bicskás	5	—
bőrkereskedő	1	—
korcsmáros	7	—
gombkötő (iparos, kézműves)	1	—
gyertyamártó	1	—
bugyelláris készítő	1	—
mesterember /általában/	—	9
székgazda	2	—
mészáros	2	—
pájkafőző	1	—
ecetfőző	—	1
pincész /kellner/	3	—
árendás /általában/ (pénzember)	3	18
vámárendás	1	—
korcsmabérlet	—	—
malomárendás	—	—
székárendás	—	—
nincs foglalkozása:	9	4
teljesen elszegényedett:	—	14
ÖSSZESEN:	59	76

(MÉGJEGYZÉS: Az "a" betűs oszlop duplum.)

Lássuk az összehasonlítás eredményeit!

A zsidóság lélekszáma Tokajban két évtized alatt 50 fővel gyarapodott. Növekedése 119,6 %-os volt. Miután 1820-ban csupán a teljes kiscsaládokkal kell számolnunk, ezért a családok átlag lélekszáma — vagyis a 4,63-mal szemben az 5,08 fős átlag — még szembetűnőbb, sőt — ha szabad így fogalmaznunk — rejtélyesebb.

A foglalkozás szerinti megoszlás is eltéréseket mutat.

Vessünk egy pillantást a következő lapon látható táblázatra!

Csoportok / foglalkozás	1820:	1841/42:
Közösségi vezetők, értelmiség	15,25 %	11,84 %
Kereskedők	42,37 %	30,26 %
Kézművesek, iparosok	20,33 %	13,11 %
Pénzemberek, árendások	6,77 %	23,68 %
A társadalom peremén	15,25 %	23,68 %

A zsidó hitközségnek ekkorra rabbija (pap), több (3–5 fő) tanítója, saktere (metsző), samesze (egyházszolga), sőt 1841-ben orvosa (Svartz József) és bábája (Türk Ábrahámé) volt. Az előbbi (az orvos) bizonyosan a város lakóinak is rendelkezésére állott, míg az utóbbi (a baba) talán a zsidó családoknál vállalhatott szolgálatot. Spech Lajos, Tokaj krónikása arról írt, hogy a közösségnek zsinagógája is van,⁵⁾ melyet (az 1820-as névsorunkban 12. sorszám alatt szereplő) Smoll Dávid kereskedő saját költségén építtetett.

Arra is vannak adataink, hogy a zsidó közösség kifelé, a város keresztény társadalmára előtt erősen hangsúlyozta összetartozását. Az értelmiség, s mindenek előtt a vallási vezetők biztosítékot jelenthettek a közösség célirányos működéséhez. Ilyen jogon kérték a földesúri hatóságot, hogy engedje át részükre az idegen, kétes foglalkozású, avagy éppen kóborló zsidó egyének fölötti döntőnkéség jogát.⁶⁾ Adtak tehát arra, hogy milyen vélemény alakul ki a zsidóságról a város közönségében, illetve a velük együtt élő más felekezetekben.

Mintegy a szokásos összefoglalás helyett arra tehetünk kísérletet, hogy elhelyezzük e kis lélekszámú zsidó közösséget a település társadalmában. Az 1784-es, első hazai népszámláláskor Tokaj lélekszáma 2942 fő volt. Egy fél évszázad múlva, a Közhasznú Esmeretek Tára (Pest, 1834) a római katolikusokat (1412 fő), a protestánsokat (1196 fő) és a zsidókat (105 fő) összesíti, s így kapta a 2743 fős tokaji társadalmat, melyből hiányzik a görög katolikus, az ortodox és az evangélikus lakosság. Kétségtelenül téves (hiányos) ez az adatsor, hiszen – tudjuk – a zsidóság ekkor a 300 főhöz közelített. Sokkal megbízhatóbb, bár nem teljesen pontos Fényes Elek (Pest, 1851), ő 3500-ra tette Tokaj lélekszámát. Ennek megfelelően a zsidóság 8,71 %-ot ért, érhetett el.⁷⁾ Te-

hát a 10 % körül mozgott. Ha tekintettel vagyunk arra, hogy az ortodox görög kereskedő réteg elapadóban volt Tokajban, akkor a zsidóság szerepe éppen a kereskedésben, a vállalkozásban lehetett fontos. A zsidóságnak több mint fele e két rétegből verbuválódott..

Ezt a számában még kétségtelenül kicsiny, de arányaiban már nem elhanyagolható, gazdasági szerepében már erősödő zsidóságot találta Tokajban az 1840. évi XXXIX. tc., amely (a bányavárosokat kivéve) szabad lakhatást engedélyez a hazai zsidóságnak. A törvény 2.§-a pedig, melyet érdemes szó szerint idézni, teljes gazdasági és szellemi szabadságot tételez:⁸⁾

"A fennálló feltételek mellett gyárakat zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével űzhetnek, ifjaikat azokban taníthatják, azon tudományokat pedig és szépmesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják."

Talán az 1841/42-es összeírásuk ezzel a törvénnyel hozható összefüggésbe. A tokaji zsidóság korábban, a korlátozások idején is erős közösségnek számított, mennyivel inkább bizakodhatott a jövőben, melyet a már idézett törvény biztosított számukra.

J e g y z e t e k

- 1) SPECH Lajosról SZINNYEI József (Magyar írók és munkái, Bp. 1908. XII. 1342.) ezt írja: "...a kalocsai érseki uradalmak főtisztje. Meghalt 1869. június 22. Kalocsán 66 évesen. Czikke a Tud. Gyűjt. 1923. Tisza-Tokaj várossának leírása." Báráth Jánostól tudom, aki így írt róla: "Spech Lajos fiscalis úr régi ismerősöm. Sok mindenbe beleütötte az orrát az 1840-es, 50-es években. Rengeteg iraton olvastam az aláírását. Érseki 'ügyész' volt és mint ilyen, nagy hatalmú ember a múlt század közepén." Anyakönyvi bejegyzése Kalocsán: "Spech de Szépfalu, Ludovicus, lakóhelye Kalocsa, 65 éves, meghalt 1869. június 22. Budán halt meg, s Kalocsán temették el." A római katolikus anyakönyv tanúsága szerint szülei Nemes Spech József, 25 éves, és Zsigray Francisca 20 éves, 1797-ben kötöttek házasságot. Fiuk, Ignác-Lajos 1802. aug. 27-én született Tokajban. Apja (amikor Franciska huga született) 1809-ben sómázszáló.
- 2) Sozan Michael: Zsidók egy dunántúli falu közösségében. Debrecen, 1984. Folk. és Etn. 14.

- 3) V.ö.: BENCSIK János: Egy tokaji reformkori (1841-42-es) zsidó összeírás és tanulságai. = Borsodi Szemle, 1988. 4.sz. 72-77.o.
- 4) Zemplén megyei levéltár, Tokaj város iratai. Tanácsülés iratai, 1820.
- 5) SPECH Lajos: Tisza Tokaj város leírása. = Tudományos Gyűjtemény, 1823.
- 6) BENCSIK János: Tokaj város magisztrátusa és más hivatalviselői. = Tokaj és Hegyalja II.
- 7) FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.
- 8) Érdemes utalni az 1790.évi, 38. törvénycikkre, amely a zsidókról rendelkezik. Simon DUBNOV: A zsidóság története az ókortól napjainkig. Bp. É.n. 352.o. (Függelékben.)
- +) Évkönyvünk anyagának lezárása után jelent meg BENCSIK János: A tokaji zsidóság a 19.század közepén című tanulmánya a "Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén" című honismereti tájékoztató 16-17.számában (9-11.o.) A Szerk.

FUCKER ANTAL 1749-BEN KÉSZÜLT TÉRKÉPE TOKAJ-HEGYALJÁRÓL

Bencsik János - Csőri István:

MEGYASZÓ MEZŐVÁROSI TÁRSADALMA

Talán felesleges lenne, hogy településünk, *M e g y a s z ó* történetét – mint szokásos – végigkísérjük az őskortól napjainkig.¹⁾ Annál is inkább, mert napjainkban jelent meg egy kismonográfia a falu múltjáról.²⁾ Egyébként is a címben jelölt téma szempontjából mindössze bizonyos történeti alapvetést tartottunk fontosnak. Ehhez előre kell bocsátanunk azt, hogy *Alsó-* és *Felsőmegyaszon* II. Rudolf birtokrészeket ajánlódokozott Rákóczi Zsigmondnak, miért is már az 1598-as összeírásban a Rákóczi és a Monoky családok birtokai szerepelnek.³⁾ Ennek egyenes következménye lehetett, hogy a Rákócziak hajdúkat telepítettek – immár a birtokukra – *Megyasóra* is.⁴⁾ Feltehetően a 18. század elejétől magánföldesúri hajdú-kiváltsággal rendelkező mezőváros kiemelkedett a korszak jobbágy településeinek sorából. Talán a hajdúk utoljára II. Rákóczi Ferenc zászlai alatt harcoltak a kismemesség soraiban.⁵⁾ Bár többet nem említik *Megyasó* hajdú voltát, az armalista nemesség továbbra is jelentős számban élt városunkban. Róluk – a kismemességről – nem sokat tudunk, szemben a jobbágysággal, kikről a Mária Terézia-féle urbárium nyújt teljes és hiteles képet.⁶⁾ Eszerint a helybeli négy birtokos családnak (*Aspremont*, *Almásy*, s a két *Andrássy*) 146 telkes jobbágya, 73 házas és 13 házatlan zsellére volt *Megyaszon*. Összesen 232 családfő (háztartásfő).

A település társadalmát – beleértve a nemességet is – az első magyarországi népszámlálás adataiból ismerhetjük meg. Eszerint 1784–86-ban a lakóházak száma: 333, a családok száma 378 (lakóház nélküli, talán házatlan zsellér 41 fő), a jogi népesség 1877 fő. Összesen 1876 fő lakta *Megyasót*. Ebből házas férfi 367 fő, nőtlen 571 fő, összesen 938-an voltak, szemben a 939 nővel. A férfiak közül egy pap, 169 paraszt, 150 zsellér és 137 nemes, az egyéb jogállású pedig 29. A polgárok és parasztok

örökösei 137-en voltak, a sarjadék (1 évestől 17 évesig) 294 fő. Ha tehát a parasztot (telkes jobbágy) és a zsellért együtt vesszük, akkor a jobbágy állapotú felnőtt (háztartásfő) férfiak 457-en voltak. Az urbáriumban 232 fő szerepelt, itt feltehetően két és félszáz a számuk. A nemesek (137 fő) a felnőtt férfiaknak (457 fő) 29,97 %-át tették ki.

Bár időben kissé távoli, de nem érdektelen, ha idézzük Fényes Elek adatait:⁷⁾ „Alsó- és Felső-Megyaszó magyar mezőváros Zempléni vmegyében, Szikszóhoz 2 órányira: 124 róm kath., 2 evang., 2536 ref. és 46 zsidó lakja." Össznépessége a 19. század közepén tehát 2710 fő volt, az elmúlt 60-70 év alatt 834-gyel gyarapodott a lakosság száma (144,45 %-os növekedés).

E bevezető gondolatok után vegyük vizsgálat alá a megyaszó református egyház a n y a k ö n y v e i b ől kigyűjtött adatokat, melyek mindekelelt a házasságkötésekre, illetve részben a keresztelesekre vonatkoznak. Egy negyedszázad (1800-1824) anyagát tanulmányoztuk. Választásunk esetlegesnek tűnhet, miként a folyamatos társadalmi lét szempontjából minden ilyes kiemelés önkényes, esetleges lehet. Ez alatt a 25 év alatt összesen 514 esketést (házasságkötés) jegyezték be a megyaszó lelkészek (olykor káplánok). Mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy korszakunkban a református egyházban az a gyakorlat dívott, hogy a településen (pl. Megyaszó) anyakönyveztek minden olyan esketést, amikor mindegyik fél helybelinek számított. Sőt így jártak el akkor is, amikor az idegenből jött (idegen illetőségű) férfi beházasodott Megyasóra. Hol teljesértékűen, hol utalásszerűen, de bejegyezték azokat az eseteket is, amikor a helybeli férfi kinősült, s idegenből házasodott. Ezek az idegenben kötött házasságok némi eltéréssel ugyanúgy szerepelnek a református egyház anyakönyveiben, mint a helyben megáldott frigyek. Ebből s csakis ebből következtethetők ki azok az adatok, amelyek a társadalom teljes meg-
rajzolásához szükségesek.⁸⁾

A már említett 514 házasságkötésből 349 esetben mindkét fél megyaszó illetőségű volt (lokális endogámia). A továbbiakban 165 olyan esetet jegyezték be az anyakönyvbe, ahol az egyik fél nem helybeli volt (lokális exogámia). Az utóbbiakból 105-ször helyben zajlottak az esküvők, a vőlegények azonban nem megyasóiak voltak (matrilokális exogámia). 60 alkalommal pedig idegenben ülték menyegzőiket a megyaszó legények, illetve özvegy férfiak (patrilokális exogámia). Az esetek jelentős hányadában azt is megállapíthattuk, hogy az exogámikus párválasztások eseteiben rendszerint a feleségek férjük otthonában (falujában, városában) éltek.

Ezek beköltöztek Megyaszóra, magukkal hozva családjuk, falujuk szokásait, termelési és egyéb gyakorlatát.⁹⁾ Ennek a társadalmi gyakorlatnak biztos jele az, hogy a házasságkötést követően rövidebb-hosszabb idő elteltével bejegyezték immár a szülőket a kereszttelési anyakönyvbe is. Szép rendben követték egymást az újszülöttek, s e negyedszázad alatt egy-egy házaspárnak 4-5 gyermeket is keresztteltek. Az általunk ily módon összeállított "családi lap"-ok segítségével további érdekes elemzést lehetne elvégezni, noha ettől Megyaszó esetében eltekintettünk.

Bevezetőnkben sejteni engedtük, hogy Megyaszó társadalma korántsem volt a paraszt falvakhoz hasonlóan homogén. jelentős számú kisnemes élt a településen, bizonyosak lehetünk abban, hogy ezek a családok többé-kevésbé a parasztok életmódját folytatták. E kisnemesi családokról is vannak forrásaink. Külön kigyűjtöttük azokat a kisnemesi házaspárokat, ahol vagy a vőlegény, illetve menyasszony, vagy mindkettő helybeli, illetve a menyasszony idegenbe való, avagy a vőlegény idegenből nősült Megyaszóra. 131 olyan párt anyakönyveztek a tanulmányozott negyedszázadban, amelyek e kategóriába sorolhatók. Ha az így nyert adatokat a társadalom egészére vetítjük, akkor mind a társadalomra, közelebből Megyaszó társadalmára, mind a kisnemességre jellemző ismérveket gyűjthetünk. Az első táblázatot éppen úgy állítottuk össze, hogy ezeket a szempontokat érvényesítettük, s egységes rendbe fogtuk, foglaltuk a fentebb elmondottakat:

ÖSSZESÍTŐ ÉS ÉRTÉKELŐ TÁBLÁZAT A MEGYASZÓIAK PÁRVÁLASZTÁSÁHOZ
(1800 - 1824)

Értékelő kategóriák	Összes házaspár	Ez %-ban	Ebből a kisnemesi házaspár	Ez %-ban
Összes házaspárok száma	514	100	131	25,40
e b b l lokális endogámia	349	67,89	72	20,63
e z nemességen belül	-	-	-	54,96
e b b l lokális exogámia	165	32,10	59	35,75
e z nemességen belül	-	-	-	45,03

a nemesség réteg-endogámiája	-	-	37	10,60
ez a nemességen belül				28,24
a nemesség réteg-exogámiája	-	-	94	56,96
ez a nemességen belül				71,75
PATRI-LOKÁLIS exogámia	60	11,67	52	10,11
MATRI-LOKÁLIS exogámia	105	20,42	42	8,17

Az e táblázatban feldolgozott, s – mintegy magyarázatként – egymás mellé rendelt adatokból (illetve a %-okban megadott arányokból) számos sajátosságot elemezhetünk ki. Egy ilyen első (s minden bizonnyal meghatározó) jellemzője lehetett Megyaszó közösségének, hogy a ki- és beházasodás, az exogámikus párválasztás aránya igen magas. A ki- és beházasodásnak csaknem egyharmados részesülése a házasságkötések mennyiségéből, mindenképpen azt bizonyítja, hogy településünk társadalma annyira sem zárt, amiként azt a paraszt falvaknál többször tapasztalhatjuk.¹⁰⁾

Ha a helybeli k i s n e m e s s é g vizsgálatánál elidőzünk, akkor hangsúlyoznunk kell azt a 25 %-os részesedést, amellyel a feldolgozott párválasztás-tömegben szerepelnek. Lényeges az is, hogy a kisnemesség körében a (lokális) endogámia, a lakóhelyhez való, párválasztásban megnyilvánuló ragaszkodás nem éri el a 30 %-ot sem. Sokkal mozgékonyabbak tehát, mint a parasztok, ahol a hasonló jellemző meghaladja a 2/3-os részesedést. A kisnemesi réteg tehát nyitottabb, mint a jobbágyság, sőt – akár Megyaszó esetében – egy mezővárosi paraszti társadalom.

Még valamit e táblázat kapcsán a megyaszói kisnemességről: a házassalódóknak több mint a fele (54,96 %) ragaszkodott ahhoz, hogy házastársa (de nem zárható ki az sem, hogy a szülők szemléletében dominált az, hogy gyermekeik leendő házastársa) is nemesi család sarja legyen. Bizonyára ez a mértéket szabó vélemény járult hozzá ahhoz is, hogy a párválasztásban oly nagy arányú a ki- és beházasodás, az exogámia (réteg-exogámia) a megyaszói nemeselek körében.

	1800	1805	1810	1815	1820
	1 2 3 4	6 7 8 9	1 2 3 4	6 7 8 9	1 2 3 4
Olaszliszka	-	-	-	-	-
Szikszó	1	-	-	1	-
Ónd	-	-	-	-	-
Berencs	-	-	-	-	-
Becskeháza	-	-	-	-	-
Bodrogútfalu	-	-	1	-	-
Bőcs	-	-	-	-	-
Baksa	-	-	-	1	-
Golop	-	-	-	-	-
Göncruszka	-	1	-	-	-
Hoporty	-	-	-	-	-
Kisgéres	-	-	-	-	-
Abaújkér	-	-	-	-	-
Kázsmárk	-	-	-	-	1
Mád	-	-	-	-	-
Miskolc	-	-	-	-	-
Onga	-	-	-	-	-
Kesznyéten	1	-	-	-	-
Tolcsva ?	-	1	-	-	-
Vámos	1	-	-	-	-
Prügy	-	-	-	-	-
Szén	-	-	-	-	1
ÖSSZESEN:	4 3 4 2 1	5 - 4 3 -	1 2 2 1 3	2 1 1 1 1	1 - 1 2 1 1

= 60 házaspár

A MEGYASZÓRA FEHÁZASODOTT FÉRFIAK (1800-1824)

Tiszaluc	1 - 1 1 3	- 1 1 1 -	1 - - - -	- 1 - 1 1	- 2 - 1 -
Harkány	1 1	3 1 1		1 1 2	1 2
Szada	1 1 2	1 1	1		1 1
Aszaló			1 1	1	1 1
Csanálcs			1		2
Kisdobsza	2	1 1			
Legyesbénye		1	1	1	1
Bakta				1 1 1	
Kiskinizs		1			1 2
Monok	1	1		1 1	
Szerencs	1 1				1
Vadász		1		1	
Bekecs			1	1	
Felsődobsza	1	2			
Tiszadob					1
Halma				1	
Abaújszántó	1		1		
Szentandrás					
Hidvég			1	1	
Martonyi					1
Selye				1	
Szalonna				1	
Szögliget					2
Olaszliszka					1

	1800	1805	1810	1815	1820
	1 2 3 4	5 6 7 8 9	1 2 3 4	5 6 7 8 9	1 2 3 4
Szikszó	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -
Önd					1 -
Berencs			1	1 1	
Becskeháza				1	
Bodrogújfalú			1		
Bőcs			1		
Baksa					
Golop				1	
Göncruszka					
Hoparty		1			
Kisgéres	1				
Abaújkér				1	
Kázsmárk					
Mád			1		
Miskolc				1	
Onga				1	
Kesznyéten					
Tolcsva ?					
Vámos					1
Prügy					
Szén					
Regimentbeli		1		1	1
ÖSSZESEN:	4 2 5 4 5	4 7 5 4 2	3 3 2 2 1	3 6 4 5 2	2 5 3 5 7

= 105 házaspár

AZ EXOGAMIKUS HÁZASSÁGOK ÖSSZESÍTÉSE HELYSÉGENKÉNT

Helység	Összes	E b b ő l	
		beházasodott férfiak	kiházasodott férfiak
Tiszaluc	17	16	1
Harkány	17	14	3
Szada	14	9	5
Aszaló	12	5	7
Csanálos	8	3	5
Kisdobsza	8	4	4
Legyesbénye	6	4	2
Bakta	5	3	2
Kiskinizs	6	4	2
Monok	5	4	1
Szerencs	5	3	2
Vadász	5	2	3
Bekecs	4	2	2
Felsődobsza	4	3	1
Nagykinizs	3	-	3
Tiszaöb	3	1	2
Halma	3	1	2
Abaújszántó	2	2	-
Szentandrás	3	-	3

Hídvég	2	2	-
Martonyi	2	1	1
Selyeb	2	1	1
Szalonna	1	1	-
Olaszliszka	2	1	1
Szikszó	2	1	1
Örd	2	2	-
Szögliget	2	2	-
Berencs	1	1	-
Bodrogújfalu	1	-	1
Bőcs	1	1	-
Becskeháza	1	1	-
Baksa	1	-	1
Golop	1	1	-
Göncruszka	1	-	1
Hoporty	1	1	-
Kisgéres	1	1	-
Abaújkér	1	1	-
Kázsmárk	1	-	1
Mád	1	1	-
Miskolc	1	1	-
Kesznyéten	1	-	1
Onga	1	1	-
Tolcsva ?	1	-	1
Vámos	1	-	1
Prügy	1	1	-
Szín	1	-	1
Regimentbeliek	3	3	-
ÖSSZESEN:	165	105	60

Ez a településjegyzék rendkívül tanulságos lehet számunkra, amelyben összesen 45 helység szerepel. Ha az összes exogám párválasztások számát vizsgáljuk, akkor megállapítható az, hogy a Külsőtaktaköz három települése (Tiszaluc, Taktaharkány és Taktaszada) 29,09 %-kal (48 eset) részesül, továbbá a közeli Hernád-völgyi települések (Aszaló, Csanálos, Alsó- és Felsődobsza, Kis- és Nagykinizs, Halma, Szentandrás és Alsó-vadász) további 31,51 %-kal (52 eset) részes. Ha a közeli legyesbényét, Bekecset, Monokot, Szerencset (20 eset) nézzük, akkor a felsoroltak együtt 72,72 %-át teszik ki a települések exogámikus kapcsolatainak. A maradék már elszórt; szerepelnek itt a Cserehát és Bódva völgye falvai, a hegyaljai mezővárosok (Mád, Szántó, Liszka), illetve néhány Tisza és Sajó melléki település (Kesznyéten, Tiszadob, Prügy). Legfeltűnőbb az, hogy a termékeny harangodi síkságon lévő három település csaknem 30 %-kal érdekelt az exogámiában. Valószínűen - mondhatjuk - a bőséges munka-

alkalom eredményezte ezt a kapcsolatot.

Ez mégsem ennyire egyszerű, mert ha két csoportot vizsgálunk, a beházasodókat, illetve a kiházasodókat, akkor 39 a 9-hez, vagyis azt sugallja, hogy a luci, harkányi, szadai legények (férfiak) négyszer olyan élénk érdeklődést mutatnak a megyaszói lányok (asszonyok) iránt, mint fordítva. Ha a kor társadalmi szokásait vizsgáljuk, akkor az ismerkedés inkább a férfiak számára adott, tehát feltételezhető, hogy ők járhattak sűrűbben Megyaszóra. Talán jellemző az is, hogy a közeli Szikszó (mezőváros) mindössze két párral képviseli a házassági kapcsolatot Megyaszóval. Pedig e két település kapcsolata az előbbi országos vásárai révén rendszeresnek (és szorosnak) tekinthető.

Ez a jelenség éppen olyan mértékű esetlegességre utalhat, miként annak tekinthető a távoli helyiségek – mint Szalonna, Martonyi, Szögliget vagy éppen a felsőzempléni Kisgéres – szereplése a megyaszói exogámikus kapcsolatokban. Általánosságban azonban itt is érvényesülhetett a földrajzi távolságok és az exogámikus kapcsolatok párhuzamossága. Az egy napi járóföldre fekvő települések mindennapos kapcsolata intenzívebb lehetett, s ez megmutatkozott a párválasztásokban is.¹¹⁾

Megyaszó házassági kapcsolatrendszerének ilyen alakulásában bizonyára szerepe lehetett a sokkal szabadabban mozgó kisnemességnek, továbbá a viszonylag gyér számú értelmiségnek. Meglepő, hogy ebben az esetben sem mindig a kézenfekvő eseteket kell számbavennünk. Mert például a Megyaszóra beházasodott jobbágy-paraszt férfiak között is előfordulnak távolabbi helyiségek lakói, mint Göncruszka, Tiszadob, Abaújszántó, Bodrogújfalu.

Arra lehet gondolnunk, hogy a 18. századi települések mikrotársadalmában olyan szándékok működhettek, amelyek lehetővé tették ezeket a mai szemlélő számára kevéssé egyértelmű kapcsolatokat. Olyan világszemlélet – erkölcsi szabályozás – érvényesült, amely megengedhetőnek tartotta a párválasztás (talán) nem mindennapi eseteit.

Szempontunkból érdemes vizsgálnunk a megyaszói kisnemesség házassági kapcsolatrendszerét külön is. Ezért ezeket a házaspárokat elkülönítetten is megvizsgáljuk; táblázatunk ezt a célt szolgálja. (Lásd a következő oldalon!)

A térség – mindenekelőtt Megyaszó és exogámikus társtelepülései – kisnemességének párválasztási szokásait kettős szempont alapján tanulmányoztuk. Elsődlegesen a társadalmi helyzetet ragadhatjuk meg, ezért há-

A KISNEMESI CSALÁDOK HÁZASSÁGKÖTÉSI SZOKÁSAI

H = helybeli

V = más helységbeli

Évek	Nemes legény leány			Nemes legény leány			Jobbágy legény leány			Összes
	H-H	H-V	V-H	H-H	H-V	V-H	H-H	H-V	V-H	
1800	2	-	-	1	1	-	-	-	-	4
1801	-	1	-	2	-	1	3	-	-	7
1802	1	-	-	3	-	2	-	-	-	6
1803	1	-	-	1	-	1	-	-	-	3
1804	1	-	2	1	-	-	-	-	-	4
1805	1	-	1	3	1	-	-	-	2	8
1806	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
1807	1	-	3	1	1	-	-	-	2	8
1808	1	-	-	1	-	-	1	-	2	5
1809	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1810	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
1811	-	-	1	-	-	-	-	-	1	2
1812	-	-	1	-	-	-	1	-	1	3
1813	1	-	-	3	1	-	2	1	2	10
1814	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
1815	-	-	2	-	-	-	1	-	3	6
1816	3	-	-	1	1	-	1	-	1	7
1817	-	-	-	2	1	1	-	-	1	5
1818	2	-	2	1	1	1	-	-	-	7
1819	-	-	2	1	-	2	-	-	3	8
1820	2	-	-	1	-	-	1	-	-	4
1821	-	2	-	2	2	-	1	-	-	7
1822	1	-	-	-	1	-	1	-	2	5
1823	-	-	-	3	-	1	2	-	-	6
1824	2	-	1	5	-	-	4	-	1	13
	19	3	15	33	10	9	20	1	21	131
	37			52			42			

rom kategóriát különítettünk el: éspedig ahol mindkét fél (vőlegény és menyasszony) nemesi származású, majd előbb a vőlegény nemesi származású, a menyasszonya paraszt gyermek, illetve ennek fordítottja az utolsó csoport. E viszonylag népesebb csoportokon belül lakóhely (származás) szerinti elkülönítésre is mód kínálkozott. Így a házaspárok lehetnek: mind e két fél helybeli (megyaszoí), majd a vőlegény helybeli, a menyasszony vidéki, és végezetül ennek fordítottja.

Az így összeállított táblázatunkból kiolvasható, hogy a legnépesebb csoportot a nemesi származású vőlegény és paraszti menyasszony(2.) kategória alkotja (39,69 %). Ezt az előbbivel ellentétes összeállítottságú párok követik (32,06 %). A tiszta nemesi-endogamikus csoport mindössze az összes párok (házasságkötések) 28,24 %-át tette ki. Nem túloz az a megállapításunk, hogy településünkön a kisenemesség mindkét irányban nyitott volt. Valószínűséggel állíthatjuk, hogy jól beépültek a település társadalmába; noha azt nem fogalmazzuk meg, hogy a nemesség e rétege paraszti életmódon szervezte életét. Ennek ellenére életvitel, életmódja sokban hasonlíthatott a szóbanforgó mezővárosi parasztsághoz.

Kigyűjtöttük a házasságkötésekben szereplők családneveit. Talán a névsűrűségből is következtethetünk bizonyos jelenségekre:

NAGY: 33 személy

ILLÉS: 8

OLÁH: 8

ÖRDÖG: 8

SEBŐ: 7

SZÜTS: 7

DEMJEN: 5

EPERJESI: 4

FERENCZI: 4

SÓLYOM: 4

MAJOSHÁZI: 5

MOLNÁR: 3

G.NAGY: 3

SZILÁGYI: 3

PEGYVERNEKI: 3

BARÁT: 2

CSÁSZÁR: 2

FUKK: 2

NÉMET: 2

SZABÓ: 2

F.NAGY: 2

Egy-egy fővel szerepelnek:

CSERÉPI

BÉKI

ESZTERGOMI

KÓTZI

BALOG

GADÓ

BÁRÁN

BOGOLY

FOGARASI

BÚZA

NYILAS

KOS

SZEGEDI

ORBÁN

ALMÁSI

SÁRKÁNY

SOLTISZ

ZÁKÁNY

VAJTÓ

VARGA

Többségük neve magyar eredetre utal, hat-hét esetben helységnévből képzett nevük származásukat jelölheti. Az Ördög, Nyilas, Császár, illetve Sárkány név visszautalhat őseik 16-17.századi életére, amiért nemességüket kiérdemelhették.¹²⁾

Néhány megjegyzést tehetünk az anyakönyvekben végezhető n e p - r a j z i megfigyelésekről is. A házasságkötések időpontjáról elmondhatjuk, hogy a többség (266 pár) januárban, illetve (124 pár) februárban (76,87 %) tartotta esküvőjét. Az özvegyek az esztendő végén, októberben, novemberben és decemberben kötöttek házasságot. A házasságkötések álta-

lános gyakorlata az volt, hogy a téli hónapokban, adventkor és karácsonyt követően, de az esztendő végéhez fűződött javasló, tiltó szokások, népi hiedelmek miatt az esztendő elején házasodtak. Szerepet játszott ebben a paraszti életrend, a téli pihenés, továbbá a tele (?) kamra is. Ráérték, és volt is miből lakodalmat ülni.

Az anyakönyvezés során a népi szokás beszívárgott az egyháziak adminisztrációs gyakorlatába. Ezért a házasságkötés tanúi helyett a népi terminusz technikuszokat alkalmazzák, éspedig a vőlegény részéről a kérőt, a menyasszony részéről a kiadót (násznagyok), illetve bizonyos korokban a prédikátor képét jegyzik be. Ez utóbbi talán a lakodalomban képviselte az egyháziakat.

Szólunk arról, hogy általában a feleség költözött a férjéhez. Ez többnyire – mint írtuk – nyomon követhető. Az ilyen beköltözés a vőlegény családjába való beköltözést is jelenthette, s bizonyára rövidebb-hosszabb időt töltöttek el az idős szülőkkel "egy fedél alatt", olykor "egy kenyéren" is.

Bár Megyaszó nem volt népes település, s bizonyára korlátai lehetnek a lokális endogámia érvényesülésének, de ez kevésbé magyarázhatja a település számottevő mértékű exogámikus kapcsolatrendszerét. Ennek kialakulásához valószínűleg más tényezők is hozzájárulhattak.

a) Mindenekelőtt a mezővárosi jogállást, illetve az abból a közösségre vonatkoztatott előnyös társadalmi-gazdasági következményeket kell említenünk.

b) Megyaszón egy nem jelentéktelen (25–30 %) kisnemesi réteg élhetett, termelhetett, amely önmagában is hajlamos volt a lokális exogámia-¹³⁾ Talán e rétegben kell keresnünk a volt hajdúcsaládok leszármazotainak egy részét.

c) Megyaszó jobbágysága szabadköltözködési joggal rendelkező, mezővárosi népesség lévén, alig lehettek korlátai a ki- és beházasodásnak. Noha a megyaszóiak szívesen házasodtak városuk határain belül, erre utal kiházasodásuk alacsony (11,67 %-os) volta is.

d) Idesorolhatjuk a református népesség életszemléletét, bár mindössze egyetlen vegyesházasságról tesznek említést (Szalonna, 1815. rk.) Ez erős vallási endogámia.

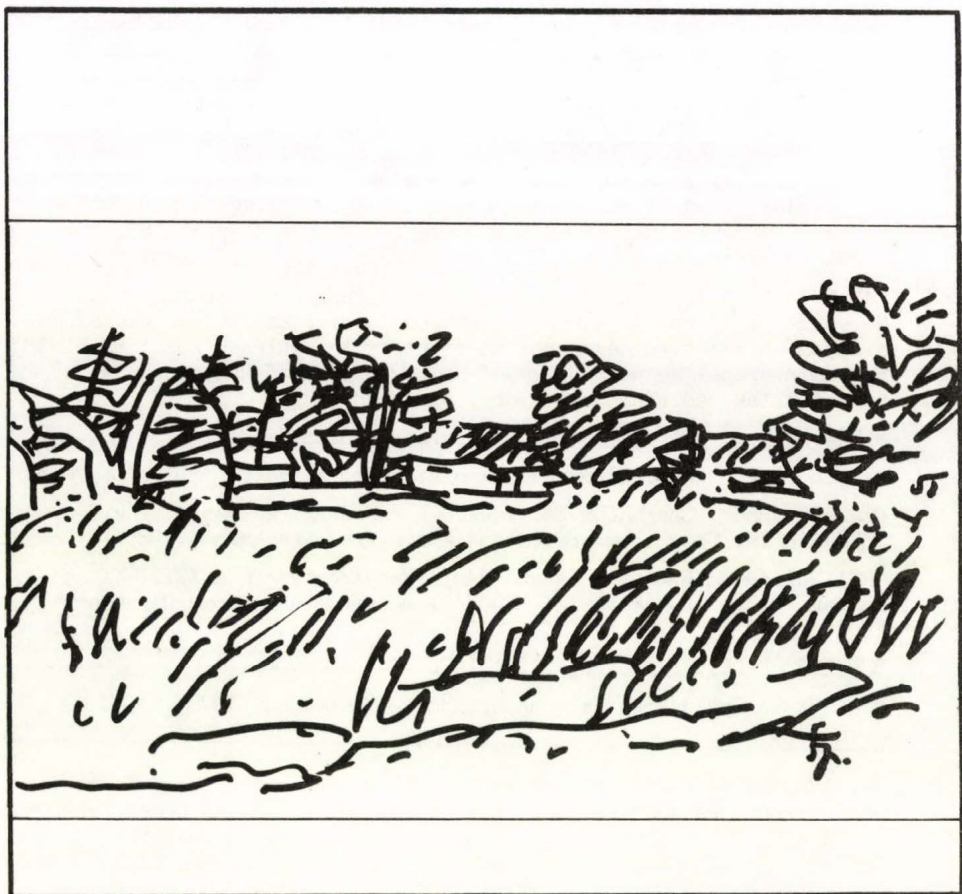

e) További kutatást érdemelne az a tény, hogy a távolabbi helységek (exogámikus társközségek) egykor a Rákóczi uradalomhoz tartoztak éppen úgy, mint Megyaszó.¹⁴⁾

J e g y z e t e k

- 1) Ilyen település-monográfiára számtalan példát hozhatunk. KALMÁR János: Mád, Tokajhegyaljai község élete a XVI-XVIII. században. Év n.
- 2) HANKÓ Zoltán: Megyaszó története. Megyaszó, 1990.
- 3) BOROVSKY Sámuel: Zemplén vármegye. Bp 1896.
- 4) HANKÓ Z. i.m. 121.o. az alábbi 16 hajdú nevét sorolja fel 1608-ból, akik megaszoziakként szerepeltek: "Békési István, Csonka Márton, Dobi György, Egresi Mihály, Erős Márton, Hamvai István, Katona Gáspár, Keresztes István, Lengyel István, Nyesta Mihály, Lapis Ulrich, Peres István, Révész István, Sólyom András, Szatmári György és Tár András." - SZENDREY István: Hajdúszabadságlevelék. Debrecen, 1971. 253.o.: Amikor 1643-ban a balsaiak számára adta ki I.Rákóczi György erdélyi fejedelem szabadságlevelüket, akkor említi Megaszozt is, Téglás, Pócs és Büd társaságában, s így rendelkezik a fejedelem: "paraszt embert senki jobbágyat idegent vagy magok Apját, Bátyját ötcét bene fogadgyanak közikbe, mert azt nem engedgyük semi kepen".
- 5) DANKÓ Imre: A Sajó-Hernád melléki hajdútelepek. Sárospatak, 1955. Megaszozról 62 hajdú (nemes) nevét sorolja fel az 1708-as összeírás alapján. Ezzel a bő névsorral az érintett települések közül az első helyen szerepel Megaszó. Ugyanő írja, hogy Felső-Megaszón 27 jobbágyot írtak össze Rákóczi György birtokán.
- 6) HANKÓ Z. i.m. 202.o. Az 1772-es összeírás alapján.
- 7) FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. II. 76.o.
- 8) BENCSIK János: Szeghalom és vidékének rokonsági kapcsolatai (1790-1828). = In: Szeghalom protestáns közössége. Szeghalom, 1985.
- 9) ÖRSI Juliánna: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XX. században. = In: NOVÁK László - UJVÁRY Zoltán: Lakodalom. Debrecen, 1983.
- 10) BROMLEJ: Etnosz és néprajz. Bp. 1976. 149.o.
- 11) V.ö. VARGA Gyula: Egy falu az országban. Debrecen, 1978. 57.o.
- 12) KÁLMÁN Béla: A nevek világa. Bp. 1967.
- 13) Egy 1799-es kézirat a következőket írja Megaszozról: „Megy Aszszó Mező Váross. Magyarok lakják, kik között van Sok taxás Nemes Emberek ... A népp Református, helybe van temploma... Vagyonnaikat Tállyán, Mádon, Szikszón, Aszalón árullyák ell, néha Miskolczra hordja.” - E szép forrást köszönöm UDVARI István tanár úrnak.

- 14) WELLMANN Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. = In: LUKINICH Imre: Rákóczi emlékkönyv. Bp. 1935. 99.o. A szerencsi uradalomhoz tartozott Liszka, Mád, Szerencs mezővárosok; Fejértó, Hernádnémeti, Alsó- és Felső-Megyaszó, Ond, Pütyü falvak; Legyesbénye, Szada részbirtokok; Bázsi, Harkány, Kak és Zombor puszták. Uo. felsorolja a környező Rákóczi-birtokok falvait is.

Tassonyi András:

A KOLERA PRÜGYÖN 1831-BEN

A taktaközi Prüggy népe 1831 januárjának végén szerzett tudomást a pusztító járvány, a kolera fenygetéséről. Németi György prédikátor a templomi szószerkből felolvasta a református esperes „futólevelét”, amely az egyházi iratok közt ránk maradt:

„A cholera név alatt ismeretes, dögletes és Pestises Nyavalya édes Hazánk határait is fenyegetvén, felséges Uralkodó Királyunk Atyáskodó gondossággal kívánja ezen édes hazánkat is pusztulással fenyegető veszélyt meggátolni. Köteleztetnek Lelki pásztoraink Pásztorságok alatt levő Híveket a fenyegető veszedelemből származó félelmekben vigasztalni, az Ostornak édes Hazánktól való elfordításáért a közönséges Isteni tiszteletben is könyörögni, edjszersmind a Híveket arra serkenteni, hogy ezért magányos Könyörgéseikben is, s Házi Isteni tiszteletekben is a Kegyelmes Istennek esedezzenek...”

Az év első fele szinte veszély nélkül telt, de július 17-én már a közvetlen környéken is felüti fejét a járvány (Mád, Szerencs), Szadán augusztus 2-án kezdődött. Az esperes elrendelte, hogy azokon a településeken, ahol a kolera dúl, nem szabad templomba menni, hanem a templom keletkezésén belül a szabad ég alatt kell az istentiszteletet megtartani.

1831. július 24-i kelettel ezt a feljegyzést olvashatjuk:

„... ezen Holnap 20-dik Napján Helységünkben is el kezdvén dühösködni, a már Szomszéd Helységekbe elébb pusztító Epekörság (Cholera) kívánta a Gyülekezet, hogy a következő Vasárnapra az Úri vacsorával való élés hirdettessen meg. Melly meg is hagyatott, és ugyan ekkor ... gyűlés is tartatott, közöltetvén egyszersmind ... némelly egészséget tárgyazó Parantsolatok, mellyel a Cholerás Helységek között a Tek. Vármegye által vélünk is közöltettek.”

Kolera - e szó hallatán önkéntelenül is félelem, rettegés fogja el az embert. Községünk mindenkori lakóit, a települést ugyan hány olyan rettegett időszak érthette, mint az 1831-es év, a kolera dúlásakor? A falu teljes leégésének idején, 1752-ben sem lehetett könnyű dolguk az akkori prügyieknek. Mégis, az akkor még e betegség ellen védtelen embert talán jobban megrendítete a minden pillanatban várható halál, mint az ele-

mi károk vagy más csapások.

Lássuk a szomorú statisztikát! 1831 júliusában 14 ember halt meg kolerában, augusztusban meghalt e járványban további 56 fő, így a község áldozatainak száma összesen 70 fő! A kolerában elhaltak temetését külön is megjegyeztem, mert tanúsítja a betegség igen gyors terjedését.

Július 21-én:	2 fő	Augusztus 6-án:	4 fő
22-én:	1 fő	7-én:	5 fő
28-án:	2 fő	8-án:	8 fő
29-én:	1 fő	10-én:	6 fő
30-án:	2 fő	12-én:	1 fő
31-én:	6 fő	15-én:	2 fő
Augusztus 2-án:	11 fő	16-án:	2 fő
3-án:	7 fő	17-én:	1 fő
4-én:	4 fő	19-én:	1 fő
5-én:	4 fő		

Az áldozatok minden rétegben veszteséget okoztak. Tizenkét éves korig 18 gyermek halt meg, ebből 9 a fiú és 9 a leány. 12 éves kortól 72 éves korig a meghaltak száma 52 fő, 28 nő és 24 férfi. A társadalmi helyzet szerint csoportosítva a következő kép alakul ki:

Gazdagok, értelmiségiek s gyermekeik	29 fő.
Középparasztok és gyermekeik	18 fő.
Szegény sorsban élők és gyermekeik	23 fő.

Az iratokból emberi tragédiák sütnek át még százhatvan esztendő távolából is. Mélyen megrendített az alábbi három sorscsapás.

1831. augusztus 4-én kolerában meghalt községünk egyetlen tanítója, nemes Molnár Ferenc "Oskola tanító" 27 évesen. Tehetséges volt és mindenkihez közvetlen. Szerették a gyerekek, a felnőttek, és szerette őt felettes hatósága is. Halála előtt – mint kántor – 22 kolerában meghalt személyt temetett el. Akkor még nem gondolhatta, hogy pár nap múlva követi őket.

Ugyancsak augusztus 4-én kolerában meghalt nemes András István 41 éves korában; 7-én felesége, Toltsvai Susanna 30 éves korában és Susanna nevű gyermekük 4 éves korában.

Augusztus 9-én kolerában meghalt Némethi Therésia, a prédikátor 12 éves leánya, 12-én György, a prédikátor 5 éves kislánya, és 14-én édesanyjuk, Kovács Julianna, a prédikátor 38 éves hitvese, aki után már csak öten haltak meg, és vége lett Prügyön a rettegésnek.

Némethi György prédikátor 67 kolerában meghalt prügyit temetett el. Szeretteit, feleségét és két gyermekét, más prédikátor temette. S a nagy-

tiszteletű úr 1931. szeptember 4-én ezt jegyezhetette föl:

„Hetven – 70 Személlyek lévén áldozattyai az Epekorságnak ebben a Gyülekezetben... ez időben már megszűnt, vissza adatott Ekklesiánkban az ohajtott csendesség, megkevejedett a félelem!”

Az írott forrásokból az is kitűnik, hogy miképpen védekeztek a kolerára ellen. Íme, az intézkedések:

- Egymást nem látogatták.
- Egymást kerülték, s a férfiak kezét sem fogtak egymással.
- Minden háznál meszelést végeztek.
- A fehérneműt főzték, és háromnaponként kimosták.
- Minden helyiségben füstölést végeztek.
- Lehetőleg mindenki otthon tartózkodott.
- A családban megbetegedett személyt azonnal külön szobába zárták és füstöltek.

- A kolerában meghalt személyek temetésén csak néhány személy (legközelebbi hozzátartozó) vett részt.

- A kutyát kötve, a macskát zárva tartották.
- Csak sürgős és nagyon szükséges munkát végeztek.
- Még az udvarra sem engedtek be senkit.

♦ ♦ ♦

A halotti anyakönyv alapján összeállítottam a kolera prügyi áldozatainak névsorát:

Az anyakönyvi oldal- és sorsszám	A halál napja	A temetés napja	N é v	Életkor
339.. 23.	Júl. 20.	21.	Fige István	22
24.	Júl. 20.	21.	Jakab János (Mád)	51
25.	Júl. 21.	22.	Varga István (gazda)	53
340. 27.	Júl. 27.	28.	Szabó Susanna (Szabó Mihály leánya)	7
28.	Júl. 28.	29.	Nemes Orbán József (gazda)	42
29.	Júl. 30.	30.	Székely Mihály (dada)	14
30.	Júl. 30.	30.	Tóth Pál (gazda)	42
31.	Júl. 31.	31.	özv. Nyiri Istvánné Pap Susanna	67
32.	Júl. 31.	31.	Szűts Erzsébet	36
33.	Júl. 31.	31.	Petsenye József lánya, Susanna	6
34.	Júl. 31.	31.	Kállai József	19
35.	Júl. 31.	31.	Pap Borbála	45
36.	Júl. 31.	31.	Mezei Mihály felesége Egy idegen asszony Özvegy Fodorné	57

341.	37.	Aug. 1.	2.	Szüts János (gazda)	33	
	38.	Aug. 1.	2.	Ungvári Susánnak	7	
	39.	Aug. 1.	2.	Ungvári János leánya	64	
	40.	Aug. 1.	2.	Bökönyi Mária	néhai Nagy István felesége	45
	41.	Aug. 1.	2.	Nemes Tatai Julianna	22	
	42.	Aug. 2.	2.	Somodi István felesége	3	
	43.	Aug. 2.	2.	Lakatos István	Petsenye József	41
	44.	Aug. 2.	2.	Lakatos István fia	Petsenye János fia	50
	45.	Aug. 2.	2.	Nemes Csónó Susánna	Néhai Máté Pál özv.	53
	46.	Aug. 2.	2.	Néhai Pap András özv.	Takáts Katalin	34
	47.	Aug. 2.	2.	Néhai Murvai István özv.	Darabos Borbála	50
	48.	Aug. 2.	2.	Néhai Máté Pál özv.	Kállai Sára	55
	49.	Aug. 2.	2.	Szabó Márton felesége	özv. Turi Istvánné	72
	50.	Aug. 2.	2.	Kis Erzsébet	Turi Sámuel (gazda)	45
	51.	Aug. 3.	3.	Potsai Erzsébet	néhai Nagy István felesége	43
	52.	Aug. 3.	3.	Nemes Siros Mihály	Helység kotsisa	54
	53.	Aug. 3.	3.	Szabó Márton (gazda)	Kováts Ferenc (gazda)	8
	54.	Aug. 3.	3.	Kováts Ferenc	Mezei András	50
	55.	Aug. 3.	3.	Mezei Mihály fia	Takáts István felesége	36
	56.	Aug. 4.	4.	Tóth Susánna	Hadadi György (gazda)	55
	57.	Aug. 4.	4.	Lévai János (gazda)	Sztanyó Pál (gazda)	37
	58.	Aug. 4.	4.	nemes Andrási István (gazda)	41	
	59.	Aug. 4.	5.	Nemes Molnár Ferenc	27	
342.	60.	Aug. 5.	5.	Oskola tanító	Lakatos István (gazda)	65
	61.	Aug. 5.	5.	Furó István	Furó István	20
	62.	Aug. 5.	5.	Furó István fia	Veres Mihály (tarczali)	15
	63.	Aug. 6.	6.	Malina Gergely (gazda)	68	
	64.	Aug. 6.	6.	Seres Erzsébet	39	
	65.	Aug. 6.	6.	Áts János felesége	Tóth Eszter	3
	66.	Aug. 6.	6.	Tóth István leánya	Pap Julianna	10
	67.	Aug. 6.	6.	Pap Andrásné leánya	Nemes Bökönyi Susánna	57
	68.	Aug. 7.	7.	id. Pallagi István felesége		

	68.	Aug. 7.	7.	Toltsvai Susánna nemes András István fel.	30
	69.	Aug. 7.	7.	Bókai Borbála	11
	70.	Aug. 7.	7.	Bókai György leánya	
	71.	Aug. 7.	7.	Bókai János	3
	72.	Aug. 7.	7.	Bókai György fia	3
	73.	Aug. 7.	8.	Gyarmati János	6
	74.	Aug. 7.	8.	Gyarmati István fia	
	75.	Aug. 7.	8.	Drofti István	4
	76.	Aug. 7.	8.	Drofti István fia	28
343.	77.	Aug. 7.	8.	Drofti Gábor	
	78.	Aug. 8.	8.	Drofti István fia	35
	79.	Aug. 8.	8.	Nemes Lakatos Borbála	2
	80.	Aug. 8.	8.	Drofti István felesége	41
	81.	Aug. 8.	8.	Nemes Csónó Mihály	
	82.	Aug. 8.	8.	Ortó Judit leánya Mária	61
	83.	Aug. 8.	8.	Sztanyó Mária	
	84.	Aug. 8.	8.	Medjesi István felesége	4
	85.	Aug. 8.	8.	Német Erzsébet	
	86.	Aug. 8.	8.	özv.Kállai Andrásné	12
	87.	Aug. 9.	10.	Kováts Gábor	
	88.	Aug. 9.	10.	néhai Kováts János fia	65
	89.	Aug. 9.	10.	Németi Therézia	8
	90.	Aug. 9.	10.	Németi György prédikátor leánya	
	91.	Aug. 10.	10.	Kis Katalin	45
	92.	Aug. 10.	10.	néhai Bartsa János özv.	55
	93.	Aug. 10.	10.	Zámkó János	
	94.	Aug. 10.	10.	Zámkó János fia	55
	95.	Aug. 10.	10.	Pataki János (gazda)	
	96.	Aug. 10.	10.	özv.Darabos Andrásné	55
	97.	Aug. 10.	10.	Béres Mária	
	98.	Aug. 10.	10.	Murvai Sára	55
	99.	Aug. 10.	10.	Lakatos Jánosné	
	100.	Aug. 12.	12.	Németi György	5
	101.	Aug. 12.	12.	Németi György prédikátor fia	
	102.	Aug. 14.	15.	Kováts Julianna	38
	103.	Aug. 14.	15.	Németi György prédikátor házastársa	
344.	104.	Aug. 14.	15.	Nemes András István lány	4
	105.	Aug. 14.	15.	Nemes András István lány	
	106.	Aug. 16.	16.	Kelemen Sára	35
	107.	Aug. 16.	16.	Diószegi István házastársa	
	108.	Aug. 16.	16.	özv.Kállai Györgyné	52
	109.	Aug. 16.	16.	Tóth Mária	
	110.	Aug. 16.	17.	Hallgató Katalin	17
	111.	Aug. 16.	17.	Hallgató József leánya	
	112.	Aug. 18.	19.	Magyar Mária	21
	113.	Aug. 18.	19.	néhai Molnár Ferenc özv.	

Vajon a Prügyn ma élők tudnak-e erről? Mennyi kín és gyötrelme jaja tölthette be a nappalokat és éjszakákat. Hetven halott nem egészen egy hónap alatt, s további 29 fő távozott még ez évben az élők sorából.

Az 1831-es évben összesen kilencvenkilencen haltak meg. A legsúlyosabb nap augusztus másodika volt. Ezen a napon tizenegy halottat temettek. Reggeltől estig – alig megszakítva – zúgtak a harangok. De milyen temetések voltak ezek? A koporsó után alig néhány ember. A többiek otthonukba zárkózva, könnyeket hullajtva sírtak a harangokkal. Prügy község lakosságának több mint egytizedét temették abban az évben!

A kolerában meghaltak sírjait ma már senki sem gondolja. A ma élők nem is tudják, hogy a régi temető melyik részében lettek eltemetve. Közös fejfá nem őrzi, csak ez az írás hirdeti majd emléküket.

1991. július 21-én volt százhatvan éve annak, hogy községünkben elkezdődött e szörnyű tragédia.

J e g y z e t

Forrásom a prügnyi református egyház 3. számú anyakönyve (Vegyes 1830–1871.) Az adatok megtalálhatók a fenti számú anyakönyvben a 339. oldal 23. sorszámtól kezdve a 344. oldal 92. sorszámaival befejezve.

(A 339. oldal 26. sorszáma alatt beírt Székely Mária, Szőke János felesége 62 éves nem kolerában halt meg.)

B. Balsai Jolán:

ADALÉKOK A TISZÁNINNENI REFORMÁ- TUSSÁG TÖRTÉNETÉHEZ

(EGY KÉRDŐÍV TÖRTÉNETI FORRÁSÉRTÉKÉHEZ)

A Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára Sárospatakon az ún. Zsoldos Gyűjteményben, annak D részében őriz egy több ládányi terjedelmű adatgyűjteményt, amely mintegy ötezer lapot számlál. Tizenkét oldal terjedelmű, nagy folio alakú előrenyomtatott kérdőívek ezek a következő címmel: ADALÉKOK A TISZÁNINNENI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET TÖRTÉNETÉHEZ. KÉRDŐPONTOKRA ADOTT FEJELETEKBEN. A ..... EGYHÁZKÖZSÉGBŐL. A címlapon követ-
kezik egy "Figyelmeztetés": "1. A kérdő pontokra adandó feleletek 'a fon-
tos egyházi ügyhöz méltó pontossággal' (31.jk.p.) 1898 őszére készítendő
el s a kitöltött ívek esperesi úton a püspöki hivatalhoz küldendőek. 2. A
rovatok elégtelensége esetén a feleletek a boríték belső lapjaira vagy
- esetleg - külön papirosra jegyzendőek s a külön jegyzetek, a kérdő-pont
számával ellátva, a megfelelő rovatokhoz hozzá ragasztandók. 3. Bi-
zonytalanság esetén, az egyházkerület papi főjegyzője szívesen szolgál
felvilágosításokkal, vagy - a szükséghez képest - a rovatok ívek újabb
példányaival is." A borítón belül nyolc oldalon 57 kérdés sorakozik. Ezeket kellett az illető anya- vagy fiók-egyházközségek lelkipásztorainak kitöltve az esperes közvetítésével eljuttatni az egyházkerületi püspöki hivatalhoz.

Minden bizonnyal az 1895-ben Sátoraljaújhelyen megindított helytörténeti folyóirat, az ADALÉKOK ZENPLÉNI VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ című Dongó Gyárfás Géza szerkesztette kiadvány címe és szándéka - a történeti adatgyűjtés - vezette az egyházi vezetést, amikor ezt a monumentális adatgyűjtő munkálatot kezdeményezte, s - tegyük hozzá - lényegében mondhatni maradéktalanul végre is hajtatta.

A továbbiakban nem az a szándékunk - ez külön tanulmány tárgya lehet -, hogy mi ennek az adatgyűjtésnek a története, kik és miért kezdeményezték, s miért nem került végül feldolgozásra. Sokkal inkább gyakorlati, mintsem tudománytörténeti célok vezettek e tanulmány megírásához.

A mintegy négyszáz zempléni, abaúji, tornai, gömöri, ungi, borsodi település református egyháztörténeti-művelődéstörténeti adatait¹⁾ tartalmazó felmérés az egyházkerület sárospataki levéltárába került. Itt Zsoldos Benő jóvoltából rendszerezett állapotban mintegy nyolc évtizede a kutatás rendelkezésére áll.²⁾ Az egyházmegyék szerint csoportosított, s egyházmegyéken belül lényegében ábécérendben (települések szerint) rendezett anyag kitűnően kutatható, mégis a szakirodalomban - fontosságához

mérten – alig találunk rá hivatkozást. A nagy adatgyűjtemény meglétére a helytörténeti kutatás kapcsán Hörcsik Richárd levéltárigazgató hívta fel a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár vezetőinek figyelmét. A megye műemléki topográfiajához való adatgyűjtés során így került sor 1988-ban az adatgyűjtemény tüzetes átvizsgálására és kicédulázására. E munkánk során csak a műemléki vonatkozásokat (18–28. kérdőpont) céduláztuk ki (eddiggi adatgyűjtésünk meghaladja a száz ívet). Ennek során jutottunk arra a felismerésre, hogy feltétlenül fontos a kutatók figyelmének felhívása e kihasználatlan adatbázisra, amely egyháztörténetek számára éppolyan fontos, mint művészettörténetek, régészek, iskolatörténetek, gazdaságtörténetek, levéltárosok, könyvtárosok stb. számára. Természetesen az irodalomtörténet (az irodalmi helytörténet) sem nélkülözheti ismeretét.

Ez az adatgyűjtemény reprezentatív adatbázis az egyes egyházközségek iratanyagáról. Igaz, az adatgyűjtés mélysége nem egységes, az egyes lelkészek több-kevesebb alapossggal, pontossággal, rendszerességgel oldották meg a feladatot. Bizonyos vonatkozásokról (pl. kegyzserek) azóta részletesebb és pontosabb adatgyűjtések is készültek. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ez a gyűjtés egészében elavult, tudománytörténeti érdekességgé degradálódott volna le. Ez nem kis mértékben – sajnálatosan – az 1898 utáni történeti események következménye is.

1. Jelenleg csak azoknak az egyházközségeknek az iratanyaga kutatható, amelyek Magyarország trianoni határán belül található. S e gyűjtemény az országhatárokon túlról kétszáznál több településre tartalmaz másutt hozzáférhetetlen adatokat!

2. Az iratanyag és tárgyi anyag egy része 1898 óta megsemmisült, elkallódott, nem hozzáférhető. Nem egy vonatkozásról ez az adatgyűjtés az egyedüli tudósítás.

3. Az adatgyűjtemény nemcsak történeti jellegű, hanem jó keresztmetszetet ad több vonatkozásban a 19–20. század fordulójának egyházi, iskolai viszonyairól, illetve bizonyos gazdasági vonatkozásokról első sorban.

4. Az egyházközségi irratárak ma is nehezen kutathatók, jórészt rendezetlenek, az egyes falvakban őrzik őket. Sok esetben ilyen mélységű adatgyűjtés is elegendő a kutatónak, s egyáltalán nem közömbös, hogy mellyelheti a helyszíni kiszállások fáradsalmait, a megszervezés nehézségeit, s gyorsan, ideális körülmények között kigyűjtheti az őt érdeklő adatokat Sárospatakon az Egyházkerületi Levéltárban.

A kérdőív k é r d é s e i közül az első nyolc egyházigazgatási jellegű, illetve az egyházközségek alapadataira utalt.

Az 1. kérdés az egyházközség nevét és egyházmegyei hovatartozását tudakolta a kérdező (1898) időpontjában.

A 2. kérdés az alapítás időpontjára és a vonatkozó okmányokra kérdezett. A válaszok többsége erre a következő sémákat követi: „nem tudható”, „nincs erre vonatkozólag adat”, „nem találtunk rá adatokat”. Esetleg hivatkoznak a hagyományra, a legrégebbi fennmaradt okmányra stb. A válaszok nem véletlenül nemlegesek, bizonytalanok, hiszen aligha volt egy egyházközség is, amelynek helyben lett volna hiteles följegyzése alapítása időpontjáról.

Csak kiterjedt levéltári kutatás alapján lehet a legtöbb település esetében meghatározni, mikor tért át a protestáns hitre (ha egyáltalán évről évről köthetően meg lehet határozni), s még további gondot okoz, hogy mióta tekinthető a protestantizmuson belül reformátusnak. Ezen adatok meghatározásához nemhogy az egyházközség irattára, de még az Egyházkerületi Levéltár iratanyaga is kevés. Legfennebb azt lehet meghatározni az esetek többségében, mióta szerepel adott település egyházlátogatási jegyzőkönyvekben s egyéb egyházigazgatási irományokban.

Valójában ide tartozna a 19. pont egyik alkérdése is: „Folytonosan, megszakítás nélkül gyakorolható volt-e az egyházközségben a templomi istentisztelet?” A 17. században ugyanis a háborús események következtében jónéhány település lakossága teljesen vagy szinte egészében kipusztult, elvándorolt. Helyükbe többnyire másokat, az esetek többségében római katolikusokat, vagy az északabbi hegyvidéken görögkeletieket telepítettek, s több évtizedes szünet után újult csak meg a református egyház. Az erőszakos rekatolizáció miatt sok településen az egyházi élet nem folyamatos, s már ez is önmagában magyarázza, hogy az alapítás körüli időszakra vonatkozóan kevés az adat. Természetesen egy-egy település református egyházalapítása nem azt jelentette, hogy e tényt akkor írásba is foglalták volna, tehát „alapító okirat” általában nem is létezett, s nem az „idők viharában” pusztult el.

A 3. kérdés még nehezebb feladat elé állította a kitöltőket: alapításkor, vagy az azt közvetlenül követő időben mekkora volt az egyházközség lélekszáma? Tudjuk, hogy a legtöbb egyházközség alapítása a 16. század közepe tájára, második felére tehető. Ebben a korban sehol az országban nem készültek még modern értelemben vett népességszám felmérések. Csupán adójegyzékek léteztek, de azok – vallásra való tekintet nélkül –

csak az adózók számát tüntették fel, s ez korántsem volt azonos a teljes népességgel. Anyakönyvek sem léteztek. Az adójegyzékek viszont csak a Magyar Országos Levéltárban, illetve egyes családok levéltárában voltak föllelhetők, vagy – elsősorban a 18. századtól – a megyei levéltárakban. Tekintve tehát azt, hogy általában helyben föllelhető adatok alapján az alapítás időpontja nem volt meghatározható, még kevésbé tudta a lelkész a lélekszámot megadni. Ahol adatokat találunk a kérdőívben, az csak becslés, illetve 18. század végi, 19. század eleji adat, vagy követ-keztetés a legkorábbi anyakönyvekből.

A 4. kérdés arra vonatkozott, anyaegyház-e a község, s ha igen, mióta. A helyben található adatokból ez is csak részben tisztázható. Volt ugyanis sok olyan település, amely eredetileg anyaegyház volt, azonban a már említett események következtében a hitélet megszakadt, s az újraindulás után sokáig (olykor máig) nem emelkedett ismét anyaegyházi rangra a hívek csekély száma miatt. A 18–19. századi anyaegyházzá válásra e rovatban többnyire pontos adatokat találunk.

Az 5. kérdés az anyaegyházi-társegyházi besorolás változásának részleteire kíváncsi, az okokra.

A 6. kérdés is ezt a kört boncolja, a leányegyház, anyaegyház státus változásait, időpontját, okát.

A 7. kérdés a missziói központként szereplő egyházak tevékenységi körét tudakolta.

Végül a 8. kérdés az egyházmegyéhez, egyházvidékhez (tractus), illetve járáshoz (processus) tartozás változásaira vonatkozott.

Az utóbb felsorolt kérdések 18–19. századi vonatkozásaira általában többé-kevésbé pontos és kimerítő adatokat tartalmaznak a kérdőívek. Egészében azonban a kérdéscsoport adatainak zömét a helybeli lelkészek adatok hiányában nem tölthették ki. A pótlásokat az egyházkerületi levéltár és egyéb levéltárak adatait kigyűjtve kellett volna elvégezni, erre azonban nem akadt vállalkozó, mint az általunk átnézett adatanyag bizonyítja. Csupán rendezésükre került sor, még a nyilvánvaló pontatlanságokat és elírásokat sem javították, illetve pótlólagos adatfelvétellel nem került sor.

A következő kérdéscsoport – 9–17. kérdés – az egyházi jellegű egyletekre, társaságokra, társulatokra kérdez, az alakulás időpontjára, az alapszabályra, a működés eredményeire. Külön rákérdez a temetkező egy-

letekre. A szociális vonatkozások (szegénygondozás, menedékház, kórház) is ide soroltattak. Az esetek többségében a válaszok nemlegesek. Nagyobb, népesebb egyházközségekben, amelyek jól szervezetteknek számítottak hagyományosan, sok esetben működött temetkezési egyesület. A szegényügy intézményes megoldásával azonban csak igen ritkán találkozunk.

A 18-28. számú kérdés az egyházközség épületeit és azok felszereléseit taglalja.

A 18. kérdés a parókiális épületeket tudakolja. Ezek az esetek többségében a templom, a paplak, az iskola és a tanítói lak (utóbbiakból nagyobb egyházközségekben több is lehet). Városokban bérházzal és egyéb épületekkel is találkozunk. Sok esetben a választadók még a melléképületeket is (istállók, csűrök, ólak stb.) felsorolták. A felsorolás nem mindig teljes, olykor például éppen a legjellegzetesebb épületet, a templomot nem említették!

A 19. kérdés a templomra vonatkozik. Az építési időt többnyire csak a 18-19. században épült templomok esetében tudták a lelkészek az egyházközségi irományok (esetleg feliratok) alapján pontosan meghatározni. A korábbi templomok (sok esetben fatemplom) fennállása és pusztulása tekintetében nem egy esetben a szájhagyományra hivatkoztak. A középkori eredetű templomokat gyakran „cseh” vagy „huszita” építésűnek tüntették fel, ami a történelmi valóságnak természetesen nem felel meg. Többnyire pontosan és hiánytalanul tüntették fel a válaszokban a 18-19. századi megújítások dátumát, s azt, hogy a megújítás az épület mely részére terjedt ki. A templomépítés részleteit (költségadatokkal is) több esetben mellékleten részletezték, néhol azonban a válasz lakonikus (s ennek oka nem feltétlenül az adathiány, hanem inkább a kitöltő felületessége). Voltaképpen ide keltené csatlakoznia az indokolatlanul messze szakadt 26-28. kérdésnek. A 27. kérdés építészeti jellegű, a torony meglétét tudakolja, szorosan kapcsolódna, beleépülhetne a 19. kérdésbe. Megfigyelhető, hogy viszonylag sok templom esetében a torony később épült, mint a templom. A szegényebb

egyházközségek nem is építettek tornyot, be kellett érniök egy haranglábbal.

A harangokra vonatkozik a 28. kérdés. Ezt általában igen lelkiismeretes pontossággal töltötték ki. Adatai igen fontosak, mert a magyarországi harangöntésre vonatkozóan alapvetően fontos adatokat tartalmaznak.³⁾ 16. századi haranggal csak elvétve találkozunk, középkorival egyáltalán nem. Gyakori az, hogy utalnak a régi harangra, amely meghasadt, és újraöntötték (feltüntetik a régi harang készítésére vonatkozó adatokat csakúgy, mint az újraöntés adatait). A feliratokat és díszítéseket több-kevesebb pontossággal leírják, bár főleg a személy- és helynevek írása eléggé következtelen (a 18-19. századi neveknél is!). Az egyházkerület régi harangjait általában Eperjesen, Lőcsén, Kassán, a 18-19. században Egerben, az Ung megyei Kissegyházasban és egyre inkább Pesten készítették. Néhány harangöntő dinasztia tevékenysége jól követhető. A 19. század végére a legtöbb egyházközség már két haranggal, egy kisebb és egy nagyobbbal rendelkezett.⁴⁾

A 26. kérdés: Van-e orgona vagy harmónium a templomban? Azt tapasztaljuk, hogy a templomok többségében nem volt sem egyik, sem másik. A református templomok mai orgonáinak döntő többsége (80-90 %-a) 20. századi készítmény. A meglevő orgonák jórésze igen szerény teljesítményű szerkezet, egy részét használtan vásárolták az egyházak.

A 20. kérdés a templom építészeti értékét tudakolja. Jellemző módon a 18-19. századi épületeket a kitöltő lelkészek úgy tüntették fel, hogy „építészeti műbeccsel nem bírnak”. Az akkori felfogás műemléknek a román, a gótikus és a reneszánsz stílusú építményeket tekintette, a barokkot, a rokokót, a klasszicistát s mindazt, ami stílusban utána következett, még nemigen értékelte. Azt is tudakolták, van-e egyes épületeknek tudományos, nyomtatásban megjelent leírása. A válasz szinte mindig nemleges utóbbira, noha jónéhány építményt feldolgozott vagy legalább vázlatosan leírt addig is a szakirodalom, csak hogy ezek a művek (monográfiák, folyóiratok, újságok) hozzáférhetetlenek voltak egy falusi lelkész számára. E kérdést a sárospataki Nagykönyvtár anyaga alapján lehetett volna kitölteni. Ebben még nem segített Gerecze Péter monumentális műemlékjegyzéke s bibliográfiája.⁵⁾

A 21. kérdés a feliratok, faliképek és domborművek meglétét tudakozta. Mint ismeretes, a református templomok belsejét domborművek és ké-

pek a liturgikus előírások szellemében nem díszíthették. Középkori eredetű (első formájában r.katolikus) templomok esetében viszont lehetnek lemeszelt, levakolt, lekapart freskók, domborművek. Ezekről hasznos információkat olvashatunk; az átalakítások nyomán eltűnt képzőművészeti alkotásokról nem egy esetben ezek az egyedüli híradások. A feliratok egy része a református templomokban bibliai idézet (a falon, a mennye-

Az Árpád-kori eredetű református templom
FELSŐREGMECEN

zeten, a karzaton vagy a szószék fölött általában). Egyes esetekben vannak építési feliratok is. Ezeknek szövegét is betűhűen közölték a kérdőív kitöltői.

A 22. kérdés az értékes famunkák, fafaragványok létét tudakolta. A válasz többnyire nemleges, ami nem feltétlenül arra utal, hogy ilyenek nem léteztek, hanem sok esetben inkább arra, hogy a lelkészek a meglévő faragványokat nem tartották eléggé értékesnek arra, hogy megemlítsék, leírják azokat.

A 23. kérdés a templomi, úrasztali edényekre vonatkozott. Többnyire lelkiismeretes pontossággal töltötték ki. A tárgyak pontos megnevezése mellett a feliratokra is kitértek, az ötvösjegyeket viszont szinte teljesen figyelmen kívül hagyták. A feliratokat általában betűhűen lemásolták. Kitértek a díszítésekre is. A tárgy készítésének korát csak abban az esetben tüntették föl, ha az a feliratból vagy egyéb feljegyzésből kiderült. Datálatlan, illetve írásos anyagban nem szereplő tárgyak kormeghatározását nem kísérelték meg, ami érthető, hiszen nem volt hozzá a szükséges szakismeretük. Megfigyelhető, hogy a tárgyak jelentősebb részét a helyben lakó, birtokos nemesel, főnemesek ajándékozták általában az egyháznak, kisebb részét – többnyire a szerényebb kivitelűeket, kevésbé értékes anyagból

(ón, porcelán, agyag) készülteket – az egyház híveinek adományából vásárolták. Az egyes egyházközségek felszerelésének értéke és gazdagsága között igen nagyok a különbségek.

A 24. kérdés az úrasztala és a szószék díszítésére szolgáló „értékes szövött és kivarrott női munkák” iránt tudakozódik. A famunkákhoz hasonlóan a lelkészek egy része nem tudta felmérni, hogy mely darabok az igazán értékesek; értéken a műértéket és nem a pénzbeli értéket értve. Egyesek azzal a kitétellel, hogy nincs egyetlen értékes darab sem, a rovatot nem töltötték ki. Mások csak az újabb, sok esetben a milleniumra készült (vásárolt) drága darabokat tüntették fel, s írták le részletesen mint értékeseket, az egy-kétszáz éves régebbieket csak futólag említették, vagy fel sem sorolták, mint értékteleneket. Különösen azokkal bántak mostohán, melyeken sem felirat nem volt, sem a feljegyzések között nem akadtak a vásárlás vagy ajándékozás nyomára. Félő, hogy éppen a legrégibb, egyszerű szövött-varrott munkák hullottak ki a szakmailag felkészületlen összeírók rostáján; sajnos sok olyan darab is, amely azóta elpusztult vagy elkalibdott. De e fogyatékozságaival együtt is hasznos adatbázis az összeírásnak ez a része.

A 25. pontban az ajándékozók nevét és az ajándékozás időpontját tudakolták. Ezeket az adatokat a kitöltők többnyire a 23–24. pontban tüntették föl. Előfordul, hogy ha a tárgyakon nem volt feltüntetve az adományozók neve, a jegyzőkönyvekből (esetleg a leltárakból) próbálták kikeresni, azonosítani és leírni az adatokat.

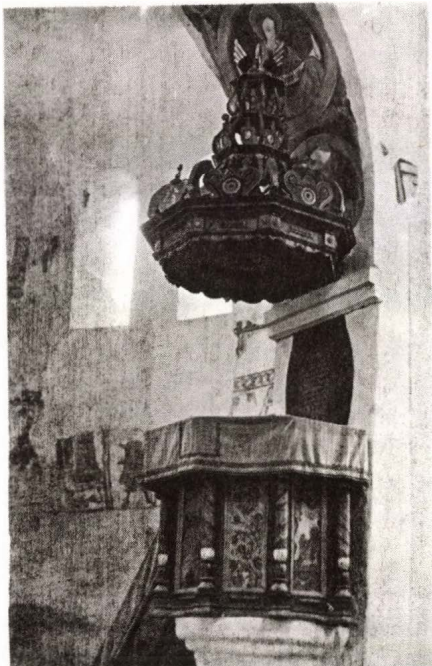
Az egyház gazdasági vonatkozásaira feltűnően nem tér ki a kérdőív, kivéve a magtárt, amelynek meglétét, működését tudakolja a 29–31. kérdés. Az egyházközségek jelentős részében nem volt magtár. Ahol volt is, a feleletek sajnos meglehetősen szűkszavúak, s magtár gazdasági jelentősége a falu életében az adatokból ki nem deríthető.

A 32. kérdés a lelkészek személyét és működésük időpontját tudakolja. Ki volt az alapításkor a lelkész, ezt az alkérdést is fölítették. Erre ugyanúgy nincs, nem lehet válasz, mint az alapítás időpontjára, a helyi iratanyagban. A 18. századtól kezdve sorolják föl többnyire a lelkészeket hiánytalanul, általában működésük évét is feltüntetve. A korábbi időszakból ritka a felsorolás, s az sem hézagmentes.

A 33–37. kérdés az egyházközség iratai, irományai meglétéről ad képet. A 33. kérdés az anyakönyvek (születési, házassági, halotti, konfirmálási, át- és kitérések) adatait tartalmazza. A kitöltés gondossága és

pontossága e tekintetben is változó. Több esetben az anyakönyveket nem sorolják fel tételesen s minden esetben az évszámot is feltüntetve. Az anyakönyvek többsége a 18. századtól, annak is második felétől, utolsó harmadtól kezdődik.⁶⁾

A 34. kérdés az egyes protocollumok részletezésére kíváncsi. A 35. kérdés az egyházközség okmányai felől tudakozódik. A feltehetően nagyrészt rendezetlen - iratanyag kataszterszerű jegyzékelésére általában a lelkészek nem vállalkoztak. Ha kitöltötték a rovatot, akkor is megmaradtak az általánosságoknál, s csak néhány esetben sorolták fel tételesen a legfontosabb dokumentumokat. Az adattár ebben a formában is jelentős értéket képvisel.⁷⁾

Az Árpád-kori eredetű református templom 13.századbeli falfestményekkel SZALONNÁN

A 36. kérdés a papi és tanítói díjlevelekre vonatkozik. Ritka eset, hogy a legkorábbtól kezdve valamennyit tételesen felsorolták. A 37. kérdés az egyház története szempontjából fontos irományok, alapító- és adománylevelek felsorolására vonatkozik. „Nincs semmi”, „ily okmányok nincsenek” válaszokkal találkozunk gyakran. Itt is a kitöltők felületesége az ok vélhetően, nem pedig az okmányok teljes hiánya. A 38.kérdés az egyházközség pártfogóinak, patrónusainak, jótevőinek kilétét és adományaikat tudakolta tételes felsorolásban. Az adományokat a 23-25. pont - a nevek felsorolásával - tartalmazta, ez esetben tehát átfedéssel találkozunk. A 39. kérdés a parochiális könyvtárra vonatkozott; az esetek többségében a válasz nemleges.

A 40-48. kérdés az egyházközség iskolájára vonatkozott. Az itt felsorolt adatok azért különös fontosságúak, mert az egyházi iskolák iratanyagának többsége elpusztult, elkallódott, csak töredékek, vagy azok sem

kerültek az államosított iskolák kezelésébe. A 40. kérdés arra kíváncsi, kezdettől volt-e az egyházközségnek iskolája. E tekintetben hasonló a helyzet, mint az egyházközségek megalakulása tekintetében. Az iskolák alapítását is homály fedi, s ezt a homályt a helyi iratanyag alapján aligha oszlatthatták el a lelkészek. Általában azt az időpontot tüntették föl az iskola alapításának, amikorról az első adatuk az egyházközség irattárában fennmaradt. A 41. tétel azt kérdezi, hogy ha az alapításkor nem volt iskola, mikor állították fel. Ha nincs és nem is volt iskola, hová jártak (járnak) a gyermekek, tudakolta a 42. kérdés.

A 43. kérdés igen fontos iskolatörténeti adatokra kérdez rá: különböző időszakokban hány osztályos volt az iskola, s hány tanító működött benne. A kérdést részleteiben, történetiségében általában nem kutatták a lelkészek. Többnyire megelégedtek azzal, hogy közölték, a kitöltés idején hány osztályos volt az iskola, feltételezve, hogy korábban is ilyen lehetett, s a tanítók számát sem részletezték korszakonként. Az alapos, történeti válasz sajnos meglehetősen ritka. A 44. kérdés arra vonatkozott, hogy az iskola kapcsolódott-e magasabb szintű tanintézetekhez, s egyáltalán működött-e magasabb szintű fiú- és lányiskola. A válasz többnyire nemleges, ami a való helyzetet fejezte ki. A 45. kérdés válaszai is általában nemlegesek, hiszen az egyházközségek döntő többségében nem volt „magasabb tudományos intézet”. A kérdés valójában elhagyható lett volna.

Az iskola tanulólétszámát tudakolja koronként a 46. kérdés. Adatok hiányában, illetve mert a tüzetesebb kutatást nem vállalták, ezt a rovatot is sok esetben kitöltetlenül hagyták, vagy egyszerűen „nem tudatik” bejegyzést találunk. Egyes esetekben közölnek létszámot, de sajnos akkor is sok esetben időmeghatározás nélkül, vagy csak olyan kitétellel, hogy „eleintén” meg „később”. Az iskola irataira, a tantervekre, régi tankönyvekre kérdez rá a 47. kérdés. A válasz sajnos e tekintetben is sok esetben nemleges. Az iskola kántorai, tanítói, rektorai nevének felsorolását kívánja a 48. kérdés. A névsor (sok esetben pontos évszámokkal) sokban segítheti az iskolatörténet kutatóit.

Az iskolára vonatkozik az 52-53. kérdés is: mióta vannak állandó tanítók, s ha államivá vagy községivé vált az egyházi iskola, mi az időpontja a változásnak. A tanítók adatai általában a 18. századtól ismertek a legtöbb helyen. Az iskola jellegében beállott változásokról pontos adatok voltak az egyházközségek birtokában. A 49-51. kérdés – beékelve az iskolai és egyéb kérdések közé – az egyházközségi énekkarra vonatkozik.

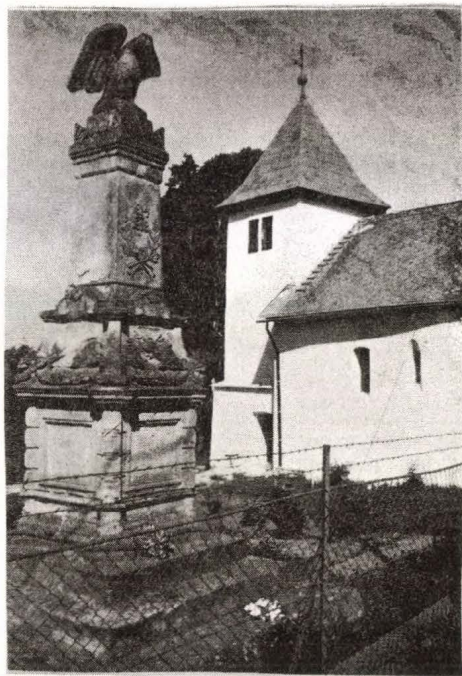

Az egyházközség esetleges monografikus feldolgozása felől érdeklődik az 54-55. kérdés. Ez is elhagyható lett volna, pontosabban csak esetleges helyi kéziratos monográfiák adataira található utalás lehet érdekes. A nyomtatott művek az egyházközségekben nagyrészt hozzáférhetetlenek.

Végül a két utolsó kérdés arra vonatkozik, hogy az adott egyházközség közelében volt-e megszűnt református egyházközség, s mikor, milyen okból szűnt meg. E tekintetben is a helyi adatok és esetleges hagyományok kevésbé fontosak, inkább az egyházkerületi adatbázis (a levéltár) rendelkezhet a kérdezett adatokkal.

Ö s s z e f o g l a l v a a leírtakat a lényeg a következő. Tekintettel arra hogy a kérdőív megszerkesztése több tekintetben vitatható, s kitöltése bár egységes elvek szerint, de mégsem egységesen történt, az adatok száma és forrásértéke, pontossága rendkívül különböző. Nem lehetetlen, hogy e tény is vezethetett arra, hogy a monumentális adatgyűjtés kiegészítésére s valamiféle feldolgozására mindezideig nem került sor. A monumentális adattár azonban így, torzó voltában is nagyon fontos. Tekintetbe véve, hogy a benne szereplő adatok jelentős része ma vagy hozzáférhetetlen, vagy megsemmisült, illetve lappang, jelentősége az utóbbi évtizedekben alaposan felértékelődött. Hasznosítása a bevezetőben említett tudományágak számára igencsak időszerű lenne.

Szándékunk az volt, hogy e jelentős adatbázisról olyan kritikai áttekintést adjunk, amely vázlatos ugyan, de talán így is alkalmas arra, hogy a kutatás érdeklődését fölkeltsse. Ha ezt sikerült elérni, munkánk nem volt hiábavaló.

A 15.századból való gótikus eredetű református templom az abaúji ZSUJTÁN

J e g y z e t e k

- 1) A Tiszáninnyi Református Egyházkerület a 19-20.század fordulóján nyolc egyházmegyéből állt: abaúji, tornai, gömöri, felsőborsodi, alsóborsodi, alsózeplényi, felsőzeplényi, ungi. Az anyaegyházak száma az egyházmegyében együttesen 356 volt (a trianoni békeszerződés után ezekből mindössze 217 maradt Magyarországon.) V.ö.: ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3.jav., bőv. kiadás. Bp. 1977. 641.o.
- 2) ZSOLDOS Benő (1847-1919) életútját és levéltári munkáját legutóbb összefoglalta és mintaszerűen értékelte HÖRCSIK Richárd: A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966). In: Borsodi Levéltári Évkönyv V., Miskolc, 1985. 433-440.o.
- 3) 1945 után a harangok, a harangöntés történetével úgyszólván csak PATAY Pál foglalkozott, tőle származnak az első, szükségsszerűen vázlatos összefoglalások a magyar harangöntés történetéről. Legutóbb: Régi harangok. Bp. 1977.
- 4) PATAY i.m. feltűnően keveset foglalkozik a tiszáninnyi terület harangjaival, harangöntésével, mivel e tájnak nincs ilyen irányú szakirodalma. Jelen adattár, kiegészítve egyéb felmérésekkel, helyszíni bejárásokkal alapját képezheti e táj harangöntése története feldolgozásának.
- 5) GERECE Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Bp. 1906. (Magyarország műemlékei II.köt. Szerk.: FORSTER Gyula.) Tartalmazza nemcsak a könyvek, hanem a folyóiratok, sőt hetilapok műemléki vonatkozású közleményeit is. Újabb általános műemléki kataszter GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei, 2. Duna-Tisza köze, Tiszántúl, Felsővidék. Bp. 1961. (Beledolgozva Gerece adatai is!)
- 6) A jelenleg meglévő magyarországi anyakönyvek mikrofilmen hozzáférhetőek. A ref. egyház sokszorosításában megjelent fondjegyzéke tartalmazza minden egyházközség anyakönyveinek évkörét (a filiák köteteinek évkörét azonban külön nem tünteti fel!). A jelenlegi határokon túli települések anyakönyvei tekintetében az egyetlen jegyzék, ami tájékoztatást nyújt, a jelen kérdőív!
- 7) Az egyházközségi iratokat különösen a II.világháború alatt jelentős károsodások érték, ezért a kérdőív adatai sok tekintetben hézagpótlóak. A levéltári vonatkozásokat külön tanulmányban szándékozzuk feldolgozni.

A közleményben látható fényképek Kovács Dániel felvételei.

Nagy Géza:

A LÁNYOK MUNKÁRA NEVELŐDÉSE KARCSÁN

Napjainkban elég ellentmondásos elképzelések vannak az emberek tudatában arról, hogy mi volt ezelőtt 50-60 esztendővel a lányok munkája egy-egy családban. Vannak, akik esküdnek, esküdnének arra, hogy akkor nem volt olyan munka a paraszti gazdaságokban, melynek végzésébe ne vonták volna be a lánygyermeket. Van olyan felfogás is, mely csak a "szépre" emlékezik, arra, hogy abban az időben a lányok élete csupa játék, tánc és másfajta szórakozás volt.

Akármelyiket nézzük, mindkettőnek igaza lehet bizonyos szempontból. Igaza azért, mert az akkori lányok számára a munka olyan természetes volt, mint az élőlények számára a levegő vagy a víz, hiszen apró gyermekkorától arra nevelték, hogy mindenkinek dolgoznia kell, ha élni akar, hogy munka nélkül nem lehet élni. S ezt természetesnek tartotta. A munka mellett azonban a szórakozási alkalmakat a lehetőségek határain belül megteremtette magának. No, nem a munka rovására, hanem éppen annak kiegészítéseként.

Nem véletlen azonban, hogy éppen most került az előtérbe. A falusi életben ugyanis az elmúlt 40-45 év változásai után újra fontos lett a család, és még fontosabb a családi vállalkozás. A boldoguláshoz szükség van minden családtag teljes értékű munkájára. Nézzük most meg, hogy az 1945 előtti időkben miképp készítették fel a lánygyermeket jövőő életükre, s milyen szerepük volt a családi munkamegosztásban!

Az anya kezdte taníttatni - játékos formában - lánygyermekét a házimunkák elvégzésére. Ahogy cseperedett a gyermek, úgy tanult bele fokról fokra a munkába, s mire 9-10 éves lett, el tudta végezni a házimunkát, az egyszerűbb ételeket meg tudta főzni. Ugyanakkor megtanult veteményezni, kapálni, tudott segíteni az aratásban, a szénagyűjtésben, a

betakarításban. Amikor pedig kikerült az iskolából, illetve betöltötte a tizenkettedik évét, már rendszeresen részt kellett vennie nemcsak a házi, hanem a mezei munkában is. Az első világháborúig általában 12-13 éves kortól számították a lányokat a serdülők, illetve a felnőttek közé, 17 éves koruktól eladó lányként tartották őket számon. Ennek megfelelően kellett aztán részt venniük a családi munkában.

A lányok munkáját mindig meghatározta a család gazdasági helyzete. Természetes, hogy a tehetősebb családok lánygyermeké kényelmesebben szokhatott bele a munkába, mert a szegény lánynak sokkal korábban kellett kezdenie, hiszen a legtöbb esetben kenyérkeresőnek is kellett lennie. Családjuk már 6-7 éves korban elállította a szegényebb lánygyermekeket libapásztornak, pesztonkának (dajkának). Egyik adatközlő szerint:¹⁾

„Mikor iskolába kerültem, mán vótam vagy tizenegy esztendő, dehát úgy jártam iskolába, hogy pesztonka is vótam, elmentem pesztonkának. Vettek a lábomra csizmát, ruhát adtak rám. Télbe nem járhattam iskolába, ha csizma nem vót. Nyárba meg libapásztornak kellett menni. Én csak a liba mellett tanultam. Nyárára osztán hazahíttak. Kepére jártam édesapámmal. Mert a bátyám elment szógálni, otthagya édesapámat, a néném meg férhezment. Mán csak egy testvérem maradt otthun az édesapámmal.”

Még a vasárnapokon és más ünnepnapokon sem voltak munka nélkül a lányok, mert hiszen a családban mindenkinek megvolt minden nap a feladata, munkája felkeléstől lefekvésig. S ebbe a munkába nemcsak belecsempentek, hanem már nagyobb iskolás koruktól lassan, fokozatosan beleszoktak. Amikor dolog volt, ellenkezés nélkül végezni kellett. Egyik adatközlő így emlékezik lánykorára:²⁾

„Vasárnap reggel is eccerre kelt a család. Én sem fekettem tovább, mint az anyám. Anyám a felkelés után kiment, végezte kint a dógát, fejt, készült az ebédfőzéshez. Én meg megvettem az ágyat, mentem vízért a Karcsára. Mikor onnan hazagyöttem, felsepertem az utcát, udvart, rendbetettem a házat, oszt akkor hozzáfogtam anyámnak segíteni főzni, majd mán készülni kellett a templomba. Mikor hazagyöttünk a templombul, átötöztem, ebédeltünk, oszt ebéd után mosogattam, sepregettem. Hát mire a mosogatást elvégeztük, mán harangoztak délutánra a templomba. Mikor onnan kigyöttünk, a délután mán a miénk vót. Napszállatkor hazamentünk, mer a csorda hazagyött, el kellett látni a jószágot, fejni is segíteni kezdett. Akkor újra elmentünk vocsora után a cimborákhoz. Kilenc órakor osztán mán haza kellett menni, mer másnap dógozni kellett.”

Vasárnapokon olykor a vagyonosabb lány kevésbé ünnepelhetett, mert ha például szénakaszáláskor a lekaszált széna renden volt, vagy aratáskor az árpa markon száradt, s vasárnap délután vihar közeledett, akkor a család minden tagjának ki kellett menni a határba a szénát feltakarni,

illetve az árpát felkötni s keresztbe rakni. S ilyenkor a vagyonos lány sem tagadhatta meg a munkát, neki is menni kellett.

A parasztlányok munkára nevelődése, az egyes munkák megtanítása, megtanulása bizonyos életkorhoz kapcsolódott. Először mindig a háztartás, a ház körüli munkák alapismereteit sajátították el. 7-8 éves korukban már tudtak mosogatni, bútorokat rendben tartani. A 9-12 éves lány már megvetette az ágyat, tudott fonni, szőni, értett a vászonruha mangleléséhez is, fel tudta tapasztani a ház földjét. 12 éves kortól pedig megtanulta a szapulást, hímzést, szövéskor a szőttesek készítésének minden csínját-bínját, megtanulta a dagasztást, s önállóan is tudott kenyeret sütni, tésztát gyúrni, a tésztát nyújtani, elvágni, s ha az anyja nem ért rá, ellátta a kisebb testvéreit is: gondozta, etette, fűrésztötte őket.

Minden lány megtanulta 16-17 éves korára a kendermunkát a termelés-től a feldolgozásig. Tavasszal végeznie kellett a vetéstől a kapálásig szinte minden munkát. Végeznie kellett a széna forgatását, takarását, a boglyázást. Meg kellett tanulnia a boglya megrakását, a szálas takarmány szekérre adogatását, s ha szükséges volt, a szekér megrakását, a kazlázást. Aratáskor a marokszedést, a kévék kötését, hordáskor a kalászos termény szekérre rakását. Ősszel a betakarítást a kukoricatöréstől a répaásásig, a kukoricaszár levágásától kévébe kötéséig, a napraforgó-szár levágásától a kévébe kötésig és szekérre rakásig minden mezőgazdasági munkát. Meg kellett tanulnia a fejest, a vaj- és túrókészítést, a baromfi, a szarvasmarha, a sertés gondozását, a liba és kacsza tépését, tömését, a kisborjú etetését. Sertésvágáskor el kellett végeznie az ilyenkor szokásos asszonyi munkát.

Csak annak a lánynak volt becsülete, aki szorgalmasan dolgozott. A cifrálkodó, csak az öltözködésnek élő lányt nem szerették. Jaj volt a lánynak, ha elterjedt róla, Hogy "ez csak olyan úticifra, házirossz." Hogy munkára szoktassák őket, gyakran hallhatták e mondásokat:³⁾

Előbb tanulj szitálni,
Úgy a farod riszálni.

Előbb forgasd a lepényt,
Úgy csalogasd a legényt.

Ha elmostad az edényt,
Várhatod majd a legényt.

Még a népdalban is találunk példát vidékünkön arra, hogy mire tartották azt a lányt, aki nem nagyon jeleskedett a házi és a ház körüli

munkák tanulásában, e munkák végzésében:

Nem mind leány, aki magát tartja,
Csak a zsalikendő mutat rajta,
Nem tudna egy rántást megkavarni,
Mégis a mafla férjhez akar menni.

*

Nézzük most meg, hogy melyek voltak azok a munkák, melyekben a lányoknak feltétlenül részt kellett venniük. Volt azonban ezek között a munkák között néhány olyan munka is, melyet társaságban is lehetett végezni. Ezek azért voltak fontosak, mert lehetőséget teremtettek a fiúk és lányok közötti kapcsolat kialakítására, s a munka végzése mellett még szórakozhattak is. Vegyük sorra ezeket a t á r s a s m u n k á k a t !

A bodrogi falvakban nem volt olyan lány, asszony, aki ne foglalkozott volna a k e n d e r termelésével, feldolgozásával. A kendermunka egyes fázisait pedig minden alkalommal társaságban volt érdemes végezni. Különösen kedvelt társas munkaforma volt ennél a munkánál a fonás, melyet minden év novemberétől a következő év februárjának végéig a fonóházban végeztek. Ez amellett, hogy a fiataloknak lehetőséget adott a találkozásra, kapcsolatok kialakulására, megvalósította a közösségi ellenőrzést, segítette a hagyományos munkaerőcsbe való belenevelődést is. A fonóban igen hamar kitűnt a lányok szorgalma, a fonásban való jártassága, tehát a fiúk kiismerhették jövődöbelijük munkáját. Vidékünkön általában külön fonóba jártak a lányok és külön az asszonyok. Voltak falvak, ahol nem volt állandó fonóház, hanem házról házra jártak, amikor a fonás ideje bekövetkezett. Voltak viszont olyan települések is, ahol egy család fogadta be a lánycsapatot egy-egy időszakra. Általában egy-ids lányok – akik egyben barátnők is voltak – jártak egy fonóházba. A csapathoz való tartozás nem vagyoni vagy vallási alapon jött létre, hanem kizárólag a lakás helye döntötte ezt el. Általában egy falurészben lakók jártak azonos helyre.

Társas munkaalkalom volt tavasz elején a falvak körül lévő nagybirtonokon végzett n a p s z á m o s munka, melyet naptudásban végeztek. Ilyenkor az uradalmakban a kalászos terményből ki kellett szedni a gurdonyt, acatot. Ezt a munkát nevezték szurkálásnak. Az uradalom ezért a munkáért nem fizetett napszámot, hanem harmados vagy feles kukorica- vagy krumpliföldet, esetleg kaszálót adott azoknak, akik az általa meghatározott napokon ingyen elvégezték ezt a munkát. Minden ledolgozott napért az illető kapott egy cédulát, melynek itt baléta volt a neve. Tavasszal azután ezeknek a céduláknak az elleneértékeként mértek ki az

összegyűjtőjének harmados vagy feles kukorica-, krumpliföldet vagy kaszálót. Ezt a munkát az iskolát alig kijárt gyermek is, lánygyermek is el tudta végezni. Ugyancsak lányok mentek napszámra az uradalmi magtárakba is rostálni, a terményt forgatni, szelelni.

Nem volt ugyan általános, de majdnem minden évben sor került néhány olyan, a lányok által végzett társasmunkára, melyért köszönömön kívül más fizetség nem járt. Ilyen volt a kukoricafosztás, melyen szívesen részt vettek nemcsak a lányok, hanem a legények is, hiszen a beszélgetésen, a mesehallgatáson kívül alkalmat adott sokféle játékra is.

Társasmunka volt a t o l l f o s z t á s is. Ha egy-egy családban eladólány volt, annak szinte gyermekkorától készíteni kellett a stafé-rungját, melyben igen fontos szerepet kapott a tollal töltött párna és dunna. Éppen ezért tartottak minden háznál libát, kacsát, mert azt évente 2-3 alkalommal meg lehetett tépni. Az így kapott toll egy részét (a nagyobbakat) azonban csak fosztva lehetett felhasználni a párnába, dunyhába. A tollfosztásra azonban nem mehetett mindenki, mert a részvétel csak személyes meghívás alapján volt lehetséges. A fiúk közül csak az mehetett a tollfosztóba, akinek a szeretőjét meghívták.

Segítő munka volt a f o n á s alkalmával is. Ha egy családban nem volt lány, a gazdasszony itt is font, de nem fonhatott egyedül annyit, hogy a tél végén szőni tudjon. Ilyenkor hívott lányokat egy-egy estére a házába, hogy segítsenek a fonásban. A lányok megjelentek, a gazdasszony adott szöszt, melyet azután a lányok megfontak. Az este egyébként úgy telt el, mint a fonóházban, de a fonás befejeztével a gazdasszony a segítőknek megkínálta mézes főtt kukoricával, csőrögével és borral. A bort inkább a fiúk itták meg, mert a lányok ebben az időben még nemigen nyúltak a borospohárhoz.

A legtöbb családban azonban szükség volt arra, hogy a lányok évenként néhány alkalommal napszámoként akár a faluban, akár a falu körül levő uradalmi birtokon pénzt keressenek. Még iskolába sem került a gyermek, amikor már libapásztorként, pesztonkaként hasznát lehetett venni. Keresete a ruha volt, így ruházatáról nem kellett a családnak gondoskodni, s emellett más egyéb járandóságával segített a családjának is a megélhetésben.

Lánygyermeket fogadtak fel a részesaratók számára e b é d k i - h o r d á s r a. A részesaratók, kepések maguk gondoskodtak ebédjükről, s ezt rendszerint a családból vitte ki nekik valaki. Ha nem volt, aki ki-

vigye, akkor fogadtak egy lánygyereket a faluban. A fizetsége ezért rendszerint egy ruha volt, melyet az aratás végén kapott meg.

A nagyobb lány igyekezett megkeresni a staférungra valót, s ehhez napszámosmunkát kellett vállalnia. A szegényebb, egy-két holddal rendelkező családok lányai kényszerültek erre, s oda mentek, ahol szükség volt munkájukra. Aratáskor m a r o k s z e d ő k é n t dolgoztatták őket. A gazdagabb lány a saját földjükön – apja, bátyja vagy öccse után – szedte a markot, a szegényebb pedig a nagybirtokon bérért tette ugyanezt. Ha kaszása nem a családból került ki, akkor nehezebb volt a munkája, mert ha azt akarta, hogy jó véleménnyel legyenek róla, munkabírásról, akkor erősen kellett dolgoznia. Nem állhatott meg csak akkor, ha a többiek megálltak. S ugyanez volt a helyzet a cséplésnél és egyéb munkáknál is.

Vidéünkön a s z o l g á l ó k a falusi értelmiségnél (pap, tanító, jegyző), jobb módú kereskedőknél, nagyobb gazdáknál helyezkedtek el. Fizetésük teljes ellátás és 20–40 pengő volt havonta, szálláshelyük pedig a konyha volt. Szolgálónak tizenhét éves kortól mentek a lányok, s rendszerint férjhezmenésükig szolgáltak. Többnyire a nagybirtokon élő gazdasági cselédek és a falusi nincstelenek közül kerültek ki. A falu közvéleménye a falun maradt és a városba került szolgálólányokat illetően megoszlott. A falusi szolgáltók esetében nem volt semmiféle ítélet, természetesnek tartották ezt a munkát, de más volt a helyzet a városra került szolgálókkal. Velük szemben már fenntartással voltak. Nem tartották őket erkölcsileg olyan feddhetetlennek, amiben az is közrejátszott, hogy a városból hazalátogatók városi ruhában, festett arccal jelentek meg. Az is hozzájárult megítélésükhöz, hogy néhányuk gyereket is hozott.

*

A hagyományos paraszti felfogásban az ember legfőbb értékmérője e munka volt. A lány értékét is az döntötte el, hogy milyen dolgos. Erre nevelt a család, ezt figyelte az egész közösség. Az egyénre kiszabott munkát ellenvetés nélkül s jól kellett elvégezni. Így volt ez a nagycsaládos rendszer idején is, amikor több generáció munkáját irányította a családfő, a nagycsalád feje. S így volt később is, amikor a nagycsalád felbomlott, s az apa, illetve az anya szabta meg gyermeke számára az életkorának megfelelő munkát.

Napjainkban nagymértékben változott a helyzet. Megszűnt a családi munka egyneműsége azzal, hogy eltűnt a hagyományos paraszti gazdálkodás. Ahány családtag, annyiféle foglalkozás, s ennek eredményeként csorbát szenvedett a munkára nevelés a családon belül. Láttuk, hogy mire kellett ránevelni a lányokat. Tudjuk, hogy a ma fiatalja nem szokott hozzá ehhez a munkafelfogáshoz. S ha ebből következően nem vállalják majd a családi vállalkozás keretén belül a munkát, akkor mi lesz a gazdálkodással? Ezt lenne jó tudni!

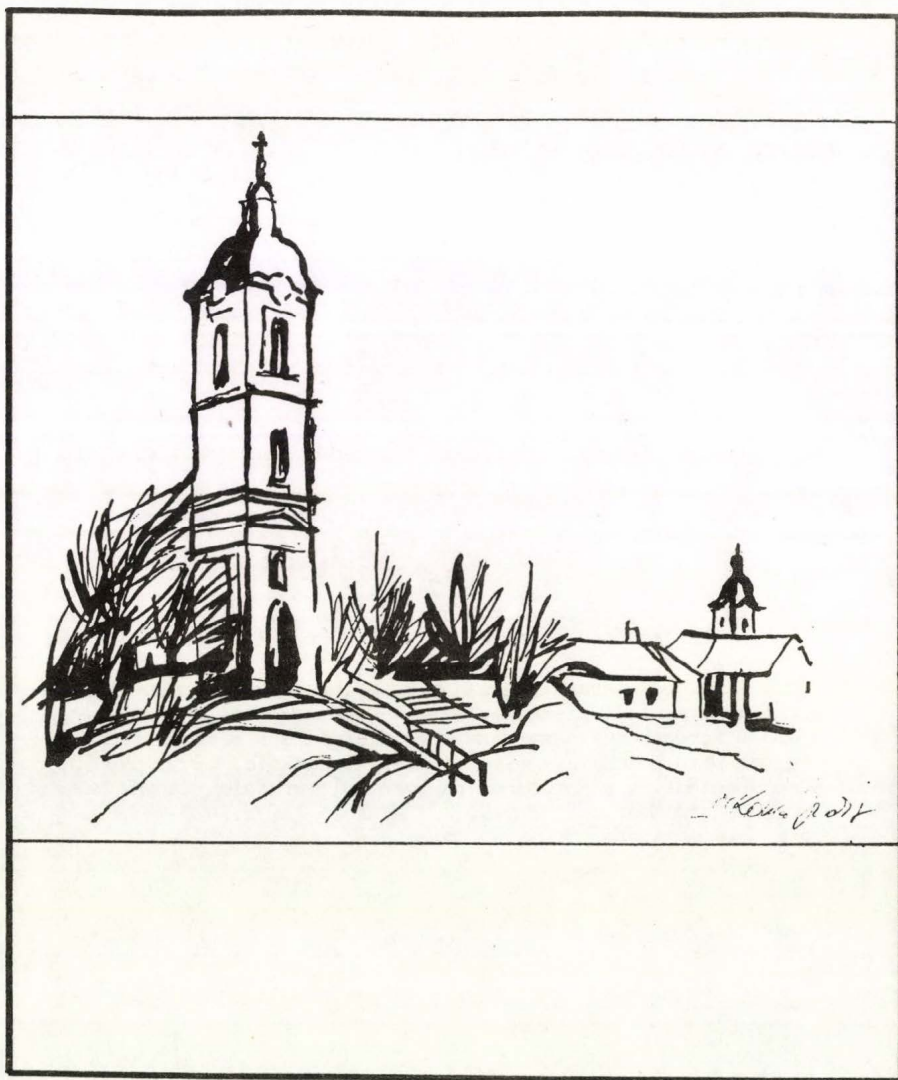
J e g y z e t

- 1) Kovács Jánosné visszaemlékezése. Karcsa, 1959.
- 2) Lénárt Jánosné visszaemlékezése. Karcsa, 1973.
- 3) Dakos Józsefné (Karcsa) és Kacsik Ferencné (Pácin) közlése, 1991.

IRODALOM:

- BALASSA Iván - ORTUTAY Gyula: Magyar néprajz. Bp. 1979.
- TÁTRAI Zsuzsánna: Nagylányok szerepe a családi munkaszervezetben.
= Ethnographia, XCII. (1981) 1. 74-89.o.
- JÁVOR Katalin: A parasztcsalád munkamegosztása egy nyírségi faluban.
Debrecen, Közlemények a debreceni KLTE Néprajzi Intézetéből, 19.
- LAJOS Árpád: A borsodi fonó. Miskolc, 1965.
- NAGY Géza: A karcasai parasztfijúság társasége. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XII. Miskolc, 1973. 499-525.o.
- NAGY Géza: A képek munkaszervezete és életmódja a Bodroghözben. =
A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XIII-XIV. Miskolc, 1975. 549-565.o.
- NAGY Géza: Cselédélet a Karcshoz tartozó volt uradalmi tanyákon. =
A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XI. Miskolc, 1972. 425-448.o.
-

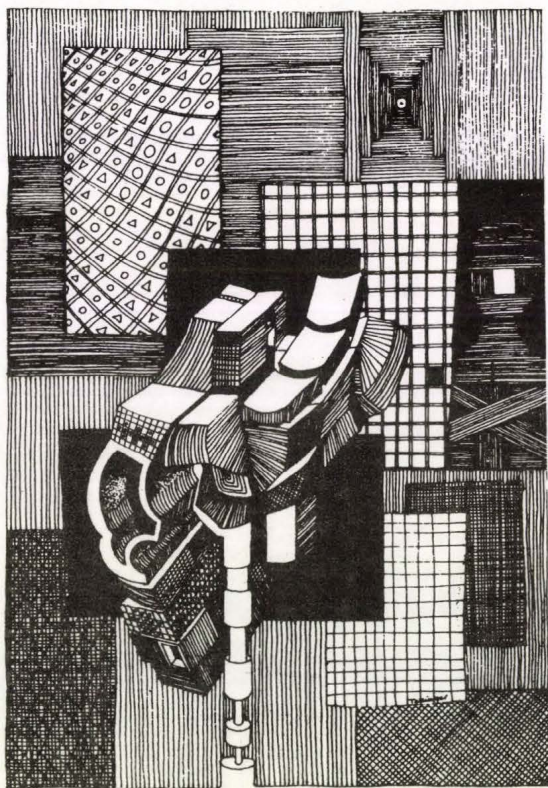

A TESTVÉRI MÚZSA

„A muzsika a lelket emeli. Mely bölcs volt a görögök nevelése, kiknél muzsikát tudni s Homért érzeni oly szükség volt, mint nálunk tudni a deák grammatika törvényeit.”

(Kazinczy Ferenc)

Legány Dezső:

LAVOTTA JÁNOS ÉS KORA

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Egy üdvözléssel kell kezdenem, és aztán a magam mentségével folytatnom. Az üdvözléssel Pozsonyból tolmácsolom. Amikor pozsonyi barátaim meghívtak, hogy október 23-án tartsak előadást a 10 évvel ezelőtt ott megalakult magyar Liszt Ferenc Klub számára, és megírtam azt, hogy hol leszek ma, akkor azt válaszolták, Lavottát három évvel ezelőtt ők is megünnepelték, és nem is felejtik el, mert ragaszkodnak hozzá a szülőföld révén. A zene ilyen formán tehát határokon túli jelenség, mely embereket összeköt.

A magam mentsége pedig az, hogy amit az igazgató úr mondott és amit én mondani fogok, azok között elég sok az átfedés. Nem azért, mert én közben lekoppintottam azt, amit ő mondott, hanem azért, hogy ezáltal kettőnk mondandója egymástól függetlenül ugyanazt meg tudja erősíteni, tehát az igazság erősödik általa. Ez olyasféle jelenség, mint amikor véletlenül összetalálkozom egy volt doni bajtársammal, és ha ugyanarra az eseményre hasonlóan emlékszünk 42/43 teléről vagy öszéről, az biztosan úgy történt, és nem úgy, ahogy a hadtörténetészek leírták.

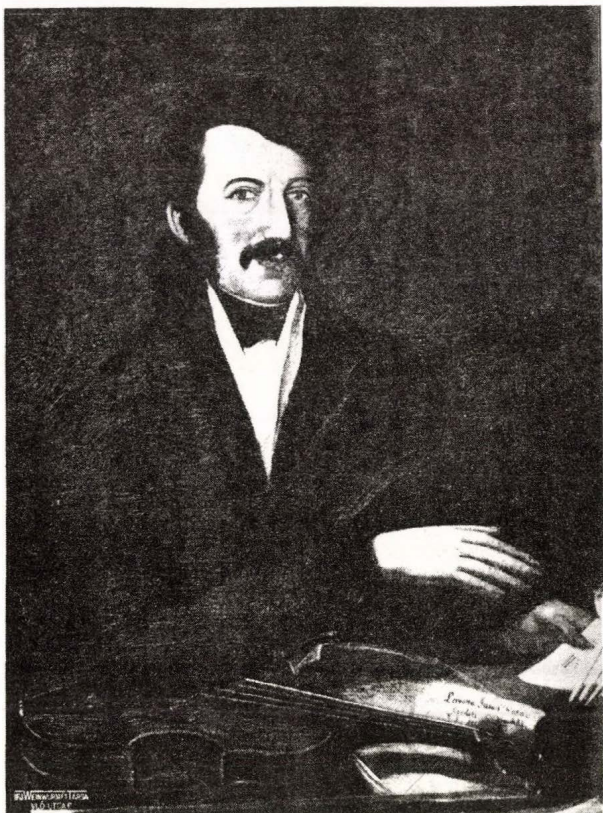
Se szeri, se száma azoknak a magyarországi muzsikuskoknak és zeneszerzőknek, akiknek nyugat-magyarországi szülőhelyét vagy egykori lakhelyét Csehszlovákiához vagy Ausztriához csatolták az I. világháború után. Az azelőtti Magyarországnak nincs még egy olyan tája, a jóval később kiforró Budapesten kívül, ahol annyi nagy zenei tehetség született, forgolódott volna, mint ott. Vonatkozik ez már a 16. században pozsonyi születésű és valószínűleg a török veszély és a jobb megélhetés miatt Németországba kivándorolt Neusiedler lantművész fivérekre és apjukra; az ugyanott született, 18. századi Kusser kiváló operaszerzőre is, aki hamburgi működése után végül Írorszáig költözött el. Ugyancsak Pozsonyban született Hummel és Dohnányi, Erkel minden felmenője – mégha maga Erkel gyulai születésű volt is –, ott élt fiatal korában Bartók, tőle északra, Nagyszombatban Kodály, tőle délre, a mai Ausztriában született Joachim,

Mosonyi, még délebbre Liszt, Pozsonytól keletre, a mai Csehszlovákiában Pusztafödémesen Lavotta, a később Nemesabornynak nevezett Nagyabonyban Bihari. Mindez világosan mutatja, hogy nemcsak mekkora területi és lakosságvesztést, hanem amellet milyen rendkívüli mértékű kulturális károsodásokat is kellett elszenvednie a török veszély idején és századunkban Magyarországnak.

Mit tehetett egy 1764-ben, kiváló zenei képességekkel született itthoni fiatal, amilyen Lavotta volt? Vagy külföldre vándorol, és sokra viszi, vagy itthon szembefordul az apai szigorral, a beözönlő külföldi muzsikussal, a németesítéssel még zenei téren is, emiatt hányatott életű lesz, magát ivásra adja. Ivásban keresett menedéket a tíz évvel fiatalabb Csermák Antal is, míg el nem borult agya. Utóbbi volt a Bihari - Csermák - Lavotta névvel fémjelzett verbunkos korszak legrövidebb életű muzsikusa. Csermáknak mindössze 48 év jutott az életből, Lavottának 56, a Lavottával egykorú Biharinak 63. Mindegyikük java férfikorban hunyt el és valamennyien csalódottan. Bihari tündöklő virtuóz pályafutásának ide-oda utaztában egy kocsifelborulás vetett véget, melyben éppen a hegedűjátékban nélkülözhetetlen bal karja tört el, ami virtuozitásának végét jelentete. Minthogy kottát írni-olvasni nem tudott, művei is csupán gyöngén képzett muzsikuskok lejegyzésében maradtak fenn, legfeljebb csontvázaként annak, amit Bihari komponált, rögtönzött és ahogyan eljátszott. Liszt gyermekkorában még hallotta őt valahol, Pesten, Pozsonyban vagy Bécsben, s elragadtatással emlékszik rá vissza a Cigányokról írt könyvében.

E három verbunkos mester közül Lavotta volt a legműveltebb. Apja a Pozsonyban működött Magyar Helytartótanácsnál volt titkár, miközben Pozsony megye galántai járásában lévő birtokát is megtartotta Pusztafödémesen, ahol vele azonos nevű János fia született. Apa és fia közt legalább 31-35 év korkülönbség volt. Ez abból nyilvánvaló, hogy midőn a magát soha meg nem koronáztató, s ezáltal az alkotmányra és az ország törvényeinek betartására esküt nem tett II. József, az úgynevezett "kalapos" király és császár a helytartótanácsot 1785-ben Budára helyeztette át, s előírta, hogy attól kezdve annak ügyviteli nyelve német, a németül nem tudó apa 36 évi szolgálat után nyugdíjaztatta magát, s visszavonult birtokára. Az ifjú Lavotta természetesen Pozsonyban kezdett iskolába járni az 1760-as évek vége körül, ahol apja állásban volt, bizonyára feleségével együtt élve, s otthon mint ügyes műkedvelő hegedűs sokat muzsikált. Az ilyen otthoni, valamelyik szülőtől hallott zene mindig nagyon hat

Lavotta

egy zene iránt fogékony gyermekre; gondoljunk csupán idehaza Liszt, Erkel, Dohnányi, Bartók, Kodály esetére. Mindegyiknek apja csak egy fokra volt attól, hogy maga is művésszé váljék: fiuk lépte túl azt a fokot. Ne felejtsük el, hogy 1770–80-ban Pozsony zenében és általános kultúrában is jóval fejlettebb volt Pestnél. Akkor már több mint 200 éve ott folytak a magyar országgyűlések és királykoronázások. 1764-től 1929-ig ott jelent meg a sok kulturális hírt is tartalmazó Pressburger Zeitung, 1780-tól az első magyar hírlap, a Magyar Hírmondó. 1776-ban nyílt meg ott az új jogakadémia, s a színházban már 1774-ben az Eszterháznál működő Haydnnek egy művét is játszották. Akkor az ifjú Lavotta már nem volt ott, mert 9 éves korában anyját elveszítve apja újránősült, s ő talán ezért került a nagyszombati bentlakásos iskolába mintegy 8 évre. De hivatásos

zenei tanulmányai még Pozsonyban kezdődhettek el, ugyanott folytatódtak, és Nagyszombatban sem maradhattak abba. Ott komponálta első, név szerint ismert de fent nem maradt művét Rhetorica címmel. Nagyszombatban még 80 vagy 90 év múlva is működhetett néhány olyan jeles muzsikussal, akiknek egyikénél Dohnányi apja, mint szintén félárva, az ottani gimnáziumba járva olyan kiváló gordonkássá képezhette ki magát, hogy feltehetően csak anyagi okokból nem gordonkaművész, hanem nagy tudású matematika-fizika tanár lett belőle Pozsonyban. Mindenesetre olyan magas fokon őrizte meg Dohnányi Frigyes a gordonkaművészetét, hogy 1874-ben még Liszttel közösen is felléphetett Liszt pozsonyi koncertjén, majd Liszt előtt 1885-ben Anton Rubinstein hangversenyén.

Egy évszázaddal korábban Lavottának nem nyíltak ilyen lehetőségek. Lobbanékonyága és mélabúra hajló természete is erősen eltért Dohnányi Frigyesétől. Nagyszombat után a pozsonyi jogakadémián tanult két évig. Onnan négy jeles zenetanárát név szerint ismerjük. Részben az ő tanításuk eredményeként kottából első látásra bármit le tudott játszani, virtuóz művek esetében az előírt tempóban is, és közelebb került a nyugati zene formavilágához, nem egyszer zenei nyelvezetéhez ugyancsak, menüett és polonaise jellegű táncokkal. Mégis elsősorban arra törekedett, hogy a nyugati formavilág bizonyos keretéig tágítsa szét az addig rövid lélegzetű verbunkos táncokat. Ebben az alaptörekvésében volt tehát olyan gondolat, mely messze, Erkelig, Lisztig, Bartókig és Kodályig is előremutat, de egy viszonylag sivár, keservesen küszködő korszakból, szerényebb képességekkel és szertelenségekre hajló természetének korlátai között.

Egyik nyáron birtokukra hazatérve, összetűzés közben kést ragadott mostohaanyjára, majd apja közbeavatkozására elbujdosott. Pozsonyban felcsapott katonának, de onnan apja közbenjárására, mint egyetlen gyermek, törvényes úton elbocsátást nyert. Talán akkor bujdosott tovább Bécsbe, vagy korábban jutott oda, ahol állítólag II. Józsefet és környezetét is magával ragadta kiváló lapról játszásával. Pár hónapig időzött a ma Ausztriába eső Fraknó várában Esterházy hercegnél, majd Sopronban. Utána Pesten az egyetem jogi karára iratkozott be 1786-ban. Hiteles korabeli okirat tanúsítja, hogy 1788 nyarán kérelmére felvették a kőszegi kerületi táblához gyakornoknak. Többé azonban kőszegi kapcsolatairól nem hallunk.

Egy életrajzi feljegyzés szerint apja őt ügyvédnek szánta, de mert az ahhoz szükséges vizsgát nem tette le, minden atyai örökségéből kitagadta. Egy másik változat szerint apja halála után teljes örökségét elherdálta. Akármelyik változat állja meg helyét, ami történt, a megviselt gyermekkor és a talán részben ezért zabolátlan természet folyománya, olyan emberé, akinek fiataalkori egyensúlyából kibillenten sehol sincs tartós maradása, vagy kemény kitartása, született tehetsége ellenére sem. 1791-ben Budán irnokoskodott, s egy őt egyre ugrató fiataalkori társa fején széttörte a magas beosztású báró Orczy László nagy értékű, neki játékra odakölcsönzött, igen értékes cremonai hegedűjét. 1792-ben, júliusban a Budán Kelemen László igazgatásával két éve megnyílt magyar játékszín tíz tagú zenekarához került muzsika-igazgatónak, de már háromnegyed év múlva egy 20 tagú zenekar élén hangversenyt adva megvált tőlük.

Utána valószínűleg sokfelé vándorolt, minthogy szervezett hangversenyéletnek még csak a csírái mutatkoztak akkor nálunk, és legfeljebb alkalmoszerűek voltak. Magánházaknál folyt a muzsikálás az ott egybegyűlt vendégeknek. A jóval fejlettebb Párizsban és Londonban sem volt ez másként. Mai értelemben vett nagyközönség még nem létezett. A művészek a nyugati nagyvárosokban vagy magánszalonokban léptek fel, vagy színházak felvonásközeiben. Ebben az időszakban komponálta Lavotta 1797-ben a fennmaradt és sokféle stílusjegyre valló Nota Insurrectionalis Hungarica c. művet. Ez biztosan az I. Ferenc király-császár által Napoleon ellen 1797. április 8-án fegyverbe hívott magyar nemesi felkeléssel függött össze, ami magyar és nem magyar anyanyelvű itthoni nemesekre egyaránt vonatkozott. Ezért van a 18 szám között magyar és idegenszerű verbunkos egyaránt, polonaise az 5. számban, valach (vagyis "oláh") trió a 7. számban. Érdekes másik két művének, az 1815-ben írt op. 66. számú Vadászat-nak és az 1818-ban komponált, op. 120-as Az égi háborúnak programatikus címe is. Ezeknél azonban ne lisztnek a szimfonikus költeményei, valamint a Dante- és a Faust-szimfónia élére írt program címekre gondoljunk, hanem olyanokra, amelyek korabeli színművek, operák, szimfóniák címeként is szerepeltek. Haydnnak is van La chasse (A vadászat) ragadványnevű szimfóniája 1781-ből.

Az 1803/4-i évadban Lavotta a kolozsvári magyar színjátszó társaság karmestere volt, s szerződése szerint emellett évente két zenés darabot kellett írnia, aminek azonban eddig semmi nyoma. Kétségtelen azonban, hogy Lavotta idején a zenekar minden második este játszott, és az énekes

repertoár folyton bővült. Karmestersége alatt mutatták be Dittersdorf "Az égi háború, vagy Az oskolamester quasi doktor" című népszerű vígoperáját is. Meg kellene vizsgálni, nincs-e kapcsolat Lavotta kompozíciója és Dittersdorf operájának kezdetén azonos című műve közt. Az operát a sok nyelvet értő, zeneileg is művelt Kótsi Patkó János, kiváló műfordító, színműíró, színész, a társulat legmagasabb kultúrájú tagja fordította magyarra. Ott is azzal fejeződött be Lavotta pályafutása, hogy hegedűjét összetörte a fegyelmet tartó Kótsi fején. Hogy mit kapott érte cserébe a keménykötésű, katonaviselt Kótsitól, arról már nem szól a történet. Még mindig nem tanult meg Lavotta hirtelen lobbanékonyágán úrrá lenni. 1804 telén Miskolcon egy lovas főhadnaggal tűzött össze. Annak is csak a tényéről tudunk, eredményéről nem, de alighanem a főhadnagy értett annyit a kardlapozáshoz, mint Lavotta a vonókezeléshez.

Életrajza ettől kezdve még hiányosabb. Bizonyára számos udvarházban fordult meg, melyekben összegyűltek a szép hegedülésre vágyódó ismerősök, vagy ahol szállásért, fizetésért kottából hegedűre, zongorára tanított arra érdemes fiatalokat. Élete végéig nem egy ilyen udvarház nevét ismerjük. 1808-ban újra Miskolcon bukkant fel, 1810-től pedig Losonc város szállodájában Farkas Károly igazgatása alatt összetoborzott, s február 17-én megnyílt magyar játékszínnél működött. Ennek a játékszínnak nemcsak a közönség nemes szórakoztatása volt a célja, hanem a szegények és a betegek segélyezése is. A megnyitó előtt Farkas Károly elhunyt. Mégis az ő farsangi vígjátékával kezdtek, s előadásait Farkas más eredeti vagy magyarra fordított darabjaival folytatták. Másorra kerültek "énekes játékok is egy fő rendű hazafi, az már ösméretes Lavotta úr igazgatások után – írta a "Hazai és Külföldi Tudósítások" –, kik egészen új szerzeményekkel gyarapították ez alkalmatossággal is a magyar muzsikát." Nem tudjuk, Lavottának mely művei kötődnek a losonci színház működéséhez.

Többet nem olvastam Lavotta színházi kapcsolatairól, egy ideig magáról Lavottáról sem. Föltehetően különböző udvarházaknál muzsikált, komponált és vendégeskedett. 1811-ben állítólag a Nógrád megyei főjegyzőnél élt Terényen, és addig már 98 művet komponált. 1816-ban az akkor Heves, ma Szolnok megyei Tiszaszőlősen lakott, Tiszafüredtől délre, zenetanárként, s mihelyt két ottani tanítványa a debreceni kollégiumba íratkozott be, maga is Debrecenbe költözött, hogy a kollégiumból további tanulókra tegyen szert, s zeneműkereskedést nyisson, ahol híres mu-

zsidók, köztük saját kiadott műveinek (Ungarische Werbungs Tänze für zwei Violinen und Bass, illetve a más személy által zongorára átírt Ungarische Werbungs Tänze) eladásával foglalkozzék. De a következő évben visszaköltözött Tiszaszőlősrre, Elek István főszolgabíróhoz, akihez már évtizedes barátság fűzte, hogy talán a túlzott italozástól egyre dagadóbb lábait gyógyíttassa. Folyvást súlyosbodó betegsége ellenére állandóan komponált. 1818-ban 120-ra emelkedett műveinek száma. 1820-ban a Miskolcra nem messzi Gesztely községbe költözött az általa szintén régóta ismert Puky István táblabíróhoz, majd miután a Miskolcra kijáró orvos sem tudta meggyógyítani, tovább vándorolt a szintén Zemplén megyei Tállyára, az ottani orvosra bízva magát, s ott érte utól a halál 1820-ban.

Mindezek ismeretében: érdemes-e ilyen művészről és emberről az utókor számára bármiféle intézményt elnevezni? Feltétlenül!

Az önuralom hiánya, indulatos kitörései, hajlama a mélabúra részben vele születtek; ebben azonban igen nagy része lehetett annak is, hogy kilencéves korában félárva maradt, kikerült a szülői otthonból egy ismereteit jól gyarapító, de éppen a legforrongóbb és legfogékonyabb, a leggondosabb törődést megkívánó kamaszkorban a rendezett családi körön kívül olyan bentlakásos intézménybe, amelyben a teljes emberre formálódáshoz szükséges támaszt és példaadást nem találhatta meg. Amellett rossz korban is született. Hangversenyélet, operajátszás – főként magyaroknak – csak csírájában létezett a századforduló évtizedeiben; szervezett zeneoktatás sehol sem folyt, kottakiadás kizárólag külföldön. Még a közel 50 évvel később született Liszt sem lehetett volna roppant tehetségével világhírű, ha gyermekkorában nem költözik vele apja Párizsba, a világ akkor legdinamikusabb zenei központjába; s Erkel is csak azért maradt másodrangú csillag a világ zenetörténetében, mert az ország határain belül maradt. Kifejezetten hálásnak kell lennünk Lavottának, hogy Liszt és Erkel koránál sokkal viszontagságosabb időkben ragaszkodott a röghöz, ahol született, s nem ment el hosszú időre vagy végleg. Tisztelnünk kell azért, hogy nehéz élete fogytáig komponált, sokakat nyert meg előadóművészetével a zenének, s annak ismereteit, lelket nemesítő értését, amíg erővel győzte, tovább örökítette tanításaival a jövő nemzedékének.

Jóval elhunytá után, 1827-ben hirdette Lichtl Károly, pesti zeneműkereskedő egyebek közt az öt kötetben megjelent "Magyar táncok Csermák,

Lavotta, Bihari és több kedvelt mesterektől" című kiadványt. 1829-ben a pesti színházban Farkas József táncmester adatta elő az első magyar balettet "A véletlen vőlegény" címmel, melynek zenéjét Csermák és Lavotta művei nyomán állítólag Fáy Károly szerkesztett egybe. Pesten 1843-ban jelent meg Wagner Józsefnél Lavotta "Szigetvár ostroma" című műve Kirch János zongoraátiratában. 1853-ban írtak arról, hogy Lavotta 1797-ben a magyar nemesi felkelésre írt művének kézírata Bernáth Gáspár birtokában van, s hamarosan megjelenik Lavotta életrajzával együtt. Ugyanő hozta magával a Tisza vidékéről Lavotta hátrahagyott műveiből a "Szigetvár ostromát"-t.

1856-ban kelt híre annak, hogy a Lavottáról készült olajfestmény is Bernáth Gáspár tulajdonában van. 1858-ból tudjuk, hogy a tállyai temetőben 1831-ben emelt emlékművet Ujfalussi Mihály, a magyar zene barátja állíttatta. 1872-ben írta róla Evva Lajos az országosan elterjedt Reform c. napilap hasábjain nagy, három folytatásban megjelent cikkét "A magyar zene atyja" címmel. Ugyanakkor megtudtuk, hogy Lavottának 1827-ben festett arcképét – mely tehát az elhunyt után készült – kézírataival együtt, melyek Bernáth Gáspárnál voltak, műbarátok megvették, és a Nemzeti Zenedének ajándékozták. Hamarosan a Zenede a Fővárosi Lapokban kibocsátott egy felhívást, melyben Lavotta, Bihari, Csermák vagy más régibb szerzők műveinek beküldését kérte.

Íme, valamivel több mint egy évszázad Lavotta megszületése után, és neve és művei újra és újra felbukkantak. A verbunkos triász, köztük Lavotta hatása, akinek kezében a verbunkos széles ívű, reprezentatív zenévé tágult ki, áttételesen Bartókig, Kodályig és körükig tovább élt, persze minden későbbi zeneszerző egyéniségén átszűrten.

Vonjuk le a tanulságokat Lavotta egyre jobban elnehezült életéből, a gyökereihez való ragaszkodásából, töretlen alkotói, előadóművészi és zenetanári tevékenységéből, hogy egykor mi is elmondhassuk Lavottához illően Horatius nyomán: Non omnis moriar – Nem halok meg egészen.

Megjegyzés:

Elhangzott a Lavotta János halálának 170. évfordulója alkalmából rendezett sátoraljaiújhegyi emlékülésen 1990. október 5-én.

Lavotta itt közölt arcképe Szilágyi Sándor: Lavotta János, a kor és az ember c. könyvéből való.

Dombóvári János:

PUSZTAFÖDÉMESTŐL TÁLLYÁIG

„A Nemzet muzsikájában él, ez vezérli indulatait,
örömmre vagy bánatra fakadó szavait kiejti, mérsékli
testének s külön tagjainak mozgásait.”

(Mátray Gábor)

A bolygótűz egy helyütt kialszik, másutt eltűnik, vándorol, fel-fel-villanva száz helyen... A Csallóközben iglicnek nevezik. Lehet, hogy ez a szó épp igricet jelent? Középkori vándormuzsikások, énekmondók névvel illeti e kóbor, titokzatos tüzekeket a nép. Jól illik hát ez az elnevezés a magyar muzsika forró szívű hitvallóira: Csermákra, Biharira és Lavottára. Hanem e hármas közül a legnyughatatlanabb kószáló, hol itt, hol ott felszikkasztó bolygótűz volt Lavotta János – írja találó hasonlattal a verbunkos regényében Barát Endre.

Élete csupa bizonytalanság, csupa kérdőjel, telis-tele mendemondával. Ki is hát Lavotta? A magyar verbunkos zene megteremtője, kiváló hegedűs, a magyar vonós kamarazene úttörője, muzsikadirektorként a magyar zenés színház "bölcsőjének" ringatója? Egy biztos: a máig első és egyetlen magyar zenei intézmény, az egy esztendeje Lavotta János nevét viselő sátoraljaújhelyi zeneiskola arra is vállalkozik, hogy közreműködjön az életmű hiteles feltárásában, műveinek összegyűjtésében és népszerűsítésében.

Amikor az izsépfalvi Lavotta család eredetét kutatjuk, a Felvidéken, Liptó vármegyében kell keresnünk nemesi birtokait. Apja id. Lavotta Kéry János innen került mint birtokos nemes Pozsony vármegyébe, Pustafödémre. Titoknok Pozsonyban a Helytartó Tanácsnál, majd Budán irnok, addig, míg II. József nyelvredelete véget nem vetett hivatalnoki pályájának. 1785-ben – németül nem tudván – 600 rénes forinttal nyugdíjba ment.

Ifj. Lavotta János 1764. július 25-én (július 5-én?, 12-én?) született, azonban a pusztafödemesi ház első szülötte 1760-ban Lavotta Anna Mária, akinek további sorsa ismeretlen. Kilenc éves korában vesztette el édesanyját, Szvetenay (Szvetenyi?, Szvetenyei?) Klárát, akinek tiszta emléke és szeretete egész életén nyomot hagy. Ellenséges érzelmei, mostohája, Névery Katalin iránt is – aki nemes asszony a Bars megyei Néver helység-ből – ennek az ideálkeresésnek tudhatók be.

A gyermek Lavotta zenei indulásáról így ír a költő, kritikus, esztéta Szemere Pál:

"Hajlandósága a muzsika iránt 10 esztendő korában ütött ki, lángot kapván atyjától, ki maga is egyike vala az ügyesebb violinis-táknak. Titokban tanula egy-két nótát s atyja megsejdtvén azt, ötlet Cardinal Batthiányi egyik híres muzsikusanak keze alá eresztette."

Czizler ez a pozsonyi zenész, aki Batthiány József "chorolistái" között tanigazgatói hivatalt viselt. Majd későbbi tanítói: a már öreg Zavadi (Sabodi) Bonaventura (Esterházy herceg udvari zenekarának tagja), Hosszú (Hosszán ?) Ferenc (Keglevits nagyszombati kanonok komornyikja), valamint Glantz György, a katona karmester. Közismereti tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd a nagyszombati jezsuita iskolában folytatja. 1784-ben II. József eltörli a szerzetesi iskolákat, és a nagyszombati jogi akadémiát is Pozsonyba helyezteti át. Lavotta 1785-ben jön Pestre, ahol – ismét Szemere szerint – "a Polgári Törvényt prof. Stur alatt végezte."

Egy nyári szünetben az ifjú Lavotta és mostohája között vibráló feszültség szinte tragédiát eredményez. Elkeseredésében a pozsonyi kaszárnyában katonának állt Ferdinánd herceg gyalogosai közé. Apja azonban, aki nyilván restellte, hogy egyetlen fia közlegény legyen, utána ment, és addig-addig kérelmezett, míg az önkéntest kitették a kaszárnyából. Ám az ifjú Lavotta nem köszönte meg apja közbenjárását, s végleg búcsút mondott a pusztafödemesi háznak. Később, apja halála után, ősi birtokbéli jussait eladta a gróf Zichy családnak. Még 1791-ben a rövid katonáskodás alkalmával báró Orczy Lászlónál kancellista volt, majd pedig Zichy Károly országbíró fiai mellett "udvari mester", tanító.

Pozsonyból még lovasszekéren is csupán pár órányi az út Bécsig. Egy fiatalembert – különösen ha muzsikos – hogyan vonzotta volna egy közeli világáros zenei élete! Bécsben tanult meg divatosan öltözködni, társaságban forgolódni, kártyán veszíteni, inni és mulatni. Hegedűjátékát olyannyira elismerték, hogy meghívták az udvarba is. Megfizették, meg is

becsülték, sérelem nem érte, mégsem volt maradása. Olyanná lett, mint muzsikuskortársai: Csermák és Bihari, vagy mint versíró szerzőtársa, Csokonai Vitéz Mihály. Így írt róla kortársa és bámulója, bernátfalvi Bernát Mihály kéziratos életrajzában:

"Megszabadulván végtére Lavotta János az iskolai tanulásnak reá nézve terhes igájától, ... tökéletes és senkitől sem függő szabadságba tette magát; ... egy helybe sokáig pihenni nem szeretett és csaknem élete utolsó szakaszáig sok nagy házak hurcolták magok köré köz- és magános gyönyörköttetések végett; használták tanításait skótai composizioit; akarván azáltal is megmutatni azt, hogy egy magyar talentom az élet fordulásának akár mely oldalain is úgy kimutathatja magát, hogy az némely pallérozott nemzetek balvélekedésének megszegyenyítésére bátran lebeghet fenn emelkedve dicsőség felhői között..."

A közelmúltban emlékeztünk a magyar színjátszás kezdetének 200. évfordulójára. Amikor Kelemen László és színtársulata – a német színház mindenható urának, gróf Unwert Emánuel kíméletlen ellenállásának következtében – a kőszínház elhagyására kényszerült, 1791-től, tehát működésük második évétől nem maradt más hely számukra, mint Raischl ácsmester budai fahodálya. Ez egyúttal a magyar színjátszás bölcsője is, és a muzsika direktoraként itt találjuk Lavotta Jánost. 1792. december 22-én ő is aláírja az újjászervezett társulattal együtt a szerződést; a fizetése 15 váltóforint havonta. A színház neve: Nemzeti Magyar Játzó Színi Társaság. Keszi Imre írja:

"Ő tulajdonképpen már a pest-budait megelőző vidéki pályafutása alatt is kapcsolatban állt a társulattal, és magától értetődő volt, hogy a végleges megszerveződés neki juttatja a zenei vezető szerepét."

Külső munkatársnak azonban a nyughatatlan muzsikuskortárs jobb volt, mint szerződéses állandó tagnak. Maga is nehezen volt fegyelmezhető, nemhogy ő fegyelmezte volna a többi. Közös megállapodás alapján barátságban váltak meg egymástól alig három hónapi munka után. Mint külső munkatárs Lavotta továbbra is a legjobb viszonyban volt a színházzal.

1797 és 1799 között Miskolcon a Redut-színháznál működik, majd 1802-től a kolozsvári színtársulat "orchestrum direktora". Az "Erdélyi Nemes Magyar Játzó Társaság" igazgatója ez idő tájt Kótsi Patkó János, aki maga is színész, rendező, író, zeneszerző volt egy személyben. Neki köszönhető, hogy a kolozsvári színpadon, ahol az első magyar szót színpadról 1792. december 17-én mondták ki, igen korán megszólalt a muzsika. Bár 1803 előttről hiányosak a megmaradt színlapok, de annyi bizonyos, hogy ebben az időben a színház műsorán a következő énekes művek állot-

tak: Havasi juhászlány Kótsi Patkó zenéjével, Doktor patikárius Dittersdorf zenéjével, Orfeusz és Euridike Gluck muzsikájával. Mindezt Nagy Lázár írásából tudjuk, aki még azt mondja:

"Említeni kell azt is ezen epocháról (1795-1805), Kótsi P. J. igyekezetével a magyar Theátrumon magyar operák is adattak elő, nagy meglegedésére a publikumnak, mely után a muzsikát kedvelő uraktól számos symphoniák, kották ajándékoztattak..."

Az első zenés színpadi mű, mely Erdélyben megszólalt - dr.Ferenczi, a kolozsvári színház történetírója szerint - Inkle és Járíko (Kolisz zenéje) kellett legyen, melynek 1803-ban történt előadása (tehát Lavotta kolozsvári működése idején) bizonyított.

Hogy ez időben milyenek lehettek az előadások? Erről fogalmat alkotunk, ha tudjuk, hogy a zenekarban mintegy 12-15 muzsikus játszott, és az énekeseket a színházi karmester képezte. Akkor még a zenésznek mindent tudnia kellett, a drámai színész vagy komikus, ha hangja volt, operákat is énekelt. „Ami az akkori karmestereket illeti - írja Lakatos István -, csak Lavotta Jánosra mutatok rá, akinek képességei nem estek meszszi- re egy mai műkedvelő karmesteréinél."

Lavotta színházi működését Pest-Buda, Miskolc és Kolozsvár után végleg abbahagyja. Rossz kedvének kesernyés, marón gúnyos szavú megnyilatkozása, kötekedő természete tartós vándorlásra kényszeríti. Ez az életmód pedig előre vetíti a szomorú, a kilátástalan, a tragikus véget.

Közvetlenül a kolozsvári évek után Gesztelyen Puki István kúriájában vendégeskedett, többször átrándult a közeli Miskolcra. Szívesen időzött Eördögh Alajosnál (Ábrányi Kornél apjánál), Szabolcsban, Elek Istvánnál pedig Tiszaszőlösön. De megfordult Deregnyőn Lónyai Gábornál, Tiszaugaron Papszász Józsefnél, Berentén Szepessyéknél, Nógrádban Benkó Jánosnál, valamint Terenyén Gyürki (Györky ?) Pálnál. Ez utóbbira Szemere a következőképpen emlékezik:

"Legelső nótáját Lavotta Nagyszombatban a conviktusban komponálta 'Rhetorica' nevezet alatt. Ez az, amit tavaly (1811-ben) Terenyén, Nógrád vármegyében jó notárius Tekintetes Györky Pál úr házában tulajdon szájából hallottam, amikor kompozíciói összességgel már 98 számig voltak feljegyezve."

Lavotta János egészsége egyre inkább megsínyli ezt a vándorló életmódot. "Servus humillimus", vagyis alázatos szolgájaként tisztelte a hegyaljai bort, melyből kedvére kóstolhatott tállyai tartózkodásai alatt. Életének utolsó éveiben is próbálkozik: hegedű és zongora leckéket ad

gyermekeknek, akikhez nem sok türelme van; kottásboltot nyit Debrecenben, hogy a maga és mások szerzeményeit árusítsa. De hát az efféle üzlet nem sok hasznot hozott. Pedig műveit országsszerte játsszák és nem csak a híres kortársak, a tanítvány Csermák és Bihari. 1816-ban Kazinczy Ferenc Nagyszebenben figyelt fel az ismerős dallamokra. Az Erdélyi Levelekben írja:

"Barna muzsikások gyönyörködtették füleinket a mi Lavottánk darabjaival, melyek szívet ragadnak, s a hajdani kor kedves darabjával, mely szívet nem kevésbé ragad, ahol talál, bár nem oly tanult".

Talán nem véletlen, hogy súlyos betegen éppen orvos barátját, Eöry Fülep Sámuelt látogatja meg Tállyán, kinek házában többször is szívesen vendégeskedett. Az orvos maga is agglegény, régi jó barát, riadtan tapasztalta, hogy vendége mennyire tönkrement...

1820. augusztus 11-én halt meg Lavotta János Tállyán. A halál okául az orvos "cyrhosis"-t és ebből következő "vízkór"-t állapított meg. Tizenegy évig jeltelen sírban feküdt. 1831-ben egy szatmárnémeti műkedvelő társaság – nemes urak és mesteremberek együttese – díszes, magas gránit emlékművet állított neki. A következő írások olvashatók a mai napig is a síremlék négy oldalán:

Az északi oldalon:

"Nemes Lavotta János híres magyar hegedűművész és nemzeti nóták szerzője porai felett. A hangművészi Mesterségnek megtiszteltetésére."

A nyugati oldalon:

"Ki meghalt 1820. esztendőben Boldogasszony hava 11. napján, életének 56. esztendejében. Itt nyugszik a maga idejének Orpheusa."

A keleti oldalon:

"A magyar muzsika kedvelői által emeltetett Szatmárból 1831. esztendőben."

A déli oldalon egyik művének, a "Mezei álom"-nak ütemei láthatók hangjegyekben.

De hadd szóljak arról a Tállya központjában máig is látható emlékoszlopról is, amelyet 1922-ben közadakozásból emeltek. Mint feliratait tanúsítják: Lavotta János, "a magyar Orpheus"; Zempléni Imrey Árpád, "a Turáni dalok költője; Benáth Béla, a "hegyaljai szőlők újjáteremtője" emlékére állították tisztelők és barátaik: Vikár Béla etnográfus, Markó Miklós hírlapíró, Vasszari László szobrász, dr. Asztalos Kálmán, Kovácsy Ferenc.

A tályai sír

Az imént vázolt életút kapcsán joggal kérdezhetné a hallgató: milyen példaképünk lehet a "hajszolt garabonciás életet élő, homokba fúló tehetségű" Lavotta János, s mit jelenthet nekünk, zempléni muzsikusoknak? A magyar verbunkos zene korai időszakában, amikor a magyarság kezdi jellegzetességeit tudatosan ápolni, felismerni irodalmában, s nyomban utána zenéjében is a maga legsajátosabb megnyilatkozását, egyetemes ügyét, Lavotta János zeneszerzőként, neves hegedűsként, színházi zenészként hozzájárult ahhoz, hogy a verbunkos muzsika – Szabolcsi Bence szavaival – "segített magyarrá lenni, segített magyarnak maradni, segített Európában helytállni."

Domokos Mária:

LAVOTTA, A ZENESZERZŐ

Ha Lavottáról mint zeneszerzőről akarunk szólni, műveit kell legelőbb számba venni: hány művet írt, milyen műfajban, mi az, ami fennmaradt kompozíciói közül, és hitelesség szempontjából hogyan értékelhetjük a rendelkezésünkre álló forrásokat.

Ismeretes, hogy Lavotta (1764–1820) nyugtalan, kóbor életet élt. Bejárta az országot Pozsonytól Bécsen át Kolozsvárig, de megállapodott lakhelye nem volt. Karmesterként működött rövid ideig Pesten (1792–93) és Kolozsvárott (1802–4), közben talán Miskolcon és Debrecenben is, élete java részét azonban Északkelet-Magyarország nemesi kúriáin töltötte, vendégeskedve muzsikált, zenét tanított. Életmódját Kölcsey hasonlatosnak látta a Csokonaiéhoz:¹⁾

„Csokonainak 'táplálást nyújtó' hivatala nem volt, s éltének nagyobb részét másoknál (de nem úgy, mint Pope a maga lord barátjánál, sőt inkább gyakran, mint az ismeretes virtuóz, Lavotta) töltögette...”

Zenei kézirataira Lavotta gondosan ügyelt. Szerzeményeit letisztázta, regisztrálta, s a kéziratokat igyekezett egységben megőrizni. Az élete eseményei után érdeklődő Szemere Pálnak, majd pedig az életrajzát részletesen lejegyző Bernát Mihálynak elmondta, hogy művei számozását 1786-ban kezdte el, 1811-ben a 98. számmal, 1818 áprilisában pedig a 120. opusznál tartott. Ezen felül azonban akadnak számozatlan és elkallódott művei is.²⁾

„... jóllehet szorgalmasan megtartotta légyen is máig napig kezeinél említett 120 numerusu darabjait: mindazonáltal némelyeket elfelejtván ezeken fejjül magánál párba megtartani vagy numerusra venni: szerteszét szállonganak még máig is a Haza belső és külső vidékjeinek szegletjeibe.”

Nincs okunk kételkedni e számok és adatok valódiságában, mert a Szemere és Bernát Mihály által jelzett időpontok és opusz számok, valamint

a fennmaradt kéziratokon található adatok megfelelnek egymásnak, kiegészítik egymást. Lavottának tehát legkevesebb 120 művével számolhatunk. Műveken itt természetesen nem szimfóniákat, szonátákat vagy operákat kell érteni, hanem az esetek többségében táncokat, illetve táncsorozatokat.

Mi az, ami ezekből napjainkig fennmaradt?

A kérdés megválaszolását egy kéziratban lévő tematikus katalógus teszi lehetővé, melyet a hetvenes években készített Pál Katalin a Zenetudományi Intézet megbízásából.³⁾ Pál Katalin módszeres kutatással feldolgozott minden elérhető Lavotta művet, tematikus katalógusa 185 tételből áll. A művek mennyiségére vonatkozó két különböző számadat: 120 opusz és 185 mű, nem azonos nagyságrendű. Egy opusz szám akár 6, 12, 17 darabot is jelenthet, a műjegyzékben viszont a sorozatok minden tagja külön számon szerepel.

Alábbi áttekintésünk a források fajtáival, az egyes forráscsoportok értékelésével, a források hitelességének kérdésével, valamint műfaji és datálási kérdésekkel foglalkozik.

A Lavotta-hagyaték kéziratos forrásai⁴⁾

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött Lavotta kéziratok egy tömbben kerültek annak idején a Nemzeti Zenede birtokába. A kéziratok mindegyikén szerepel a következő szöveg: „A nemzeti Zenede részére megvették 1872. aug. 31-én Bernát Gáspár úrtól a zenedei igazgató-választmány néhány tagjai.” Túlnyomó részük szerzői kézirat, néhányuk idegen kéz írása.

OPUS SZÁMMAL ELLÁTOTT SZERZŐI KÉZIRATOK:

- op. 16. Verbunkos nóta Nr 1 (hiányos sorozat)
- op. 22. Duetto Hung. 1-6.
- op. 31. Verbunk (töredék, csak a 2. hegedű szólama)⁵⁾
- Nr. 32. 3 Polonoise
- Nr. 33. Tedeschi 1-6.
- Nr. 36. Verbunk noták 1-6. (a 2. hegedű szólama nagyrészt hiányzik)
- Nr. 47. Contradanze 1-3. (csak a basszus szólam maradt fenn)
- Nr. 49. Duetto 1-14.
- Nr. 58. 3 Polonoises de Berente
- Nr. 62. Polonoise Nr 2. (hiányos sorozat; hiányzik a basszus szólam)
- op. 65. Teutsche 1-6. 1797. jan. 1. Miskolc
- op. 66. Nota Insurrectionalis 1797.
- op. 69. Verbunk 1-6. (az első hegedű szólama hiányzik)
- op. 72. Teutsche 1-12. Szöllőske
- op. 73. Polonoise 1-6. Berente

- op. 74. Menuetti 1-6.
 op. 75. Teutsche 1-6. 1799. Miskolc
 op. 88. Hongroise (csak az első hegedű szólama maradt fenn)

SZERZŐI KÉZIRATOK OPUSZ SZÁM NÉLKÜL:

- Ländler 1-10. (a basszus szólam hiányzik)
 Duetto 1-17,
 Hongroise, Zrinyi Miklós nótája⁶⁾ (az első hegedű szólama hiányzik)
 Válogatott magyar nóták 1-18. (autográf?)⁷⁾

IDEGEN KÉZ ÍRÁSA:

- Magyar Aquadro Nr 2.
 Magyar Aquardo Nr 6.
 Az Égi Háború op. 120. 1818, Tiszafüred.

Egyéb kéziratos források

Ide azokat a korabeli, vagy a Lavotta halálát követő években keletkezett vegyes tartalmú kéziratos gyűjteményeket sorolhatjuk, melyek többek között Lavotta műveket is tartalmazznak.⁸⁾

- 1800, 1808 – Lisznyay Julianna gyűjtemény.⁹⁾ (Benne 11 Lavotta mű)
 1828 – Sárváry Ferenc gyűjtemény.¹⁰⁾ (Benne Lavottától 3 magyar tánc és egy Allemande sorozat 1-6)

Nyomtatásban megjelent művek

- 1810 Bécs "Ungarische Werbungstänze... von Lavotta und Csermák"
 Nr 2. Marche
 Nr 3. Ungarische Melodie
 1814 Bécs "Verbunkos Noták... von Herrn Lavotta" 1-6.
 Gelinek abbé átírt zongorára.
 1823 Bécs "Magyar Nóták... Veszprém Vármegyéből" I. 2.sz.
 1824 Bécs ua. IV. 28.sz.
 1826 Bécs "Pannónia..." II. 2.sz.
 1829 Bécs "Flóra..." I. 2.sz.
 1829 Bécs "Flóra..." II. 3.sz.
 1843 Pest "Szigetvár ostroma"
 Kirch János átírt zongorára.
 1843 Pest "Honi emlék-fűzér" 1-3.sz.
 Kirch János átírt zongorára.
 1857 Bécs "Vágy Pannónia felé"
 Fáy István átírt négy kézre, zongorára¹¹⁾.
 1857 Pest "Nota Insurrectionalis" részlet
 Bernát Gáspár könyvének függelékében¹²⁾.

Az egyes forráscsoportokat áttekintve a következőket állapíthatjuk meg. Mindössze 18 olyan Lavotta mű van, mely szerzői kézirat formájában maradt fenn és opusz számával is azonosítani tudjuk. Ezek is részben hiányos sorozatok, csonka szölamanyagok, töredékek. Három vagy négy további szerzői kézirat van, ebből egynek dallamszölama hiányzik. Mintegy 20-25 Lavotta mű megismerését eredményezheti a többi kézirat majdani feldolgozása. A két Magyar Aquadro (a cím jelentését nem tudjuk) a Lavotta hagyatékhöz tartozik, és hiteles másolatnak látszik. A vegyes tartalmú gyűjtemények esetében már számolnunk kell azzal, hogy e kompozíciók, életmódjukat tekintve félúton állnak a műzene és népzene között; nemcsak kéziratban, hanem hangzó formában, "szájhagyomány" útján is terjedtek. Aprólékos feldolgozó, összehasonlító munkára van tehát szükség, hogy megálapíthassuk, e gyűjtemények milyen színvonalúak, s a bennük található művek mennyire forrás értékűek.

A korai, Lavotta életében megjelent bécsi kiadványok nyolc darabjából mindössze egy van olyan, amit más forrásból nem ismerünk, az 1810-es 3.száma. Ugyanitt a 2.sz. (Csermák neve alatt szerepel tévesen) nem más, mint az op. 66. Nota insurrectionalis indulója. Gelinek abbé 1814-es kiadványának az op. 36. Verbunk nóták a forrása.

Feltűnően kevés Lavotta mű került az 1820-as évek nagy verbunkos kiadványaiba. A "Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből..." 15 füzete 135 verbunkos dallamot tett közzé, s ebből csupán kettő Lavottáé. Az I. füzet 2.sz. Lassú Magyarjának nincs korábbi kézírata, tehát egyelőre ez a forrás, a IV. füzet 28.sz. a Homoródi nóta, ezt több forrásból ismerjük. (A Homoródi nótáról az alábbiakban még lesz szó.) Mátray Gábor kiadványaiba (Pannónia, Flóra, Hunnia) is csak három Lavotta darab került, ezekből a Pannónia II. 2.sz. forrásértékű, a másik kettőnek viszont a két Magyar Aquadro lehet a forrása.

Külön elbírálás alá esnek Kirch János kiadványai. Ő ugyanis annál az Eördögh Alajosnál működött házi zenetanítóként, akire Lavotta zenei kézíratait hagyta, és Eördögh megbízásából ő rendezte sajtó alá Lavotta válogatott műveit. A tervezett kiadásról pontosan tájékoztat Kirch előfizetési felhívása, melyet egészében közlünk, mert fontos adatokat tartalmaz. Ez a Honművész 1835. IX. 24-i 77.számában jelent meg.¹³⁾

„Előfizetési jelentés Izsipfalvai Lavotta János hátrahagyott s Fortepianora alkalmazott munkájára. Alólírt, Lavotta János hátrahagyott kézíratainak birtokában lévén, bizton hiszi, hogy azok kiadása által a hazai hangászat minden barátjai kívánsá-

gának megfelelőend. Lavotta egyike volt a magyar nemzeti hangszat atyjainak, s az ő hangszerzeményei (compositiója) mindaddig élni fognak a nemzet emlékezetében, míg csak a Magyar előtt őseinek dalai s tánczai becsesek és drágák lesznek. Hátrahagyott munkái a legválogatottabb, legkellemesb és leghatékonyabb hangszerzeményekből állanak, s alólírt, a munkának kelleltinél nagyobbra nevedtét gátolni akarván, kénytelen volt a sok jó közül a legjobbat választani. Ez három – összesen 16 ívre terjedő – füzetben fog megjelenni, és pedig a következő tartalommal: 1-ső füzet. A magyar nemesség fölkelése (Insurrectio) Egy karakteristikai nemzeti rajzolat. 2-dik füzet. Hat kedvelt magyar melódia triókkal. 3-dik füzet. a) A szigethi veszedelem. b) Anicska szerelemdala. c) Lavotta halála. A vállalat költségeinek fődözhete végett, alólírt az előfizetés útját választja. Mihelyt erre előfizetők megkívántató számmal találkoznak, a kiadás azonnal munkába fog vétetni..." Kirch József.

Úgy látszik, az előfizetők nem "találkoztak a megkívántató számmal", mert a válogatás nyolc év múlva jelent meg, nem három füzetben, hanem kettőben, s e kettő tartalmi beosztása is eltér a tervezettől, kevesebb annál. Az egyik füzet a Szigetvár ostroma, a másik pedig a Honi emlékfűzér három igen szép lassú verbunkossal. A három verbunkosból az elsőnek, a Homoródi nótának van szerzői kézírata. Ha ezt összehasonlítjuk a Kirch által publikált alakkal, azt látjuk, hogy Kirch híven tartotta magát az eredetihez, még annak hangneméhez is. Ez megnöveli a többi, általa kiadott mű forrásértékét. Eddig sem a Szigetvár ostromának, sem a másik két verbunkosnak nem került elő más forrása.

A felhívásból tudomást szerzünk további két műről is (Anicska szerelemdala, Lavotta halála), melyeket besorolhatunk a cím szerint ismert, de elveszett vagy lappangó Lavotta művek közé. (Ilyen még pl. az 1815-ös keletű op. 119. "A vadászat" című fantázia, melynek címét és tartalmi leírását Bernát Gáspár Lavotta életéről írott könyvében közli, de kottája nem maradt fenn, és a Vay Sarolta által említett Louise menuett.)¹⁴⁾

Másként áll a helyzet Fáy István "Vágy Pannónia felé" című négykezes zongoraátíratával. Korábbi forrást eddig nem ismertünk. Fáy megadja a szerző nevét egy évszámmal (Lavotta di anno 1803), és a tételek címét: Vágy Pannónia felé, Indulás Pannóniába. Fáyról tudjuk, hogy gyűjtötte a régi magyar zenei kéziratokat, ezért jogos a feltételezés, hogy valamilyen kéziratoss forrás, esetleg az eredeti Lavotta kézirat alapján dolgozott. A forráskutatás szálai ez esetben – érdekes fordulat – Liszt Ferenchez vezetnek. Papp Géza legutóbb egy tanulmányában kiderítette Liszt egy verbunkosokat, csárdásokat tartalmazó kéziratának valószínű

forrásait.¹⁵⁾ Liszt, miután Fáy István kéziratgyűjteményének egy részét megvásárolta, abból tizenhármat darabot, köztük Lavotta fenti művét is, mintegy anyaggyűjtésként magának lemásolta, kijegyezte. Fáy és Liszt igen nagy valószínűséggel ugyanazt a forrást használták, s Fáyé némi-kép eltér a Liszt leírásától. Itt a nem kompozíciós célból készült Liszt verziót és nem az átiratot tekinthetjük forrás értékűnek.

Lavotta-művek előkerülésével még jócskán számolhatunk itthoni, felvidéki és erdélyi kéziratárakban. Tudomásunk van például a trencsényi jezsuita-piarista gimnázium zenei gyűjteményében egy *Nocturno hungarica* című Lavotta műről,¹⁶⁾ a pozsonyi levéltárban őrzött Révay gyűjteményben pedig a *Nota Insurrectionalis*-nak egy csonka kvártett letétjéről.¹⁷⁾

Ha a fennmaradt kéziratokat a táncok szempontjából vizsgáljuk, meglepődve konstatáljuk, hogy Lavotta nemcsak magyar táncokat komponált, hanem tetemes mennyiségű német, lengyel táncot, menüettet, kontratáncot, ländler-t. Sőt, a források szerint több idegen táncot írt, mint magyart. Ezt egyfelől természetesnek kell tartanunk: a felsorolt táncok a nemzetközi táncrepertoár részei, és a nemesi bálokon, mulatságokon nálunk is az európai divattáncokat járták, a táncmesterek ezeket tanították. A korabeli társasági életben nem a német, lengyel, francia tánc jelenléte a meglepő, hanem a magyar tánc egyenrangú megjelenése. Másfelől viszont félrevezető, ha a hagyatékot, a mai töredékes mivoltában mérvadónak tekintjük. Ugyanis ha a fennmaradt kéziratok állapotát nézzük, akkor feltűnik, hogy az európai táncok kéziratái viszonylag épen megmaradtak, míg a magyar táncok szerzői kéziratának csaknem mindegyike csonka, hiányos vagy töredék. Ennek oka csak az lehet, hogy a magyar táncokat többet használták, sőt valószínűleg széthordták a hagyatékból. Ezért rendkívül szerencsésnek tarthatjuk, hogy a Válogatott magyar nóták 18 darabból álló sorozata, Lavotta verbunkosainak ez idő szerint legteljesebb és –terjedelmesebb forrása fennmaradt. Feltételezésünk szerint a szerző reprezentatív válogatásnak szánta korábban írt verbunkosaiból, ezért nem látta el opusz számmal. Részben vagy egészben szerepelnek benne az op. 16., op. 31. és op. 36. darabjai. Ha ez a feltételezés igaz, akkor úgy tekinthetjük ezt a kéziratot, mint olyant, amelyben az eltűnt, elveszett Lavotta verbunkosoknak legalább egy része, a szerző által kiválogatva, fennmaradt. A sorozat záró darabja a híres Homrodi nóta (a kéziratban Homrodi felirattal), Lavotta legnépszerűbb műve (lásd az illusztrációt!). Különböző letétekben összesen tiznegy múlt

HONNAN EMLÉK-LEVELEK

néhai Lavotta Janosnak

Valogatott eredeti Lenc-művei.

Zongorára

szerveztette és

Tekintetes

FAY ANDRAS

urnak

"hon egyik lelkies fiának tisztelte jelöl ajándék"

KIRCH JÁNOS

Wagner, Ferenc tulajdona

PESTEN.

ára 30 k. pp

2 db forint

*Homorodi Nóta.**Lassún.*

M. 1.

The musical score is written for piano and consists of four systems. The first system begins with a treble clef, a key signature of two flats (B-flat major), and a 4/4 time signature. It features a melody in the right hand and a harmonic accompaniment in the left hand. A 'cresc.' marking is present in the first system. The second system continues the melody and accompaniment. The third system is marked 'Figura.' and includes a 'p' marking. The fourth system concludes the piece. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings.

századi forrásban fordul elő, s még nemzetközi hírnévre is szert tett – igaz, Lavotta neve nélkül – Sarasate Cigánydalok című műve révén. Erdemes lesz a Homoródi nóta különböző alakjait egybevetni, mert jelentős variálódás mutatkozik már a korai változatokban is.

Tudunk-e valamit arról, hogy a kompozíciók milyen céllal, milyen rendeltetéssel készültek? A táncok készülhettek bálokra, mulatságokra. Talán erre utal az op. 65. német táncok 1797. január 1-jei, újévi napi keltezése, vagy az op. 72. német tánc sorozat, melyet Almásy Ignác úrnak ajánlott Lavotta a szüret alkalmából Szőlőskén. De a házi zenetanítás is táncnótákra épült, főképp kezdő fokon. Az op. 74. menüettek tanítványainak, a Soós uraknak ajánlja a szerző. A tíz könnyű lándlert, mindegyikük C-dúrban, talán kezdő növendékeinek szánta. Szintén pedagógiai célúnak látszik, de szolgálhatott házi muzsikálás anyagaként is a hangszeres duók három sorozata. A két hegedűre írt op. 22. és op. 49., valamint a kürtduók nem táncok, hanem változatos karakterű, ütemnemű, tempójú, előadási jelzésekkel gazdagon ellátott darabok. Az op. 49. két füzet 14 számból áll, és szinte láthatóan halad az egyszerűtől a bonyolultabb, a könnyűtől a nehezebb felé.

Külön csoportot alkotnak Lavotta úgynevezett programzenei művei, melyeket ő fantáziáknak nevezett. Háromnak ismerjük tartalmi leírását Bernát Gáspár Lavotta könyvének függelékéből, kettőnek pedig zenéjét is: az op. 66. *Nota insurrectionalis*-nak és az op. 120. Az Égi Háborúnak. Mindkettő zongoraátíratban maradt fenn.

Az Insurrekciós nóta alkalmi szerzemény. 1797-ben I. Ferenc császár a napoleoni seregek fenyegető előnyomulására fegyverbe hívta a magyar nemesi fölkelést. A hadbavonulásra akkor ugyan nem került sor, de az insurrekciónak számos emléke maradt ránk, mert alkalmi művek írására, kiadására adott lehetőséget. Csokonainak két művét nyomtatta ki Komárom megye ez alkalomból,¹⁸⁾ Kossovits József indulót szerzett "Nemes Sáros Vármegye Törvényes vitézeit Hartzra indító Musika" címmel,¹⁹⁾ és tudomásunk van egy "A magyarok hűsége és nemzeti lelke" című alkalmi színdarabról is.²⁰⁾ Lavotta művének szövegét és a zenemű 10., 11. számú részét közölte Bernát Gáspár idézett könyvében.²¹⁾ A "Nota..." mintául szolgálhatott Csermák Antalnak, aki az 1809. évi insurrekció alkalmából programatikus vonósnégyest írt „Az intézett veszedelem vagy a haza szeretete” címmel.

Programszerű címet visel a Szigetvár ostroma öt tétele is: Tanácskozás, ostromzaj, Végbúcsú, Ima, Harcztérre rohanás. Erről a műről azonban kétségtelenül kiderült, hogy színpadi kísérőzenének készült, és 1794-ben elő is adták. Gupcsó Ágnes, a debreceni színjátszásról írott egyik tanulmányában²²⁾ idézi a Bétsi Magyar Merkuriusból a következőket:

1794. IV. 18. „Pestről 5-dik Áprilisban. Tegnap jádzott a Nemzeti Jádszó-Társaság Pesten a Zrínyi Miklós, vagyis a Szigeth Várának veszedelme nevű vitézi szomorú játékot 3 felvonásbann. Nagy díszére volt a darabnak Lavota Ur által a régi időkhöz szabott igaz magyar izlésű ujonnan szerzett, vért pezsdítő Magyar muzsika.”

Megjegyezzük, hogy a Zrínyi Miklós című vitézi játékot 1793 augusztusában játszották először, tehát Lavotta kísérőzenéje akkor is készülhetett. A darabot 1793-ban háromszor, 94-ben kétszer és 96-ban egyszer adták.²³⁾

Elképzelhető, hogy a Vágy Pannónia felé című szerzemény, melyet Fáy 1803-ból valónak jelzett, szintén színpadra készült. Egyes jelzések szerint ugyanis Lavotta ebben az időben a debreceni színháznál működött.²⁴⁾

Végezetül próbáljuk megvonni a Lavotta életmű időhatárait, bármilyen csekély is a művek datálására vonatkozó adatok száma. Összesítve a megbízható adatokat, utalásokat:

- 1786: op. 1. (Szemere Pál, Bernát Mihály, utalás)
- 1794: Pest, Szigetvár ostroma (Bétsi Magyar merkurius)
- 1797: op. 65. Teutsche, Miskolc (autográf címében)
- 1799: op. 75. Teutsche, Miskolc (autográf címében)
- 1803?: Vágy Pannónia felé (Fáy, utalás)
- 1811: op. 98. (Szemere Pál, utalás)
- 1815: op. 119. A vadászat, Igar (Bernát Gáspár, utalás)
- 1818: op. 120. Az Égi Háború, Tiszafüred (kézirat címében)

Tehát a Lavotta-kompozíciók időrendi megoszlása mai ismereteink szerint:

- 1786–97: 65 mű. Ebből tizet ismerünk többé-kevésbé + a Szigetvár ostromát átiratban.
- 1797–99: op. 65. – op. 75. A Miskolcon töltött idő tíz művéből hetet ismerünk. A hagyaték ebből az időszakból viszonylag teljes.
- 1799–1811: op. 75. – op. 98. A 23 műből mindössze egy maradt meg, az is töredék + Vágy Pannónia felé (?).
- 1811–15: op. 98. – op. 119. Egyetlen mű sem maradt fenn.

SZIGETVÁR OSTROMA

eredeti magyar ábránd

a nép között forgott százados zene - töredékekből alkotta

LAVOTA.

Özvegy báró

FORRAY ANDRÁSNÉ

szül. gróf BRUNZVÍK JULIÁNAK

Ő cs. k. Főlsége csillagkeresztes és palotahölgyeink,
s ő cs. k. Fensége Maria Dorothea a Főhercegnéudorasszony
Főudvarmesternőjének Ö. Nagyméltóságának

mely tisztelettel ajánlja

KURC HÁNDOS

a N. Károlyi nemz. iskolában zenetanító.

1860 k.

Fejérf. 11

Wagner József tulajdona Pesten.

A. Miskolczi károsultak jáma.

- 1815: op. 119. Csak címét tudjuk.
 1815-18: egy művet sem komponált.
 1818: op. 120. Egy mű. Zongoraátíratban fennmaradt.
 1818-20. egy művet sem komponált.

J e g y z e t e k

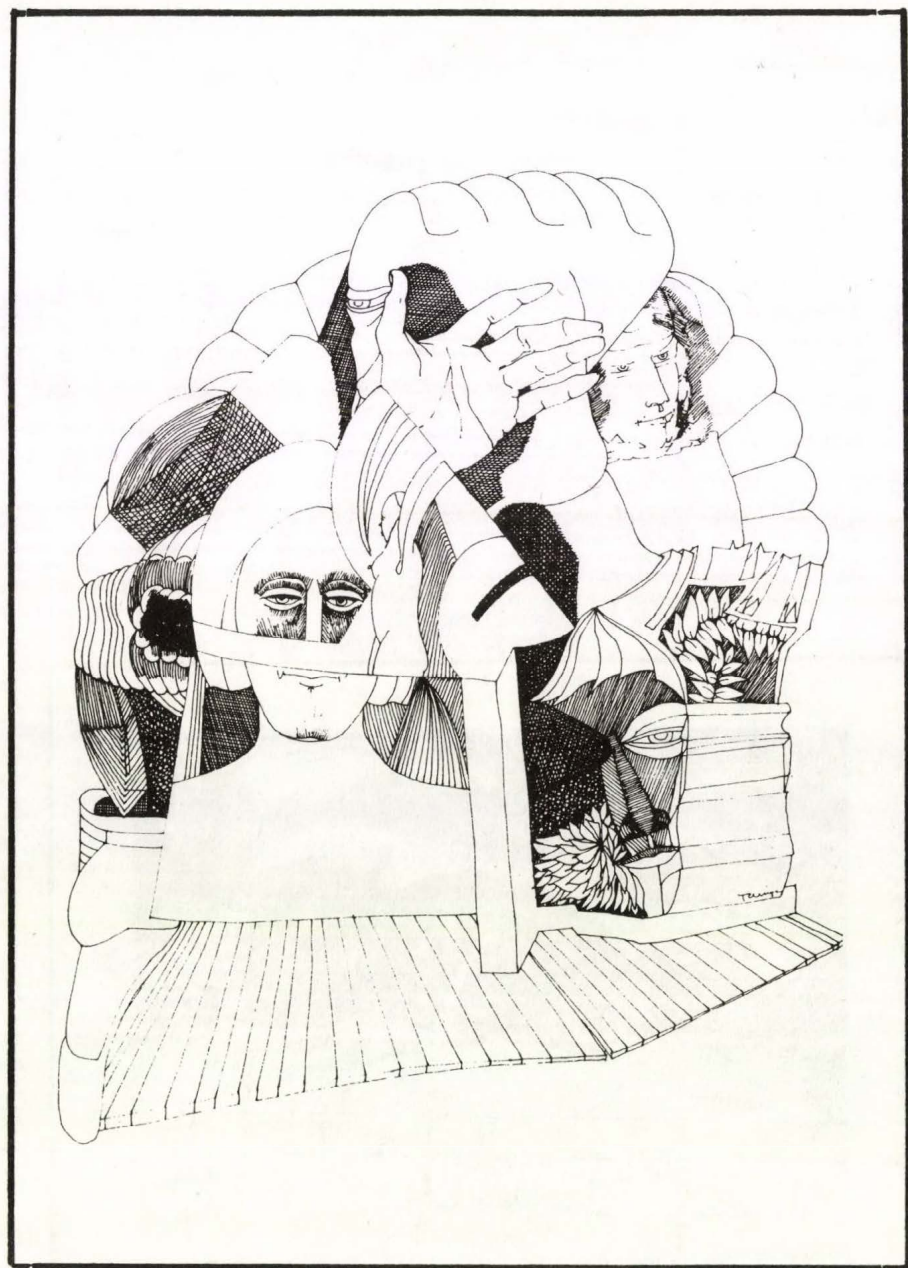
- 1) KÖLCSEY: Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések. Tudományos Gyűjtemény 1817. III. 118. A Magyar Hírmondó sorozat 1985-ben megjelent válogatásából idézzük. Bp. II. 20.o.
- 2) Szemere Pál adatát lásd ERDÉLYI János: Lavotta élete. = Regélő Pesti Divatlap 1842.; Bernát Mihály adata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött kéziratos Lavotta életrajzból származik. Mindkettőt LEGÁNY Dezső: A magyar zene krónikája (Bp. 1962) című dokumentumkötetéből idézzük, 166., 174.o.
- 3) PÁL Katalin: Lavotta János. Kézirat az MTA Zenetudományi Intézetében.
- 4) A Lavotta hagyaték kéziratainak felsorolását lásd: LAVOTTA Rezső: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke VI. (Bp., 1940), 109-113.o.
- 5) Az op. 31. mellett más, nem azonosított töredékes anyagok is vannak. Az op. 31., noha csak a 2. hegedű szólama maradt meg, azonosítható a Válogatott magyar nóták 1.számú darabjával.
- 6) Ez a töredék mindenütt op. 1. jelzéssel szerepel. Ez valószínűleg tévedés. A kéziratban lévő Verbunk után Nr 1., majd a Zrínyi Miklós nótája cím után Nr 2. jelölés áll. Később javította át valaki a Nr 1-et "1-ső munkája"-ra. Ez a Nr 1. Hongroise egyébként – Pál Katalin megállapítása szerint – azonosítható a Válogatott magyar nóták 8.számú darabjával.
- 7) A kéziratra, valószínűleg a megvételkor, ráírták, hogy Lavotta kézírása. Összehasonlítva a többi autográfval nem vagyok meggyőződve, hogy valóban az.
- 8) A teljesség igénye nélkül, csak a jelentősebb, több Lavotta művet tartalmazó gyűjteményeket említjük.
- 9) Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára Ms mus 2160. A teljes gyűjtemény kiadása sajtó alatt.
- 10) Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Könyvtára Ms mus 359.
- 11) FÁY István: Régi magyar zene gyöngyei I. Bécs, 1857.
- 12) BERNÁT Gáspár: Lavotta élete. Pest, 1857.
- 13) MONA Ilona: Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774-1867. = Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez II. MTA Zenetudományi Intézet, Bp. 1989. 379.o.

- 14) VAY Sarolta: Régi magyar társasélet. Bp. 1900. A magyar Hírmondó sorozat 1986-ban megjelent válogatásából idézzük. 63.o.
- 15) PAPP Géza: Unbekannte "Verbunkos"-Transkriptionen von Ferenc Liszt. = Studia Musicologia, 1987. (29.) 181-218.o.
- 16) A Trencsényi Levéltárban a jezsuita-piarista zenegyűjtemény 536. és 557.számú.
- 17) A Pozsonyi Levéltárban a Révay gyűjtemény H-85.tétele. Csak a második hegedű és a basszus szólama maradt fenn.
- 18) A nemes magyarságnak felülésére c. hősi hangvétellű, buzdító költeményt, valamint A becsület s szerelem c. tréfás, párbeszédes jelenetet.
- 19) PAPP Géza: A verbunkos kéziratos emlékei I. = Magyar Zene, 1983. 254.o.
- 20) TALPASSY Tibor: A magyar színjátszás hőskora. Bp. 1983. 72-73.o.
- 21) Ugyanezeket a részeket adta közre SZABOLCSI-BÓNIS: Magyar táncok Haydn korából c. gyűjteményben. Bp. 1959.
- 22) GUPCSÓ Ágnes: Zenés színjátszás Debrecenben (1798-1799). = Zenetudományi Dolgozatok, 1980. 271-272.o.
- 23) LUGOSI Döme: Az első magyar játszószíni társaság játékkrendje 1790-1801. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1934/2. 179.o.
- 24) MARKÓ Miklós: Izsépfalvi és Kevelházi Lavotta János halálának 100. évfordulójára. 1920. 28.o.

Z. Szabó László:

SZÉCHENYI ÉS A KORABELI MAGYAR IRODALOM

Széchenyi első megszólalásától kezdve – miközben főként politikai, közgazdasági vagy közjóléti kérdések izgatták, és egyúttal cselekvésre is késztették – fontosnak tartotta az olyan értékekkel való rendszeres foglalkozást, melyek magát az embert alakítják, lelki gazdagságát növelik.

A Döblingi hagyatékban írta: "...mennyekbe ragadó költészet nélkül igen is agyagos, poros és sáros volna az emberi nem és mi magyarok büszke önérzessel mondhatjuk, magas lelkiületű, isteni szikrátul túláradozó hazafiak és lantosok híjával soha nem voltunk és most sem vagyunk – Berzsenyi, Kisfaludyak, Vörösmarty, Horváth Endre, Kölcsei, Petőfi, Bajza és számtalan... már feldicsőült hazafi emlegetésénél vajjon ki azon szerencsétlen, szánakozásra méltó magyar, kinek vére ne lüktetne sebebben..."

Ez a vallomása az értékrend tekintetében éppen annyira fontos, mint romantikus elfogultsága szempontjából. Egyúttal elkötelezett vallomás a magyar költészet legjelentősebb alkotói mellett. A reformkort közvetlenül megelőző idő és az azt követő nagy évtizedek legjobbait sorakoztatja föl egymás mellett. Az impozáns névsor elsősorban Széchenyit minősíti. Visszamenőleg igazolja azt a nyilatkozat-tengetet, melyekben az anyanyelvhez és irodalomhoz való mindenkori vonzalmát kifejezte.

Ennek a névsornak csak az elejéről és végéről hiányzik egy-egy név: Kazinczy és Aranyé. E dolgot az ennek okát igyekszik felderíteni; azt ugyanis, hogy feledékenységről vagy tudatos elhagyásról van-e szó. Hiszen Kazinczyval személyesen ismerték egymást; ott ültek, ki tudja hány-szor, a Magyar Tudós Társaság tanácskozásain. Aranyt sem hagyhatta figyelmen kívül, még ha költői pályájának első sikeréről a forradalmat megelőző hónapok idején a politika mélyvizeire evező Széchenyi figyelmét a mindennapok csatározásai is elvonták.

Előzmények

Németh László, aki sokat foglalkozott Széchenyi világával, 1941-ben írott tanulmányában megállapította, hogy "Széchenyi egyike volt a legnagyobb irodalomértőknek... A magyarság is az irodalmával kapott bele a képzeletébe. Ez nyitotta ki szemét, hogy nem minden olyan rossz, mint útjaink és földhitelünk." Németh László figyelmeztetése kapcsán szükségessé válik megvizsgálni a "legnagyobb magyar" viszonyát magához az iro-

dalomhoz és azon belül a magyar irodalomhoz. Széchenyi István művei, a Lovakról címűtől a torzóban maradt Nagy magyar szatíráig állandóan és folytonosan igazolják a nyelv, valamint az irodalom meghatározó voltát életében: mindennapjaiban és egész eszmerendszerében. Az Európát kóborló ifjú mágnás lelkét azok az írók rezdítik meg elsődlegesen, akik – romantikus túlzással – az induló új század talaját vesztett ifjúságának lelkiületét és lázadását fejezték ki. Ez egyszerre lehetett wertheri túlérzékenység vagy byroni satanizmus. E tekintetben nagyon fontos és meggyőző Széchenyinek egy 1827-ből származó, önelemző feljegyzése. Ebben saját sorát, belső világának változásait számbavevő ember nyilatkozik meg úgy, hogy valamikori álmait is elárulja:

"Mióta belátással bírok, gyanítottam, hogy egy férfinak ható, teremtlénynek kell lennem. Sirattam országom nyomorát, fiatal voltam, szórakoztam. Végre bele villámlott lelkembe itt is, ott is, hogy talán meg lehet menteni még (ti. önmagam). Megpróbáltam a magot elhinteni. Most világosan látok, azon dolgoztam, hogy egy holttestet fölébreszteszek. Nem tudom elviselni, hogy a rothadó test része legyek. Meg akarok halni. Werther magyarul. Oly nemes, mint Manfréd, Faust. Regényes elbeszélés? (mellette a szereplők: Crescentia, a férje, ő Wesselényi, Esterházy Mihály) vagy tragédia."

A feljegyzés elsősorban az önmagával elégedetlen Széchenyi alakját villantja elénk; azét az emberét, aki egyszerre szemléli színéről és viszájáról a világ dolgait. Kiderül ebből a vallomásból, hogy ő a "be-nem-telni-tudás" hajszolt vadja, aki egy pillanatig sem tud megnyugodni; a másokat is magával ragadó cselekvés irányába űzi minden újabb gondolat. Másodsorban: nem csupán a tétlenséget képtelen elviselni, de benne lüktet és tüzel az alkotni akaró ember vulkányszerű természete. A "szeretném magam megmutatni" romantikus vágya dolgozik benne.

A lélek világának megmutatásán túl jelen van e vallomásban valóságosan is az önkifejezés vágya, az írói megnyilatkozás sürgető izgalma, a korát önmagában megélt ember kinyilatkoztató hajlandósága, aki egyszerre szeretne Werther és Manfréd és Faust lenni.

Van végül e feljegyzésnek még egy árulkodó vonása; egyéniségének romantikus jellemzői: a romantikus embereszemély alapvonásainak kifejeződése, a felfokozott életigény, a képzeletgazdagság, az ihletettség, a túláradó érzelem- és gondolatvilág, a magát hangsúlyossá tevő személyiség. Ez párosul végül a felfokozott küldetéstudattal. Mint mindent, ezt is romantikus módon növeszti fel: "Érzem, hogy a szellemek világával állok összeköttetésben. Az ördög-e? vagy az én génuszom? Nem tudom. Ha a második,

úgy a magyarból nemzet lesz."

Ahogy törekvéseit az egész nemzetre vonatkoztatva megfogalmazza, abban a teljesség-igény jelenik meg. Így az aktív cselekvés mellett a szellemi világgal való állandó kapcsolat is.

Ifjúkorától kezdődően napi igénye volt az irodalommal való naponkénti találkozás. Ám az ő irodalmi ismeretei és élményei a kor átlagos műveltségű emberétől eltérően nem a klasszikusokhoz kapcsolódtak, hanem korához. Igazán a kortárs irodalom legjobbjaihoz vonzódott. Byron, Alfieri, Goethe, Schiller, Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Mme Stäel alkotásaiba mélyedt el. E felsorolás azt bizonyítja, hogy az időszerűnek és modernnek számító romantikus irodalom volt az ő igazi példaképe, sőt, szellemiségének a meghatározója. Mindez nem azt jelenti, hogy kortársain kívül nem ismert másokat. A klasszikusok, Homérosz, Vergilius, Ariosto, Dante, Shakespeare, Racine, Tasso éppúgy és épp olyan gyakran emlegetett nevek, mint a kortársak. De gondolkodását, ízlését és értéket felismerő képességét elsődlegesen a kortárs szerzők határozták meg. Ebben a tekintetben is igaznak bizonyultak Kossuth róla mondott és emberi érzékenységet meghatározó mondatai. Eszerint Széchenyi "ujjait a kornak ütőerére tevő, és megértette lüktetéseit... százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek."

Legerőteljesebben Byron gyakorolt rá hatást. A világot járó ifjú mágnást a Childe Harold-i ember- és világmegvetés, a gunyoros és érzelmes világszemlélet befolyásolta s tartotta hatása alatt. A mindent megvetés állapotából végül is a manfrédi satanizmus állapotáig jutott. A bűnöktől szenvedő és azokat vállaló ember egyszerre volt jelen Széchenyi magatartásában. Már az a puszta tény, hogy hazánkban Széchenyi ismerte fel elsőnek Byron nagyságát, és a világszellemek legnagyobbjai közé sorolta, figyelemre méltó. Minden, ami Byron világában a romantika szélsőségeihez tartozott, Széchenyiben is megtestesült. Rajongásán a hozzá való hasonlítás ellen sem tiltakozott. Naplóbeli bejegyzései közt a kezdetektől fogva állandóan felbukkan Byron neve. Ha idéz tőle, elsősorban a Manfréd-ből citál gyakran. 1818-tól viszont már legfőbb példa- és eszményként emlegeti. Ez idő tájt jegyzi föl, hogy "az emberek némi hasonlóságot találnak köztem és Lord Byron között. – Ah, minő csapás! Lord Byron szépségével, szellemével és gonoszságával tűnik ki. De mivel én sem szép, sem költő nem vagyok, csak egy ponton hasonlíthatok hozzá!"

Az újat mindenáron hajszoló és cselekedni mindenképpen akaró ifjú Széchenyi előtt valóban példakép lehetett a minden társadalmi gátlástól mentes és az ember abszolút szabadságát élni akaró Byron. Széchenyinek a Byrontól nyert s tanult romantikus hajlamairól írta Gyulai Pál: "Volt lelkesülésében valami szent és szentségtelen, az elragadtatás és a gúny bizonyos vegyülete, mely különösképp, de mindenkire hatott, egész a velők oszlásáig... a lelkesülés és gyűlölet rajongása üdvözlé a látnokot, a reformátort, az izgatót..."

Kazinczy és Széchenyi

A világirodalomból nyert élmények és inspirációk, valamint azoknak éppen a kor leküldetését kifejező üzenetei bizonyára nagyban segítették őt abban, hogy a magyar irodalommal ismerkedve elsősorban a kortársi irodalom felé forduljon. Biztos, hogy épp legfogékonyabb korában, ifjúsága idején érinthette meg mindaz, ami a 19. századelő magyar irodalmára, irodalmi harcaira volt jellemző. Ha ez nem következett volna el, nem volna érthető az anyanyelv gondjaival való folyamatos foglalkozása. Ha nem érzékeli a nyelvi harcok éveken át tartó feszültségeit, gyakori kíméletlenségét, akkor szellemi munkásságának nem vált volna egyik központi témájává a nyelv gondjain való töprengés.

Széchenyi így kapcsolódott – akarva-akaratlanul – Kazinczyhoz. Kémény Zsigmond 1851-ben Széchenyiről írván így igazolja mindezt:

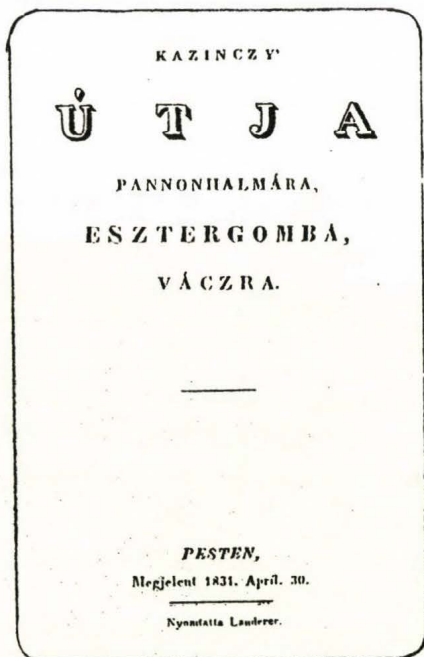
"...ha úttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem 'volt', de 'lesz', kik lemondva az élvezet örömiről, az eszmék örömeit keresték és teremtetek irodalmat közönség nélkül, harcoltak a neologizmusért majdnem csak magok által kölcsönösen olvastatva... Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítóknak előkészítői. Ők termékenyítették meg, őt tették a változásra hajlékonyá, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet. A győzedelmeskedő neologizmus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak."

Azután határozottan megállapítja:

"Széchenyi elődje Kazinczy volt."

Kettejük viszonyát részletes tanulmány is tárgyalja. Tudjuk azt is, hogy kapcsolatuk csak az 1828–31-es esztendőkből vált közvetlenebbé. Jobbra ekkor is csak Kazinczy emlegette Széchenyit, és nem viszont. Ennek az is oka lehetett, hogy kettejük között ritkábban adódott személyes találkozási mód.

De kettejük különös kapcsolatának magyarázatát másutt és másban kell keresnünk. Talán az utolsó Kazinczy-mű, az Útja Pannonthalmára, Esztergomba, Vácra című útleírás egyik megjegyzése adhat némi eligazítást. Kazinczy Pannonthalmára indul az Első Ferenc gőzhajóval. A fedélzeten váratlanul összeverődött társasággal beszélgetnek. A társaság egyik része "magasztalá Gróf Széchenyit és a Hitelt", míg a másik csoport Dessewffy Taglalátát. Kazinczy bevallja, hogy hallgatott, nem foglalt állást e vitában, "mert azok közt, kiket lelkem szeret, csudál, áld, Bíró lenni, nagy szükség nélkül, nem akarok." Még hozzáteszi azt is, hogy "tudnám én szeretni, csudálni, áldani egyikét és másikat, bár világos tévedésben, bár világos vétekekben látnám." A széphalmi 'mesternek ez a megjegyzése korántsem Széchenyire, sokkal inkább Kazinczy magatartására utal. Azután sok minden meghúzódik mögötte. Az, hogy nem sikerült pénzzel is járó tisztséghez jutnia az Akadémián, holott ez sokat változtathatott volna akkori rossz anyagi helyzetén. Meg ekkorra már belefáradt Kazinczy a hadakozásba, és tartós kiegyezésekre törekedett. Aztán Dessewffy valaha küzdő társa is volt. Így a Széchenyi-Dessewffy vitában inkább hallgatott.

Széchenyiért persze lelkesedett. Ezt néhány nyilatkozata meg utolsó, befejezetlen episztolája, a Gróf Széchenyi Istvánhoz című igazolta. E töredéknek minősített költeményében a megszólítás 1831 tavaszán – ekkor kezdett a vers megírásához, amit azt egy Toldyhoz írott levelében megemlíti – a Lovakrúl és a Hitel szerzőjét üdvözlí:

Szerelme s büszke dísze nemzetünknek!
Nagy már atyáid fényökben, saját
Kebled szent érzetében még nagyobb!

Széchenyit köszönti. Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra című utleírásával ellentétben itt ad méltó elégtételt néki Desseffy ellenében. Egyúttal azonosítani akarja a Széchenyi vezette küzdelmet az általa vezetett nyelvújítási küzdelmekkel; ezzel mintegy jelezve azt, hogy ő – Kazinczy – a nyelvért vívott harcaiban Széchenyinek készítette az utat. Van ebben a Kazinczy idézte sorsban azonosság és különbség egyszerre. Ami az azonosságot illeti, az a küzdelem s annak végső eredménye:

S a versengőket nem békére vontam,
Hanem hevesb és még makacsb vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kivívánk
A szép tusát...

Am azt is nyíltan hangoztatja – különösen megszorult, majdnem plebejusi nyomorában –, hogy ha egy célért, de más úton küzdöttek is, nem ugyan az a sors jutott mindőjüknek:

Te nyugalomban mégy a fényes úton,
Hová nagy lelked lángja gyúlva tól
.....
Mi védhet engemet, homály fiát,
Ha védelmemre nem kelek magamnak?

És természetesen következik a 72 éves, megcsalatott, sárral vert széphalmi mestertől a túlárado panasza:

És ültetnének téged is számárra,
És tiltatnánek el csak téged is,
Mint engemet készültek: oh bizonynal
Mondom neked, elhagyna nyugodalmad.

Amikor az episztola íródott, a Világ már nyomdában volt, sőt, 1831 júliusában meg is jelent. Széchenyi ebben a könyvében külön fejezetben szólt a nyelvről, és szenvedélyesen az anyanyelv megújításának szükségességéről. Terjedelmes vallomásaiban a neológianak az igazságát bizonygatta, egyúttal pedig Kazinczy harcának értelmét hirdette. Mint írta:

„...a nemzet növése s haladása által a nyelv is nő s halad... kifejtetése s tágulhatása egy mágusi viszonyhatást rejt magában, melly megint a nemzetet emeli s dicsőíti. S ha van a nemzeteknél egy bizonyos aggság vagy halál jele, az semmi egyéb, mintha nyelvök holt, vagy többé nem haladhat...”

Később másutt:

„...nem győzőm hallani a panaszokat a mai magyar nyelv érthetetlen-sége miatt – a mindig réginél maradékat arra bátorkodom figyelmeztetni, hogy nem azért nem értik a mai magyar nyelvet, mert az haladott, hanem mert ők álltak meg, s ahelyett, hogy ők ültek volna az előreható hatalmas időre, ez fekszik rajtuk.”

A Világ nyelvről szóló fejezete egészében Kazinczynak és táborának szolgáltató igazságot. Ezt még megtette azzal, hogy a szóalkotásban is Kazinczy mellé állt; félszáznál több új szót alkotott.

Széchenyi Kazinczyt név szerint ritkán emlegette, neve Naplójában s egyéb írásaiban ritkán fordul elő. De számon tartotta. Kölcsey Széchenyihez intézett egyik levele árulkodik arról, hogy a széphalmi öreg életműve és példája fontos volt számára. Az 1833. május 23-án kelt levélben azt közli Széchenyivel, hogy a Kazinczyról mondott emlékbeszéde nem az Akadémia kiadásában, hanem félreértésből a Muzarionban jelenik meg. Széchenyi emiatt közli vele felháborodását. Feltehető, hogy mindezt nem az akadémiai presztízs miatt tette.

Intermezzo

A reformkor szellemiségét és irodalmi formálódását meghatározó költők fontosak voltak Széchenyi életében, hiszen a ~~kor~~ ízlését és követelményeit egyaránt kifejezték. A Kazinczyék kiküzdötte új nyelv mindazideig az irodalom nyelve volt; az élet, a politika, a gazdaság és a társadalmi érintkezés nyelvén Széchenyi és az ő közéletre gyakorolt hatása tette. A magyar költők a vele való kapcsolatuk következtében lettek eszméinek megszólaltatóivá. Berzsenyi Dániel vagy Kisfaludy Károly egyaránt eszméinek voltak közvetítői. Kisfaludy Károly iránti rokonszenve a legékebb bizonyíték arra, hogy a reformkori küzdőtéren Széchenyi a gyakorlatiasságot tekintette elsődlegesnek. Kisfaludy Károlyban elsődlegesen nem a művészt becsülte, hanem kulturális reformjainak megvalósítóját s harcoss hívét. Nem véletlen, hogy a Jelenkor és a Társalgó szerkesztőjéül őt szemelte ki, csak Kisfaludy hirtelen jött halála akadályozta meg terve megvalósításában. Berzsenyiről Naplójában ezt írta:

„Mennél többet olvasom Berzseni költeményeit, szívemet annál nagyobb fájdalom tölti el, hogy oly kevesen olvasnak magyarul...”

Később pedig:

BERZSENYI DÁNIEL

(Blaschke János metszete
J.Schorn festménye nyomán)

„És Berzsényi sem ír többé... Egy ilyen tehetség! Mert megkeresedett – Senki sem ismeri el érdemeit.”

A reformkor kezdetén Széchenyi tetteiről magasztaló versek jelentek meg. Pálóczi Horváth Ádám már 1817-ben verssel köszöntötte, majd Dessewffy József "A szép példa" című ódájában az Akadémia alapítóját üdvözölte. Később Édes Gergely, Terhes Sámuel, Péczei József, Baksay Dániel, majd Czuczor Gergely és mások magasztalták versekkel.

A reformkor legjelesebb alkotói – Kölcsey, Vörösmarty, Bajza – már inkább a példája nyomán támadt teendő megfogalmazását tartották fontosabbnak, eszméinek hirdetését tekintették elsődlegesnek. A magyar tespedtséget eloszlatni kívánó Hitel megjelenése után a nemzetféltő pesszimizmus helyett más feladat szolgálatát igyekeztek teljesíteni. Jól látta mindezt Gyulai Pál:

"A költők éppen olyan megdöbbenve tekintettek Széchenyire, mint maga a nemzet..., de ők voltak az elsők, akik befogadták a reményt és a hitet."

Kölcsey a Zrínyi dalában – 1830 júliusában – kiábrándultan mondott ítéletet koráról, amikor a múlt dicső tetteit összevetette a jelen tehetlenségével és lesüllyedt erkölcsével:

Vándor állj meg! Korcs volt anyja vére,
 Más faj állott a kihúnyt helyére,
 Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
 A dicső nép, mely tanult izzadni,
 S izzadás közt hősi bért aratni,
 Névben él csak, többé nincs jelen.

A Hitel (1830) és a Világ (1831) hatására költőink közül elsőnek Kölcsey fogalmazta meg Huszt című epigrammájában szuggesztív erővel és látomásos képbe foglaltan a Széchenyi-jelszót:

Bús düledékeiden Husztnak romvára, megállék;
 Csend vala, felleget alól szállt fel az éjjeli hold.
 Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
 Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
 És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
 Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
 Messze jövődövel komolyan vess öszve jelenkort;
 Hass, alkoss, ~~gyap~~apíts: s a haza fényre derül!

Az 1831. december 29-én készült epigramma a Kölcsey-életmű és a reformkori költészet egyik meghatározóan fontos verse. Benne testesül meg – szinte kitapinthatóan – az a hatás, amit Széchenyi gyakorolt kora irodalmára. Hiszen a nemzetféltő pesszimizmust felváltja a versben a Széchenyi követelte tett fontossága s a jövőbe tekintés igénye. Ahogy Széchenyi írta a Világban: "A tett az első, a szó a második; az ember, a hazafi elül áll s csak azután jó az író." A múlton való merengés helyett itt a cselekvésre serkentő buzdítás a fontos.

Kölcsey Husztja sok irányba ható és sugárzó mű. Itt és most be kell érünk annyival, hogy ez az epigramma a költő önmagával folytatott vitája, ahol a múlt dicsőségén merengő Kölcsey a reformeszméket magáévá tevő politikussal vitázik; így a költő kettős önarcképe is egyúttal. Ugyanakkor a Széchenyi eszmék felvállalása és propagálása is. A Széchenyi követelte tett programként és nemzeti parancsként hangzik fel a vers végén. És ennek a sürgető tettnek eredményeként válhat valóra mindaz, ami után az ember óhajtozik: "A haza fényre derül" reformpolitikusi nagy álma, a boldog haza képe, a kor leghőbb óhaja. Ezzel a Hitelben s a Világban megmutatott új és boldog jövő szolgálatát vállalja a költő.

Hogy mennyire azonosult a Széchenyi-eszmékkel Kölcsey, azt sok minden igazolja. Elsődlegesen költészete. Versenyemlékek címmel hét epigrammát írt; Szemeréhez küldött levele tanúsítja ezt. Ebben közli, hogy "Gróf Andrássy a lóverseny poharakra írt verseket" kért tőle. Nyilvánvaló, hogy ezen epigrammák gondolati világa a Széchenyi-eszmék körében

mozog. Ezt a gondolatot sugalmazza az Emléklapra epigramma tétele is: "A haza minden előtt."

Van még egy elgondolkodtató a Széchenyi követelte eszmék és az azokat megszólaltató költői teljesítmények között. Ez a műnem megválasztása: az epigramma. A benne megfogalmazott maximaszerű és életbölcseességeket sugalló mondanivaló pontosan megfelel a Széchenyi-program pontjainak, tételeinek népszerűsítésére. Ezt veszi észre Babits, aki Széchenyiről szóló esszéjében figyelmeztet, hogy az írás Széchenyi számára mindig csak eszköz volt, "programplakát vagy gyónócédula".

Vörösmarty az 1830-as évektől vállalta a Széchenyi-eszmék hirdetését. A kortársak közül ő volt az, aki fennen hirdette, hogy "inkább Széchenyihez kell mennünk tanulni, mint Horváth Istvánhoz, inkább Prométheuszra van szükségünk, mint Epimétheuszra". Az előre gondoskodó Prométheusz emlegetése a meggondolatlan Epimétheusszal szemben egyértelművé teszi a Széchenyi-gondolat egyre nagyobb körben történő elterjedését. Ezt szolgálja azután áttételesen Vörösmarty ódáiban, olykor kortársait ostromozó verseiben, Az élő szoborban, A magyartalan hölgyhöz címűben, a Liszt Ferenchez, a Jóslat, a Gondolatok a könyvtárban című verseiben, és mindenek előtt a Szózatban. Épp a Szózatról nyilatkozott sokszor úgy Széchenyi, hogy az "valóban fenséges költemény". Kölcsey Ferenc mellett a Széchenyihez közel álló Vörösmarty vállalja a társadalmi tett Széchenyi kívánta hirdetését, azt az eszmevilágot, amit a Magyarország címere című epigrammájában így összegez:

Szép vagy ó hon, bérc, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja szegi;
Am természetből mindez lelketlen ajándék:
Naggyá csak fiaid szent akaratja tehet.

A Széchenyi emlegette költők között különös hely illeti meg Petőfit. Ők ketten feltehetően nem jutottak soha egymás közelébe. És ha a forradalom idején mindketten – Széchenyi naplójában, Petőfi különféle feljegyzéseiben – emlegetik is egymást, az inkább ellenséges megnyilatkozásnak tekinthető, mint dicséretnek vagy elismerésnek. Széchenyi "Petőfi et Comp."-ként jelöli naplójában a költő forradalmi tetteit; Petőfi pedig nyolc minisztertársával egy óriási akasztófára szánja Széchenyit, amint ezt Aranyrak írt 1848. augusztus 16-i levelében bevallja.

Inkább Széchenyi az, aki különféle forrásokból hall hírt a költőről. Az egyik ilyen pillanat a forradalmi napokra jellemző. A mágnástáblán

megriadt főrendi társait Széchenyi Petőfi versével, a Dicsőséges nagy-
rak kezdetűvel köszönti. A hatás elképesztő és frenetikus: egyúttal jellemzően széchenyis, bizonyos byronias, satanisztikus jegyekkel kevert. Még ráadásul az is elképzelhető, hogy amint kimondta a vers fenyegető sorait, maga is elszörnyedhetett, hiszen az arisztokratákra váró vég Petőfi szerint néki ugyanúgy dukált.

A következő Petőfire utaló feljegyzés és emlékezés az 1851.március 14-i Tasner Antalhoz írott levelében olvasható. A dátum is félelmetes, hiszen a forradalomra utal. Az elnyomatás idején Döblingből írta ezt a tán legkeserűbb, önmagát vádló levelét. Arról szól ebben, hogy ő az oka mindennek, ő csak rombolt, ahelyett, hogy épített volna. Miatta vannak oda sokan. És amikor e gondolathoz ér, említi a rég halott költőt, a látnokot, Petőfit, "aki az én fiam, akinek anyját, mint annyi más asszonyt, éhen hagytam halni, és aki a Felhőkben az én arcképetet festette meg... Olvassa Petőfi Felhőkjét. Ön meg fogja érteni" – figyelmezteti Tasnert.

A titkárnak szóló biztatás nyilván a Felhők ciklusának egészére vonatkozhatott. Ezekben a versekben mintha önmagát látta volna, lelkiileg megtépett állapotát. Petőfi e ciklusa rezonanciákat váltott ki belőle; a ciklusra történő kétszeri hivatkozás azt jelzi, hogy a Petőfi-versek közül épp azokat olvasgatta, melyek önállapotára s hazája helyzetére vonatkozhattak vagy vonatkoztathatók lehettek. E versek azonban Döblingben kapták meg igazi értelmüket:

Fejemben éj van, éjek éjjele,
S ez éj kísértetekkel van tele;
Agyamban egymást szülik a gondolatok,
S egymást tépik szét, mint vadállatok.
Lázzal verő szívemnek vére forr,
Mint boszorkány üstjében a bűvös víz.
Gyúlt képzeletem mint meteor
Fut át a világon és magával visz.
Laktársam a kétségbeesés,
Szomszédom a megőrülés.

A ciklus e darabja azonnal magyarázatát adja a versre való hivatkozásnak is. Sorsa és helyzete azonos hazája sorsával, s tragédiája a költőével, aki ráadásul "néki a fia".

A levél még tartalmaz figyelmeztető tanácsokat Tasner számára:

"...und der Szózat und der Élfő szobor von Vörösmarty. O, ich begreife den Schmerz in den jeder wirkliche Ungar gesunken sein muss."

A "szegény, a gazfi" Széchenyi István – ez ugyanis a levél aláírása – a lelki szenvedés legválságosabb időszakában az irodalomhoz, a magyar költészethez menekül. Talán ott is nyer pillanatnyi vigaszt, enyhületet.

Epilógus – avagy Arany János Kazinczyról Széchenyi kapcsán

Arany Jánost Széchenyi halálakor többen több felől arra kérték, hogy a nemzet döbbenetét ő szólaltassa meg. Arra mindenki emlékezett, hogy az ötvenes évek elejének gyászát, összes kínját, tépelődő önmarcangolását legátétlebben Arany örököltette meg. Így az is bizonyos volt, hogy Széchenyi tetteinek, történelmi és szellemi nagyságának méltatására csak Arany-típusú egyéniség és tehetség képes.

Az "első döbbenetben" ért felkérésre 1860. április 23-án így válaszolt Arany Csengerynek:

„De édes barátom, ha engemet egy Széchenyi halála föl nem képes gerjesztetni arra, hogy szót adjak a nagy nemzeti fájdalomnak, akkor semmi felszólítás, semmi aranyos jutalom nem fogja azt eszközölni. Gondolod, nem sírtam-e titkon, belül vérző szívvel, vérkönnyeket, a múlt évi Kazinczy-jubileumok alatt, hogy midőn fő-fa visszhangozta nagy nevét, csupán nekem kelle maradnom? Ez nem restség, tunyaság, egykedvűség volt: a legemésztőbb fájdalmat éltem át.”

Meglepően érdekes ez a levél. Arany érzésvilágának titkaiba enged betekinteni. Az alkotáslélektan különös pillanata tudható meg belőle:

az ugyanis, hogy a jelen még el nem végzett megbízatását egy már soha nem teljesíthető "mulasztással" magyarázza. Így kapcsolja össze Kazinczyt és Széchenyit. Kazinczy nagy nevét "visszhangozta" mindenki a születés századik évfordulóján. Ő akkor hallgatott, és most is hallgat, amikor a másik "nagyot" kellene méltatnia. Azért hallgatott, mert nem volt képes méltón szólni.

Toldy Ferencnek alig egy hónappal később, 1860. május 26-án ugyanebben a témában ír:

"Most Kazinczy és Kegyed társaságában élek, — 30 év előtt. Mily tanulmányos olvasmány! De egyszersmind a tragikum annak sorsában, ki az idők fejlemének mestere akart lenni akkor is, mikor többé nem lehetett. Széchenyié sokkal megrázóbb: de mégis van párhuzam a két nagynak sorsa között."

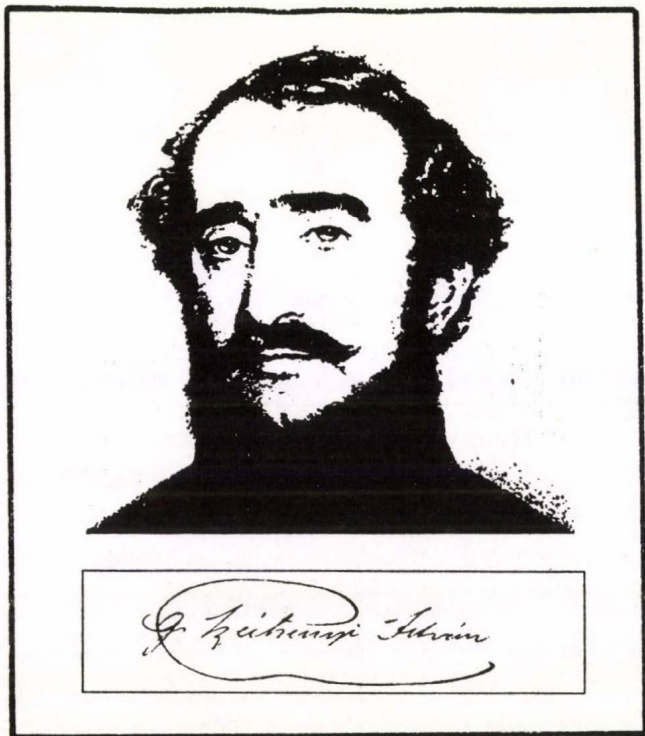
Arany mintha most törlesztené régi adósságát: Kazinczy szellemének adózik és ismét Széchenyire gondol. Vagy fordítva is igaz? Hisz ismét emlegeti Kazinczy és Széchenyi összetartozandóságát.

Végül még egy észrevétel, ami azután beépül a Széchenyi-ódába:

Arany tudja, hogy az 1859-es Kazinczy ünnepségek a nemzeti összetartozás elmélyítését segítették. Most Széchenyi halálának tragikus döbbenetét lehet felhasználni s nemzeti egymásrautaltság felismertetésére. A Széchenyi-óda a legnagyobb magyar tetteinek magasztalása mellett így válik általánosabb érvényű igazságokat és lelkesítő tanulságokat kifejező nagy verssé. Hogy csak egyetlen egy varsszakát, az utolsó előtti idézzük:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Őhajt, remél, hisz és imádkozik.

Benne a Széchenyihez méltó nagy egyéniségek "eszmévé" finomult példáját mutatja fel. Általános érvényű igazságát és erkölcsi példáját másokra is vonatkoztatja. Kazinczyra mindenképpen. De tán önmagára is.

Felhasznált irodalom:

- BABITS Mihály. A legnagyobb magyar. (In: Mai magyarok régi magyarokról.)
Bp. 1936.
- BARTA JÁNOS: Arany János Széchenyi-ódája. (In: A pálya végén.)
Bp. 1987.
- BEÓTHY Zsolt: Széchenyi és a magyar költészet. Bp. 1893.
- FEKETE Sándor: Petőfi és Széchenyi. = Kortárs, 1969.
- HORVÁTH Károly: Széchenyi és a magyar romantika. = ItK. 1961/1.
- NÉMETH László: Széchenyi. (In: Az én katedrám.) Bp. 1969.
- SZIGETHY Gábor: Széchenyi és Kazinczy. = It. 1981.
- SZÉCHENYI István: Hitel. Pest, 1830.
- SZÉCHENYI István: Világ. Pest, 1831.
- SZÉCHENYI István: Hunnia. Pest, 1860.
- SZÉCHENYI István: Döblingi irodalmi hagyatéka. 3.köt. Bp. 1925.
- SZÉCHENYI István: Napló. Bp. 1978.
-

Baranyai Katalin:

EGY IRODALMI DIÁKLAP 1920-BÓL

CS.SZABÓ LÁSZLÓ ZSENGÉIBŐL

Az irodalmi köztudat 1930-tól számítja Cs.Szabó László irodalmi pályáját, amikor a Soproni séták című írásával bejegyezte a nevét a Nyugat rendszeresen publikáló szerzői közé. A baráti kör, a nemzedéke nyomában járó fiatalabbak és a jó szemű kritikusok számon tartották már a Széphalom-beli 1927-28-as novellákat is, de jó ideig szerepel még a neve közgazdasági körökben: recenziókat írt, Éber Antal mellett titkári beosztásban a szakirodalom közvetítője, referense volt. F.D.Roosevelt című tanulmányát 1936-37-ben jelentette meg, és még 1940-ben is szívesen ajánlkozott Illyés Gyulához külpolitikai publicistának egy tervezett és meghiusult Pesti Hírlapba. Csak a legközelebbi és régi diákkori barátok tudnak róla, hogy Cs.Szabó László legelső novella-s és esszé-zsengéi az érzékeny kamaszkorból, még 1920-ból valók, és a szerencsés véletlen folytán ma is megismerhetők.

A budapesti Lónyay Gimnázium hatodik "bés" élcsapata, a sokat emlegetett "négyesfogat": PAPP Géza, FARKAS Ferenc, SAMU János és SZABÓ László 1920-ban irodalmi-művészeti folyóiratot alapított. A ritkaságnak számító diáklap teljes évfolyamát az 1938 óta Itáliában élő egykori szerkesztő, Papp Géza fogorvos őrizte meg, és 1990-ben baráti kérésre ő juttatta vissza Magyarországra. A Lap, ahogyan emlegették, kihívás volt a "kivénhedt" Nyugat ellen, ezért kapta a K E L E T címet, és természetesen a nagy óriás lábnyomaiban haladt. Elsősorban szépírói, kritikai munkákat közölt: sok benne a fordítás, erős oldala a zene, tükrözve a munkatársak érdeklődését. Kiadója felnőtt: báró SCHEINDL M. Ágoston, aki feltehetően diákkorú fia miatt vállalkozott e szerepre; valójában önállóan szerkesztett és tudatosan formált diáklaphoz adta a nevét.

A megjelenés akadálya és nehézsége a sokszorosítás technikai adottságaiból fakadt; ez magyarázza, hogy – kézi másolással – csak egy tanév tartamára bírták megjelentetni. Így ír erről a beköszöntő cikkben a szerkesztő, Papp Géza:

„Egy mindenki által régen óhajtott terv valósult meg lapunk megjelenésével. Hányszor merült fel az az eszme, hogy kell lenni egy lapnak, ahová mindenki kiönthesse tehetségét és tudását. Ahányszor azonban felmerült, ugyanannyiszor megbukott még megjelenése előtt. Nem a szellemi, hanem a fizikai előállításnál merültek fel áthághatatlan akadályok. Tovább azonban már nem várhattunk. Megkísértve a lehetetlent is, egy olyan terjedelmű lapot teremtettünk elő a semmiből, amelyet még magunk se mertünk remélni. Most hogy készen van, átnyújtjuk olvasóinknak, olvassák olyan lelkesedéssel, amilyenel azt mi megírtuk.”

Az ajánlásból érezhető kissé patetikus hevület elegendő erőt adott a számonként gondosan feltüntetett munkatársi csapatnak ahhoz, hogy jó érzékkel szerkesztett, sajátos arculatú újságot bocsássonak ki egy tanéven át, összesen 18 számban.

Az évfolyam teljes anyagát tekintve elég átfogó képet kapunk a 15 év körüli kamaszfiúk legfőbb érdeklődési irányairól. Versek, mesék, novellák, tanulmányok, értekezések és kritikai írások, ismeretterjesztő cikkek, zenekritikák, életrajzi összefoglalók és – természetesen – fordítások szerepelnek a pontos tartalomjegyzékben műfaji megjelöléssel, a besorolásnál szigorúan mindig az eredeti szerzőjét tekintve. Témáiban önképzőköri szóródást tapasztalhatunk; a sok önkifejezés szándékából született vers és elbeszélés valószínűleg alig haladta meg a korban jellemző ízlést és színvonalat. Gyakran felbukkan még egy-egy mese vagy mesefordítás, jelezve, hogy éppen a gyermekiségtől igyekszik megszabadulni az irodalmi vajadásban ez az eminens gárda. Andersen, Lamb és a klasszikus állatmesék hatása külön is kimutatható pl. Cs.Szabóra, akinek a neve ekkor még – ritka kivétellel – minden betűjel nélkül szerepel.

Ami túlmutat a hagyományos szárnypróbálgatások körén, az a szélesebb kitekintés és a tudatos, felvilágosító közvetítés igénye: irodalmi, zenei, földrajzi és filozófiai tárgyban. Érdemes megfigyelni, hogy Cs.Szabó valamennyi területen elég jártas, eleve ő volt a lap házi szerzője kiemelkedően sok írásával. Versen és zenei tárgyú cikken kívül mindent írt, fordításban még a kötött lírai formákkal (pl. szonett) is megpróbálkozott, bár elég szerény eredménnyel. Részvétele lényegesen megemelte a tanulmány-értekezés műfaj színvonalát, és ez számunkra igazoló erővel mutatjam, milyen érettség, talán koraérettség jellemezte még a gyerek-

író, amikor kötött témában tudományos jellegű cikkeket írt.

Mivel a lírai gyűjtemény legfeljebb kortörténeti érdekességgel bírhatna, sokkal többet mond a "munkatársak" irodalmi ízléséről a lefordított versek szerzőinek megválasztása. A Goethe, Schiller, Heine, Lessing, Lenau, Mörike, Keats és Byron névsor egyfajta iskolás, klasszicista és németes, illetve romantikus hatásról árulkodik. Emlékezésből tudjuk, milyen derék némettanára volt a Lónyaynak az "öreg Varga", őt Cs. Szabó valódi nevén és szeretettel emlegeti egy kései novellájában. De mivel franciául és olaszul mind csak az egyetemi évek alatt tanulnak meg, egyelőre ez a tájékozódási irány csak felsejlik. A legújabb felfedezések közül E.A. Poe és O. Wilde kap teret, utóbbinak egész tematikus számot szentelnek, amelyben Cs. Szabó jól követhető tanulmánnyal szerepel. Az erősen romantikus ízlésű diákszerzők közül kiválik FARKAS Ferenc, a későbbi-mai zeneszerző, aki Beethoven életrajzán kívül Dohnányi-ról szóló zenekritikákat és Kodály pentaton-elméletével foglalkozó ismertetés mellett kiállítás-kritikát írt a KÉVE-csoportról, zenét szerzett, és hol szecessziós, hol realista stílusban illusztrálta a lap néhány számát. A Beethoven-téma jelentőségét a korban divatos Wagner rajongással szemben értékelhetjük igazán, de akkor inkább a Zeneakadémia Dohnányi-sorozata irányította rá a figyelmet. Farkas Ferenc éppolyan kamaszgyávasággal bírálja a neves zongorista fellépéseit, játékát, mint Szabó László, amikor Szabó Dezsőn próbálja ki tejfogainak erejét.

A tematikus számok közül az Eötvös József halálának 50. évfordulójára emlékezőt érdemes külön megnézni. A reformkor iránt elfogadott tiszteletet Cs. Szabó életrajza a kiegyezés korára is kiterjesztette, és ezzel előrevetítette a nemzedék készségét a közelmúlttal való megbékélésre. A sorozatok között szereplő földrajzi-ismeretterjesztő cikkek Dél-Amerika felfedezéséről a kíváncsi és kalandokra vágyó fiú fordítói és tudós-alapos munkamódszerét tanúsítják; egy tudományos munkának bejegyzett "Filozófiai tanulmány" (három fejezetben) Cs. Szabó világnézetének vallásos alapjait hirdeti. Amennyire egyenetlen a novellatermés hét darabjának színvonala, annyira figyelemre méltó az említett tanulmányok közül az O. Wilde-ről és az Eötvös-ről írt életrajz és a filozófiai tanulmánykísérlet.

Egészében érvényes a KELET című lapra, hogy a forrongó, alakulásban lévő kamaszlélek egyenletesebb irodalmi színvonalat bírt tartani a racionálisabb, illetve az ismeretterjesztés határán álló írásokban. Ön-

magával és a rá hagyott ízlésvilággal sokkal nehezebb megbirkóznia, mert amikor "szócsőnek" használja az irodalmi alakokat egy kamasz, szavai különösen hamisan csengenek. A hasonló korú Szerb Antalhoz hasonlítva, vagy a késői önvallomás alapján ebben az életkorban Cs. Szabó még nem volt falánk olvasó. De ha megtetszett neki valami, azonnal újraolvasta, órákig böngészett egy-egy könyvet, amiből egy kukkot sem értett, vagy napokig elüldögélt már kisgyermekként albumok társaságában. Legelső könyvtárára holtig emlékezett:

"Benne volt De Amicis: A szív, Jókai: Csataképek és Szabadság hó alatt, Verne: Két évi vakáció és Grandt kapitány gyermekei, Donászy Ferenc: Az aztekok kincse, Gaál Mózes: Magyar hősök és királyok, Benedek Elek: Nagy magyarok élete, a Szigeti veszedelem... egy könyv II. Rákóczi Ferencről, Gulliver és Robinson és Gustav Schwab görög regéi s egy díszes könyv a trójai háborúról... John Flaxman... rajzaival. De Amicis regényét tartottam a legszebbnek, olyant soha többé nem írnak, de mélyre, észrevétlenül a trójai rege számított..."

Cs. Szabó kamasznovellái, a mesék, a történelem és a magyar félműlt jókais világából nyerték a legerősebb impulzusokat. A bábu, "A cukorhuszár" és a "Naív mese" közvetlenül kapcsolódik Andersen, De Amicis, Byron és Jókai írói hatásához, és mélyen gyökerezik a korabeli közízlésben. "A cukorhuszár" szó szerint értett vértől csöpögő szentimentalizmusa, a "Naív mese" végzetes sorsú tavi tündére azt a két szélső irányt képviselik a novella műfajban, amelyeket ugyanezen diáklap oldalain feltűnően elutasít Szabó László Eötvösről írt tanulmányában:

"... mindjárt hazatérte után nagy merészen nekivág a politikai pályának... De valami gátolja: a byroni világfájdalom. Egy érzés, mely napjainkig kétségbeejtő erővel ragadja hatalmába a fiatal embereket. Hát még abban a korban, amiben az érzelgős szentimentalizmus a még érzékenyebb fiatalemberek előtt síró-görcsösnek állította be a friss színes világot."

Novellazsengéinek közös jellemzője, hogy a gyerekzsoba és valami örökkévaló-elvont természet színterein játszódnak a történetek, és feltűnően gyakran szerepelnek bennük megszemélyesített fogalmak, "akik" egyenesen a moralitások ijesztő középkori világából hozzák fagyos lehelletüket, a halált. Az élet nem valami derűs életkedvben tündöklök fel, hanem az is megkopott öregember, szomorú bácsi, s csak a halál simogatja a kisgyereket, de akkor magával is viszi. Az a morbidessa, amit az "Apai örökségre" utalva Szerb Antal emlegetett, a kortárs-barát röntgen szemének megmutatkozó valódi mélyréteg. Ismerős mindkettejük számára, akik a szorongást korán megtapasztalták. Cs. Szabó gyermekkori feltáma-

dásai a súlyos betegségekből ott hagyták a leselkedő halál képét a lélekben – többek között ez is alapélménye a világháborúban eszmélő nemzedéknek.

Cs. Szabó novellái, azt hiszem, ugyanabban az elapasztthatatlan szomorúságban leledzenek – és ez már-már világfájdalom –, mint a lapbeli költőtársak szentimentális versei. A gimnáziumi magyartanár, SAMU János azonos nevű fia nyitotta a sort "Még bimbózáván sírni" c. panaszával, de hiába szurkálták meg bökversben a többiek, másféleképpen valószínűleg ők sem tudtak volna írni. Cs. Szabónak kitörési kísérletet jelentett az elbeszélésekben két irány: a kalandos rémromantika és a magyaros témák. Az elsőre a "Barbicos utazásai" a példa, a görög eposzok mitológiai jelképrendszerét és mintáit imitáló rémmese arról, hogyan követi a szegény halászslegény a Nap útját, hogy titkait meglesse, és végül az emberi végsőségben megnyugodva otthont építsen magának. Filozofikus mondandója van ennek a történetnek, hiszen Barbicos a sok borzasztó kalandot abban a reményben viseli el, hogy megtalálja a nagy célt. A novella természetesen kellékszerűen használja fel Cs. Szabó ismereteit; árulkodik róla a stílus: a hős

„nekidurálta magát az erdőbe, és vidáman harsogva Bacchus himnuszait, vágta, vágta a fákat”;

megcsillan azonban a groteszk humor is, jóllehet elég szervetlenül kapcsolódva, hiszen afféle kiszólás lesz a szövegből, talán a nagy Szabó Dezső mintájára.

„A citrom az élet egyetlen öröme... Vannak nekem bizonyos időszakaim, mikor a sok felfalt citrom erjedni kezd bennem. Ilyenkor mindent sárgának, keserűnek látok. Ezt az alkalmat sietek felhasználni, bezárkózom, s leírom összes akkor támadt gondolataim. Ez van arra a sok pergamenre körmölve.”

A szatirikus véna és a kritikai hajlam az adott valóságanyagnak természete miatt inkább a két jókaias dzscentri-novellában érvényesülhetett. Mindkettő még odaátról, Erdélyből való élményeket ötvöz anekdotaelemekkel, de sem Siménfalvi Simén Mózes, sem Daróczy Zsiga nem a fájdalommal otthagyt haza igazi képviselői. Simén Mózes, a székelyföldi kisnemes köré a szűk látókörű, meddő élet szinte légüres teret képezett: úgy él a pesti biedermeier környezetben, mint egy idegen bútor darab. De legnagyobb bűnét már akkor elkövette, amikor Németországban járván – diákkorában – elszalasztotta az értelemtagítás lehetőségét.

„És nem látott semmit. Hidegen hagyta egy nemzet kebelében tomboló építő élet és nem látta azt a horizontot, amely fel-

tárult idegen társainak szomjas szemei előtt!"

Ősi jussát kereste s távol, messze a megátkozott földtől és családtól itt is fölzúgott az álnemes rokont megvető gyűlölet. Milyen könnyen befogadhatta a jó magra felpuhított olvasó kamaszlélek két lapszámmal később Eötvös József dicséretét:

"Bejárta Francia- és Angolországot, de nem kéjutazást rendez, hanem valóságos tanulmánykörúton vizsgálja a külföldi gazdasági életet, a politikai, irodalmi, gazdasági fejlődés fő rugóit és mozzanatait, mindenütt tanul, keres, minden személy, minden... esemény megoldandó rejtvény számára... Fogékony lelkére túlzott sokaságban rakódnak le az eszmék és gondolatok és az a felsőges zűrzavar fényes célokat tűz eléje."

A KELET novella sorozatát e két pólusra feszíthetjük ki: a nemes 19. század eleji eszmékkel lángoló diák egyrészt tevékeny, alkotó szellemű, másrészt hanyatló úri valóságot fest: igazi manicheus egyértelműséggel, leplezetlen felnőttes moralizálással.

A nyitó számban megjelent "Különcz" Barnabás mestere meg nem értett romantikus hős, de tiszteletre méltó alkotó ember a maga romantikus meghasonlottságával együtt; az utolsó szám Daróczy Zsigája viszont frapárs humora ellenére lehangoló figura, az ő halála akár bekövetkezik, akár nem, csak rossz komédia. Az előbbiben a reformkori ifjú feljegyzéseiben szerepet kap egy visszatérő eszme a halhatatlanságról, melyben szinte szó szerint le van fektetve Cs. Szabó örök félelme az elavulástól és az olvasói önkénnytől.

"Irtóztam attól, hogy az emberek kritikájának a tárgya legyek. Irtózom attól, hogy félremagyarázzanak, hogy meg ne értsenek... Irtózom attól, hogy valaha elavuljak, vagy félrelökjenek az emberek a stílus miatt így meggyilkolják a gondolatokat."

E hármas tagadás a tizenöt éves gyerek megfogalmazásában a felnőtt író habitusának néhány alapmotívumát vetíti előre. A különc hiúsága, buta gőgje a tehetséghitből és a tömeg fölé emelkedés vágyából táplálkozott, eleve elhárította a népszerűséget. Még drámáit sem adná közre, nehogy a színrevitelnél elsikkadjon belőlük valami. Az írói meg nem elégedés végül lánggra vetteti az utolsó változatokat is – így tökéletes a tragédia.

Ha rábízná magát a mester a tömeg ítéletére, úgysis hasonló, ráadásul dicstelen sorsra jutna: erről szól a maga allegorikus elvontságában a "Szent Pachomius" című novella. A városvédő szent agyoncsókolgatott szobra áldozatul esik a feldühödött tömeg romboló ösztönének, és semmi sem adhat a páfordulásukra magyarázatot vagy mentséget. A diákkori Cs. Szabó írásokra oly jellemző morális tartalom itt a maga teljes képlet-

szerűségében látható: a talapzaton álló erény, az "érző szobor", szemben az érzéketlen, durva emberi bűnnel, a bosszúval. A novella egyetlen élő alakja egy páriálétre szorult koldus, mintegy kiegészítő alak a szoborhoz; vele folytat egyoldalú párbeszédet a szent. Ami a csodatévő szenthez mégis fest valamiféle háttérrel, az a középkori városka nagy igyekezettel leírt képe – különben elég gyenge valóságidéző erővel. A "Doveri átkelés"-ben szobortalapazatról lelépő, megszólaló múltbeli alakok ismétlik meg később ezt a szerencsétlen írói fikciót, de ott legalább egy-egy javarészt politikai és gazdasági okfejtés végén elevenednek meg a szobrok, hogy nyomatékot adjanak a szerző szavainak, viszont itt még az egész írás erre épül. Illusztratív módszer ez, minden kritikus észrevette, még a közgazdasági szakrecenzens sem hagyta említés nélkül. Mindaddig jellemzi Cs. Szabót ez, amíg nem mond le a tételes igazságok direkt megszólaltatásáról, és fel nem ismeri, hogy a témát az esszében is "oldalazva" szabad csak megközelíteni.

Arra a heroikus életre, amelynek eszményeit a gyermek-író emblematikus világképe kijelölt, csak mesebeli nekifeszüléssel lehet elindulni. "A kis kaszás és a nagy kaszás" három tételes novellája a legtökéletesebb matematikai logikával összegzi az ideálok és az (írói) megformálás csődjét. A magához mérten emberfeletti erőfeszítést vállaló kisfiú történetében az a legmeglepőbb, hogy felerészben arról mesél, hogyan komázott-viccelődött a kis Gyuri a Halál-báccsival:

"Miért olyan csontos kegyelmed? Csak nem húzták le a bőrét az agyagfalvi cigányok? – Őreg vagyok, öcsém, leszáradt rólam".
Stb.

Ennek a novellának külön érdekessége pedig, hogy a magyar valóság leginkább színpadszerű helyén játszódik, a dús kalászu székely búzaföldeken, éppen aratáskor. A Szabó Dezsőtől tanult nagyszabású tájfestés, erőt és lendületet árasztó természet plántálja belé a kicsi székely legénykébe a kihívást, amit a félredobott kasza úgy jelképez, mint Isten kardja a hun mondákban. Életszag és mozgalmasság uralja az első részt, létküzdelem ez nagyban és kicsiben, még a bogarak világában is, és erre következik a kiüresedés, a más optikával látott hiánynak és csöndnek a morbiditása. A zárlat megcsillantja a sokféle hatás nyugóval béklyózott szerző találékonyságát: se nem oszlatja, se nem kelti a legendát, inkább frappáns tömörséggel – lebegtetni. ("Lehet.") Ha ezt a megoldást csupán stíluskérdésnek vesszük, már e korai ujjgyakorlatokban megmutat-

kozik, hogy a kezdés és a zárlat Cs. Szabó írástudásának erősségei. A karakterisztikus felütés és a hangulatos zárás néha sikerültebb, mint maga a novella. Hogy nem ítélünk elhamarkodottan, arról a megadott témában írott tanulmányok és az ezópuszi mintákat követő saját állatmesék tanúskodnak. Nyolc fabulájából egyet érünk kissé túlírtnak, de azt is menti a túlságosan elvont téma. A legfontosabb azonban, hogy a tizenöt éves fiúban tudatosan munkál az igény arra, hogy verbális képességét fejlessze; legelső iskolai dolgozataitól kezdve vallja az örökös csi-szolgaság, a mindig javítandó kézirat elvét a szépirodalmi műfajokban. Hogy mennyire rajong a stílusbravúrokért olvasmányában, arról ugyan csak olvashatunk a lapban, egy Oscar Wilde-ről szóló tanulmányban.

*

Miután 1949-es távozásakor Cs. Szabó valamennyi személyes holmiját és kéziratát is elveszítette, nincs módunkban közelebbről rekonstruálni a diákkori olvasmányok és a mindennapi kultúrélmények hatását. Szerencsés véletlen, hogy a megőrzött diáklap, a KÉLET számaiban van három olyan írás, amely segítséget nyújt tágabb összefüggésekbe helyezni az írások meglehetősen eklektikus elemeit. Filozófiai és világnézeti eligazodásra szolgál a tudományos munkának minősített három részes tanulmány; a társadalommal kapcsolatos nézetekhez kulcs az Eötvös-életrajz. és az esztétikai-irodalmi nézetekhez az említett Wilde-esszéki-sérlet. Az sem mellékes, hogy a három írás elég szervesen kapcsolódik a novella-anyaghoz és egymáshoz is a maga rendjében, minthogy középponti gondolata lényegében a szeretet, mely a novellákban érzés és vágy, a tanulmányban élettény és esszencia, a művészi alkotásban pedig hit és igazi hitelesség.

A keresztényi magatartással és hitrendszerrel átitatott gyerekifjú a szeretetben talált rá arra a fogalomra, amelyben a rázúduló rendezetlenséget elsimíthatta. Folytatásos tanulmányának a bevezetésében előreveti, hogy Rabindranath Tagore Gadhanájának a gondolatmenetét vizsgálja keresztény szempontból, és a buddhizmussal rokon kijelentéseket a természetre, az emberre és a végtelenre vonatkoztatva vizsgálja. Kiindulási pontja az életkor és a történelmi idő sugallatára, hogy elutasít mindenfajta materializmus, és deklaráltan távol tartja magát az élet szennyétől. Az ifjút egyelőre védetté teszi, hogy kora még a felismerése és a táguló értelemé. Ha az ember lemond az anyagi életcélokról,

és belehelyezkedik a természet eligazító rendjébe, egy lépést tesz a halhatatlanság felé, hiszen a világegyetem szociális és szolidáris törvényeinek elfogadásával ráésszél az együttlétezés megnyugtató nagy gondolatára:

„... furcsa felfordulás támadhatna abból, ha a nagy világrend-szer azokat a lehetetlen törvényeket követné, amelyeket az egyénieskedő emberek nagy tömege egymásnak homlokegyenest ellentétes módon formál”.

Logikai okfejtéssel nemcsak távoli dolgokat kapcsol egy közös rendbe, hanem azonnal elvezet az egyéni létezés modus vivendi-jéhez is annak optimista tudatában, hogy ami levezethető, az igaz is.

A szabadság eszerint az egyéni létezésen túl, a végtelenben van, a boldogságot pedig a megismerés, az élet titkaiba vezető behatolás, maga az ideális élet biztosíthatja. Valamiféle kontemplatív életet hirdet tehát, és szándéka mögött a megbolygatott kamasznak nem a lázadásra, hanem eredendően a békességre való gyermeki hajlama tükröződik. A végtelen szeretet mítoszát és himnuszát hirdető gimnazista mögött súlyos, de a védekező lelket meg nem rendítő drámák folytak, mert még világot emelt minden fölé a szeretet.

„A dolog, amely a végest a végtelennel összekapcsolja, harmóniába hozza a dolgokat, anyagot a szellemmel, tényezője a léleknek, a szépek és a halhatatlanságnak.”

Gondolatait is olyan összeegyeztető készséggel forgatja, hogy a természet erejében felolvadó keleti hitben az Isten keresztény arcát pillantja meg. A mindenséggel egybeolvadó léleknek, az ember legfelsőbb énjének tehát csak egyesülnie kell a legfőbb lélekkel, és máris kifejezője lehet az anyagok világában Isten lényének (pl. a jóság és a szeretet által).

Az értekezés forrásainak felnőtt, filozófiai szintjét olykor gyerekes betoldások tarkítják, amikor ezen fogalmak valóságvonatkozásait keresi:

„A pocsolýában fekvő részeg semmi esetre sincs arra hivatva, hogy a szeretet, a jóság, vagy az örök béke kifejezője legyen.”

Rímelnék az intelmek a korábbi novellák embernemesítő moralizálásával;

„A Cukorhuszár” befejezése pl. szinte patetikus szöveget:

„Hiú emberi lelkek, kik az álmok paradicsomában annyi vágyat s reményt lopkodtatok össze, gondoljátok meg, hogy ezek nincsenek a fájó, mindent odaadó szeretet vizével átitatva, a valóság világában elvesztik ragyogásukat, színtelenné, értéktelenné válnak.”

Az olvasónak eszébe jut erről a patetikus hangú, jó reménységben fogant idealizmusról a „Kárpát kebelében” 1936-os végső üzenete: PAX CIVI-

TAS DEI – vajon mi tartotta meg a férfiben a néhai idealizmust, a gyermek hitét? Hiszen addigra átsétált a Wilde-i hitetlenség utcáján és az ötvösi elkötelezettség nem feledhető hitével. Igaz, Szabó László Ötvös-életrajzából kitűnik, hogy a szabadelvű politikusban elsősorban azért lát eszményt, mert tiszteli rendíthetetlenségét az önnevelésben, a meg nem értettséggel szemben és az emigrációban egyaránt. Mert a folytonos használni akarás alakítja Ötvös élettervét, és messze áll tőle minden doktrinerség. Ha létezik szilárd lelki alapozás egy serdülő személyiségében, a Cs. Szabóéban biztosan. A Szabó Dezső imádatától és a korabeli modernség első szíréhangjaitól csábított fiú nyugodt lelkiismerettel tesz hitet minden kompromisszum mellett, ha az a hagyomány jó folytatását szolgálja:

Ötvös „élete második fele boldog volt; eszméi nem várt gyorsasággal jutottak diadalra s a politikai élet javát az ő szelleme hatotta át. Kortársai lassanként kibékültek a 'Falu jegyzője'-vel és a 'Magyarország 1514-ben'-nel és fejet hajtottak irodalmi értéke előtt.”

Ez a kamasz tiszteli, érti a harcot, de nem szereti.

Amikor egy teljes életmű ismeretében vizsgáljuk az író korai "zsenéit", szinte elkerülhetetlen, hogy a későbbi pályaszakaszok rá ne vetüljenek akár a legártatlanabb kísérletekre is. A KELET legértékesebb és előremutatóbb írása ebből a szempontból Cs. Szabó Wilde-tanulmánya. Tíz oldalas, egyenletes írással lemásolt és logikai összeszedettségével kiváló, környezetéhez képest mindenképpen nagykorú írás. Egyszerre érvényesül benne egy jól ismert normatív kritikai szemlélet és a kisdíák szimpátiája a korlátokat áthágó író iránt. Miközben elismeri az alkotói egyéniség jelenlétét a műben általában, örömmel felfüggeszti ezt a tértelt Wilde esetében. Nem vitázik és nem keresi az ellenpontokat, egyszerűen vonzódik Wilde-hoz, akit éppen egy negatív cél, az öncélúság tesz annyira eredetivé.

„Wilde művében nincsenek korlátok, közös vonások, nincsenek közös motívumok; a szép céljának elérésére százféle úton indul el, és nem az a célja, hogy eszméért szálljon síkra, hogy célt, nagy tettet örökítsen meg, hanem az, hogy százféle pontból indulva ki, a szépet, az eszményi szépet örökítse meg.”

Wilde esztétikájának a felszabadító hatását részletesen elemezte tanulmányaiban Poszler György, és kimutatta, hogy Szerb Antal szubjektív és intuitív kritikusi magatartását mennyire alakította az angol esztetizmus e jellegzetes képviselője. A diák Cs. Szabóra az alkotói indivi-

dualizmus teljes elszabadulásával és felszabadításával hatott legerősebben Wilde, mintegy helyette átvállalva a polgári világban és irodalomban lehetséges lázadás egyik formáját.

Az 1920-as évek ún. neofrivól töltése ennek a Wilde-i útnak az időleges felvállalásából következett. Cs. Szabó többféle megerősítést kap Wilde-tól, aki

„kerül mindent, ami nem szép, nem tökéletes..., s ezért művei nem az életet tükrözik vissza, hanem egy elvont, puha, langyos, csudaszép eszmevilágot, ahol minden finom és tökéletes, ahol érvényre jut az eszményi szép.”

Tisztelt írásművészetét, amellyel

„valósággal új angol irodalmat teremtett” és oly „üdítően hat Dickens és Tennyson vaskos, döcögő, tömör stílusa után”.

Feltűnő, ahogy e két szerzőt a fiatalember megtagadja, hiszen éppen a legkedvesebbeket áldozta fel legelőször az új istennek: Dickens a Hann nagymama kezében maradt még halála percében is. Wilde ferde vagy különc-ködő lélektani hajlamait még furcsállja a gyermek, de a serdülőt már izgatja a Salome és a Dorian Gray "hátborzongató, hihetetlen, exotikus, idealizált és rafinált" világa. Azt ugyan megjegyzi, hogy Wilde színdarabjainak az enyhe gúnyossága a szellemes Shaw nyilaival összehasonlítva számba sem vehető, de végképp behódol a botrányhős írónak, amikor megháborított-zavart erkölcsi tisztaságának és a közönség aggályainak elégtételt szolgáltat Wilde bűnhődésével.

Nincs az a tisztítótűz, amire nagyobb szükség lehetett volna, mint itt a perbe fogott író börtönjárására! Először is megtörtsége némiképp beilleszthető így a diák Cs. Szabó filozófiai "tanulmányaiban" meghirdetett hitbéli rendbe: az ateista Wilde végül erős hittel áll a szenvedők mellé. Azután, hogy a hideg szépségek átmelegednek, a dandység lefoszlik, és végezetül tökéletesen drámai zárósort komponál pályájához, amikor hitét veti az emberiség lábai elé.

Ne felejtjük, hogy a KELET teljes szerzői gárdája élt és halt amúgy is ezekért a drámai gesztusokért! Nem ezt itták-e olyan szomjúhozva minden soros Marczibányi téri Szabó Dezső-szeánszon? Érdekes ugyan, hogy Szabó Dezső kritikai munkáiban Ők inkább a szubjektív módszert, mint magukat a tanulmányokat dicsérik, és természetesen a jó ízléssel válogatott francia ismertetések. Különösen feltűnő így utólag – ismerve a szoros kapcsolat tényét –, hogy Szabó Dezső stílusa és vitalitása nem hagyott nagyobb nyomot a bűvkörében élő fiúkon. Samu János még a LUDAS

MÁTYÁS FÜZETEK mecénása is volt később, de "A nagy hiába" című verse itt sem Adyt, sem a "Mestert" nem juttatja eszünkbe, s nem csupán a tehetség nagyságára gondolok. Cs. Szabóra ugyancsak igaz ez a megfigyelés, noha öreg korában gyakran emlékezett meg arról, hogyan vette Szabó Dezső ellenes kúra alá őt (Cocteau-val kezdve a gyógyítást) Hevesi András Párizsban.

Egyszerűen azt gondolom, az imponáló lázadó inkább gondolataival és magatartásával nyugozta le őket; az írói út eleve folytathatatlan volt, s ezt egyhamar megérezték. A másik körülmény, hogy ez a lónyays eminens csapat sokkal erősebben gyökerezett a 19. századi magyar klasszicizmusban és romantikában, illetve a hagyományos iskolai kultúrában, mint ahogy akár maga tudott volna róla; ezt jól mutatja pl. a fordításválogatás a lapban. A szépirodalmi anyag gyöngességére viszont mentség lehet, hogy a közízlésbe még nem ért le a Nyugat irodalma, és a nemzedék különben is lényegesen gyengébb korszak ízlésében kapta az első olvasmányélményeket.

A KELET tehát valóban az ígéret volt egyelőre.

Tóth

Tusnádý László:

BÁN IMRE DANTE-TANULMÁNYAINAK OLVASÁSA KÖZBEN

1.

Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém.

Mily szomorú, mennyire mélyen emberi sorok! Ha már valaminek a felén túl vagyunk, akkor gyakran úgy érezzük, hogy az idő további, maradék része már nagyon rövid. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy tragikus ez a dantei önvallomás. Hiszen mit várhat az ember, ha élete feléig nem találta meg az igazi utat? Mennyire más az erőből duzzadó hősök öntudata! A nagy harcos eposzok hősei nem így jelennek meg előttünk. Ők a saját értékeiket mindent elsöprő, minden akadályt legyőző erőnek tekintik. A saját értékeit tudja Danta is, de a kezdeti sorok panaszában ez nem lehet vigasz, hiszen az igaz utat nem leli. Az emberi esendőségnek, kálváriának lehetősége és pokla van előttünk: bármilyen érték is lehet az emberben, az eltévelyedésnek, a szinte elveszettségnek ez a veszélye fennáll.

A nagy út, a látomás spirálszerűen mélyülő és emelkedő szakaszait követjük mi, a remekmű kései olvasói is. A bánatos kezdet, a sok szenvedés után is valami végtelen öröm keríti hatalmába lelkünket, így lehetséges az, hogy az eltévelyedés panaszos szavai után egyre inkább olyan kiteljesedést élünk át (az esendő lélek annyira acélozódik), hogy megértjük a nagy költő lelki szilárdságát, midőn élete legszörnyűbb katasztrófájának a közeledtét hallja jóslatként a Paradicsomban, akkor a szörnyű szavak elhangzása előtt így szól:

... borzadtam én ott sok balsúlyú szótul
jövőről; - bár magam vértézve érzem,
fejemre bármily sors csapása tódul, ...

Ki tudná megmondani, hogy mi ejtette rabul a mű olvasásakor külön-külön az olvasókat? A háromsoros versszakok "érckürtjei", a tiszta rímek egy oly egyedüli lélek-áradás zenei akkordjai, melyben a szív eléggé kiszámíthatatlan továbbregzése születhetnek. Dantéről beszélve épp ezért szinte reménytelen dolog az olvasói élmény teljességét visszaadni.

Talán egyszerűbb arról beszélni, hogy miért van rá szükségünk, mit jelent a számunkra. Kiváló japán fordítója, Maszaki Nakayama könyvet írt róla. Ötezer év irodalmát tekintti végig, s az olasz géniusz remekét minden idők legnagyobb alkotásának tartja:

"Az Isteni Színjáték nagyságában, fönségében magával a kozmossszal tud versenyezni, a mélységében azzal egyenlővé tudja tenni az emberi lelket, minden igazság, szépség és szentség, melyet az ember felmutathat, halhatatlanná vált az Isteni Színjátékban."

2.

Ehhez a kozmikus teljességhez közeledünk, ha B á n I m r e Dante-tanulmányok című könyvét olvassuk. A tudós professzor örömmel alapítja meg, hogy Danténak van magyar olvasótábora, de ugyanakkor rávilágít arra, hogy ezt az érdeklődést gyéren segítik újabb és újabb hazai tanulmányok. Pedig nyelvünkön szép hagyománya van annak, hogy a nagy olasz költővel foglalkozók szólnak élményükről, de az utóbbi időben ez a nemes igyekezet mintha akadozna. Pedig nincs más költő a világirodalomban, akinek a műveit hasonló érdeklődés kísérné. Bán Imre hivatkozik olyan adatra, amely szerint jóformán nincs olyan nap, amelyen könyv, tanulmány vagy más írás ne jelenne meg Dantéről. Ezen a téren még akkor is van tennivalónk, ha a publikációk ilyen áradása bárkit meglephet, sőt bizonytalanra tehet.

Egy korszerű Dante-kép körvonalai a bevezető tanulmány címe. Ebben fontos meghatározásként szerepelnek a következő gondolatok:

"Egy modern monográfia nézőpontja csak a 'középkori Dante' lehet. Ez ugyan a nemzetközi kutatásban consensus communis, nálunk azonban – úgy tűnik – még nem nyert polgárjogot. Röviden szoltunk már erről is, egyetértve azokkal, akik 'a középkor és a reneszánsz között' teóriáját képviselve közhelynek minősítették. ...a reneszánsz társadalmi alapjai (a polgári élite mértékadó szféréje) csakugyan megvoltak már Dante korában. Ezzel szemben azt kell nyomatékosan tudatosítanunk, hogy e kor eszmei (ideológiai) arculata teljességgel középkori. Dante is az: eszmeileg és művésziileg egyaránt."

Ezen az alapon érthetjük meg azt, hogy Dante társadalmi felfogását nem szabad utópiának tekinteni. Az a káprázatos rend, mely a számok bűvöletében is oly lenyűgözően valósul meg a nagy műben, a középkor alapvető üzeneteit hordozza: a gótikus katedrálisok matematikai összefüggései és Dante roppant ívű kompozíciója ugyanannak a szemléletnek a megtestesülései. Egyedüli az olasz költő küldetése is, csodálatos látomásában Szent Péter bízta meg ily módon:

S te fiam, majd lenn ajkat tárva szólalj,
kit földi súly még le fog vonni földre,
s mit én nem rejtek, tárd ki földi szóval!

(Paradicsom, XXVII, 64–66.)

Bán Imre így összegezi költői feladatát:

"Nem kevesebbet jelent ez, mint azt, hogy Danténak az emberiség új megváltását, egy új szabadító eljövételét kell meghirdetnie; sőt a teljes igazságról kell tanúságot tennie, éspedig oly költeményben, 'amelyen ég és föld munkálkodott' ('al quale ha posto mano e cielo e terra', Paradicsom XXV, 2.). Soha még költői önérzet ily merész nem volt, és soha még ekkora feladatot nem jelölt ki művészi alkotás számára. A próféta legmagasabb rendű hivatását a költészet esz-közeivel teljesíti."

A Firenze Dante életideje előtt című tanulmányból megismerjük azt a földet, amelyből a "sommo poeta" teste vétetett. Jó tájékozódunk a társadalmi viszonyokról, harcokról, hiszen minden jelen van a hatalmas műben. Dantét hazája számúzta, de alig van költő, aki ily nagy mértékben kötődne a szülőföldjéhez, s egyúttal az egész emberiség gondját, baját ennyire a vállára venné (vagy vette volna).

Eredeti keze írása nem maradt az utókor számára. Sok ellentmondásos adat maradt róla. Boccaccio mester még sok olyan embert ismerhetett, akik személyes emléket őrizhettek a költőről. Az eleven fantáziával megáldott novellista nem lett volna hű önmagához, ha az összegyűjtött színes szálacskákat nem szőtte volna olyan tarka remekművé, mely szerinte valóban méltó Firenze büszkeségéhez. Az időben elfoglalt helye miatt is gondolhata, hogy adatai véglegesek lesznek, a következő nemzedékek mindent így fogadnak majd el, hiszen ki léphet ki időkereteiből? A lehetetlent nem ismerő tudós! Erre nem gondolt a dús képzelő író. Ez lepi meg a mai embert, és csodálja a tudomány eredményeit, hiszen kitartó kutatással, elméjével külön lehet választani a valóban megtörtént eseményeket a kitaláltaktól. Bán Imre a francia dantisták egyöntetű véleményét tartja logikusnak, így állítja azt, hogy Dante sohasem járt Párizsban, pedig épp a franciák örülnének annak a leginkább, ha ez a régi adat igaz lenne.

Rövid ismertetésben még felsorolni sem lehet azt a sok érdekes tényt, mely a Dante élete és műveinek időrendje című tanulmányban van. Csak azt hangsúlyozom, hogy nagyon szükséges ez a tudás a számunkra, hiszen remekművekhez jutunk közelebb általa.

3.

A további tanulmányok is egyre közelebb visznek Dante világához, titkaihoz. Úgy tudom, hogy itt olvashatunk először anyanyelvünkön Manfred HARDT Die Zahl in der Divina Commedia című könyvéről. Dante fő művében a számoknak oly csodálatos rendje van, hogy a mai ember is okkal érzi azt, hogy szédítő mélységekből kap üzenetet. Ugyanúgy nehéz elhinni

azt, hogy mindez szándékos munka eredménye, mint ahogy azt is nehéz elképzelni, hogy az egynek, háromnak, ötnek, hétnek, kilencnek, tíznek ennyi szándékolt megjelenése, előfordulása, találkozása lehet (a négynek vagy a hatnak különös szerepéről nem is beszélve). Mivel a számok összefüggnek a tartalommal, természetes, hogy a modern kutató is a szándékosságot hangsúlyozza. Ezt vitatni nagyon nehéz, s nem is azt teszem, ha a saját véleményemet is leírom: olyan rend van itt a számok birodalmában is, mint amikor a virágok vagy a kristályok felépítését, törvényszerűségeit vizsgáljuk. Ennek a műnek óriási ívei és legkisebb rezdülései a makro- és mikrokozmosz méltó társai, ezért érzem nagyon találónak a bevezetőmben említett japán megállapítást.

A számok birodalmából álljon itt néhány példa! Hardt szerint az első 34 éneket, a Purgatóriumig terjedő részt nem $1+33$ tagolódás szerint kell felbontanunk, mivel a $2+32$ adja az énekek igazi rendjét. A Pokol kapujának a felirata valóban a harmadik ének elején van, így 32 ének szól a poklbéli tartózkodásról, s ezen szám számjegyeinek az összege ($3+2=5$) a bűnre utal, s a 32 ének sorait összeadva Hardt 4444-et kap, ez szerinte Krisztus keresztjére utal. Nem hallgathatom el, hogy számításaim szerint 32 éneknek a sorai csak rontott tercina esetén adhatják ezt a számot, Dante művében pedig ilyen nincs, s én az említett szám helyett mindig 4442-t kapok. Hasonló megfontolás alapján furcsállom Hardt végeredményét is: ő a száz éneket 14235 sorszámnak tartja, hosszú ideig kettővel kevesebbnek számolták: 14233-nak, én változatlanul ezt az eredményt kapom. Ehhez szerintem nem kell külön elmélet, mint ahogy ahhoz sem, hogy a papíromon megmérjem, hogy A és B pont között a távolság egy centiméter vagy kettő.

Ha az 14233 számjegyeinek az összegét nézzük ($1+4+2+3+3$), szintén meglepően dantei számot kapunk – mint láttuk az 1 és a 3 dantei szám – a 33-as végződésről nem is beszélve. Persze, ezzel nem mentgetni akarom ezt a számot, mondván, hogy ez is beleillik bizonyos rendszerbe, inkább azt hangsúlyozom, hogy 14235 osztható hárommal, ez pedig ellene mond a száz ének szerkezeti jellemzőinek. Ugyanis arról van szó, hogy a tercina rímképlete a következő: aba / bcb / cdc / ... és ez láncszerűen a végteleenségig tartana, ám Dante az éneket úgy zárja, hogy az utolsó tercina egyetlen sorból áll, ha tehát a zárás előtti versszak rímképlete a következő: ded, akkor a záró soré: e. Ezért egyetlen olyan ének sincs, melynek

olyan sorszámösszege lenne, hogy az osztható volna hárommal: csak olyan összeg lehet, hogy a hárommal való osztás után marad egy. Ebből következik, hogy ha az énekek sorszámát összeadjuk, három ének összege osztható hárommal, kilencvenkilenc éneké szintén, de száz éneknek a sorszámösszege nem osztható hárommal, okvetlenül egynek kell maradnia.

Sok-sok éve foglalkozom Dante különös és rejtélyes számaival. Erről most azért kell beszélnem, mert a fentiekből is kiderült, hogy Hardt véleményét nem tudom mindenben elfogadni, még akkor sem, ha őszintén csodálom eredményeit. Szerintem a Divina Commediában szereplő számok egy része rendkívül tudatos költői programot mutat, ilyen a három canticára való tagolódás vagy a tercina szerkezete. Ha ezt az utóbbit Dante „elrontotta volna”, azt bizony az olvasói észrevették volna. Persze, azt is tudom, hogy a számok egy része beépül a nagy mű titkos rendjébe. Így az sem lep meg, hogy ezek közül néhány az elrejtés után – mondjuk – 666 évvel vált világossá a kutató előtt. Vannak olyan piramisok, melyek geometriai rendjéből a tudósok a régi egyiptomiak földi és égi ismereteit olvassák le. Hogy aztán minden számot helyesen azonosít-e a kései tudós, azt nehéz tudni. Véleményem szerint lehet olyan is, amely csak véletlenül illik bele a mai ember által feltételezett rendbe, modellbe. Az ilyen számok mindegyikéről viszont nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy valóban a költő szándékában volt az adott helyen való alkalmazása, elrejtése, vagy esetleg a véletlennel állunk szemben.

A nagy mű kapcsán az imént említettem azt a tökéletes rendet, amelyet a kristályokban vagy a virágokban láthatunk. Most azt is hangsúlyoznom kell, hogy ez csak hasonlatban szerepelhet, hiszen az az emberi életnek, a szellemnek más törvényei vannak. Épp ez nyűgözi le az embert a görögök művészetében. Az athéni Parthenónról olvastam, hogy ha a homlokzati rész szélső oszlopait meghosszabbítanák, akkor egy olyan gúla keletkezne, mely 3500 méter magas lenne. Az oszlopok kicsit befelé dőlnek, állítólag a görög mesterek ezzel akartak mozgást vinni az épületbe. A túl szabályos, a túlzott rend épp az életszerűséget zavarta volna meg. Van tehát az alkotásnak olyan eleme, amely eltér a túl szabályostól, a nagyon rendezettől, és éppen ez fokozza emberközelségét. A német klasszicizmus bizonyos képviselői olykor ezt nem vették figyelembe, s valami hasonlóan látom Hardt elméletének sebezhető pontját.

Véleményem szerint találhatunk Dante fő művében olyan összefüggése-

ket, a számoknak olyan harmóniáját, olyan furcsa „találkozásait”, melyeket a véletlen különös „ajándékának” kell tekintenünk, ám a számok „jelentését” ismerve könnyen beállíthatjuk őket a dantei rendbe. Tudjuk, hogy az ötnek, a kilencnek, a tíznek milyen szerepe van ebben a nagy költői remeklésben, éppen ezért gondoltam arra, hogy tízes elosztásban lenne érdekes megnézni a Purgatórium énekeit (előlről számítva a 33 éneket). Íme, a kapott eredmény: $1399+1453+1453+450=4755$. Tehát a tizenegyedik énektől a huszadikig épp annyi a sorok száma, mint a huszonegyedik-től a harmincadikig: 1453. Szerintem véletlen ez a javából. Hasonlóképpen véletlen az, hogy a Paradicsomban háromszor fordul elő egymást követő öt olyan ének, mely sorszáma pontosan egyezik: a 6-10., 16-20. és a 21-25. ének érdekessége az, hogy az összeg 728 (bármelyik említett öt éneké).

4.

Bán Imre munkájában nem lehet eléggé dicsérni a mértéktartást. Sok példát hozhatnánk fel: meggyőződhetünk arról, hogy tévedés arra gondolni, hogy a joachimizmusnak meghatározó szerepe van Dante művében, de a nagy költői rendszerbe ez is beépült annak rendje és módja szerint, úgy, ahogyan azt a hatalmas látomás megkövetelte: és ez a lényeges dolog. Dante mindent a maga kozmikus rendjébe illeszt be. Semminek sem veti alá magát. Nem is lehet semmilyen korabeli politikai vagy szellemi irányzat szolgai szócsöve, de nincs olyan hajdani vagy saját korabeli esemény, kép, ábrázolás, amely ne lelné meg nála az igazi helyét, ha a művészi szempontból indokolt a nagy mű számára.

Nagyon rokonszenves az a megértés és szeretet, amellyel Bán Imre Dante magyarországi sorsát figyeli. A fordításokba, az értelmezésekbe becsúsztott hibákat, félreértéseket szóvá teszi, de érzékelteti azt is, hogy ez az ügy érdekében történik. A hiba említésével nem az elmarasztalás a cél, hanem Dante alaposabb értése, az eredeti világához való törekvés. A fordítási problémákról szólva magának a műfordításnak a nehézségeit is érzékelteti, hiszen számtalanszor éles ellentét feszül a filológiai hűség és a művészi visszaadás között.

Amit szóvá kell tenni, azt el is mondja a tudós kutató, de valahogy minden sorából öröm árad, az a boldogság, melyet nehéz megmagyarázni, melyet tömören csak úgy fogalmazhatok meg, hogy Dante jelenléte az ember életében. Ennek az ellentétéként jut eszembe egy igaz, de szomorú török közmondás: „A gyümölcsöt hozó ágra követ dobnak”. Hányszor igaz! Most

mégis úgy érzem, hogy Dante sűrű erdejét járók, vagy a fénysugaras útjainak ismerői ettől szinte mentesek. Újra és újra olvasom Bán Imre tanulmányait: egy élet munkája árad felém a könyv lapjairól. Boldog életé! Hogyan állíthatom ezt egy olyan életről, melyet mélységeiben nem ismerek? Bizonyíték van a kezemben: a Dantéről szóló könyv.

„Logorare la vita” – mondja az olasz, s ez azt jelenti, hogy elkoptatni az életet. A hétköznapiak őrlőmalmai gyakran ezt hozzák, sokszor ezt művelik velünk. Ezzel szemben áll a teljes élet, a szépség, az igazi értékek megtalálása, átélése, maga a boldogság. Ezért mondom azt, hogy egy boldog élet gyönyörű fárosza ez a könyv; ebből a fénylobogásból többfelé szálnak a sugarak: elárulják a szerző örömét, és feltárják a „sonno poéta” titkait.

Én ezt az örömhírt látom a legfontosabbnak, hiszen mondhatnám azt is, hogy szükséges Dante, mert hozzátartozik a műveltségünkhöz; de hát kis öncsalással nyugodtan mondhatja az ember, hogy lehet azért még művelt, ha néhány szellemóriást kihagy az érdeklődési köréből. S megéri-e a fáradságot a roppant világ felmérése csak a nagyobb műveltség miatt? Csak ezért érdemes-e lemerülni azokba a titokzatos mélységekbe? Nem! Csak ezért nem éri meg a fáradságot! Másért van szükségünk Dantéra: önmagunk miatt, boldogságunk miatt.

Tudom jól, hogy a művészet erőgyűjtés, a lélek további kiteljesedése, örök gazdagodás, de Dante esetében mindezt fontosnak tartom hangsúlyozni. Mindezek után természetes az, hogy a dantei világ rengeteg adattával, az évszázadok során hozzátapadt ellentmondásokkal sem riaszthatja az olvasót. A különböző felfogások egybevetésével is láthatjuk, hogy kialakíthat az ember magának egy Dante-képet. Ez persze lehet nagyon eredeti, de esetleg senki sem fogadja el, ha az merőben eltér attól a látástól, melyet összességében eddig felfedezett az emberiség. Bán Imre élesen világít rá azokra a képtelenségekre, melyeket épp a modern kutatások fényében nem lehet már elfogadnunk. Általa láthatjuk meg azt, hogy bizonyos állítás nem olyan mélységben igaz, mint ahogy azt egyesek gondolták, de bizonyos részletekben, bizonyos vonatkozásban helytállóak. Ez az árnyaltság ébreszt csodálatot az emberben, ez győzi meg, hogy fogadja el a tudós professzort Vergiliusának, hogy ő vezesse a titkok birodalmában.

Dante roppant méretű gótikus katedrálisa hat arra, aki csak közeledik bűvöletéhez, de nem szabad eltévedni, a szédüléstől a józanság és a szeretet véd meg. Ha így tekintjük végig, időnként csüggedhetünk „lan-

kadt képzelettel", de a végeredmény az egész mű boldog átélése lesz.

A tanulmányokat nagyon szépen zárja Király Erzsébet utószava. A kötetet Kovács Sándor Iván szerkesztette. Mindkettőjük munkája hozzájárult ahhoz, hogy ez a munka méltó lett a magyar Dante-ismeret nagy szellemihez: Arany Jánoshoz, Péterfy Jenőhöz, Kaposi Józsefhez és Babits Mihályhoz. Bán Imre e négy nagy művész és tudós emlékének ajánlotta a művét.

A TÁRSASÁGI ÉLET

„Rajtunk áll, azt a szépet, amit lelkünk érez,
a kimondás által magunkévá tenni, s mely
emelő gondolat az, hogy az ilyen cselekedet,
az ilyen szó századok múlva is hathatósan
szóland a jókhoz!”

(Kazinczy Ferenc)

Fehér József:

A KAZINCZY KÖR TÖRTÉNETE II.

(1914-1950)

Már előljáróban megállapíthatjuk, hogy a Kazinczy Kör történetének "hőskora", legfényesebb szakasza az 1902-1914 közötti időszak, amikor egy megyeszékhely-város, illetve még szélesebb körben: egy egész megye, Z e m p l é n közművelődésében valóságos küldetés szerepet töltött be. (V.ö. e közleményünk előzményével: Széphalom 3., 1990. 331-347.o.!) A későbbiekben is voltak a körnek eseményekben gazdag és termő korszakai, de már nem volt kizárólagos szerepe a zempléni művelődésben. Ezt minden előjel nélkül állapíthatjuk meg, hiszen az egyetemes magyar történelem és a helyi történelem determináltságában alakult e közösség sorsa is. Azonban – s ezt örömmel állapítjuk meg – félszázados élete olyan volt, mint a búvópatak: mindig megújult, felszínre tört.

A másik megjegyzés, amit előe kell bocsátanunk, a kör történetének forrásait illeti. Ugyanis ebből az időszakból sajnos nem maradtak meg az alapdokumentumok, a körí jegyzőkönyvek, mint az első időszakból. Ezért a belső életről, a tagság számának alakulásáról, összetételéről, a gazdálkodásról jóval kevesebbet tudunk. A tendenciákat és az eseménytörténetet a korabeli helyi sajtóból, valamint a törvényhatóság jegyzőkönyveinek utalásaiból így is megfelelően és nem minden tanulság nélkül sikerült rekonstruálnunk.

„INTER ARMA SILENT MUSAE” – Háborúban hallgatnak a múzsák – a régi szállóige igaznak bizonyult az első világháború időszakában. A háború kitörésének kezdetétől szünetelt a kör működése, tulajdonképpen az 1920-as évek elejéig. Ennek több oka is volt. Egyrészt az, hogy az I. világháború Zemplén megyét közvetlenül is érintette, Felső-Zemplén hadművelleti terület volt: az orosz betörést 1914 őszén Homonna vidéke szenvedte el, s a keleti hadszíntér (Galícia) szomszédságában többször is felvonulási területként szerepelt. Sátoraljaújhely mint vasúti csomópont jelentős szerepet játszott a front mögötti hátország első igazi városaként. Ide érkeztek az első sebesültszállító vonatok, szerelvények; a város intézményeiben, iskoláiban elsősegélynyújtó helyeket rendeztek be; a jelentősebb üzemekben (pl. a Dohánygyárban) hadikórházakat állítottak fel; a város határában barakk (járvány) kórházat építettek fel.

A megye és a város vezető tisztviselői a háború következményeivel, a hadigazgatással voltak elfoglalva. A különböző egyesületek és körök jótékonyági akciókat szerveztek; a hadiállapotban lévő város egészségügyi ellátási feladatokat teljesített; a Kör életében jelentős szerepet játszó orvosok a gyógyításban tevékenykedtek; az egyházi személyiségek karitatív tevékenységet folytattak. A Kazinczy Kör összes meghatározó, vezető egyénisége a háború következményeivel volt elfoglalva.

A Kör tehát nem működött, nem tartott rendezvényeket. A körülmények ismeretében tegyük hozzá: teljesen érthetően. Ezért indokolatlan a ZEMPLÉN című lap újságírójának a kört elmarasztaló írása az 1917. évi december 12-1 számban:

„Immár négy esztendeje szünetel a Kazinczy Kör és végre formálisan is beszünteti működését... Végtelenül szomorú dolog, hogy városunk immár évek óta nélkülözte azon kultúrelőnyöket, amelyekhez azelőtt a Kazinczy Kör tevékenységéből jutott... A város zöme tehát rá van utalva egy ily irodalmi és művészeti egyesületre és joggal elvárja, hogy az erre hivatott intézmények és egyesületek teljesítsék is kötelességüket. A háború folytán csak színház- és moziban volt részünk, ezenkívül 1-2 hadi- és jótékony célú estély nyújtott megfelelő műélvezetet. - Valamikor a Kazinczy Kör hivatásához méltóan működött. A téli évszakban 8-10 estélyt is tartott és alkalmat nyújtott a helyi tehetségek érvényesülésére, de gondoskodott arról is, hogy időnként abszolút értékű írók és országos nevű művészek szerepeljenek közönségünk előtt, gondja volt arra is, hogy nevezetes alkalmakat a kör méltó módon ünnepeljen meg. Ezen szép emlékeket úgyiszólván elmosták a tétlenségben töltött háborús esztendők. Pedig irányításra, buzdításra szükségünk lett volna, de a felelősség érzete nem szólalt meg senkiben sem...”

Ugyanebből az újságcikkből kitűnik azonban az is, hogy volt szándék a művelődési élet felélesztésére. „A háború hatásaként mutatkozó stagnáció” megváltoztatására a csak formálisan létező egyesületekből – elsősorban a Kazinczy Körből és a Szabad Lyceum Egyesület fúziójából – kívánták létrehozni a Zemplénnérmegyei Közművelődési Egyesületet. A fúzió célkitűzése volt, hogy tagjai legyenek „a tanítók és tanárok, a felekezetek lelkeszei, a hivatalok tisztikara, az ügyvédi és orvosi kar köréből csakúgy, mint az ipar és kereskedelem kebeléből”.

Az egyesület három szakosztállyal meg is alakult. A népnevelési és történelmi szakosztály mellett a Kazinczy Irodalmi és Művészeti Szakosztály tulajdonképpen a Kazinczy Kör korábbi szerepét töltötte be, ugyanazokkal a célkitűzésekkel, mint előbb. A Közművelődési Egyesület azonban csak egy évig élt ebben a formában; látszott rajta, hogy adminisztratív módszerrel hozták létre. Három szakosztálya közül gyakorlatilag egyedül

csak a Kazinczy Kör jogutódjának tekinthető irodalmi és művészeti szakosztály működött, s tartott két-három alkalommal előadást, valamint meghirdetett egy pályázatot. A saját árnyékát, illetve a háború árnyékát tehát a Közművelődési Egyesület sem tudta átlépni.

S ha a világháború hadszíntérré változtatta Zemplén megye egy részét, Sátoraljaújhelyt közvetlenül is érintett felvonulási területté tette, akkor – mondhatjuk – az 1918-19-es események szétzilálták viszonylagos konszolidáltságát, értelmiségét hosszú időre bénulttá tették. A trianoni békeszerződés pedig valódi és sajátos, máig ható tragédiákat okozott a megye és a város életében. A megye területének kétharmada, lakosságának több-mint fele került a megalakult Csehszlovákiához, benne nemcsak azzal a fájdalommal, amit a területvesztés okozott, hanem azzal a nemzeti tragédiával is, hogy színmagyar települések lakosságát is elveszítettük. Sátoraljaújhely olyan város lett, melyet kettévágott a határ; közigazgatási fontosságát elveszítette, vasúti csomópont szerepe megszűnt; gazdasági potenciálja óriásit csökkent. A megrázkódtatás okozta kábultságból nehezen ocsúdott a város és a megye. Az elkövetkező két évtizedben a szó eredeti értelmében vett – tehát nem feltétlenül elítélendő, de magyarázható – irredentizmus gondolatkörében teltek az ünnep- és hétköznapiak.

SÁTORALJAÚJHELY KÖZPONTJA A SZÁZADELŐN

Az első híradások szerint 1921-ben életújja a Kazinczy Kör: önállóan kezdett tevékenykedni, mint a háborút megelőző évtizedben. Az 1922. január 31-én megtartott hangversenyen az előzőekből következően elhangzott Szilágyi Bélának "A legszomorúbb város" című költeménye. S ugyanebben a fájdalmas hangulatban következnek a híradások:

"Látogatás a széphalmi Kazinczy Parkban. – A sajtó nemrég nagy cikkben emelte fel tiltakozó szavát az ellen a terv ellen, hogy Kazinczy Ferencnek a jelenlegi országhatáron elterülő széphalmi parkját és örök nyugvóhelyét idegenek kezére juttassa a Magyar Tudományos Akadémia. A cikknek élénk visszhangja támadt mindenfelé s ugyanakkor a sátorlajújhelyi Kazinczy Kör is egyhangúlag tiltakozott e még megmaradt nemzeti kincsünk elidegenítése ellen. Hiszen ellenségeink mindent elvettek tőlünk: becsüljük meg tehát legalább azokat az emlékeinket, amelyeket még meghagytak nekünk és amelyekhez el kellene zárándokolnunk minden esztendőben, hogy sohase felejtsünk." (ZEMPLÉN, 1922.március 25.)

Ezekben az években egyébként Farkas Andor költő, a város polgármestere az elnöke a Kazinczy Körnek.

1922 májusában egyik alapítóját, meghatározó személyiségét is elveszíti a kör, dr.Hornyay Bélát. Az ő búcsúztatásán is átsüt a nemzetet, a magyarságot ért sorscsapás:

"Dr.Hornyay Bélának nemcsak az újhelyi orvosi kar, de a város is egyik legértékesebb tagját veszítette el... Ismeretek után sóvárgó lelkét maga az orvosi tudomány nem tudta kielégíteni. Rajongó szeretettel vetette magát a szépirodalom, a művészet, a zene kiapadhatatlan, lelket nemesítő kincses tárházába, hogy azt élvezze és mint a Kazinczy Kör alelnöke másokkal is élveztesse... Sajnos, az utolsó évek mostohasága, egymásután ránk zúdult csapása nem engedték meg neki azt, hogy kedvelt eszméinek élhessen, azokat megvalósíthassa. Látnia kellett neki városunk képében azt, hogy mint süllyedt szerencsétlen országunk, és szép fejlődésnek indult városunk is mint esett vissza a süllyedés lejtőjére. Lélekben megtörve teljesen elkedvetlenedett... Egész lényét a világtól való szabadulás vágya töltötte el csupán. Mert ez a világ nem volt többé az ő világa. Ebből a világból ő elkívánczozott oda, ahol nincsen fájdalom, nincsen visszatérés." (ZEMPLÉN, 1922.május 30.)

1922 őszétől visszatér a megszokott kerékvágásba a kör működése. Ez annak is tulajdonítható, hogy az október 6-án megtartott tisztújító közgyűlésen ismét karizmatikus személyiséget választanak a Kör elnökévé: Emődylászlót, aki rövid megszakítással egy évtizedig viszi kiválóan a Kazinczy Kör ügyeit.

A Kör az őszi-téli-tavaszi hónapokban rendez havonta egy-egy műsoros alkalmat, hangversenyt, felolvasó estet, díszünnepséget, zeneestélyt.

Olyan vitalitással és lelkesedéssel szervezi és tölti be kultúrmisszióját, hogy feltétlen elismerésre, már-már csodálatra méltó. Igényességgel, a választott témákkal és műfajokkal messze kiemelkedik az egyéb körök, társaságok, szövetségek közül. Ebben az időszakban is elsősorban az értelmiségiek társaságát gyűjti egybe, s a többiekhez viszonyítva — mai fogalommal élve — az elit- vagy magaskultúrát képviseli, a nemes szórakozást és az erkölcsi nemesítést tűzve ki célul. Pedig jócskán akad versenytársa a 20-as, 30-as években, amikor az állami irányítottságú vármegyei népművelési bizottságokon kívül létrejönnek a különböző kulturális, gazdasági, érdekvédelmi, szakmai, segélyező, közhasznú körök. Csak Sátoraljaújhelyen, illetve szűkebb környékén ezekben az években a korántsem teljes igényű felsorolás szerint a következő szervezetek működtek, amelyek közművelődési célokat is felvállaltak:

Kossuth (Zempléni vagy Nemzeti Kaszinó — különböző nőegyletek (felekezeti alapon szerveződtek: református, római katolikus, evangélikus, izraelita) — olvasókörök (hasnolán felekezeti alapon) — Ipartestületi Dalárda — Lavotta Polgári Daloskör — Zemplén vármegyei Tanítóegyesület — Sárospataki Irodalmi Kör — különböző gazdakörök — Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége — Zempléni Vitézi Rend — Stefánia Szövetség — Római Katolikus Legényegylet — Kamarazene Társaság — Sátoraljaújhelyi Kereskedelmi Társulat — Önkéntes Tűzoltó Egyesület — Stb., stb.

1929ben elkészült a városi kultúrpalota, közel 500 fős színházteremmel és állandó mozihelyiséggel. Rendszeresek a színházi előadások, és ezekben az években folyik a mozi térhódítása is. A Kazinczy Körhöz hasonlítható tudatosságot, tervszerűséget és színvonalat azonban egyikük sem tudott elérni, felmutatni.

1922 és 1933 között, Emödy László elnöksége idején a következő jelentősebb eseményekről kell szót ejtenünk.

1923.december 1-jén FEJES ISTVÁN író, költő, református püspök halálának 10. évfordulóján emlékező estet rendezett a Kör. A Fejes-versek mellett a társaságnak olyan kiváló tagjai szerepeltek, mint Enyedy Andor, a Kör alelnöke (később református püspök), Novák Sándor és H.Bató János főiskolai tanárok; megzenésített verseket énekelt a sárospataki református főiskola énekkara.

1924.február 13-án MÉCS LÁSZLÓ költő saját verseit szavalta a kör hangverseny keretében. Az estnek olyan sikere volt, hogy a Zemplén c. lap szóvá is tette a szervezés hibáját:

„A jövőre való tekintettel meg kell említeni többeknek panaszát, akiknek nem jutott ülőhely... Befejezésül örömmel állapítjuk meg, hogy ezúttal a hangversenynek erkölcsi és anyagi sikere egyaránt nagy volt. teljes elismerés illeti meg a Kazinczy Kör vezetőségét a műélvezetben gazdag zeneestély rendezéséért.”
(ZEMPLÉN, 1924.február 13.)

A Kör egy-egy rendezvénye, közgyűlése igazi ünnepnek számított: nem ritkán vasárnap délelőtt vagy délután tartották ezeket, s az alkalomhoz méltó helyen: a vármegyeháza dísztermében, mint a Kazinczy Kör "ősi otthonában".

Ebben az időben megfigyelhető az az arányeltolódás is, hogy a rendezvények jobbára tisztán irodalmiak, illetve más művészetekkel foglalkozók; az általános közművelődési, ismeretterjesztő vagy igényesen szórakoztató funkciót átveszik a fentebb említett egyesületek, körök, társulatok.

1924 decemberében GÁRDONYI GÉZA emlékére rendezett műsoros estélyt a kör. Gárdonyi életművéből a kor közgondolkodását tükrözően szintén a magyarságtudat ébresztését szolgáló motívumokat emelték ki:

„Köszönettel tartozunk a Kazinczy Kör vezetőségének, hogy Gárdonyi Gézának, korunk legrokonszenvesebb, legmélyebb felfogású, minden tekintetben nemzeti szellemű írójának ünnepet rendezett... Tanítója volt ő nemcsak a gyermekeknek, de nemzetének is. Műveiből az ifjú tiszta ábrándokat, a férfi komoly életcél, az agg bölcsességet merít, mindnyájan szív- és észnemesülést.”
(ZEMPLÉN, 1924.december 13.)

A Kör lelkesedéséből és szellemi felkészültségéből még arra is telik, hogy a zempléni művelődés másik nagy "kultúrtényezőjének", az ADALÉKOK

Sátoraljaújhely, 1926. december 15.

Borsaim
a Kazinczy kör felől

A KAZINCZY KÖR PECSÉTJE

ZEMPLEN VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ című tudományos folyóiratnak újjáélesztéséhez ajánlják fel anyagi és szellemi tehetségüket. (Itt kell megemlítenünk egy zsidó ügyvéd, DR.SZÉKELY ALBERT nevét, aki a fenti javaslatot tette, s akinek fő érdeme van abban, hogy Dókus Gyula hagyatékából létrejött a korabeli Zempléni Múzeum városunkban. De máig ki nem aknázott iránymutatásai vannak az újhelyi vár feltárására vonatkozóan is. Írásai a "Zemplén" hasábjain európai műveltségről és gazdag lelkiekről tanúskodnak. Ha valaki, akkor ő igazán meg nem érdemelt tragikus sorsra jutott zsidó polgártársaink közül a későbbi apokaliptikus időkben. Adósai vagyunk máig itt Újhelyben, keresztény magyarok.) Az ADALÉKOK... egyébként - ha rövid időre is - valóban újjászületett.

1926-ban II.RÁKÓCZI FERENC születésének 250.évfordulója megünneplésére országos mozgalmat indított a Kör, e célból előterjesztéssel fordult az elnökség a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. Szomorúan jegyzi meg a későbbi tudósítás, hogy "sajnos, a Rákóczi-ünnepséget nem tarthatták meg Borsiban, az ismert okok miatt..."

A művészetek közül a főként irodalmi profilú körnek a zenével volt folyamatos és állandó kapcsolata mint társművészeti ággal. Ezt a kapcsolódást természetesnek vették. Többször is olvashatunk híradást tisztán zenei estélyekről, programokról. Például:

"A Kazinczy kör rendezésében a sátoraljaújhelyi Kamarazene Társaság a legkényesebb ízlést is kielégítő hangversenyt rendezett a vármegyeháza nagytermében... Zenekari operanyitányokat adtak elő művészi interpretálással... Schubert, Mozart és Beethoven melódiákat... A szünetben Emődy László, a kiváló esztétikus tartott mindvégig érdekes előadást a zene és a költészet rokonságáról..."

(ZEMPLEN, 1926.április 14.)

Az összejöveteleken továbbra is dominál a tagok öntevékenysége, aktivitása. Ezt bizonyítja a következő híradás:

„Farkas Andor polgármester, ismert költőnk, most érkezett el irodalmi működésének harmincéves évfordulójához. Amint értesülünk, a Kazinczy Kör olyanmódon kívánja ezt az évfordulót megünnepelni, hogy a folyó hó vége felé tartandó rendkívüli közgyűlésnek a jubiláns üdvözlése lesz egyik tárgya.”
(ZEMPLÉN, 1926. június 16.)

Rendszeres a magyar költők, irodalmárok kultusza is. A Kazinczy Kör 1926. december 20-án GYULAI PÁL és LÉVAY JÓZSEF születésének százéves évfordulója alkalmából emlékünnepeket tartott, melyre meghívták a megye és a város irodalomszerető közönségét.

Ugyancsak kezdeményező szerepet látott el a Kör a történelmi nagyságok képzőművészeti eszközökkel való megörökítése érdekében:

„Tárgyaltuk a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör elnökségének beadványát, melyben Kazinczy Ferenc halhatatlan emlékének megörökítése végett a vármegyei székház közgyűlési nagyterme részére Kazinczy Ferenc arcképének megfestését indítványozza.

HATÁROZAT: Kazinczy Ferenc arcképét megfestetjük s a célra a vármegye 1929. évi közművelődési alapja terhére 2.000, azaz kétezer pengőt megszavazunk...”

(Zemplén Megye Levéltára. IV.B. 1402. 347/1928.jkv.-1 szám.)

Megmaradtak a kör kapcsolatai is, hasonlóan az első, 1902 és 1914 közötti időszakhoz. Szemléltetésül szolgáljon a következő adalék. A Berzsenyi Társaságnak 1927–28-ban

„360 tagja volt, amelynek többsége Somogyból verbuválódott, de számos dunántúli város is képviseltette magát – Pécs, Szombathely, Győr, Sopron, Székesfehérvár, Zalaegerszeg, Szekszárd, Mohács, Dombóvár, Pápa, Keszthely, Sümeg, Nagykanizsa – soraiban, sőt a budapestiek, a debreceniek, a bajaiak, a csongrádiak, a sátoraljaújhelyiek, a békéscsabaiak is szép számmal működtek közre benne...”

(Berzsenyi Kincses Emlék-Kalendárium, Bp. 1986. 23.o.)

S hogy milyen aktív szerepet játszik a kör a korabeli közéletben, azt mutatja a Móricz Zsigmond ellen (!) megfogalmazott indítvány is. Az első világháborút lezáró békediktátum következtében tönkretett határmenti megyeszékhely-várost mélyen sértette, hogy a magyar felvidéket bekebelező cseh törekvéseknek adtak igazat vele szemben, mégha egy Móricz Zsigmond-féle nagyság tette is ezt – jogosan vagy igaztalanul. A határozat szövege a a következő:

„Emödy László törvényhatósági bizottsági tag indítványát magunkévá tesszük s ehhez képest Móricz Zsigmondnak a magyar nemzeti kultúra és a magyar nemzet ellen intézett hazafiatlan támadását mélyen elítéljük, eljárását a magyarság megtagadásának tekintjük és vele szemben a további következmények levonását a hazafiasan gondolkozó magyar társadalomra bízuk.”

(Zemplén Megye Levéltára. IV. 1402/a. 1931. 2-4. A téma bővebb kifejtéséhez lásd: HÖGYE István: Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 93-94.o. Miskolc, 1986. Ugyanott bővebb irodalomjegyzék.) /A Móricz-ügynek a hivatkozott dokumentumgyűjteményben közöltek túlmenően igen nagy irodalma van; több megye foglalt állást pro, vagyis Móricz mellett – mint Borsod, Esztergom, Fejér, Heves, Somogy –, illetve kontra, azaz Móricz ellen – mint Zemplént követve Zala, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád. Maga Emődy László a Magyarország hasábjain is válaszolt Móricz nyilatkozatára. – A szerkesztő megjegyzése./

A harmincas években – pontosan Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulóján 1931-ben – nagyszabású ünnepségsorozattal emlékezett meg a Kör – a Magyar Tudományos Akadémiával, a törvényhatósággal, más egyesületekkel egyetemben – a névadó munkásságáról, írói és emberi nagyságáról. Az emlékezés dokumentumait – az MTA főtítkárának két levelét, a rendezvény meghívóját, az emlékünnepprogramját stb. – HÖGYE István hivatkozott dokumentumgyűjteménye közli.

Szép gesztusa volt a körnek a Kazinczy Emlékszerleg elkészíttetése és jelképes adományozása. Jelképe volt e szerleg közel 20 évig a kör eszményeinek; kitüntető birtokbavételét mindig nagy figyelem kísérte megszerzte. Nem kis áhítattal szól erről a korabeli tudósítás:

„Valahányszor Zemplén vármegye művelt magyarjainak a nevében és bizalmából valaki ezt az ajkaihoz emeli, mindannyiszor újítsuk meg azt a szent fogadalmat, hogy Kazinczy szelleméhez hűek maradjunk, eszméit nemcsak szívünkbe vessük, hanem egész életünk áldozatos és kitartó cselekvéseivel, tetteikkel is mindenkor, állandóan munkálni fogjuk!”

(ZEMPLEN, 1932.február 28.)

1933-ra a Kör úgy megerősödik, hogy saját tagjaiból műkedvelő színjátszó csoport alakult. A szereplések bevételét jótékonyági célokra, például a sátoraljaújhelyi Stefánia Szövetség javára fordítják.

Fejleszti a Kör könyvtárát is. A "Zemplén" 1933.december 16-ai száma írja:

„Kazinczy Köri könyvtárórák továbbra is minden szerdán délután 4-6-ig lesznek. Újabban nagyobb számú könyvvvel gyarapodott a könyvtár. A kör helyisége: Városi Bérház, jobb szárny, II.emelet.”

Majd egy későbbi számban:

„A Kazinczy Kör olvasószobája vasár- és ünnepnapok kivételével minden délután 4-6-ig rendelkezésre áll az egyesület tagjainak; a könyvtár szerdán délután 4-6-ig.”

Ugyanezekben az években pályázatokat is ír ki a Kör, hogy önművelésre buzdítson. A két világháború között mindig nagy érdeklődés kísérte az erdélyi írók szerepléseit:

„Magas színvonalú irodalmi estet rendezett 1936.március 12-én a Zemplénnévkemgyei Kazinczy Kör. A 'Pásztortűz' című irodalmi folyóirat mögött sorakozó erdélyi szépírók egy csoportja: Reményik Sándor, Nyíró József, Csuka Zoltán, Tavasy Sándor és Zilahy-Farmos Eszter előadóművésznek voltak a szereplői a nagyszerű erdélyi estnek."

(A ZEMPLÉN NAPTÁRA az 1937.évre, 25.o.)

1935 és 1937 között – a háború óta először – szünetel a Kör működése, az előbbi rendezvényt leszámítva. Ismét utalhatunk az önszerveződő társaságoknál a meghatározó személyiségek szerepére. Ugyanis az az oka a Kör két és fél éves "hallgatásának", hogy az elnöki tisztségről dr. Emődy László lemond, s utódját akkor nem sikerült megtalálni. Az új elnök 1937 februárjától dr. NEUHAUSER FRIGYES, aki főfoglalkozását tekintve a piarista gimnázium igazgatója.

1939-től DR. LUKÁTS JÓZSEF kegyesrendi tanár lesz a Kör elnöke. Hornyay Bélához és Emődy Lászlóhoz hasonló formátumú és tehetségű személyiség ő, aki ezután végig – 1950-ig – irányítja, szervezi kiváló színvonalon a társaság munkáját.

Töretlen volt a Kör működése a II. világháború éveit alatt. Sátorajáújhely, Zemplén messzi hátországnak számított, nem úgy, mint az I. világháború időszakában. Így, ha a háború eseményei éreztették is hatását, ez az időszak nem volt "Inter arma..." a Kör életében. 1939-től is a megszokott ritmusban, októbertől májusig tartottak összejöveteleket, melyeket szinte mindenkor élénk érdeklődés kísért. Ezek közül csak egyet idézünk, példakét:

„Nagyszerű élmény volt a Kazinczy Kör ragyogóan sikerült hangversenye. Régi nagy magyar hangulatoktól átfűtött forró kultúrestek szelleme elevenedett meg a Kazinczy Kör péntek esti hangversenyén, melynek keretében a miskolci vasutasok 160 tagú ének- és zenekara felejthetetlen emléket hagyott hátra az újhelyi közönség szívében. A nagyszabású hangversenyt dr. Lukács József kegyesrendi tanár, a Kazinczy Kör elnöke nyitotta meg hazafiságtól izzó, magas szárnyalású beszédével, mely után a miskolci vasutasok filharmóniai zenekara Ábrányi Emil karnagy vezetése alatt Hunyadi László nyitányát adta elő... Részt vett a város társadalmának színe-java: dr. Fáy István főispán, Bornemisza Miklós alispán és a miskolci notabilitások is..." (ZEMPLÉN, 1940.november 16.)

1941-től a Szerencs székhellyel megalakult Fáy András Társasággal "testvéri együttműködést alakítanak ki, ahogyan a korabeli híradásokban olvashatjuk. Ugyanez év novemberében díszközgyűlésen emlékeznek meg a Széchenyi-évfordulóról is.

Kezdeményezésükre mozgalom indul egy országos Kazinczy Társaságért:

„Zemplén vármegyének a fővárosba elszármazott írói és művészei Kazinczy kultuszának ápolására és szellemi tradícióinak jegyében egy Országos Kazinczy irodalmi, művészeti, nyelvtudományi és nemzetpolitikai Társaság megalapítását határozták el. Kazinczyt három vármegye tekintti jogos büszkeségének: Bihar, amelynek területén Frsemjénben született, Abaúj-Torna, amelynek székvárosában: Kassán hivatalnokoskodott, a Magyar Museumot és az Orpheust szerkesztette, és Zemplén, ahol Sárospatakon iskoláit végezte, Alsóregmecen lakott, valamint Bányácskán, melyet Széphalom néven a magyar szellemi élet központjává avatott. Kazinczy tradícióinak fenntartására alakult Kassán a Kazinczy Társaság, Szegeden a Széphalom Kör és a Széphalom folyóirat, a székesfőváros pedig az évenként kiadandó Kazinczy díjjal hódol megbecsülésének..."

Tervük, hogy létrehozzák a három Kazinczy-vármegyének kulturális versenyét, melyet a fővárosban rendezendő előadásokkal, hangversenyekkel és képzőművészeti tárlatokkal kívánnak szolgálni, valamint a Kazinczy-vármegyék kultúrközpontjain: Kassán, Nagyváradon, Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon tartandó vándorgyűlések rendszeresítésével megünnepelni..."

(ZEMPLEN, 1942.március 14.)

A felvidéki és erdélyi magyar területek visszaadása után kitüntetett figyelemben részesülnek az erdélyi előadóművészek, írók, zeneművészek. A "Zemplén" 1942.április 11-i száma "Egy este Erdély virágoskertjében" címmel ad hírt az erdélyi szellem hat kiválóságának estjéről:

„A Zempléni Kazinczy Kör kevés estjét előzte meg olyan általános és nagy érdeklődés, mint azt a magas színvonalú irodalmi estet, melynek keretében április 10-én, pénteken este 8 órakor a Városi Színházban az erdélyi Báró Kemény Zsigmond Társaság 6 országos nevű tagját látja vendégül a felvidéki magyar közművelődés. Br.Kemény János, Molter Károly, Jancsó Adrienne, Asztalos István, gr.Wass Albert, Tompa László nevei az erdélyi kultúra olyan díszes virág sokrát jelentik, mely méltán teszi ünnepivé a Kazinczy Kör estjét..."

A Felvidék visszatérése után a kassai Kazinczy Társaság irányításával az észak-magyarországi városok irodalmi és művészeti egyesületei közösen Kazinczyra emlékezve ÚJ MAGYAR MUSEUM címen folyóiratot jelentetnek meg. A folyóirat impresszuma szerint:

„megjelenik évente két kötetben, négy füzetben az érsekújvári, komáromi, lévai, losonci, rimaszombati, rozshyói, miskolci, salgótarjáni, egri, sárospataki, sátoraljaújhelyi, ungvári, beregszászi, munkácsi, huszti és máramarosszigeti irodalmi, tudományos és művészeti egyesületek együttműködésével."

Még a háború legutolsó időszakában, 1944-ben is "kitűnően sikerült" köri előadásokról olvashatunk.

A háború után, a koalíciós években 1943-ig új pezsgés indul meg a művelődési mozgalmakban országsszerte, hasonlóképpen Zemplénben és Újhelyben is. A "fényes szellők" ideje ez, a szabdművelődés korszaka, amelyben új tömegmozgalmak indulnak az újjászületés teljes reményével és hitével. Mint az első világháború "lélekcserélő" ideje után, a háborús helyzet viszonylagos konszolidálódásával ismét alakulnak mozgalmak, amelyek művelődési feladatokat is maguk elé tűznek. Sátoraljaújhelyben a következő - nem teljes felsorolású - szervezetek végeznek kultúrmunkát is:

A pártok (MKP, Szociáldemokrata Párt, Kisgazdapárt, Parasztpárt).
MADISZ, MNDSZ. Szabadművelődési Akadémia. Pedagógus Szakszervezet.
Társadalomtudományi Szeminárium. Dohánygyári Munkáskollégium.
Magyar-Szovjet Baráti Társaság. Munkásfőiskola. Munkás színjátszó csoportok. Szocialista Szeminárium. Stb., stb.

Sok addig működő szervezet és társaság viszont felbomlik, illetve beszünteti működését a 3830/1946. és a 7330/1946.sz. M.E. rendelet hatására, elsősorban ideológiai-politikai okok miatt. A Kazinczy Kör mind ezen változások közepette töretlenül él és működik, mint pártokon felülálló, egyetemes értékeket hordozó társaság.

Az 1946 októberében megrendezett Hegyaljai Napok tevékeny részese a Kör. A rendezvénysorozat keretében

„a Vármegyeháza dísztermében a Kazinczy Kör irodalmi estet tart fővárosi írók, Berda József, Dallos Sándor, Jankovich Ferenc, Nagy Lajos, Szabó Pál, Tersánszky Józsi Jenő és Vári László részvételével... Csütörtökön délután 6 órakor a Vármegyeháza dísztermében a Kazinczy Kör második irodalmi estjét tartja, dr. Sík Sándor és zempléni származású írók, ifj. Ambrózy Ágoston, dr. Farkas Andor, Dékány András, dr. Palasovszky Béla, Pintér Zoltán és dr. Lukáts József közreműködésével. Az irodalmi esten fellép Böszörményi Nagy Béla zongoraművész... Az ünnepségsorozat befejezése után volt a vasárnapi széphalmi ünnepség. Városunk irodalomszerető közönsége zarándokolt Széphalomra, hogy ott Kazinczy Ferenc emlékének egy órát áldozzon. Az ünnepséget dr. Lukáts József kegyesrendi gimnáziumi igazgató, a Kazinczy Kör elnöke nyitotta meg. Ünnepi beszédet mondott dr. Gyurácz Ferenc kegyesrendi tanár, kellően méltatva a magyar nyelv apostolának, Kazinczy Ferencnek soha el nem múló érdemeit...”
(ZEMPLÉNI BARÁTSÁG, 1946. október 17.)

1947-ben szintén havonta, ősztől tavaszig tartják az összejöveteleket, előadásokat. Az 1947. március 27-én tartott Ady-est például "kellemes meglepetést szerzett hallgatóságának". Rendszeresség és prosperitás jellemző ezekre az évekre.

Időben közeledvén napjainkhoz, személyes ismerőseink szerepléseiről

olvashatunk híradásokat a sajtóban:

„A Kazinczy Kör záró irodalmi estjét április 24-én tartotta a vármegyeháza dísztermében, Ősi otthonában. Dr. Lukáts József elnöki megnyitója után Terényi József gimnáziumi tanár tartotta meg tudományos elmélyedésről tanúskodó székfoglalóját, 'Szimbólum és allegória az irodalomban' címmel. Az est közönsége hálásan ünnepelte szép előadásáért Terényi tanárt. Dr. Farkas Dénes tanár Liszt VI. rapszódiaját adta elő művészi technikával, tökéletes átérzéssel. A hallgatóság szünni nem akaró tapsát Farkas dr. ráadásával hálálta meg. Ezután Harasztos Gyula tanár tartotta meg előadását a mai művészeti irányzatokról.”
(ZEMPLÉNI NÉPÚJSÁG, 1947. május 1.)

Ősszel ismét van zárandokút Széphalomba:

„Nagy ünnepre készül a Kazinczy Kör. Október 27-én, Kazinczy születésnapjának évfordulóján Széphalmon a Mauzóleum előtt irodalmi ünnepet rendez. Az ünnepen megjelenik dr. Kardos László vallás- és közoktatási minisztériumi osztályfőnök s ünnepi beszédet tart. Előadó dr. Gulyás József sárospataki irodalomtanár. Szaval Kerényi István. Szerepel a MÁV és a Dohánygyári Zenekar, az ipartestületi dalárda.”
(ZEMPLÉNI BARÁTSÁG, 1947. október 18.)

Ugyanez a rendszeresség és aktivitás a jellemző az 1948. évre is:

„A Kazinczy Kör június 11-én délután a sárospataki református kollégium tanácstermében irodalmi estet tart a Fáy András irodalmi társaság rendezésében. A vendég irodalmi estét Sátoraljaújhelyben a Fáy Társaság az ősszel viszonzozza a Kazinczy Kör rendezésében. A sárospataki Kazinczy Köri esten dr. Farkas József, Dienes Adorján, Kenyeres József, dr. Lukáts József, dr. Szabó Ernőné szerepelnek.”
(ZEMPLÉNI NÉPÚJSÁG, 1948. június 6.)

S ugyanez az év hozza a "fordulatot" hazánk újkori történelmében, s a fél évszázada fennálló Kazinczy Kör életében is. Ahogyan ebben az évben a két munkáspárt egyesül, a kommunista párt monopolhelyzetet kényszerít ki a politikában, ugyanúgy egyeduralomra törekszik a művelődésben is. Kizárólagosan magához vonja a művelődésirányítás jogát, s nem tűri el más alternatívájú önszerveződések, öngazgató közösségek létét, működését sem. Ezen akaratát direktívákban, rendeletekben ki is nyilvánítja, vagy látens eszközökkel és módszerekkel tudomására hozza az érintetteknek. Rövid idő, egy-két év alatt sikerül is elérnie célját: egyneművé és politikai alárendeltségűvé teszi az ország művelődésének egészét.

A Kazinczy Kör az egyházi iskolákkal, a helyi sajtóval és az önálló Zemplén megyével együtt számolódik fel. Mindezek pótolhatatlan veszteségei e régió művelődésének immár három és fél évtizede.

A Kör megszűnésének fájdalmasan szép dokumentuma Kazinczy Kör utolsó elnökének keserűen fogalmazott néhány sora a Zempléni Levéltár emlékkönyvében:

1950 március 13-án Zemplén vármegye Borsod vármegyébe olvadt, a levéltárt s archívumot történelmi kincseivel lezártuk. Az anyakönyvi másodpéldányok 1895-től Miskolcra, a megyei levéltárba vitettek más iratokkal egyetemben 1949-ig bezárólag. Ugyancsak átvitetett Kazinczy Ferencz zemplénvármegyei főlevéltáros karszéke, megyénk e nagy erekléje, valamint a feloszlott Zemplénvármegyei Kazinczy-Kör (Irodalmi és művészeti társaság!) aranyozott ezüst serlege. E csonka emlékkönyvünket az archívumban helyeztük el.

Sátoraljaújhely 1950 március 13.

Dr. Lukács József
Zemplén vármegye
utolsó főlevéltárosa
és munkatársa
Kocsis István
megyei irodafőtiszt

„1950 március 13.-én Zemplén vármegye Borsod vármegyébe olvadt, a levéltárt s archívumot történelmi kincseivel lezártuk. Az anyakönyvi másodpéldányok 1895-től Miskolcra, a megyei levéltárba vitettek más iratokkal egyetemben 1949-ig bezárólag. Ugyancsak átvitetett Kazinczy Ferencz zemplénvármegyei főlevéltáros karszéke, megyénk e nagy erekléje, valamint a feloszlott Zemplénvármegyei Kazinczy-Kör (Irodalmi és művészeti társaság!) aranyozott ezüst serlege. E csonka emlékkönyvünket az archívumban helyeztük el.

Sátoraljaújhely 1950 március 13.

Dr. Lukács József Zemplén vármegye utolsó főlevéltárosa
és munkatársa Kocsis István megyei irodafőtiszt

Elődeinkre megbecsüléssel gondolunk.

Reményeink lehetnek: Kazinczy karosszékét, a nevezetes ereklyét ismét a Zempléni Levéltár őrzi féltő szeretettel; 1985 óta működik és szép eredményeket tud felmutatni a jogutód Kazinczy Ferenc Társaság; három éve újra van helyi sajtónk; vannak értelmes elgondolások és van lehetősége egy zempléni összefogásnak...

AZ EGYKORI SÁTORALJAÚJHELYI VÁROSHÁZA ÉPÜLETÉBEN MŰKÖDIK NAPJAINKBAN A KAZINCZY FERENC MÚZEUM, A HELYI SZELLEMI ÉLET ÉS A KAZINCZY-KULTUSZ ÁPOLÁSÁNAK EGYIK INTÉZMÉNYE, A KAZINCZY TÁRSASÁG EGYIK OTTHONA

ÚJABB TISZTELETBELI TAGJAINK

K o s á r y   D o m o k o s
történész

"... Az ember mindenkor különböző időtartamú folyamatok között él, és saját világában is csak akkor tud reálisan tájékozódni, ha tisztában van ezek történeti perspektíváival. S mivel hiába próbálná fejét homokba dugni, kénytelen feltenni olyan kérdéseket, amelyeket jól csak a történelem segítségével lehet megválaszolni."

A hazai történettudomány kiemelkedő tekintélyű tudósának „A történelem veszedelmei” című tanulmányából idéztük a fenti szavakat. Nemcsak a történelem szerepéről szólnak, hanem megfogalmazójuk gondolkodásmódját is közvetítik. Azt a tudósi magatartást, amely a gyakorlatban mutatja meg: a történelem objektív valósága föltárható, s pontos bemutatással segít a jelennek a reális mérlegelésben. A Magyar Tudományos Akadémia Állami-díjas elnöke a maga történelmi tevékenységében példásan valósította meg ezt a magatartást.

A Kazinczy Ferenc Társaság Kosáry Domokos tekintélyes életművéből a „Művelődés a XVIII. századi Magyarországon” című hatalmas monográfiáját tekinti olyan alapműnek, amely nevadónk korának és működésének értelmezéséhez nélkülözhetetlen. Azért is, mert a hazai fejlődést az európai mozgások részének tekinti, s mert a felvilágosodás változatait összefüggéseivel állítja modellbe.

1990 tavaszán döntött úgy közgyűlésünk, hogy Kosáry Domokost tiszteleti taggá választja, mert történelemfelfogása, kutatómunkája, példás szintézist alkotó tudományos teljesítménye kiemelkedő értéket jelent számunkra. Ennek felismerésén túl az a meggyőződésünk, hogy munkássága zsinórmértékül szolgál a helytörténeti, művelődéstörténeti kutatásban, hagyományaink feltárásában.

Kosáry Domokos emberi és tudósi példája üsztönző erő. Az objektív történeti értékelés igénye, az összefüggések feltárása, a sokoldalú tájékozottság, a kényszerítő külső hatásokkal dacoló autonóm magatartás követésre buzdít.

S ü t ő   A n d r á s

író

„A lőtt lábú madár kerengő helye nem a lenti vidék s a fönti ég, hanem ahol a sejtelmünk – még gyámoltalan sejtelmünk – már kezdetben kereste: a benti vidék s a benti ég. Ahonnan gyermekdalba röppent a Heródes-rémisztő gilicemadár, és annak előtte útra keltünk volt kőparipán Zágon felé, Kelemen bátyáéhoz. Pisztrángos színekben játszó mesés vidék, menekült legendák benti vidéke: hóban és csöndben Szavaink Nagyfejedelemsége.”

A könyv, amelyből idézünk, az unokáról szól, és a nyelvi eszmélet regénye. Lászlót fogja kézen az író, hogy bebarangolja vele „Nyelvünk Nagyfejedelemségét”, de valamennyiünket visz magával. A lőtt lábú madár Illyés Gyula verséből röppen fel, hogy Sütő Andrásnak, a kicsi fiúnak s nekünk, olvasónak adjon ösztönzést a töprengéshez. Az író valóban „a benti vidék s a benti ég” gazdagítója, aki emberségünk és magyarságunk alapértékeit tartja ébren bennünk.

Sütő András jelenség és példa ma, ezt érezte meg társaságunk tagsága, amikor az 1990. évi közgyűlésen egyhangúlag és lelkesen tiszteletbeli taggá választotta őt. Nem tudott még eljönni közénk, de hatása – könyvei, megszólalásai nyomán – mégis folytonos. Kitüntető érmünk átnyújtásakor társaságunk küldötte mindnyájunk nevében mondhatta Marosvásárhelyen: „Kazinczy minden bizonnyal gyönyörűséggel izlelgetné szavaid, s elismeréssel szólna az anyanyelv tisztaságáért tett fáradozásaidról; átélte a magad Kufsteinjét: több éves rabság helyett pár órás pokollal, agyonveretéssel; Erdély 'fehér tornyaként' pedig sokak számára nyújtasz biztos tájékozódási pontot.”

Abba a nagy vonulatba tartozik ő, amely irodalmunk útját meghatározó módon szegélyezi: a teremtető nyelv gazdagságával őrzi meg, fejleszti s adja tovább anyanyelvi kultúránkat. Áldatlan s embertelen viszonyok között mutatja föl a példát: a magunk kisebb közösségének tett szolgálatunk a humánus általános értékeit gyarapítja. A bölcsőhely parancsait követve tekint szét, szólal meg s cselekszik. Mutatja a sokszor nehezen járható utat könyvei, drámái hősein át s a személyes elkötelezettség hitelével, erejével.

Gál Sándor

költő

„Az otthon, a szülőföld léte, visszahúzó ereje a tőle való térbeli és időbeli távolsággal egyenes arányban növekszik. ... Elmondani üzeneteit: történelmét, népét, népének emberr arcát, vizeit, egét, levegőjét, kenyerét, borát, dalait, játékait, szokásait, múltját – mindazt, ami úgy élt és él bennem, hogy szinte nem is tud róla az értelem, s mégis: az értelem minden rezdülésében ez az egy egész együtt és egyszerre van jelen.”

A költő, író, újságíró sok kötete közül az egyik leginkább vonzóból idéztük a fenti sorokat. „Mesét mondok, valóságot” – ez a könyv címe, s benne azok az emlékek tárulnak fel, amelyek a szülőföldjéhez kötik, a Mátyusföld déli széléhez. S ha a hivatás el is szólította onnan, az a táj és az a nép ott él az emlékezetben kitörülhetetlenül. Gál Sándor évtizedek óta él az egykori abaúji megyeszékhelyen, Kassán, s sokat tett a kisebbségi magyarság és azon belül az értelmiség önbecsülésének megtartásáért. Versei, elbeszélései, szociografikus és publicisztikai írásai bizonyítják: több műfajban is otthonosan mozog, de a szerep és a mondandó mindig állandó marad: az öröklött értékek megőrzése és gyarapítása, a felelősségtudat ébrentartása.

Gál Sándor és a Kazinczy Ferenc Társaság együttműködése 1988-ig nyúlik vissza, amikor Göncön és Kassán együtt idéztük Kazinczy és Batsányi örökségét a Magyar Museum megjelenésének bicentenáriuma alkalmából. Amikor közgyűlésünk 1991 tavaszán úgy döntött, hogy a költőt a tiszteletbeli tagok sorába választja, akkor ennek az együttműködésnek a folytatása mellett tett hitet; azt a meggyőződést erősítette, hogy a határok a feladatoknak nem szabnak korlátot; nemcsak a hagyományok, hanem a jelen feladatai is összekötnek.

Öröm számunkra, hogy Gál Sándor egyre gyakrabban jelenhet meg közöttünk, hogy részt vállal régióink irodalmi életének, a közműveltségnek gyarapításában. Cselekvő feladatvállalása messzemenően egybecseng társaságunk küldetésével.

K a s z á s K á r o l y
szerkesztő

Az Újvidéki Rádió magyar adásaiban s a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület elnökeként munkálkodik az anyanyelvi kultúra érdekében. Közgyűlésünk 1991 tavaszán személyén keresztül a jugoszláviai magyarságnak kívánta kinyilvánítani együttérzését és elismerését. Igen öröndetesnek tartjuk, hogy közreműködésével rendszeressé válhatott a vajdasági magyar diákok részvétele a hazai nyelvi versenyeken és táborokban, s hogy társaságunk küldötte kapcsolatokat építhetett ki a Délvidéken.

TÁRSASÁGI EMLÉKÉRMŰNK JUTALMAZOTTAI

Z. S z a b ó L á s z l ó irodalomtörténésznek ítélte közgyűlésünk az 1990. évi emlékérmét. Tagtársunk a Kazinczy Ferenc Társaság megalakulása óta segíti vállalkozásainkat. Tevékenysége azonban túlmutat a társasági kereteken. Péchy Blanka közvetlen segítőtársaként kezdettől szervezője a szép magyar beszéd győri versenyének, Kazinczy-díjas tanár, szakfelügyelő. Irodalomtörténészként egyik fő kutatási területe Kazinczy munkássága. 1977-ben jelent meg „Így élt Kazinczy Ferenc” című életrajza, 1984-ben pedig a „Nagy Magyar Írók” sorozatában a „Kazinczy Ferenc” című monográfiája. Gondozza a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium kiadványsorozatát, amelyben többek között kiadta Kazinczy árnyékrajzolatait, a Kazinczyról szóló versek gyűjteményét, Török Sophie és Kazinczy Lajos levelezését. Zsűritagként és előadóként rendszeres résztvevője a sátoraljaújhelyi országos anyanyelvi versenynek.

K ö d ö b ö c z J ó z s e f sárospataki főiskolai tanárnak, a jeles neveléstörténésznek ítélte közgyűlésünk az 1991. évi emlékérmét. Társaságunk alapító tagja a helyi művelődéstörténeti hagyomány átadásában elévülhetetlen érdemeket szerzett. Sok tanulmánya közül kiemelkedik a Dezső Lajos munkásságát bemutató kötete (1984), valamint a „Tanítóképzés Sárospatakon; A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada” című nagy monográfiája (1986). Most van sajtó alatt a sárospataki kulturális örökség, szellemiség kérdéseivel foglalkozó összefoglaló kötete. Szakirodalmi munkássága mellett Ködöböcz József a sárospataki nevelőképzés iskolateremtő személyisége, akinek meghatározó szerepe volt a felsőfokú képzés kiépítésében, valamint a kollégiumi hagyományok ébrentartásában.

K o v á t s D á n i e l főiskolai tanár, társaságunk elnöke a Kazinczy Ferenc Társaság második ciklusának végén, az 1991. évi közgyűlésen vehette át a társasági emlékérmét szervező és szerkesztő munkája elismeréseként. Az alapító-elnök személyén keresztül ez az elismerés mindazoknak szól, akik kezdettől fogva fáradoztak a társaság célkitűzéseinek megvalósításáért, akik lehetővé tették évkönyveink, kiadványaink megjelenését, rendezvényeink s egyéb vállalkozásaink sikerét.

Kiadványaink:

ÉVKÖNYVEK

SZÉPHALOM 1.	1986.	328 o. 70,- Ft
SZÉPHALOM 2.	1988.	480 o. 120,- Ft
SZÉPHALOM 3.	1990.	360 o. 120,- Ft
SZÉPHALOM 4.	1992.	360 o. 180,- Ft

KAZINCZY KÖNYVTÁR

KAZINCZY FERENC: Tövisék és virágok (Az 1811. évi sárospataki kiadás hasonmása)	1985.	58 o. 40,- Ft
KAZINCZY FERENC: Magyarország Geographica ... (Az 1775. évi kassai kiadás hasonmása)	1986.	71 o. 40,- Ft
Tokaj városkönyve (Közreboicsátja Csorba Csaba) (Az 1610-es kézirásos kötet hasonmása)	1987.	151 o. 150,- Ft
Magyar Museum (1788. első kötet) (Kazinczy és Batsányi folyóiratának hasonmása)	1988.	116 o. 50,- Ft
KAZINCZY FERENC: Természet oecónomiája (Sajtó alá rendezte Szilágyi Ferenc)	1989.	70 o. 50,- Ft
DERCSÉNYI JÁNOS: A tokaji bornak termesztéséről... (Őri Fülep Gábor fordításának hasonmása)	1989.	106 o. 40,- Ft
II. Rákóczi Ferenc ábécés könyve (Hasonmás, 1674) (Holl Béla és Balsai Jolán utószavával)	1990.	80 o. 80,- Ft
TREFORT ÁGOSTON önéletráisa (Fordította: Barsi János)	1991.	116 o. 50,- Ft

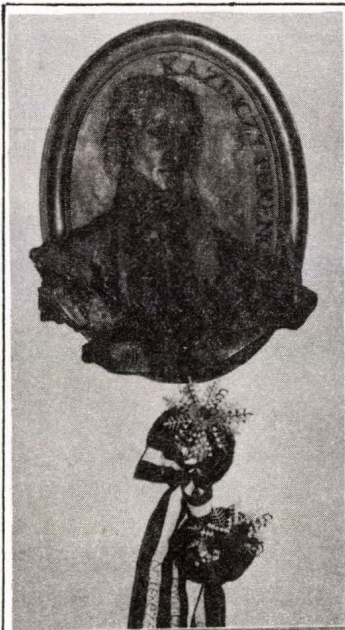
EGYÉB KIADVÁNYOK

HÓGYE ISTVÁN: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon	1986.	162 o. 50,- Ft
SISKA JÓZSEF: Dámóc története és népe	1987.	232 o. 50,- Ft
BARSI ERNŐ: „Bodrog partján nevedett tulipán” Sárospataki diákdalok a 18. századból	1988.	130 o. 45,- Ft
ERDMANN GYULA: Zemplén vármegye reformellenzéke	1989.	50,- Ft
HÓGYE ISTVÁN: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vm. levéltárában	1990.	194 o. 60,- Ft
SZILÁGYI FERENC: Csalánok és ibolyák. Epigrammák	1990.	80 o. 65,- Ft
MIKLÓS RÓBERT – KOVÁCS DÁNIEL: Tompa Mihály költői útja	1991.	136 o. 125,- Ft
DANKÓ IMRE: A Sajó- és Hernád-melléki hajdútelepek Zempléni családi címerek	1991.	45 o. 45,- Ft
(Rajzolta és összeállította: Bánhidi Ágnes)	1991.	176 o. 95,- Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN

- Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye. Arcképek I.
(Szerkeszti B. Balsai Jolán, kísérőszöveg: Hógye István)
- FEHÉR JÓZSEF – HÓGYE ISTVÁN: Régi zempléni költők
(Olvasókönyv életrajzi jegyzetekkel)
- ORPHEUS. Hasonmáskiadás Kazinczy folyóiratából
(Sajtó alá rendezi: B. Balsai Jolán)
- BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliográfia, II. kötet

Kazinczy Ferenc domborműve
a nyírbogdányi ált.iskola
aulájában
SEBESTYÉN SÁNDOR alkotása
(1989)

A Kazinczy- emlékkút a budai várban
(Bécsi kapu tér)
PÁSZTOR JÁNOS alkotása (1931)
(Szikora András fényképfelvétele)

Szikora András monográfiája Monokról és Kossuthról

Örömmel adunk hírt egy sajtó alatt lévő kötetről. Monok község alapításának 750., továbbá Kossuth Lajos születésének 190. és halálának közelgő 100. évfordulója tiszteletére terjedelmes monográfia jelenik meg a Kazinczy Ferenc Társaság tagjának, Szikora András lapszerkesztőnek hosszú éveken át tartó búvárkodása nyomán. A Kossuth Kiadónál „Monok község, Kossuth Lajos szülőhelyének monográfiája” címmel megjelenő kötet két fő részre tagolódik. Az első a község eredetével és történetével foglalkozik, a másik a település nagy szülöttének életével kapcsolatban tár fel ismeretlen vagy kevésbé ismert adatokat. Több száz fénykép növeli a könyv dokumentum-értékét. Szikora András monográfiájának megjelenése a Kossuth-jubileumok egyik kiemelkedő eseménye lesz.

BIBLIA - Kazinczy Ferenc szavaival

A Cserépfalvi Kiadónál a pápalátogatás idejére megjelent impozáns kötet - melyre évkönyvünkben Busa Margit és Mészáros István tanulmánya is felhívja a figyelmet - társaságunknál is kapható 1400 Ft-os áron.

A TÁRSASÁGI KIADVÁNYOK A
ZEMPLÉNI LEVÉLTÁRBAN, A
KAZINCZY FERENC MÚZEUMBAN
ÉS A SZÉPHALMI EMLÉKCSAR-
NOKBAN MEGVÁSÁROLHATÓK.

Postai címünk:

**KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG
SÁTORALJAÚJHELY**

Postafiók: 217.

3 9 8 1

Tartalom:

Bevezető.....	3
---------------	---

A MAGYAR BIBLIA

GAÁL BOTOND:	
A reformáció hatásai Magyarországon	7
CSORBA CSABA:	
A reformáció kora Abaújban, Borsodban és Zemplénben	19
GYULAI ÉVA:	
Miskolci Csulyak István	33
BÁNSZKY ISTVÁN:	
Biblikus inspirációk Bessenyei életművében	41
BUSA MARGIT:	
Biblia Kazinczy Ferenc szavaival	49
TAKÁCS PÉTER:	
Kölcsey bibliai műveltsége	69
CSORBA SÁNDOR:	
Kölcsey valláselméleti nézetei	75
ZIMÁNYI LÁSZLÓ:	
A Biblia hatása Arany költészetére	81
KOVÁTS DÁNIEL:	
Móricz Zsigmond és a Biblia	91
ZIMONYI ZOLTÁN:	
A reformáció és a népi írók	97
SZILÁGYI FERENC:	
Vizsoly '90 (Vers)	102

AZ ÉLŐ KAZINCZY

BALOGH BÉLA:	
Ismeretlen Kazinczy-levelek Nagybányán	105
KAMODY MIKLÓS:	
Adatok Kazinczy tanfelügyelői tevékenységéhez	111

HÓGYE ISTVÁN:	
Kazinczy bihari kapcsolatai	117
A semjéni emlékhely	120
HIDVÉGI LAJOS:	
Kazinczy és Ferenczy István	125
Kazinczy és Ferenczy (K. D.)	132
VÁCZY JÁNOS:	
Széphalom 3.	141
MÉSZÁROS ISTVÁN:	
Kazinczy magyar Miatyánkja	161
FÜZES MÁRIA:	
Kazinczy Ferenc a grafológia tükrében	167
FEHÉR ERZSÉBET:	
Kazinczy reformkori tankönyveinkben	173
DANKÓ GÉZA:	
Kazinczy-emlékünnepe Kecsskeméten 1859-ben	185

A TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY

GRANICZ-BARTH KATALIN:	
Az utolsó Árpád-házi királylány emléke	191
BALASSA IVÁN:	
Kassai József, a tudós szerencsi plébános	197
CSÓSZ-SZABÓ ISTVÁN:	
A bodrogkeresztúri reformátusok úrasztali poharai	203
KONSTANTIN JÓZSEF:	
Az ifjú Kossuth emlékezete	209
BENCSIK JÁNOS:	
Tokaj zsidó közössége 1820-ban	221
BENCSIK JÁNOS – CSÓRI ISTVÁN:	
Megyaszó mezővárosi társadalma	231
TASSONYI ANDRÁS:	
A kolera Prügyön 1831-ben	245
B. BALSZAI JOLÁN:	
Adalékok a tiszáninneni reformátusság történetéhez	251
NAGY GÉZA:	
A lányok munkára nevelődése Karcván	263

A TESTVÉRI MÚZSA

LEGÁNY DEZSŐ:

Lavotta János és kora 273

DOMBÓVÁRI JÁNOS:

Pusztafödémestől Tállyáig 281

DOMOKOS MÁRIA:

Lavotta, a zeneszerző 287

Z. SZABÓ LÁSZLÓ:

Széchenyi és a korabeli magyar irodalom 301

BARANYAI KATALIN:

Egy irodalmi diáklap 1920-ból 315

TUSNÁDY LÁSZLÓ:

Bán Imre Dante-tanulmányainak olvasása közben 327

A TÁRSASÁGI ÉLET

FEHÉR JÓZSEF:

A Kazinczy Kör története II. (1914 – 1950) 337

Újabb tiszteletbeli tagjaink:

Sütő András 352

Kosáry Domokos 353

Gál Sándor 354

A társasági emlékérem jutalmazottai 355

A Kazinczy Ferenc Társaság kiadványai 356

GRAFIKÁK:

KIRÁLY ISTVÁN: 172., 184. o.

E. KOVÁCS JUDIT: 116., 124., 270. o.

E. KOVÁCS LÁSZLÓ: 74., 90., 160., 171., 299. o.

LAVOTHA GÉZA: 18., 31., 32., 40., 48., 229., 250. o.

SERES JÁNOS: 244. o.

TELLINGER ISTVÁN: 104., 190., 208., 272., 300., 326., 334., 336. o.

Felelős kiadó a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke

Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

sokszorosító műhelyében Miskolcon 1992-ben,

B/5 formában – 400 példányban

Felelős vezető: BÁNHIDINÉ BALSZAI JOLÁN

ÉVKÖNYVÜNK SZERZŐI:

DR. BALASSA IVÁN a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, Budapest
BALOGH BÉLA levéltáros, Nagybánya
B. BALSAI JOLÁN levéltári osztályvezető, Miskolc
DR. BÁNSZKI ISTVÁN a Bessenyei Társaság elnöke, Nyíregyháza
DR. BARANYAI KATALIN főiskolai adjunktus, Sárospatak
DR. BENCSIK JÁNOS múzeumigazgató, Tokaj
DR. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
DR. CSORBA CSABA megyei levéltárigazgató, Miskolc
DR. CSORBA SÁNDOR főiskolai tanár, Nyíregyháza
CSŐRI ISTVÁN református lelkész, Megyaszó
CSÓSZ-SZABÓ ISTVÁN muzeológus, Békéscsaba
DANKÓ GÉZA gimnáziumi tanár, Kecskemét
DOMBÓVÁRI JÁNOS zeneiskolai igazgató, Sátoraljaújhely
DOMOKOS MÁRIA zenetörténész, Budapest
DR. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
FÜZES MÁRIA írásszakértő, Budapest
DR. GAÁL BOTOND kollégiumi főigazgató, Debrecen
GRÁNICZ-BARTH KATALIN Neuhausen, Svájc
DR. GYULAI ÉVA történész – muzeológus, Miskolc
DR. HÖGYE ISTVÁN levéltárigazgató, Sátoraljaújhely
HIDVÉGI LAJOS gimnáziumi tanár, Cegléd
DR. KAMODY MIKLÓS postatörténész, Miskolc
KONSTANTIN JÓZSEF gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely
DR. KOVÁCS DÁNIEL főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
DR. LEGÁNY DEZSŐ zenetörténész, Budapest
DR. MÉSZÁROS ISTVÁN egyetemi tanár, Budapest
NAGY GÉZA múzeumigazgató, Karcsa
DR. SZILÁGYI FERENC irodalomtörténész, költő, Budapest
DR. TAKÁCS PÉTER egyetemi docens, Debrecen
TASSONYI ANDRÁS ált. iskolai tanár, Prügy
TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai adjunktus, Sátoraljaújhely
DR. VÁCZY JÁNOS (1859 – 1918) irodalomtörténész
ZIMÁNYI LÁSZLÓ gimnáziumi tanár, Encs
DR. ZIMONYI ZOLTÁN irodalomtörténész, Budapest
Z. SZABÓ LÁSZLÓ irodalomtörténész, dramaturg, Győr

180.- Ft

1992